Jan KLÍMA

ANTÓNIO DE OLIVEIRA SALAZAR

PROMĚNY PORTUGALSKA, EVROPY A SVĚTA

Neexistují věčné režimy, jsou jen režimy stabilní a nestabilní; neexistují dokonalé režimy, některé však slouží národům, a jiné z nich dělají sluhy; neexistují univerzální režimy, jedny jen uznávají a druhé naopak neuznávají specifika okolností a univerzálnost lidského faktoru. Salazar

Elektronická verze, 2. rozšířené, doplněné a aktualizované vydání

(1. vyd. „Tichý diktátor Salazar“ 2005, Praha: Aleš Skřivan ml.)

António de Oliveira Salazar (1889-1970)

Úvodem

Z vlaku jsem vystoupil na stanici Santa Comba Dão. Vpravo dolů vede dlouhá cesta do města, ale jdu doleva nahoru. Už tady u železniční stanice začíná vesnice Vimieiro. Ta ničím nevyniká a její domky roztahané kolem cesty vzdorují jakémukoli vyššímu architektonickému záměru. Ačkoli tu stojí nová škola a silnice už není prašná a plná děr jako dřív, dýchá tu na mě portugalský venkov starých časů. Přišel jsem sem proto, že ducha těchto končin, atmosféru odříkání, práce, chudoby a fatalistické zbožnosti kdysi nasál muž, jenž ve složitém 20. století po rekordně dlouhých 40 let řídil stát a rozlehlou koloniální říši.

Fluidum těch dávných časů je stále cítit. Je užitečné navštívit Vimieiro, jež se stalo osudovým startem i cílem výjimečného státníka, aby bylo možné pochopit jeho životní dráhu. Nízký přízemní rodný domek u silnice jsem ještě zastihl stát – ubohý, neopečovaný, se zarostlou zahradou svažující se dolů za stavením do skutečné džungle zapomnění. Stavba z omítnutého kamene usazeného maltou do trámové kostry sama o sobě ilustruje jednoduché metody a malé možnosti dávného venkova. Nad jedno okno dal kdosi připevnit nápis, který se vryje do paměti jako nejkratší životopis a nejzvláštnější charakteristika: *Zde se 28. dubna 1889 narodil pan Dr. Oliveira Salazar, jenž vládl a nic neukradl.* Ve věku hmotařství a korupce nemohl autor nápisu formulovat lepší vyznamenání politikovi, jemuž držení moci bylo mnohem víc než hromadění majetku.

Cesta mne vede dál až k vimieirskému kostelíku. Venkovský hřbitůvek za ním je ukrytý za nevábnou zdí. Na místě, jež nepatří k privilegovaným, se krčí prostý hrob, podobný mnoha ostatním. Náhrobní deska nese na boku jen tři písmena A. O. S., ale leštěný kámen ukotvený ve hřbitovní zdi nabízí dva portréty; jeden představuje muže

v nejlepších letech, ten dolní starého pána. Horní nápis praví: *Oplakávejme mrtvé, když živí si to nezaslouží.* A pod jménem Dr. Oliveira Salazar čtu další pochvalu: *Chybovat je člověku vlastní, ale až dosud to byl nejlepší státník a nejčestnější z vládců Portugalska.*

Chválu za dlouhá léta nikdo nevymazal. Jak je to možné, když učebnice dějepisu řadí Salazara mezi diktátory, kteří přeplnili 20. století? Lenin, Mussolini, Hitler, Primo de Rivera, Stalin, Franco, Pilsudski, Päts, Smetona, Perón, Stroessner, Pinochet a mnozí další rázní muži, často oblečení do uniforem, rázně zápasili s otřesy hodnot a s velikými změnami, kterými století ideologických válek procházelo. Národy je vítaly jako spasitele, ale obvykle se jich i bály a později je většinou právem zatratily jako svůdce, demagogy a omylné proroky.

Mezi tuto plejádu sebevědomých a silných vstoupil i původně rozpačitý venkovan, jenž si nakonec osedlal Lisabon, celé Portugalsko a jeho rozlehlou koloniální říši, civilista ovládající svým intelektem armádu, muž, který čněl jako nehybný skalní útes do časů oplývajících zásadními zvraty, zachránce národa, který nakonec celému národu překážel.

Ze zapadlého Vimieira si Salazar odnesl konzervativní názory, osobnostní integritu a zbožnost, jež pak vnášel do ideologických bouří a změn světového řádu. Explozi svobody a demokracie ve 20. století popíral vírou v nadčasovost božího pořádku, při rozhodování se neopíral o vůli vrtkavé většiny, nýbrž o úsudek vzdělanců a myšlenkově spřízněné elity. Vyvedl svůj národ z nesmírných potíží a vytvořil vlastní autoritativní politický systém pro hierarchizovanou společnost. Stále pevnější rukou svíral kormidlo v pozdější době, která si žádala odlišné ideje a jiné přístupy. Musel proto narazit doma i za hranicemi. Svou neústupností vyprovokoval stále četnější oponenty, aby ho obestřeli „černou legendou“, vyvolal hlubokou averzi u všech, kterým upřel právo vyjádřit vlastní názor, nebo dokonce spolurozhodovat. Zemřel jako vítěz, ale po smrti ho triumfující opozice vykázala mezi nenáviděné symboly starých časů.

Nehybný klid a starosvětský řád povinností nadřazených právům, středobod jeho hodnot, odnesly do nenávratna už hektické události 20. století. Přesto si i na začátku 21. století lidé frustrovaní nepřehledným chaosem, kteří už - řečeno s Voskovcem a Werichem - *nepoznají, koho se mají bát a komu se smát*, kladou stejné základní otázky, na něž si musí odpovídat každý společensky myslící člověk i každý státník a na něž si po svém odpovídal i Salazar: jak vymezit hranice svobody, jak užívat moc, jak prosadit suverenitu slabého státu, jak účinně využít národní hrdost, na jakých hodnotách založit identitu sociálně i intelektuálně rozděleného národa, jak zadržet síly rozkládající společnost.

Republikánský monarcha za psacím stolem svého času z Lisabonu ovlivňoval i dráždil celé mezinárodní společenství. Zapřisáhlý antikomunista, ale také kritik konzumního blahobytu sobeckého Západu vybídl historiky ještě za svého života, ale hlavně po rozpačitém svržení svého systému ve své zemi k novému promýšlení svého odkazu. Paul Johnson věnuje v obsáhlých *Dějinách 20. století* Salazarovu životu a s ním spojené historii Portugalska jen jedinou stránku, ale i tak soudí, že k Salazarovi „*dějiny pravděpodobně zaujmou daleko příznivější stanovisko, než bylo v módě ještě začátkem osmdesátých let*.“ Jak vyprchávají vášně současníků, přinášejí stále noví historikové a jejich stále nové knihy celé spektrum pohledů na významnou osobnost. Jednostranně záporný obraz, který zbyl po Salazarovi jak v anglosaských zemích, tak jinde v nepříliš informované Evropě, dostává plastičtější tvary. Zůstávají otázky. Kdo

byl ten svérázný státník skrývající se za nepřístupnou profesorskou maskou? Kolik dobrého a kolik problematického vnesl do národního i světového vývoje během své předlouhé kariéry? Byl dogmatikem, nebo vyvíjejícím se pragmatikem? Byl zásadovým katolíkem, nebo víry jen zneužíval pro mocenské účely? Byl starý mládenec nepřítelem žen, nebo zakomplexovaným samotářem? Byl teatrálním nacionalistou, nebo posledním rytířem národní identity?

Pokusy o odpověď jsou příležitostí zamyslet se nad málo optimistickými dějinami 20. století i neúspěchy století následujícího. Historikové tlačení ideologickými boji byli zvyklí vměstnat osobnosti do morálních kategorií své vize světa; znali černou nebo bílou, silné a slabé, vítěze a poražené. Svobodná debata takové zjednodušení odmítá, třebaže nové ideologie 21. století a postupná přestavba světového řádu znovu neblaze zkreslují pohledy do dějin a upřednostňují subjektivní morální faktory před objektivními skutečnostmi. Krize demokracie urychlovaná technickým pokrokem, relativizace hodnot a rozklad národní identity zaviněné mamonem a násilnictvím neustávajících válek nabádají k ohlédnutí do doby, která volala po jiném spásném systému, a do prostoru evropského a světového *rimlandu* značně odlišného od supervelmocí nebo i střední Evropy. Přemítání o životě a díle veleúspěšného i proklínaného portugalského autokrata Salazara tak může inspirovat nikdy nekončící diskusi o uspořádání a principech lidského soužití, o věčném napětí mezi elitou a podřízenými společenskými skupinami, o používání a zneužívání moci, o postavení národa a státu ve vřavě velmocenských konfliktů a dokonce i o vztazích mezi Evropou a neevropskými kontinenty.

ZÁKLADY

Dětství

V zadumaném kraji mezi staroslavnou Coimbrou a kamenným městem Viseu jako by se ukrývala duše Portugalska. Tady, uprostřed země na okraji Evropy, promlouvá každá píď prsti o zašlých hrdinských časech i o povaze pilného a nenáročného lidu. Z vesnice Vimieiro a městečka Santa Comba Dão ležících uprostřed tohoto středu, klopýtá pohled přes úrodné vinice na kopčinách vinorodé řeky Dão za vodnatý tok Mondega až k pohoří Serra da Estrela, kde se v dávných časech Římanům postavil hrdinný lusitánský vůdce Viriatus. Západní obzor lemuje nízké pohoří Buçaco, kde Wellington s portugalskými spojenci porazil Napoleonovy generály, a kopce Serra do Caramulo s nádhernými výhledy do zvlněné krajiny. Není to země ohromujících monumentů, nýbrž drobné práce a zbožnosti. Řetěz městeček a vesnic nabízí přehlídku usilovnosti a kontemplace národa. Mortágua nezastaví své pily krátící borovicové kmeny, Gândara vystavuje zvláštní červenou keramiku, Luso se pyšní lázněmi a nejlepší minerální vodou. Veliký klášter v malém Lorvãu dokazuje hloubku křesťanských tradic odvozených z mnohasetletého boje křesťanských rytířů proti muslimským jinověrcům stejně jako zdobný kostel v Penacově či klášter vyložený korkem v Buçaku. Chrám v Oliveiře do Hospital založili na úsvitu portugalských dějin johanité, ještě starší kostelík svatého Petra v nedaleké Lourose s vizigótským portikem a maurským oknem spočívá na hřbitově z římské doby.

Koncem 19. století rozrušila nehybnou starosvětskou idylu těchto končin jen železniční trať, která od západu dospěla k Santa Combě a odtud pak ubíhala jednou větví k severu do Viseu, druhou k východu až ke Guardě a španělské hranici na konci kraje Beira Alta. Ani železnice však nezbavila tichý kraj zaostalosti a bídy. Ospalá

městečka a ubohé vísky vypovídaly o úpadku celého portugalského království ve století poznamenaném nejprve zničujícími napoleonskými válkami, pak vyčerpávající válkou občanskou a v nedávných dekádách převraty a nekončícími politickými spory nepočetné řevnivé elity. Skličující přítomnost kontrastovala s živou vzpomínkou na dávné úspěchy dobyvatelů a objevitelů dalekých kontinentů, na slávu Vaska da Gamy a na dílo misionářů, obchodníků a mořeplavců, kteří otevřeli Ameriku, Afriku i Asii křesťanské Evropě.

Rodný dům Antónia de Oliveiry Salazara ve Vimieiru

V tomto srdci Portugalska se narodili rodiče pozdějšího premiéra. Otec António de Oliveira ve Vimieiru, jeho manželka Maria do Resgate v Santa Combě. Když počátkem května 1881 uzavřeli sňatek z rozumu, bylo už manželovi přes čtyřicet a jeho ženě třicet šest let. Bydleli ve farnosti Vimieiro v domku u prašné silnice nedaleko osady Bairro Novo, kde byla roku 1882 vybudována železniční stanice pro Santa Combu. Jak Antóniův otec Manuel de Oliveira, tak Mariin otec José de Lemos Salazar prožili svůj čas v chudobě a dětem odkázali jen usilovnou práci a povinnosti. Z kraje pocházeli téměř všichni předkové, a tak není divu, že celé generace nevykročily z monotónního snažení drobných rolníků či maloobchodníků. Pouze Mariin prapředek João de Lemos Salazar z počátku 18. století ozdobil přízemní rodinnou tradici kariérou armádního důstojníka.

K nutným ctnostem lidu živořícího na soutoku Dãa a Mondega v nepříliš úrodné krajině mezi horami Caramulo a Estrela patřily skromnost a pracovitost. Vážný António de Oliveira nepoznal dlouho nic jiného než kukuřičné pole, starost o sad za domem, dřinu na vinici, péči o zemědělské nářadí a opravy starobylé prejzové střechy.

Maria do Resgate měla i při svém omezeném vzdělání přece jen širší duchovní obzory. V jednoduchých poměrech se dokázala nejen vítězně utkat se všemi domácími pracemi a ještě manželovi pomáhat na poli. Její pořádkumilovnost přerostla ve vášeň: v domě bylo vše přísně uspořádané a srovnané. Ještě větší posedlostí byla Mariina spořivost; šetření a nahrazování jedné věci druhou činily z bídy napínavé dobrodružství.

António de Oliveira a Maria do Resgate, Salazarovi rodiče v pozdním věku

Jednotvárné dny zkrášlily manželům děti. V únoru 1882 se narodila Marta (Marta do Resgate de Oliveira Salazar), v dubnu 1883 Elisa, roku 1885 přišla na svět Maria Leopoldina a do roka po ní Laura. Pomoc známých a přátel nadnášela tíhu odpovědnosti rodičů za děti. Místní duchovní, *padre* António, provázel své ovečky jako důvěrník všedními i svátečními dny a utvrzoval bohabojnou rodinu v hluboké víře. Statkáři z rodu Perestrelů ustanovili prostého domkáře Antónia de Oliveiru na svých pozemcích šafářem; protože funkce měla název „rodinný faktor“, říkali teď sousedé svému příteli polovážně položertem António Faktor. Úředník z radnice v Santa Combě José Duarte, jeden z mála vzdělaných mužů v kraji, učil Oliveirova děvčata alespoň základům čtení a psaní, protože ve vimieirské farnosti nebyla žádná škola.

Těžký život vyžadoval vynalézavost. Rodina přišla na způsob, jak si trochu přivydělat: v domku u silnice se začalo nabízet občerstvení pro kolemjdoucí. Zatímco vznikající bistro si vzala na starost matka, otec začal zprostředkovávat prodej pozemků v okolí vimieirského Bairra Nova.

Když šlo Marii do Resgate na čtyřicátý čtvrtý rok a António de Oliveira oslavil padesátku, obdařil bůh své věrné nečekaným požehnáním. V památném roce, v jehož závěru zemřel král Ludvík a na portugalský trůn nastoupil král Karel, se 28. dubna 1889 ve tři hodiny odpoledne narodil v domě u silnice první a poslední chlapec. Starý *padre* António mu dal při křtu v osamělém vimieirském kostelíku jméno z otcových i matčiných kořenů: António de Oliveira Salazar. Kmotr doktor António Xavier Perestrelo Corte-Real a kmotra, jeho dcera Maria de Pinna de Perestrelo, se dali při obřadu v příliš skromném kostele zastoupit truhlářem Franciskem Alvesem da Silvou a jeho ženou Luísou da Piedade. To šťastnému otci nezkalilo radost.

Pro sedm lidí byl dům víc než těsný a rodiče se museli ohánět. Otec býval stále pryč na pozemcích Perestrelů, a vyšetřil-li chvilku, stavěl za domkem kurníky a malou ohradu. Matka se musela stále víc starat o své malé pohostinství a jeho přibývající hosty. Malý António jako dítě ničím netrpěl ani nevynikal. Duševně a tělesně sílil v prostředí, kterému ponejvíce udávala tón nejstarší sestra Marta. Ta se chodívala učit k Josému Duartovi a cestou zpátky usměrňovala hry sourozenců doma na dvoře. Tady mezi slepicemi a kachnami se batolil budoucí státník a kolem něho děvčata přebalující panenky, pletoucí se do vaření, úklidu a mytí nádobí.

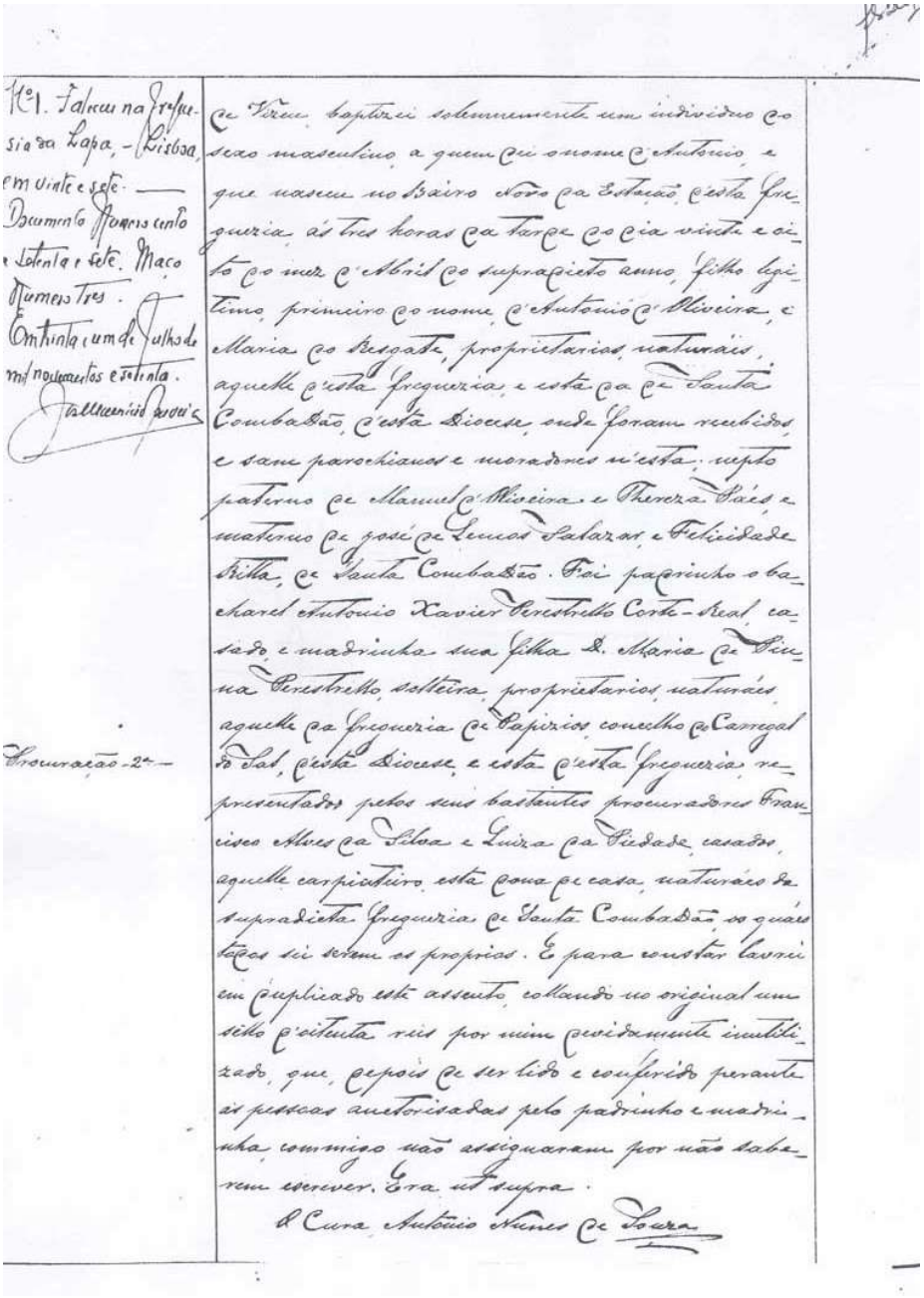

Salazarův rodný list

Chlapcovo vzdělání začalo doprovodem sester do Santa Comby vzdálené dva kilometry. Tam bývalá šlechtická vychovatelka a nyní učitelka Isabel nepřekročila

zvyklosti, když děvčatům vysvětlovala ruční práce a základy náboženství. Poněkud více mohl sedmiletému Antóniovi nabídnout městský úředník José Duarte; jeho výuka pro 30 hochů z okolí stála Salazarovy rodiče šest dvacetníků (*vintém*) za měsíc. Hoch s matčinými rysy a dívčími zvyky byl nevýbojný a pasivní, neprojevoval ani zájem o učení, ani odpor vůči vědomostem. U svého učitele se setkal s chlapci ze zámožnějších rodin a začal si uvědomovat mnoho skutečností, o nichž dříve nepřemýšlel. Nemísil se do klukovských rvaček, protože se neuměl bránit. Rád se ze školy vracel domů do matčina náručí a ke hrám se sestrami. Nesnášel jakékoli utrpení ve své blízkosti: když se matka chystala vyplatit sestry za nějaký ten prohřešek, prosil ji a líbal, aby to nedělala. Poznával, že síla je důležitá, ale že ji občas může nahradit rozvážnost či lest. Hledal cestu z tíživého područí týraných nádeníků a přehlížených služek do vyšších kruhů, kde peníze zajišťovaly svobodu, blahobyt a naprostou nadřazenost. Pochopil, že takovou cestou je vzdělání, jímž se odlišuje malá skupina kultivovaných mocných od masy pokořených negramotných.

Hraní se sestrami pomalu přecházelo v nutnou pomoc při domácích pracích i na poli. Chlapec introvert roztával jen ve vztahu vůči své matce. Do Antónia vložila Maria do Resgate všechny rodinné ambice a hoch jí oplácel neskrývanou láskou. Její časté neduhy a slabosti sledoval s obavami, neváhal spát v matčině pokoji, aby jí v nemoci mohl kdykoli pomoci, misku s vývarem jí nosil až do postele. Modlil se za maminku, kvůli jejímu zdraví si ukládal pokání. Mezi lidmi však zůstával až příliš ostýchavý, nejistý a bojácný. Tím více měl rád stromy, květiny a ptáky.

José Duarte si chlapce oblíbil, ale pak do vesnice přišel učitel José Ribeiro. Ten ale brzy výuku pro nemoc výuku ukončil a António de Oliveira Salazar se ve svých deseti letech už neměl ve Vimieiru co naučit. Mohl u nedostatečného vzdělání zůstat jako mnoho jeho vrstevníků, mohl se stát otcovým nástupcem, tedy rolníkem nebo snad panským šafářem. Ale do osudového okamžiku rozhodování rázně zasáhla matka. António, jediný syn, musí odejít na studie. Malý výnos z občerstvení v domě u silnice sliboval, že náklady na školu bude možné zvládnout, také manžel se trochu finančně vzmáhal, syn a mužská pýcha rodiny by tedy měl z příznivější situace vytěžit nejen pro sebe, ale také pro reputaci celého rodu. *Padre* António přátelům doporučil, aby syna neposílali do nižšího gymnázia, protože by tam málo kontrolovaní spolužáci mohli tichého chlapce šikanovat. Zato v diecézním semináři ve Viseu se podle něho naskýtaly všechny možnosti rozvoje osobnosti, navíc doprovázené pořádkem a kázní. Vyučující kněz Marques Pimentel mohl Antónia ve svém domě dokonce ubytovat a dohlédnout na jeho výchovu.

Desetiletý António de Oliveira Salazar přijal bez nadšení i bez odporu cizí rozhodnutí, že se stane žákem církevní školy a později možná knězem. Počátkem srpna 1899 přijel vlakem do Viseu, aby tu zkouškou dokázal, že ovládl učivo základní školy. Měl s sebou doporučení od otce Antónia pro viseuského kanovníka Marcose Pimentela, v jehož domě našel útočiště. Středisko kraje Beira Alta s kamennou trojlodní katedrálou tyčící se nad městem, s kaplemi, kláštery a šlechtickými paláci na chlapce zapůsobilo až hrozivě velkolepě. Cizí město a cizí končiny za ním až k horkým pramenům v São Pedro do Sul na řece Vouga vyvolávaly sice hluboké dojmy, ale také jakousi neurčitou tíseň z neznáma. Zkouška dopadla 11. srpna dobře, ale mladý Salazar nevyužil ani tohoto výsledku, ani doporučujícího listu od *padre* Antónia a vrátil se na celý rok domů. Neztrácel úplně čas, začal se učit francouzsky.

Pro prospěch rodiny se tehdy otec pustil do velkého díla: nad starou rodinnou usedlostí začal stavět další, pohodlný přízemní dům, který mohl posloužit jako

skutečný zájezdní hostinec. Se zázemím rodinných iniciativ vstoupil konečně António v říjnu 1900 do přípravky semináře ve Viseu, do učiliště, v němž měl strávit osm let. Unesl už zlom ve svých zvycích, třebaže odloučení od důvěrně známých lidí a míst mu působilo potíže. Řešil nezvyklou situaci tím, co mu mělo zůstat vlastní: zcela se podřídil přísnému seminárnímu prostředí a nedával své osobní pocity a stesky najevo. Byl chladný, navenek klidný a disciplinovaný, z portugalštiny a latiny prospěl s vyznamenáním a vynikal i v hodinách náboženství. Když se na první skutečné prázdniny vrátil domů, shledal, že se mu úsilí a kázeň vyplácejí: venkované mu projevovali poněkud nezaslouženou úctu a v malém seminaristovi užuž viděli budoucího kněze.

Katedrální Igreja de Misericórdia ve Viseu

Druhý školní rok přinesl mimo jiné poctu v podobě přijetí do mariánské kongregace. O nadějném seminaristovi se začalo mluvit kvůli výborným výsledkům v mateřském jazyce, latině či zeměpise. Roku 1902 už hrdě oblékal uniformu seminaristy. Spřátelil se s živým diskutérem Máriem de Figueiredem, svým povahovým protipólem, ale neměl skutečného důvěrníka, který by mohl zjistit, zda poněkud vyhýbavé postoje nemají jen předejít konfliktům. Jeden z jeho kolegů seminaristů doznal: „*On nikdy nepronese slova, která lidé očekávají, neustupuje impulzům a snaží se potlačit cokoli, co má skutečně na srdci*.“ Ve školních diskusích o politice se názory různily, zato aktuální církevní události jako úmrtí papeže Lva XIII. různice nevyvolávaly. Ve třetím školním roce přibyla řada odborných předmětů, v dalším matematika, ve které moc nevynikal. Pátým rokem přípravka končila a António se měl nadále věnovat teologii. Mezi žáky a učiteli si mezitím vydobyl jistý respekt svou solidností a bezkonfliktností, na druhou stranu postrádal odvahu k ráznějšímu činu i k formulaci samostatného názoru. Salazar vyrůstal a zůstával osamělý, málo průbojný, zvenčí neproniknutelný a tajemný.

V roce 1904 se António de Oliveira Salazar ve Viseu i v rodném kraji představoval jako hezký a sympatický chlapec. Nad plným obličejem se souměrnými rysy a modrýma očima upoutávaly pozornost husté vlasy stříhané na ježka. Příroda podvědomě velela setřást osamělost, uplatnit důvěryhodný zjev a pěknou postavu. V patnácti letech se António poprvé zamiloval. Začínající učitelka Felismina Glória Oliveira, přítelkyně jedné z Antóniových sester, pocházela z prosté rodiny. Dívku o tři roky starší upoutal štíhlý mladík modrých očí a důstojně rezervovaného vzhledu. První láska vyvolala vnitřní dilema – do jaké míry se jí odevzdat, do jaké míry udržet potřebnou sebekontrolu vázanou na profesní vyhlídky do budoucna.

Škola dala Antóniovi dobré povědomí o jazycích, přírodních vědách, morálce i náboženství. Rodné Vimieiro mohlo nabízet už jen konejšivou rodinnou náruč. Všichni blízcí z dětství však jako by se nyní Antóniovi vzdalovali. Stále zaměstnaná Maria do Resgate se na syna dívala s pýchou, ale už ze vzdáleného světa churavějícího stáří. António Faktor celkem prosperoval jako pozemkový makléř, ale se synem si neměl mnoho co říci a ostatně ve své permanentní aktivitě neměl na Antónia mnoho času. Nejstarší sestra Marta se připravovala na osamělý život učitelky základní školy, i nejmladší sestře Lauře už táhlo na dvacítku.

António de Oliveira Salazar získal v prvních patnácti letech svého života všechny vlastnosti, které měl později potřebovat a prosazovat: spořivost, sebekázeň, zbožnost, pracovitost, jistou tajuplnost a spoléhání se na sebe sama. Neznal ale zatím nic jiného než svůj tichý kraj Beira Alta, nekonečně vzdálený od královského společenského ruchu v lázních Cascais nebo od Lisabonu pokládaného v semináři za republikánskou satanskou peleš. Získal nicméně důvěru ve vlastní schopnosti, první láska mu potvrdila, že je přitažlivý i pro ženy. Byl odhodlaný prosadit sebe i své názory v době, která věštila velké zvraty.

Mládí

Dějiny zatím Salazara zasahovaly jen nepřímo, přesto doba energicky formovala všechny, kdo se do ní narodili. Přelom 19. a 20. století překypoval protiklady. Svět starých monarchií vzdoroval pronikajícímu volání po republikánské rovnosti, dvorské ceremonie se stávaly směšnými, když do ulic vstupovaly hlučné davy žádající rovné volební právo. Společnost měnily technické vynálezy doprovázené důvěrou a nadějemi na trvalý pokrok i blízký blahobyt. Naděje se nenaplňovaly, a tak národy nespokojené v rozlehlých říších i politikové obhajující své vládce připouštěli, že zatuchlý svět dlouhotrvajícího míru se možná zhroutí. Napětí mezi úspěšnými podnikateli a usmoleným dělnictvem zavřeném ve špinavých čtvrtích bídy, napětí mezi Evropou a zámořím, mezi katolickou, židovskou, pravoslavnou či muslimskou komunitou zvyšovalo nervozitu období národnostních vášní a rasových pogromů. Kdokoli vyrůstal v mučivých rozporech přezrálého času, byl jimi natrvalo ovlivněn. Ve stejném roce jako Salazar se narodili německý nacionalista Adolf Hitler, existencialistický filozof Martin Heidegger, anglický herec Charles Spencer Chaplin či severoamerický astronom Edwin Powel Hubble. Každý rok, který uplynul po světové výstavě v Paříži ozdobené Eiffelovou věží, jako by nastoloval nové úkoly a zvyšoval intenzitu všeobecného očekávání zásadní proměny.

Také Portugalskem za Salazarova dětství zmítaly rozpory. Průmyslový pokrok naplňující Evropu optimistickou sebejistotou se zemi velkým obloukem vyhnul a bídu venkova činila snesitelnou jen nesmírná nevzdělanost, náboženský fatalismus a

izolace. Lidé po tisících utíkali z nevlídné vlasti do Brazílie za nejistou, ale snad nadějnější budoucností. Jako by se Portugalsko schoulilo do sebe na zapomenuté periferii starého kontinentu. Republikanismus byl nezralý, monarchie nedůvěryhodná, politický „kazikismus“ věčně znovu „volených“ veřejných zástupců mateného lidu představoval jen trapnou karikaturu málo pochopitelné demokracie. Mezi intelektuály oslňujícími znalostí Evropy a cizími jazyky a negramotnou masou zela obrovská propast, kterou nikdo nemínil zasypávat. Zklamanému národu přešlapujícímu na místě se nabízelo jen pozlátko vzpomínek na dávné časy velkých objevitelů a dobyvatelů. Ale právě do vztahu upadající evropské země vůči jejímu gigantickému zámořskému dědictví se bolestivě zatínaly velké tlaky doby. Evropské mocnosti rozpoutaly „závod o Afriku“ a Portugalsko v této brutální okupační soutěži zaznamenávalo jen porážky. Drsné britské ultimátum z ledna 1890 zabránilo portugalské koruně zabrat nárokované rozlehlé prostory afrického vnitrozemí mezi Angolou a Mosambikem. Celonárodní žal z tohoto pokoření a ze „zrady“ jediného historického spojence prohloubil politickou nestabilitu a vedl k pokusům o diktátorské řešení vnitřní krize i aktuálního boje o kolonie. Zámoří však v té době nastoupila zachránit odhodlaná „generace roku 1895“. Energičtí „centurioni“ jako reformátor kolonií António Enes, velitel Mouzinho de Albuquerque, který ve vesnici Chaimite zajal vzpurného náčelníka Ngungunhanu z mosambické Gazy, vojevůdci vítězných oddílů koloniálních armád Alves Roçadas, Paiva Couceiro, Caldas Xavier a další se stali hrdinskými vzory pro každého venkovského chlapce, jenž ovšem měl pramalou naději vytáhnout paty ze svého domova a vůbec chápat světový zápas o kolonie. Nesoulad mezi velkými tužbami portugalského národa a jeho neschopností čelit nástupu dravých průmyslových mocností se nedal utajit. Morová epidemie v roce 1899 odhalila bídné zdravotnictví. Král Karel zahajoval v prosinci 1901 v Lisabonu Národní koloniální kongres, ale národní hrdina Mouzinho de Albuquerque v lednu 1902 kvůli zmatkům v armádě zatížené koloniálními otřesy spáchal sebevraždu ke hrůze celého národa. Velké války začaly zásadně měnit svět: Japonci pokořili Čínu, Američané vyhnali Španěly z Kuby, v „búrské válce“ se Britská říše bezohledně probila ke zlatým dolům v Jižní Africe. Takové konflikty hrozily dalekosáhlými riziky stále velkému zbytku portugalského zámořského impéria stojícího na hliněných nohou lability, nevzdělanosti, zpátečnictví a liknavé administrativní neschopnosti.

Kostelík ve Vimieiru, kde byl António de Oliveira Salazar pokřtěn

Venkovská zaostalost a trocha velkoměstského pokrokářství se v Portugalsku střetávaly v podobě katolického tradicionalismu a protináboženské agitace. V červenci roku 1900 podnítili socialisté protiklerikálním sjezdem v Lisabonu proticírkevní nálady občanských organizací a skupin. V únoru 1901 vypukla takzvaná Calmonova aféra: skupinka mužů se pokusila unést dceru brazilského konzula v Portu, když vycházela z kostela svaté Trojice; sama dívka chtěla tímto způsobem proti vůli rodičů navštívit církevní instituci, snad i vstoupit do kláštera. Incident však vyvolal ostré proticírkevní nepokoje v nejpodnikavějším městě země. Ty nebraly konce, dokud vláda dekretem z 18. dubna neomezila činnost náboženských organizací na „*vzdělávání či dobročinnost či propagaci víry a civilizace v zámoří*." Koncem dubna 1901 ale vláda umožnila návrat mnichů a jeptišek vypovězených na základě dávných zákonů. Antiklerikální nálady doprovázely časté stávky proti bídě a drahotě. Ale v zemi s třemi čtvrtinami analfabetů zůstával celý venkov a většina maloměst pod církevním vlivem, dokonce i dělnické a zaměstnanecké organizace se obvykle opíraly o mocnou církev. Z katolického národovectví vycházela také Nacionalistická strana, která přijala na svém sjezdu ve Vianě do Castelo 3. července 1903 nacionalismus a víru za pilíře své ideologie. Přehmaty v církvi znovu odhalili mladí studenti kněžského semináře v Bragançe, když se v prosinci 1904 vzbouřili proti nesmyslné přísnosti svých pedagogů.

Odlesky světového a domácího ruchu pronikaly do tichého závětří semináře ve Viseu jako vlastenecky a klerikálně interpretované detaily. Na podzim roku 1905 tu António de Oliveira Salazar zahájil teologická studia. Získal už proslulost jako pilný čtenář a zvídavý a ukázněný žák. V březnu 1906 směl proslovit svou první tematicky i formálně náročnou řeč před samotným biskupem z Viseu při oslavách padesátého výročí definice neposkvrněného početí. Po prázdninách strávených doma ve Vimieiru se pustil do studia s ještě větší vervou, přitom nezanedbával ani tajné schůzky s Felisminou. Chlapce oblečeného vždy v černém Felismina potkávala ve Viseu na ulici Rua Direita nebo na náměstí Rossio. Pak se scházeli na kradmé chvilky poblíž Salazarova ústavu, Felismina za mladíkem chodila i do semináře a oba s obavami hleděli na klepadlo dveří, aby je nepřistihl nevítaný svědek. Byly to jen pauzy mezi kanonickými hodinami, mnoho si nemohli říci ani při schůzkách přímo v kostele. Felisminina rodina nebyla vztahu příliš nakloněna a předpokládaná Salazarova kněžská kariéra vdavekchtivou dívku postupně odradila od pokračování milostné epizody. Mladík sám poněkud mátl svou složitou povahou a svými komplexy. Pro něho byla ostatně směrodatná papežská encyklika *Rerum novarum* z roku 1891, jež ženám vytyčila omezenou roli: „*Ženu příroda určuje hlavně pro domácí práce*". A tak vztah z obou stran pomalu slábl, až vyprchal docela. Neznamenalo to, že by Salazar zůstával netečný vůči půvabům druhého pohlaví.

Felismina, první Salazarova vážnější známost

Zatím se věnoval studiu a podnikal první krůčky ke kariéře seminaristy. Začátkem června 1907 byl zvolen předsedou Rady mariánské kongregace. Druhý školní rok ukončil s nejlepším prospěchem, který učitelé onoho roku svým žákům udělili. To už namísto abstraktních teologických témat převládla politika v diskusích s přítelem Máriem de Figueiredo i s dalšími kolegy nasávajícími informace přicházející z Porta či až z Lisabonu.

Prázdniny ve Vimieiru trávil v pronajatém domku vedle rodného stavení. Zařídil si svůj „vimieirský palác" prostě a funkčně, aby sloužil studiu, případně jako základna pro práce na pomoc příbuzným. V prosinci 1907 se sešla celá rodina na svatbě sestry Laury; její manžel Abel Pais de Sousa jako zajištěný železniční úředník dále pozvedl ambice rodu.

Školní rok 1907-1908, poslední studijní na teologii, byl poklidný jen na počátku. Když se po Novém roce 1908 António vrátil do Viseu, nalezl kdysi malátné město docela vyměněné. Listy *O Intransigente* (*Nesmiřitelný*) nebo *A Beira* hýřily republikánskými hesly a demokratickou a protiklerikální agitací. Král Karel, malíř a vědec, ale také ochránce diktátorsky vládnoucího premiéra Joãa Franka, byl zastřelen na centrálním Obchodním náměstí v Lisabonu 1. února 1908 i se svým synem a následníkem trůnu Luísem Filipem. Krvavý atentát, brutální královražda vyvolala i na odlehlém venkově naléhavé otázky o smyslu monarchie, politiky a bídné portugalské pozice ve světě. Také ve Viseu bylo zřejmé, že osmnáctiletý panovník Manuel II. už nezastaví kolotoč zmatků, radikálních požadavků a střetávání nerealistických ideologií. Monarchie spěla ke své agónii. Zavedené hodnoty se rozpadaly před očima a šokovaný seminarista Salazar se mohl v *Beiře* dočíst, že mrtvý monarcha byl „*odporný tyran"*. Starobylé melancholické Viseu zažilo 8. března první mohutnou politickou manifestaci, kterou ke zděšení staromilců podpořila mimo jiné organizovaná skupina republikánských žen.

Atentát na krále Karla 1. února 1908 Poslední portugalský král Manuel II. (1908-10)

V neočekávaně dotěrné bouři pocítil student teologie Salazar naléhavou potřebu postavit proti hlučným davovým heslům ony osvědčené hodnoty, v nichž sám vyrostl.

Do katolického čtrnáctideníku *A Folha* (*List*) napsal 2. dubna 1908 článek *Ostudný kontrast*. Zkritizoval tu katolíky za jejich apatii v těžké hodině církevního a národního života. Poprvé pocítil, že psané slovo přináší ohlas i autoritu, a tak v psaní s chutí pokračoval. V mystickém textu *Ježíš* postavil 16. dubna proti domnělé dobové nenávisti a nesvornosti Spasitelovu lásku. Vzápětí napsal tematicky podobný článek pod latinským titulkem *Resurrexit* (Vstal z mrtvých). V květnu psal o *Mariánském měsíci* a přidal neumělé mariánské verše *Na růži*. V červnu v článku *Rozhovor* apeloval na studenty, aby byli pevní ve víře, a tvrdil, že náboženství „*je mnohem víc než politika"*, a že tedy věřící nemůže „*být katolíkem v církvi a ateistou u volební urny*." Ještě po uzavření svého posledního školního roku v teologickém semináři, 20. srpna 1908, věnoval jeden článek *Matce Ježíšově* a doprovodil ho chvalozpěvem na Pannu Marii. Možnost ovlivnit názory publika a naformovat veřejné mínění zapůsobilo na Salazara jako opojná droga. Tyto první krůčky k popularitě představily budoucího autoritáře: zjednodušoval problémy, proti agitaci ateistických zednářů, volnomyšlenkářů nebo liberálů stavěl tradicionalistické katolické hodnoty, vylučoval diskusi nevývratným a hotovým stanoviskem.

Mezitím s vynikajícím prospěchem ukončil studium teologie. Když se jako obvykle vrátil na prázdniny domů, uvědomil si, jak se jeho chudá rodina svou pokornou pílí vypracovala. Laura díky sňatku vybředla z bídy úplně, šestadvacetiletá Marta se stala učitelkou v první základní škole, kterou Vimieiro založilo. Sedmdesátiletý otec si vydobyl morálně silnou pozici ctihodného obchodníka a místního selského patriarchy. Sám devatenáctiletý Salazar, jemuž vesničané obdivně říkali „pan farář"- *senhor padre*, ozdobil rodný kraj svou intelektuální kariérou slibující nepochybný vzestup.

Učitel

Absolutorium školy nastolilo jednoduchou, ale zásadní otázku: čím vlastně António de Oliveira Salazar bude? Představení semináře stejně jako většina učitelů pohlednému mladíkovi neradili, aby se ihned věnoval kněžské dráze, třebaže o jeho upřímné katolické víře nepochybovali. Dobrá pověst pilného zájemce o teologii sama přivolala příznivé řešení. Kanovník António Barreiros hledal pro své nedávno založené Gymnázium Svaté cesty (*Colégio da Via-Sacra*) na okraji Viseu schopné učitele, ředitel viseuského semináře José Frutuoso da Costa mu doporučil Salazara, a tak otec Barreiros nabídl nadějnému mladíkovi místo učitele literatury, dějepisu a matematiky spojené s funkcí správce školy.

Salazar rád nabídku přijal. Pedagogická dráha prohlubovala pocit výjimečnosti a nadřazenosti nad nevzdělanou masou, přinášela pocity zadostiučinění a nedotknutelné mimořádnosti, které léčily neustále přítomný a potlačovaný komplex nedostatku sebedůvěry či malosti. Salazar začal v říjnu roku 1908 horlivě plnit své povinnosti. Ještě horlivěji se vřazoval do světa vzdělanců: hltal z Barreirosovy knihovny jeden svazek za druhým, četl portugalské klasiky a historiky, z úcty k anglosaskému vzdělávacímu systému se pustil do angličtiny, začal se také učit německy. Oblíbil si francouzská sociologická a pedagogická díla. Srozumitelná a kultivovaná francouzština se mu po rodné portugalštině stala druhým nejčastěji používaným jazykem. Jím pak od nynějška celá desetiletí k zanícenému čtenáři promlouvali nejen francouzští literární romantikové, ale také nacionalisté, monarchisté, katoličtí politikové či mystikové. Jako vždy dříve prohluboval Salazar svou pověst solidního a spolehlivého zaměstnance; bral velmi vážně všechny své pracovní povinnosti a kromě četby se systematicky věnoval péči o své žáky.

V církevní škole bylo naprosto nezbytné podložit každodenní teologické a filozofické diskuse znalostí autorit. Mladý pedagog se soustředěně začetl do souboru encyklik papeže Lva XIII. zesnulého v nedávném roce 1903. Ve studijním zápalu zároveň přijímal myšlenky velkého církevního ideologa a ztotožňoval se s idejemi, které tak logicky rozvíjely zásady osvojené už v dětských letech.

Encyklika *Diuturnum* odsuzovala „*přehnanou svobodu"* a zpochybňovala teze o lidovém původu politické moci. Mladý učitel souhlasil s názorem encykliky *Immortale Dei*, že základní potřebou lidí je žít v nábožensky jednotné společnosti pod moudrým vůdcem. Souhlasil také s formulací, že „*svoboda myšlení a vyjadřování vlastních myšlenek (...) není sama o sobě dobrem, k němuž by si společnost měla blahopřát, nýbrž je především zdrojem a původcem mnohého zla*." Zvlášť důležitá se Salazarovi jevila encyklika *Libertas*. Posuzovala svobodu neohraničenou jasnými zákony jako „*velmi škodlivou věc"*, protože umožňuje, aby se prosadily „*lživé doktríny, které jsou pro ducha nejosudnějším morem, stejně jako neřesti, jež rozkládají srdce a zvyky*." Stát „*s ústavou umírněnou demokratickými prvky"* může existovat jen potud, pokud bude respektovat „*katolický názor na původ a výkon veřejné moci*." Encyklika *Sapientiae Christianae* z roku 1890 nabídla další oporu rozkolísané společnosti. Protože materiální pokrok je doprovázen duchovním úpadkem, velí přirozené právo křesťanům „*oddaně milovat a bránit zemi, v níž jsme se narodili a vyrostli*." Zárodky zdravého společenství vznikají podle tohoto dokumentu pouze v křesťanské rodině: „*právě u domácího krbu se utváří osud států*."

Salazar dychtivě nasával poselství církve a sám je rozsáhle diskutoval i šířil. Neuměl si vlastně konkrétně přestavit rychlý pokrok průmyslové Evropy, ale mohl stinné stránky industriálního převratu vnímat slovy encykliky *Rerum Novarum* z května 1891. Tady se papež dotkl dělnické otázky. Odsoudil socialisty a komunisty za to, že rozbíjejí přirozený řád společnosti tím, že likvidují soukromé vlastnictví a pronikají do „*svatyně rodiny"*. Proti třídnímu boji vytyčila hlava církve nutnost smiřovat bohaté a chudé tím, že obě skupiny dodrží své povinnosti. Ochrana pracujících žen, dobrá výchova mládeže a spravedlivá mzda budou zaručeny tehdy, když se zaměstnavatelé i zaměstnanci sdruží do asociací a korporací, které budou sledovat celospolečenský prospěch.

Jasná slova vnášela světlo do temných, vzrušených měsíců, kdy se portugalská monarchie otřásala a kdy se na zmatenou vlast přenášel nepokoj až z revolučního Turecka, válčícího Balkánu a okupovaného Maroka. Lev XIII. nabízel stanovisko, umožňoval dokonce nalézt vztah k politickým organizacím i ideologiím. V encyklice *Inimica Vis* odsoudil roku 1892 zednářský liberalismus. V dokumentu *Graves de Communi* z roku 1901 vytyčil principy křesťanské politiky: udržení práva na majetek, zachování různých tříd ve státě, potlačování stranických vášní, poslušnost vůči nadstranickým úřadům, morální a náboženské pojetí sociální otázky.

Pedagog a dozírající prefekt Gymnázia Svaté cesty našel způsob, jak se k církevním názorům připojit. Gymnaziální periodikum *Ozvěny ze Svaté cesty* vybízelo ke psaní. Salazar v hymnické básni *Na vlajku* oslavil otčinu a „nebeské" barvy její bílo-modré státní zástavy. V *Hymně gymnázia* zrýmoval dohromady vlastenectví a lásku k Bohu. Jeho verše postrádaly básnickou obraznost, nabízely však stejně jako papežské encykliky jednoznačný názor kombinovaný s hluboce zažitým patriotismem.

Mladý muž se tak dostal do většinového tábora, proti němuž se houfovali radikální republikáni, stoupenci občanského sňatku, syndikalisté, anarchisté, svobodní zednáři, karbonáři, většinou nepřátelé klerikálů. Salazarův tradicionalistický názor už nyní

kolidoval s rázností vinařů, kteří v březnu 1909 v celém údolí řeky Douro volali po prosperitě a technickém pokroku, nikoli po útěše. Naprosto odporoval svobodomyslnému feminismu, který hlásala právě vytvořená Republikánská liga portugalských žen. Schylovalo se k zásadnímu střetu mezi monarchisty a republikány, ale venkovský pedagog zůstával myšlenkově zakotven mezi proudy v jistotách, které Portugalsko formovaly před staletími v intencích hesla Bůh – vlast – rodina.

V rodném kraji vnímali Salazara jako církevní osobu. On sám tento dojem potvrdil o Velikonocích roku 1909, když se zúčastnil obřadů a procesí. Ve vzrušeném čase oslav Ježíšova vzkříšení, kdy kněží nosili kříž kolem starých budov na hlavním náměstí v Santa Combě a od rodinných krbů voněla pečená kůzlátka, pronesl Salazar k uprášeným davům věřících působivé kázání. Místní tisk slova dvacetiletého muže pochválil jako „*nepochybný příslib toho, že padre Salazar může zahájit skvělou kariéru církevního řečníka*.“

Střed města Santa Comba Dão

Salazarova ctižádost stoupala stejně jako opojení zdařilým průnikem do nepočetné společnosti uctívaných vzdělanců. Když se António vrátil do Viseu, rozhodl se pro externí absolutorium všeobecného gymnázia (*curso geral de liceu*) a hned začal studovat ke zkouškám. Ale nedal si ujít příležitost formulovat vlastní recept na neduhy doby; vzdálen veřejného hluku a nepříjemných výměn názorů napsal pro list *A Folha* článek *Válka špatnému tisku.* Vyhlásil tu nelítostný boj nejen republikánským novinám, „*největšímu nepříteli vlasti, náboženství a všeho nejlepšího a nejsvětějšího“*, ale republikanismu vůbec. Byl to výkřik krajního konzervatismu v týdnech, kdy si celá země právě od republikanismu slibovala nápravu všech viditelných i tušených neduhů.

Každý drobný úspěch dodával agilnímu mladíkovi novou dávku sebevědomí. Koncem školního roku 1908-1909 složil Salazar mimořádně úspěšně první část gymnaziálních zkoušek. Ve výroční den znovuobnovení portugalského státu 1. prosince 1909 se

blýskl projevem před pedagogy spřízněného Gymnázia Alvese Martinse ve Viseu. S odkazem na velký čin předků, kteří se v roce 1640 postavili španělské přesile, nabízel Salazar vlastní nacionalistickou cestu k nové velikosti národa. Obhajoval reformy ve výuce, kritizoval „portugalskou lenost“ a svůj proslov zakončil zvučnou patriotickou tirádou: „*Máme svou vlast, a stejně jako jsou naše matky nejlepší ze všech matek, musí být pro nás naše vlast tou nejlepší ze všech. Její dlouhý život byl třpytivým růžencem slavných událostí, nejskvělejším řetězcem velkých činů. Avšak přišel čas, kdy jí do očí vstoupily těžké a hořké slzy vězně: byli jsme otroky v portugalské zemi. Nyní již jimi nejsme a nejsme jimi proto, že jednoho dne, který je stejný jako ten dnešní, přišli Portugalci, aby nás osvobodili. Jsme tedy svobodní; ale jestliže nás oni Portugalci osvobodili, neučinili to proto, aby nás vystavili otroctví umírání! Ne! Portugalsko nesmí zemřít! Musí žít pro svět, který objevilo, pro národy, které oslnilo jiskřením své velikosti a hrdinství. Dnes není třeba objevovat nové světy ani bojovat proti cizím národům: je však třeba vykonat veliké dílo míru, vychovat tak dobré občany Portugalska 20. století, jako byli ti ze století sedmnáctého. Je nutné, aby se dnešní Portugalci stali mládeží slavného Portugalska zítřka - Portugalska silného, vzdělaného, mravného, pracovitého a rozvinutého!*“

List *A Folha* vydal Salazarův plamenný projev jako samostatnou brožuru. Až z lisabonského ministerstva školství došlo mladému řečníkovi blahopřání. V očích venkovanů vyrostl Salazar do obřích rozměrů. V dubnu 1910 už doma bez nejmenšího ostychu řečnil při svátcích Svatého Kříže před „*stovkami přespolních“*.

Během posledních měsíců potlačil Salazar mnoho ze svých skrytých komplexů. Cesta k intelektuálním výšinám se mu vyplácela a úspěchy na ní jako by potvrzovaly, že mladý muž se těší zvláštní přízni Prozřetelnosti. Křesťanské hodnoty, nacionalismus a touha po ovlivňování veřejného názoru už hluboce zakořenily v hotové mladé osobnosti, která pudově toužila po dalším uznání a úspěchu. Druhá série zkoušek v červenci 1910 uzavřela všeobecné středoškolské studium. V srpnu Salazar u vědomí nadcházejících společenských změn promluvil ve svém Gymnáziu Svaté cesty o výchově mládeže; pustil se tu do velkého tématu reformy člověka a zdůraznil, že na kvalitním působení na mladé závisí „*obnova a velikost portugalské vlasti.“*

Prázdniny ve Vimieiru zapůsobily jako pohlazení po duši: obdiv a přízeň okolí rozptylovaly Salazarovy občasné návaly pochybností o vlastních kvalitách. Pětašedesátiletá matka zlomená vleklými zdravotními potížemi syna naléhavě povzbuzovala, aby pokračoval v cestě k nejvyšším cílům. Dvaasedmdesátiletý otec, nyní nikoli nezámožný patriarcha obce, rovněž dobře chápal, kam může nadaného syna dovést převzácný poklad nejvyššího vzdělání. Salazar musel znovu zvážit, zda složit církevní sliby a zahájit vážně duchovní kariéru, anebo upřednostnit zajímavý a bouřící vnější svět a zvolit civilní univerzitní studium Dal na svůj instinkt i na doporučení přátel a vybral si to druhé. Na konci léta roku 1910 byl António de Oliveira Salazar pevně rozhodnut: půjde studovat práva do Coimbry.

Na univerzitě

Politická vřava zesilovala. Změny vlád v roce 1909 dokazovaly, že monarchie není s to vyřešit vůbec nic. Anarchisté v Coimbře otevřeli dramatický rok 1910 voláním po revoluci ve svém listě *Polnice*. Napětí stoupalo každý měsíc a v září už stávkovali jak sběrači korku na jihu v Alenteju, tak dělníci z průmyslových závodů na jižním břehu Teja. Vražda populárního lékaře a předáka Liberálního výboru Miguela Bombardy 3. října spustila lavinu převratných událostí a 4. října válečné křižníky *São Rafael* a

Adamastor začaly bombardovat lisabonské vládní budovy. Dalšího dne režim padl, 6. října byla vyhlášena republika a po posledním králi Manuelovi II. zbyl v přístavu vesnice Ericeira jen obraz jeho útěku odtud do daleké Anglie vyvedený na tradičních kachlících *azulejos*.Právě v říjnu 1910 přišel Salazar do Coimbry. Také jeho zavalila vlna filantropických frází, s nimiž republika vstoupila do života. Jako plebejec neviděl nic špatného na zrušení šlechtických titulů a výsad. Nemohly ho ovšem nadchnout sny o jakési „iberské“, „evropské“ nebo dokonce „všelidské federaci“, kde měl jeho národ nalézt štěstí. Republika mu vzala decentní modro-bílé barvy národní vlajky, o kterých kdysi veršoval, a nahradila je příliš vemlouvavým rudo-zeleným praporem. Republikáni sami se rozdělili na evolucionisty, unionisty a demokraty; bylo zřejmé, že politické hádky ani v republice nepřestanou. Podráždění pak od prvního dne přinášela republikánská proticírkevní opatření: po vyhnání jezuitů, uzavírání klášterů, mohutné protiklerikální kampani v tisku osvobozeném od cenzury a po zavedení občanského sňatku nakonec logicky přišlo oddělení církve od státu. Nedůvěřivé konzervativce to všechno volalo, aby se semkli k případnému odporu. Ale nejen oni rozpačitě přihlíželi nejcitelnějšímu paradoxu: lidumilné republikánské iluze příkře kontrastovaly s ekonomickou neschopností filantropických profesorů zlepšit lidem bídný život; jako horký brambor pálil republikánské ministry nebezpečný finanční deficit převzatý od posledních vlád monarchie.

Apoteóza vyhlášení Portugalské republiky 5. října 1910

Vznik jedné z prvních evropských republik vnímal zralý muž. Ve svých jedenadvaceti letech vypadal Salazar usedle a nepochybně sympaticky. V nedávné době zhubl, hladkou tvář rázně korunoval výrazný rovný nos a vystouplá brada, pod vysokým a

širokým čelem běhaly v hlubokých důlcích neklidné oči. Husté vlasy česané na pěšinku dotvářely oduševnělou hlavu rezervovaného a uvážlivého askety. Vážný a pečlivý mladý muž přesvědčoval každým svým slovem i pohybem o své seriózności.

Koncem října, nedlouho po vzniku republiky, se Salazar zapsal na právnickou fakultu, kde hodlal studovat ekonomické právo. Mohl nyní využít své píle a zkrátit si studium tak, jak to dovoloval říjnový vládní dekret. Nebylo ale jisté, zda mu politická vřava dovolí soustředit se na ušlechtilá zvolená témata. Coimbra nyní třaskala půtkami mezi monarchisty, socialisty, radikálními republikány, katolíky a nacionalisty. Na improvizovaných shromážděních, na korzech i v restauracích se vášnivě diskutovalo o jakobinismu, liberalismu a demokracii. Někteří agitátoři vítali republiku jako nový ráj, jiní ji odsuzovali, jedni hájili lidovou moudrost, jiní sílu a autoritu.

Mladý António de Oliveira Salazar

V Coimbře se Salazar opíral o přízeň a pomoc rodiny své kmotry Marie de Pinna Perestrelo. Ta ho zajistila výměnou za vyučování poskytované dětem Perestrelovým. V informovanější společnosti univerzitního města vyvolávala v Salazarovi nepříjemné rozpaky smršť kontrastujících názorů. Nedalo se vlastně rozpoznat, která myšlenka je reálná a perspektivní, která demagogická a zavádějící. Přitom bylo naléhavě zapotřebí utvářet si vlastní názor a někam se přiřadit. Univerzitní student bytostně odmítal socialistickou propagandu a její internacionalistické východisko. Proto jeho sympatie získávalo Akademické středisko křesťanské demokracie, které sice v Coimbře živořilo od roku 1901, ale kolem něhož se nyní shromažďovala agilní skupina připravená bojovat proti republikánskému antiklerikalismu. Salazar často docházel do domu profesora medicíny Serrase e Silvy, spolupracovníka Akademického střediska, kde se scházeli obránci katolicismu. Jeho přáteli se stali stejně smýšlející tři bratři Dinisové da Fonseca, otec Carneiro de Mesquita, Diogo Pacheco de Amorim a mnozí další konzervativci, kteří měli později vyniknout. Zároveň Salazar upevňoval svůj tradicionalistický pohled na bouři idejí nepodloženou žádným skutečným fyzickým pokrokem zmatené společnosti. Přístup k bohatým fondům univerzitní knihovny mu zpřístupnil dobové autority. Salazara zaujaly antiliberální monarchistické názory francouzského publicisty Charlese Maurrase; spolu s autorem se mu chtělo volat po obnově národa, rodiny, autority a hierarchie. Také sociolog Frédéric Le Play se mu stal kompasem, protože žádal posílit princip autority, rodinu, rozvoj ducha a spolupráci zaměstnanců se zaměstnavateli. Salazar souhlasil s Le Playem v tom, že

takové základní hodnoty jsou důležitější než bohatství nebo forma vlády. Rozmnožil svou argumentaci také posledními encyklikami Pia X., které vybízely k utvoření „křesťanských odborů“. Četba rozšiřovala obzory a dodávala argumenty. Salazar se zorientoval ve francouzské literatuře: obdivoval Diderota i Montesquieua, četl díla Madame de Staël i oceňovaného Augusta Comta. Doplňoval si se zájmem také znalost portugalských autorů; z klasiků se pročetl dílem Alexandra Herculana, z nových spisovatelů ho lyrismem zaujal António Correia de Oliveira.

V Coimbře nyní kypěl společenský život. Salazar chodil do několika domů na zavedené dýchánky místní smetánky, do intelektuálních salonů na večírky věnované odbornějším diskusím, v několika rodinách si přivydělával kondicemi. Všude tady se komentovaly novinky: zavedení nové měnové jednotky *escudo*, parlamentní volby a ustavení Národního shromáždění v květnu a červnu 1911. V sobotu odpoledne odjížděl Salazar pravidelně do Vimieira. Po setkání s rodiči a se sestrami se pak v neděli nočním vlakem vracel do Coimbry a přivážel si na přilepšenou trochu zeleniny či ovoce ze zahrady nebo matčiny sladkosti.

Portugalská republika se rodila s potížemi. Názorové zmatky vyvolaly nepokoje mezi studenty v Coimbře, po nepokojích byla 12. července univerzita na čas dokonce uzavřena. 21. srpna 1911 byla vyhlášena ústava a rektor univerzity v Coimbře Manuel de Arriaga byl zvolen prezidentem republiky. Katolickou zemi rozjitřilo, když papež Pius X. vydal encykliku, v níž odsoudil „*nenávist, kterou republika deklarovala vůči katolicismu*.“ Vláda publikování dokumentu zakázala a přerušila s Vatikánem diplomatické styky. Ve výroční den republikánského převratu 5. října 1911 vstoupil hrdina koloniálních válek Paiva Couceiro s monarchisty ze severu do Portugalska, aby svrhl republiku. Ale lidé se k jeho jednotkám nepřidali. Pokus o státní převrat nicméně posílilo obecnou nervozitu a nestabilitu. Republikánské fráze vyčpěly a zkompromitovaly se, ale rozštěpení monarchisté ztratili poslední špetku přitažlivosti.

Salazar nastoupil do druhého školního roku na univerzitě opožděně až koncem října 1911, tehdy už pominuly jeho zdravotní potíže - podivná tělesná slabost vycházející z jakési duševní rozvrácenosti. Zapsal se na práva, finančnictví a finanční právo. Ze svého pokojíku v domě v uličce Couraça da Estrela se přestěhoval do rovněž skromného bytu na ulici Rua João Jacinto. V rozbouřeném ovzduší si často vyměňoval názory s katolickými studenty v Akademickém středisku křesťanské demokracie. Kromě starých přátel mu nyní imponoval Manuel Gonçalves Cerejeira, kolega zapsaný jak na filozofické, tak na právnické fakultě; ten těžce nesl útoky republikánských extremistů proti křesťanství a neváhal odpůrcům odpovídat víc než rázně.

Věřící studenti cítili, že musí reagovat na nepříjemné skutečnosti, které vycházely najevo. Podle sčítání lidu z prosince 1911 bylo v šestimilionovém národě 82 % žen a 66 % mužů negramotných, 80 % lidí pracovalo za bídné mzdy v zemědělství. Koncem ledna 1912 ochromila Lisabon generální stávka podporující zemědělské dělníky ve zbídačeném Alenteju; vláda odpověděla brutálním útokem na odboráře. Republika stále ještě budila naděje, ale přitom se rozbíjela o vlastní neschopnost dát vývoji rozumný směr. Na jednu stranu se předáci chovali podezřele mírně k věčně povstávajícím „Afričanům“ překračujícím v čele ozbrojených oddílů španělskou hranici, na druhou stranu dokázali vyhlásit při stávce stanné právo, obsadit vedení Národního svazu pracujících a zatknout přes tisíc dělníků. Iluze z republikánského pokroku se rozplývaly. „*To je chleba, který nám dává hryzat republika*,“ vykřikovala jakási žena ukazujíc na zástěru plnou kamení, když ji vlekli policisté. Do nebe volající

nesrovnalosti vyvolávaly celonárodní diskusi a do ní se 22. února 1912 zapojil také „týdeník katolických studentů z Coimbry“ *Imparcial* (*Nestranný*). Proti stranickým vášním stavěl všespojující nacionalismus, proti bezbřehé svobodě vedoucí ke konfliktům doporučoval svobodu víry.

Mladí polemici se pustili do radikálů a konzervativní munici měl připravenou i Salazar. V nepodepsaném úvodníku *Smutky, z nichž se platí dluhy* protestoval proti republikánské labilitě, kterou nazval „*kataklysma na pochodu“*. Od konce března přispíval do *Imparcialu* pravidelně. V sérii osmi *Dopisů jedné matce* narážel na aktuální téma diskusí o vzdělání. Proti demokratům razil názor, že žáci si nejsou rovni a že jejich výchova má být „*tvrdá, nepohodlná a nesnadná“*. Zároveň skrytě připomněl svůj případ, když konstatoval, že často „*děti z chudých tříd získávají na školách první místa“* právě proto, že přišly z tvrdých životních podmínek. Salazar stanovil výchovné cíle po svém: „*Vzdělávat znamená dát Bohu dobré křesťany, společnosti užitečné občany, rodině oddané děti a příkladné rodiče*.“

Univerzita v Coimbře

Ve vášnivých výměnách názorů na veřejné věci vystoupily do okruhu Salazarovy pozornosti výrazněji mezinárodní události. Boj Francie a Německa o Maroko nebylo možné v Portugalsku přehlédnout stejně jako vzdálenější válečný konflikt křesťanů a muslimů na Balkáně. Při tradiční portugalské sebestřednosti však nejvíc upoutával zrychlený tep domácího dění. Všechna dříve odsouvaná témata se nyní nastolovala o překot, bylo stále obtížnější vyznat se ve změti zájmů a stanovisek. Vláda pokračovala v antiklerikální kampani, a když narazila na odpor, neváhala zakročit: v lednu 1912 zakázala pobyt biskupovi a správci diecézí Viseu a Coimbra na dva roky. Vznikaly nové politické strany, list *Hlas Afriky* bránil obyvatele kolonií, venkov žádal o

pozornost ke své bídě, feministky volaly po hlasovacím právu, druhý pokus monarchistů o převrat potlačila počátkem července 1912 armáda po třech dnech bojů.

V takovém ruchu bylo třeba konzervativní názory studentů z Coimbry lépe organizovat. Manuel Cerejeira byl zvolen místopředsedou Akademického střediska křesťanské demokracie, Oliveira Salazar prvním tajemníkem. *Imparcial* bil do demokratů a žádal právo na život ve víře Kristově. Salazarova energie byla v těchto zápasech spíše předstíraná. Rád se z polemik vytrhl, aby mohl v červenci 1912 na gymnáziu ve Viseu složit zkoušku z němčiny a v Coimbře uzavřít školní rok sérií zkoušek ze čtyř předmětů. S úlevou pak odjížděl do vimieirského klidu na prázdniny. Tam mohl úspěšně ukrývat občasné návaly pesimismu a frustrace, které churavějící matka léčila neúnavným povzbuzováním. Naopak matčiny vleklé zdravotní problémy syna neobyčejně znepokojovaly, proto se obrátil na studenta medicíny Fernanda Baetu Bissaiu Barreta, aby matku vyšetřil. Mezi oběma mladými lidmi vzniklo zvláštní přátelství: Bissaia Barreto byl svými názory radikální republikán, ale to, jak se ukazovalo, vůbec nevadilo v osobním styku, když šlo o prospěch osoby Salazarovi nejdražší.

V katolickém šiku

Z rodného Vimieira si Salazar po prázdninách přinesl do Coimbry jako svůj novinářský pseudonym jméno vesnického truhláře; v *Imparcialu* se nyní podepisoval „Alves da Silva“. Neumdléval ve studiu třetího ročníku, kde si zapsal i obchodní právo a soudní organizaci, na filozofické fakultě i anglický jazyk a literaturu. Zároveň se angažoval jako jeden z vůdců křesťanské mládeže. Republikánští úředníci v Lisabonu začali řešit společenský neklid občasnou perzekucí; mimo jiné na podzim roku 1912 zakázali Akademické středisko. Mladí katolíci to samozřejmě přijali jako urážku, jako zbabělé potlačení vyhlašované demokracie a výzvu k boji. Nelíbilo se jim ani v nejmenším, že vláda vyhnala arcibiskupa z Bragy. *Imparcial* bránil křesťanský názor a brzy docílil oslnivého vítězství: po půldruhém měsíci úřady zákaz Střediska odvolaly. V Coimbře teď katolíci oslavovali a mezi jinými řečnil i Salazar. Svůj projev zakončil naléhavým výčtem hodnot, které v názorových bitvách nade všechno ostatní zdůrazňoval on sám i jeho přátelé: „*Braňme rodinu, braňme vlast, braňme Boha pro svobodu. Bůh, vlast, svoboda, rodina*.“ Vzedmuté emoce způsobily, že Salazarovo vystoupení na stejně smýšlející posluchače hluboce zapůsobilo. Řečník si vysloužil obdivnou poklonu od Manuela Cerejeiry: „*Očekáváme, že Oliveira Salazar, ukázněný a svědomitý myslitel, nespáchá tak egoistický zločin, že by odmítl zveřejnit svou obdivuhodnou práci, která vyvolala tak hluboký dojem. Je to nádherný talent, jenž dělá čest naší univerzitě*.“

Hodnoty, jež Salazar vyzdvihoval, se vyhýbaly sociální otázce a nouzi svírající celý národ; za jediný rok 1912 odešlo z Portugalska na 77 000 lidí, nejčastěji do Brazílie. Nicméně se mladý agitátor přes obhajobu vlastních názorových východisek pomalu přibližoval ke skutečné politice. Od ledna 1913 psal pro *Imparcial* stále ostřejším tónem. Napadal republikánský tisk, formuloval stížnost ministru vnitra, stylizoval se do role mluvčího ztracené generace. V době, kdy v Lisabonu vybuchovaly bomby a neustávaly pokusy o monarchistický puč, žádali mladí křesťané z Coimbry svůj podíl na formování nezralé společnosti. Akademické středisko zorganizovalo schůzi Katolické mládeže a navrhlo ustavit celostátní Federaci organizací katolické mládeže. Do diskusí zasáhl také Salazar. Napětí zatím vzrůstalo. V Coimbře se vyšetřovalo údajné protivládní spiknutí. Mezi republikány, monarchisty a katolíky vládla stále

větší nenávist. Cerejeira si stěžoval na brutalitu policie a Národní republikánské gardy a volal: „*Coimbra stojí na pokraji války*.“

V bouřlivé atmosféře univerzitního města uzavřel Salazar úspěšně školní rok, z pěti zapsaných předmětů dostal výborné hodnocení. Kongregace Filozofické fakulty ho 15. srpna ověnčila třemi prémiemi. Po prázdninách strávených v až příliš tichém Vimieiru vstoupil do čtvrtého ročníku. Mezitím lisabonská vláda podráždila věřící tím, že přerušila diplomatické styky se Svatým stolcem, v říjnu se monarchisté pokusili o další převrat, finanční krizi bylo cítit i v poslední vesnici. Každý coimberský student nyní dělil svou energii mezi knihy a schůze.

V době, kdy zahájil studia dalšího ročníku, dostal Salazar 21. října 1913 další ocenění za své studijní výsledky, a tak na něho univerzitní učitelé začali pomalu nahlížet jako na možného budoucího kolegu. Nadějného člena akademické obce stále provázela reputace bojovníka za katolickou věc. Ladil tak s dobou, v níž nově založený Katolický svaz vyjadřoval nechuť velké části obyvatelstva k republikánským a internacionalistickým novotám. Salazarovy vztahy k několika pedagogům se prohloubily, v rodině Serras e Silva byl vítán jako syn, mezi studenty měl řadu dobrých přátel. Ostych a osamělost ustupovaly, ale António de Oliveira Salazar stále zůstával citově nerozhodný a málo vřelý. Felismina už zapadala na viseuském provinciálním obzoru, zatímco coimberská děvčata z dobrých rodin v mladíkovi vyvolávala jak zájem, tak muka nerozhodnosti. Ženy ho sice vzrušovaly, ale přirozené emoce narážely na přijatou roli přísně katolického vzdělance. Salazar se omezoval na lehkou konverzaci s děvčaty při promenádách podél řeky Mondego nebo v parcích za řekou. Poté si přece jen připustil myšlenku na sňatek. Snil o spojení s Julinhou Perestrelovou, příslušnicí jedné z větví známého a zámožného rodu Perestrelů. Nedokázal se však zřetelně vyjádřit hlasitým slovem, svěřil se jen papíru: napsal a dokonce vydal sentimentální kroniku věnovanou svým ženským inspiracím nazvanou *Ony* a podepsal ji netradičně pouhým písmenem „S“. Tehdy zasáhl Manuel Cerejeira, který jako jediný důvěrník znal rozechvělý stav Salazarovy duše; vytkl příteli romantickou zženštilost a povolal ho od flirtů do dalších polemik. Nesmělý pokus vymanit se z pózy bojovníka za katolickou věc se nezdařil.

Pohledům zvenčí zůstaly Salazarovy citové zmatky zakryty. Úspěšný student naopak působil dojmem sebejistého intelektuála. Pro *Imparcial* napsal *Univerzitní otázky*, kde podrobil oprávněné kritice celý portugalský vzdělávací systém. V prosinci proslovil v Braze, historickém sídle arcibiskupů, řeč při oslavách Neposkvrněného Početí. V lednu 1914 se vrátil k *Univerzitním otázkám* a od školství dospěl k obecnému požadavku „*autority, která není tyranií, řádu a míru, které nepotlačují individuální svobody*.“

Republika se zmítala v planých diskusích, frakčních šarvátkách, finančních krizích a nepodstatných reformách. V lednu 1914 padla další lisabonská vláda a stávka železničářů vzrušila celou zemi. V Coimbře zahájili katoličtí studenti hlučnou kampaň proti úmyslu úřadů proměnit kostel São João de Almedina v součást muzea zvaného Museu Machado de Castro. *Akademické středisko* houfovalo do boje jak místní církevní bratrstva, tak studenty i katolíky široko daleko. V neděli 22. března 1914 se před Novou katedrálou v Coimbře srotili katolíci s holemi v rukou. Vykřikovali: „*Ať žije svoboda vyznání!“* Proti nim postupovali ke kostelíku São João de Almedina republikáni a radikálové vyzbrojení klacky. V kostele se dvě nahuštěné nepřátelské skupiny častovaly nejprve jen skandováním. Katolíci volali „*Ať žije svoboda vyznání!*“, odpověď jejich protivníků „*Pryč s reakcí!“* platila i na skupinku

katolických vůdců, v níž byli také Salazar a Cerejeira. Pak se před kostelem klacky a pěsti srazily ve rvačce, která přinesla katolickému táboru mírnou převahu, ale nevyřešila nic.

Salazar odjížděl příští úterý s delegací Akademického střediska předložit coimberský spor nejvyšším úřadům v Lisabonu. Později sarkasticky vyprávěl o svých setkáních s malátnými, nemocnými a unavenými ministry. Získal dojem, že pro republikány v čele země je nejpříznačnější slabost a nejistota. Ale nakonec se dočkal vítězství. Komise expertů po čase uznala, že sporný kostelík nevyhovuje pro účely muzea církevního umění, a ponechala objekt v církevních rukou.

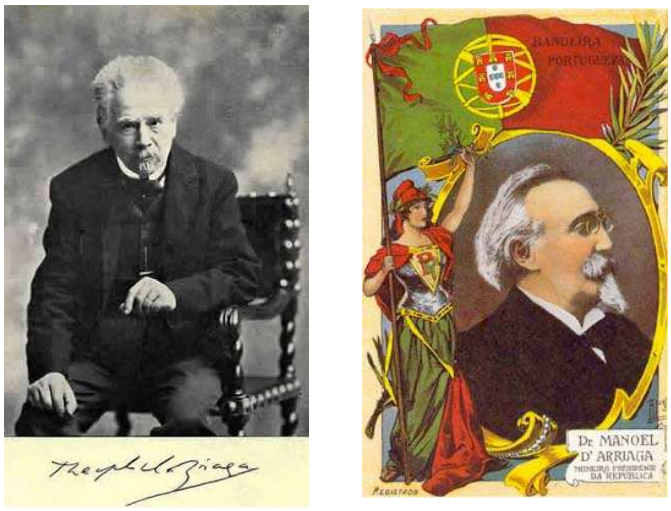

Teófilo Braga a Manuel de Arriaga, představitelé „staré republiky“

Počátkem května 1914 odjel Salazar na sjezd Katolické mládeže do Porta, metropole severu. Setkal se tam s delegacemi z celé země, s preláty a katolickými politiky. Zapsal se do jejich povědomí, když na slavnostní schůzi přednesl skoro dvouhodinovou řeč *Demokracie a církev*. Hovořil v ní o úsilí svého Akademického střediska křesťanské demokracie, obhajoval smíření křesťanství se státní mocí, hájil svobodu vyznání, kritizoval proticírkevní zákony a protiklerikální politiku. Ohlas byl očividný, vášně vřely i v Portu. Policie uzavřela Katolické sdružení, kde se kongres konal. Když se Salazar vrátil do Coimbry, napadal ho nebývale ostře republikánský i politicky neutrální tisk. Ale mladý aktivista odpověděl tím, že si výbušný projev zopakoval 31. května ve Viseu na večírku místního Katolického dělnického kroužku.

Salazarovi končil poslední rok studia obvyklým seriálem zkoušek. 15. srpna 1914 opět sbíral ocenění za své výkony, tentokrát i za poněkud exotické předměty, jako byla správa kolonií. Na mladé intelektuály naléhaly prudké výzvy doby. Diskutovali skon papeže Pia X. 20. srpna 1914; odešel jim laskavý reformátor, ale zároveň odpůrce modernismu. Zjišťovali, co církvi a světu přinese nový papež Benedikt XV., šlechtic a diplomat, snad opravdu vhodný představený církve pro svět rozvrácený válkou.

V kvasu politických vášní se v Coimbře střetávali volnomyšlenkáři, náboženští sektáři, socialisté, svobodní zednáři, anarchisté, dělničtí agitátoři, katolíci, ateisté, monarchisté, stoupenci vlády pevné ruky i demokratičtí intelektuálové. Objevili se první stoupenci nově založeného Ústředního výboru lusitánského integralismu,

politické strany horující za kontrarevoluci, korporativismus, nacionalismus a diktátorské formy vlády. Když se ulice staly nebezpečnými, vyšlo vojsko z kasáren. Zatýkalo se i na univerzitní půdě, došlo k přestřelkám, jeden student byl zabit. Sám ministerský předseda Bernardino Machado tehdy v parlamentní řeči označil coimberské katolíky za iniciátory nepokojů a jejich *Imparcial* za štvavý plátek. Když Manuel Cerejeira ostře protestoval, úřady opět Akademické středisko zrušily.

V „hrdinském období" katolických bojů ukončil Salazar svá studia na staroslavném vysokém učení v Coimbře. Počátkem listopadu 1914 univerzitní rada vydala závěrečnou klasifikaci jeho studijního úsilí. Ze zavedené 20bodové stupnice dostal 11krát 19 bodů, pětkrát 18 bodů, dvakrát 17 a jen jednou 16 bodů. Byl to neobyčejný triumf sebekázně i nadání. Pětadvacetiletý muž v sobě sice nezapřel venkovana, ale nabyl patřičného sebevědomí, protože se zjevně vypracoval vlastní pílí mezi intelektuální špičku. Coimberské akademické prostředí mu otevřelo široké obzory, především mu dodalo nenahraditelné pocity úspěchu a sebeúcty. Uctivý respekt okolí hojil zbytky plebejského komplexu i hlubokých vnitřních nejistot. Salazar proto věděl, co chce: pokračovat v práci na všech dosud poznaných frontách, nově jako pedagog staroslavné univerzity.

PROFESOR

Cesta za katedru

V létě 1914 se dlouho rozrušovaný světový řád definitivně zhroutil. Válka se po sarajevském výbuchu bleskově rozšířila do velké části Evropy a do evropských kolonií v zámoří. Také v neválčícím Portugalsku sílil pocit úzkosti a ohrožení. Vědomí velkých rizik poněkud utlumilo sociální nepokoje a tak nepřímo podpořilo konzervativce, kteří dosavadní zoufalé protesty dělnictva a zaměstnanců nepokládali za důležité. Společnost ale zase rozdělily sympatie tu pro francouzskou, tu pro britskou, tu pro německou stranu války, donekonečna se diskutovalo, zda do války vstoupit, nebo se jí vyhnout. Stranické šarvátky byly tak nesmyslné, že i král Manuel II. z londýnského exilu vyzýval alespoň monarchisty k jednotě. V srpnu se portugalská vláda přihlásila k solidaritě se spojeneckou bojující Velkou Británií a v září vyslala vojenské expediční sbory na ochranu Angoly a Mosambiku. O co ubožeji působili negramotní chlapci v uniformách v daleké Africe, o to více sténal státní rozpočet. Po přesunutí financí na obranu okamžitě začala většina rodin zápasit o přežití. V září ukázaly hladové bouře v Portu i Lisabonu, že tato válka bude existenční zkouškou i pro Portugalsko, které se zatím přímé účasti ve válce vyhýbalo.

António de Oliveira Salazar se v červenci vracel do Vimieira jako duchovní i politická veličina. Mezi prostými rolníky i mezi hrstkou jednoduše uvažujících statkářů, drobných podnikatelů a státních zaměstnanců vynikal jako mimořádně prestižní osobnost. Okolí ho nyní už nepovažovalo za církevní osobu, nýbrž za laického vzdělance předurčeného k velké kariéře. Cítili to i bývalí učitelé, kteří, jak napsal jeden z nich, byli „*hrdí na to, že jsou katolíky a krajany pana doktora Salazara*." Úcta, které se v rodném kraji těšil, Salazarovi přirozeně lahodila a vedla také ke zvažování určitých alternativ budoucího profesionálního vzestupu. Ještě o prázdninách vedl Salazar delegaci, která protestovala jménem obce a okresu u vlády proti zákonu o oddělení církve od státu a za svobodu náboženského života. Po prázdninách mohl Oliveira Salazar zvolit politickou kariéru poslance za křesťanské demokraty okresu Viana do Castelo. V politické nestabilitě a při jepičím životě

politických reprezentací by to ovšem byl krajně riskantní krok. Salazar se vlastně necítil být politikem, obhajoba katolických stanovisek pro něho byla zatím spíš cestou, jak se probít výš, jak překonat vnitřní slabost při nesnadném pronikání mezi lidi. Bytostně se vzpíral novinkám - necestoval, nerad měnil prostředí a zvyky, nerad by měnil životní styl. Proto upjal všechnu svou ctižádost k získání kvalifikace nutné pro nástup za katedru známé a osvědčené univerzity v Coimbře.

Když se na podzim roku 1914 vrátil do Coimbry, mnohé se změnilo. Manuel Gonçalves Cerejeira přešel z práv na filozofii a směřoval k církevní kariéře. Dlouholetý přítel José Nosolini z města odešel a otevřel si advokátní praxi v Portu, bratři Dinisové da Fonseca obsadili veřejné úřady. Přítel Alberto de Monsaraz se postavil do čela krajně nacionalistického Ústředního výboru lusitánského integralismu; jeho časopis *Portugalský národ* vedl mladé konzervativce k tomu, aby přijali národoveckou cestu k upevnění rozviklaného řádu věcí. Na coimberské Alma Mater zůstali jen mladší spolužáci Mário de Figueiredo a Mário Pais de Sousa, bratr manžela Salazarovy sestry Laury, a několik katolických spolubojovníků z nižších ročníků, k nimž už Salazar neměl tak důvěrný vztah. Pohled na portugalskou politickou scénu byl pochmurný. Za prohlubující se všeobecné bídy chápali republikánští ministři politiku jako vytyčování vznešených principů, nikoli jako řešení naléhajících hospodářských otázek. Samotné Portugalsko se propadalo do potíží, k tomu ještě sílily obavy, že Němci využijí válek v Africe k obsazení Mosambiku a Angoly. Monarchisté se v říjnu v Braze a Mafře opět pokusili svrhnout republiku. Kabinety se zmítaly v chaosu a veřejnost je stíhala ironickou nenávistí: křestní jméno efemérního premiéra z přelomu let 1914-1915 Vítora Huga de Azeveda Coutinha inspirovalo lidi, aby jeho zmatenou vládu docela výstižně přezvali „Ubožáci“.

Osobní existenční nejistota a znervózňující veřejný neklid labilního Salazara najednou zmohly. V zimě 1914-1915 se zdravotně zhroutil. Trpěl úpornými migrénami, nesnášel denní světlo, dlouhé hodiny trávil na lůžku. V návalech deprese se trápil, že je sám a izolován od lidí, přitom měl z přítomnosti lidí spíš obavy. Naštěstí přispěchal kamarádovi na pomoc Manuel Cerejeira. Uklidnil Salazara a jako součást příznivějších vyhlídek navrhl, aby přítel přesídlil do rozložitého domu známého jako *Convento dos Grilos*; tam by pohodlně bydlel ve třech prostě vybavených místnostech a měl by jen pár kroků k bytům známých, k lékaři i na univerzitu. Salazar nabídku přijal a v novém prostředí na rohu ulic Grilos a Ilha se pak pomalu zotavoval.

Hektický běh veřejných událostí Salazarovi nedovoloval, aby se zabýval jen sám sebou. Akademické středisko a *Imparcial* vyzývaly, aby se Portugalci připojili k bojujícím dohodovým mocnostem v zájmu „*obrany nejvyšších národních zájmů*.“ Nacionalisté vyvolávali obavy ze Španělska, odhalovali nebezpečné koloniální choutky císařského Německa. Coimberští katolíci se pod heslem *Bůh a Vlast* napojili na stejně smýšlející tisk, který je na oplátku propagoval jako vůdčí katolickou skupinu schopnou integrovat vlastenecké organizace i jednotlivce v celé zemi.

Salazar zatím převážně studoval, skromnou obživu mu zajišťovaly kondice žákům gymnázia a někdy i univerzity. Diktátorskou vládu generála Pimenty de Castra, kterou demokraté zmatení několika pokusy o převrat nastolili 25. ledna 1915, jen okrajově zaznamenával stejně jako rabování potravinářských krámů hladovým lidem. To všechno nebylo konec konců překvapující a pro neuspokojeného kandidáta univerzitní kariéry nyní nemělo bezprostřední význam. Salazara mučila existenční nejistota, kterou chápal jako ničivé ohrožení a vlastní hrozivý neúspěch. Jeho slabý mladistvý optimismus studentských let byl ten tam. Ve svých šestadvaceti letech neměl někdejší

vzorný student dostatečný příjem, žil stále jen z kondic, rodičovské podpory a darů známých. Trápil se, zda vůbec dostane vysněné místo na univerzitě. Možnost je získat zůstávala příliš dlouho zamlžená.

Život v Coimbře měl pevný řád. Dopoledne Salazar studoval nebo dával kondice, skromně obědval obvykle s Manuelem Cerejeirou a jeho bratrem Júliem. Odpoledne navštěvoval nejčastěji knihovny známých učitelů. Večeře se měnily v přátelské schůzky; pokud byli v Coimbře, přicházeli José Nosolini, profesor práva Domingos Fezas Vital, o dost starší profesor portugalské literatury Joaquim Mendes dos Remédios, předák Akademického střediska křesťanské demokracie Diogo Pacheco de Amorim, otec Carneiro de Mesquita, lusitánský integralista João do Amaral a mnozí další kamarádi či známí intelektuálové. Živé diskuse se táhly až do půlnoci a Salazar, jenž spíš poslouchal než mluvil, komentoval přetřásané novinky obvykle jen opakovaným „*To je strašné, to je hrozné!*“

Salazar, nervózní z nejasných vyhlídek, se téměř násilně uklidňoval dlouhými procházkami po městě, o nedělích mířil do Viseu nebo ještě častěji do Vimieira. Doprovázel ho někdy Manuel Cerejeira nebo lékař a liberální republikán Fernando Bissaia Barreto. Velkou část roku 1915 naplnilo pokořující, ničivé čekání. Coimberská univerzita sice potřebovala pedagogy odborných předmětů, ale finanční a organizační chaos se z vedení státu plně přeléval i na vysoké učení.

Když v Lisabonu vzniklo 6. května Monarchistické středisko Karla I., přiklonili se k myšlence návratu království také na venkově – tři dny po hlavním městě založila své Akademické monarchistické středisko také Coimbra. Nic neřešící diktatura Pimenty de Castra padla 15. května 1915 a hlad přeskočil až na plodnou Madeiru. Námořníci a vojáci, kteří se zasloužili o pád krátkého diktátorského režimu, byli ovšem nadále vystaveni primitivní brutalitě svých velitelů, hrubému zacházení a tělesným trestům, proto neklid v ozbrojených silách neutichal. V létě se z iniciativy Akademického střediska zrodilo Portugalské katolické centrum jako jedno z mnoha politicko-společenských uskupení. Ekonomika ve státě řízeném právníky a intelektuály se hroutila, peníze mizely. Na nepředložené výzvy nacionalistů a katolíků, aby Portugalsko vstoupilo do světového konfliktu, reagoval ministr války a osvědčený reformátor Angoly Norton de Matos jednoduchým posouzením připravenosti portugalské armády: „*Neříkám, že má málo, říkám, že nemá nic*.“

Dav před radnicí v Lisabonu ukončuje 14.5.1915 diktaturu Pimenty de Castro

Až 27. listopadu svitla vyhublému a zdeptanému Salazarovi naděje. Coimberská univerzita vyhlásila konkurs na osm učitelských míst pro tři obory. Ihned se přihlásil jako adept oboru „ekonomické vědy“ a pustil se do zpracování textu, který by ho ve vyhlášené lhůtě 90 dnů prezentoval před přijímací komisí. Svou studii nazvanou *Otázka obilovin - Pšenice* zodpovědně zpracoval a počátkem března 1916 dal vytisknout. Brzy nato, 12. března, předložil spolu s prací svou žádost o zaměstnání. Po čtyřech dnech Salazara komise schválila. Když 17. března předčasně zemřel profesor José Marnoco e Sousa, musel Salazar dokonce po něm převzít vedení katedry. Stal se tak fakticky docentem Právnické fakulty v oboru politické ekonomie a financí.

Nečekaně střemhlavý vzestup mu vyjasnil obzory. Teprve nyní se Salazar dokázal vrhnout nejen na budování své kariéry, ale také soustředěně se rozhlédnout po veřejných poměrech. Byl to zoufalý pohled. Veřejný pořádek se hroutil, od ledna 1916 přeskočily stávky dokonce i na vysoké školy. Spojenectví s Británií přineslo výsledek, který za daného stavu společnosti nemohl rozradostnit ani nacionalistické válečné štváče: v únoru vyhověla lisabonská vláda britské žádosti a zabavila 72 německých lodí zadržených v portugalských přístavech. Za to 9. března 1916 vyhlásilo císařské Německo válku Portugalsku pokořující nótou, v níž se pravilo: „*Portugalská vláda dala najevo, že se považuje za vazala Anglie a že všechny své další úvahy podřizuje anglickým přáním a zájmům.*“ Nevídané hrůzy války a masové vraždění v zákopech několika evropských front nyní hrozily i Portugalcům, ale politikové jako by strašlivá rizika chtěli zneužít jako berličku k řešení všeho, co za normálních okolností vyřešit nedokázali. Nový kabinet koalice nazvané pateticky Posvátný svaz se od poloviny března pokoušel odvrátit pád pojišťovnictví, družstevnictví a dalších zanedbaných sfér společenského života. Odklon republikánů od vyhlašované demokracie se nyní sváděl na mobilizaci rezerv a morálních sil pro válku. Odbory, které se účasti země ve válce obávaly, byly rozpuštěny. Tvrdá každodenní cenzura potlačila údajný pacifismus a defétismus v tisku. Za finančních i organizačních potíží se od července v Tancosu formovala expediční armáda o 30 000 mužích, která se měla zapojit do bojů ve Francii.

Salazar plně vnímal tyto zásadní události i jejich nepříznivé důsledky, zároveň se od března 1916 usilovně věnoval vlastnímu pedagogickému poslání. Když rekapituloval svou minulost, identifikoval se jako obhájce víry a vlastenectví, ale nikoli jako politik. Neměl vlastně ani orátorskou ctižádost a nedokázal by improvizovat ohnivé řeči k davům na aktuální témata. Nedávné trauma existenční nejistoty ho znovu duševně oslabilo a z depresí mu měly znovu pomoci profesionální, tedy pedagogické úspěchy. Logicky se proto chtěl co nejpoctivěji věnovat své práci.

Úspěch v konkursu a první zdařilé kroky při univerzitní výuce mu navrátily duševní pohodu. Od ní nebylo daleko k pokusům vrátit se také k veřejným záležitostem. Salazar si s sebou nesl pověst katolického předáka. V krizovém napětí válečné doby bylo jen otázkou času, kdy ho události znovu strhnou do víru politiky.

Pedagog za velké války

Spolupracovníci na právnické fakultě univerzity v Coimbře brali od počátku Salazara jako plnoprávného kolegu. Nový pedagog byl už 19. května 1916 pozván na schůzi školské „kongregace“ a zařazen do tříčlenné komise, která měla řešit zkoušky

studentů mobilizovaných do armády. Také studenti oceňovali vážný a systematický přístup nového učitele k povinnostem.

S pravidelným platem se znormalizovala Salazarova finanční situace. Mýlil by se každý, kdo by očekával, že se jako správný Portugalec bude furiantsky předvádět. Mladík vychovaný nouzí přepočítával penízky a jen nerad je vydával. Jako jediný přepych si dovolil občas zaplatit přátelům večeři, jinak spořil a případné přebytky investoval. Postupně zveleboval rodinnou usedlost ve Vimieiru, část svého tamějšího domu pronajal státu jako školu, kterou vedla sestra Marta.

Nové povinnosti Salazara odváděly od polemik v Akademickém středisku. Soustředil se na přednášky a pro *Imparcial* nyní nepsal. K uspíšení své habilitace sepsal odbornou práci *Zlaté ážio, jeho povaha a příčiny*. Malou emocionální bouři způsobila nakrátko v jeho nitru jedna z dcer Guilherma Moreiry, která svými úsměvy z okna protějšího domu naznačovala slibné možnosti případného citového vztahu. Ale přítel Cerejeira znovu zasáhl a vyčetl Salazarovi přízemní sklony.

Kulturní prostředí Coimbry nabízelo Salazarovi řadu potěšení. Zřídka zašel do divadla, zato navštěvoval přednášky a koncerty. Okouzlila ho „božsky zpívající“ Maria Celestina Costa Alemão, chodil si “zavzlykat” při typickém melancholickém žánru *fado*, jak ho hrála skupina Os Menanos. Pokud to šlo, účastnil se akcí pořádaných Akademickým střediskem křesťanské demokracie. Nezapomínal na Vimieiro, kde se o víkendech a o prázdninách podílel na společenském životě.

Portugalský expediční sbor odjíždí v únoru 1917 na flanderskou frontu

Zatímco moderní doba předváděla technický pokrok děsivým kosením milionů životů na evropských i zámořských frontách „velké války“, do portugalského závětří ještě vědomí civilizační krize neproniklo. Salazar se plně soustředil na akademický postup a koncem března 1917 byl jmenován „skutečným asistentem na základě konkurzu“.

Stal se už nepostradatelným členem univerzitního sboru v oborech ekonomie a financí. Úspěch ho povzbudil k dalšímu studiu a ke koncipování dalších vědeckých studií. Slušný plat mu doplnily placené konzultace a objednávaná dobrozdání. Pečlivě hospodařil, půjčoval peníze přátelům a významně podporoval rodinu. Budoval vlastní knihovnu nákupem děl portugalských i zahraničních spisovatelů. Občas se vypravil do nedalekého přístavního města Figueira da Foz. Tady se vnitrozemec a venkovan opájel pohledem na moře. Příjemné město s živým přístavem a promenádou podél široké pláže mu doplňovalo pozitivní obraz Portugalska, trojúhelníková pevnost Santa Catarina v ústí řeky Mondego, Wellingtonova výchozí základna bojů dávné „Poloostrovní války“, připomínala heroickou dobu protifrancouzských tažení před více než sto lety.

Výbojná sebejistota coimberských katolíků roztávala ve válečných těžkostech. Salazar sice pronesl projev při otevření divadla v Santa Combě v dubnu 1917, ale pak se zase stáhl do soukromí. Koncem dubna převzala vedení státu nová vláda, ale její válečné bubnování nemělo ohlas; lidé chápali snad jen obranu afrických kolonií, veřejná shromáždění na podporu účasti ve zničující válce ignorovali. Hrdinský patriotismus, k němuž kdysi vybízelo Akademické středisko, byl směšný v konfrontaci s hrůzyplnými zprávami, které přicházely z francouzských i mosambických bojišť. Bída svírala národ, seriál stávek, atentátů a násilností nabíral na obrátkách, mrtvých na ulicích přibývalo.

První těžké ztráty portugalského sboru na francouzské frontě v dubnu 1917 ukonejšila samotná Panna Maria, která se 13. května 1917 poprvé zjevila třem pasáčkům ve Fátimě, aby národu a křesťanstvu slíbila mír. Ve stejném měsíci potlačila policie nepokoje za cenu dvaadvaceti zmařených životů, v druhé polovině července byl v Lisabonu vyhlášen výjimečný stav, v září byla uvalena předběžná cenzura na promítání filmů. V prosinci zavedl major a profesor Sidónio Pais vojenskou diktaturu jako zoufalé řešení celonárodního kolapsu. Diktátor v dobrém úmyslu otupit hrany odstranil konflikty mezi státem a církví, takže katolíci už neměli proti čemu bojovat. *Imparcial* se nyní jen občas otřel o nepopulární plány na „iberskou unii“, které beztak nikdo vášnivě neprosazoval. Stará garda Akademického střediska se rozkládala. Manuel Cerejeira napsal počátkem roku 1918 pro *Imparcial* svůj poslední článek a poté jeho pero „zrezavělo“. Vznikaly nové strany, aby okamžitě selhaly při řešení laviny problémů. Církev nabízela účinnější léky: v lednu 1918 byl mezi blahoslavené vyzvednut hrdinný vojevůdce z konce 14. století Nuno Álvares Pereira, jehož kult měl povznést upadající vlastenectví.

Salazar ještě počátkem roku řečnil na shromáždění starých členů Akademického střediska, ale to už rozkládala doba, nemoci a kariéry jednotlivců. Sám Salazar se v těžké době upjal na svou univerzitní kariéru, kde ho každý úspěšný krůček napřimoval a uklidňoval. V dubnu 1918 získal oficiální jmenování řádným docentem, 10. května převzal doktorský titul v oboru práva. Ještě na jaře sice založil Katolické středisko v jedné z farností města Santa Comba Dão, ale následujících veřejných shromáždění a mítinků se neúčastnil.

Devětadvacetiletý pohledný intelektuál se nyní těšil pozornosti dívek, které v mladém docentovi viděly slušnou partii. Do Salazarovy intimní blízkosti se propracovala Maria Luisa Sobral, také Alda Pais a zejména sympatická amatérská pianistka Glória Castanheirová. Salazar se s Glórií setkával na četných večírcích, sám sobě občas přiznával touhu po ženitbě a vlastní rodině, ale pak si zase nalhával, že fyzická touha po sličné klavíristce je pouze projevem lásky k hudbě a umění. Uchvátila ho ostatně i

mladičká herečka Amélia Rey Colaço při zájezdu divadla do Coimbry. Jeho vztah ke Glórii provázelo milostné vzrušení potlačované vzápětí asketickým rozumářstvím. Nakonec převážil ohled na onen obraz, který si o Salazarovi vytvořili přátelé z katolického tábora: mladý muž v sobě nesebral víc odvahy než Glórii nabídnout nezávaznou konverzaci a přátelství. Teatrální odstup od lásky a ženy sice posiloval mýtus výjimečnosti viděný zvenčí, ale uvnitř vyvolal deprese a nervozitu. Salazarův duch v neviditelném, ale bolestném sváru prosadil samotu, kterou potlačovaná fyzická část jeho osobnosti odmítala jako nepřirozenou a nežádoucí.

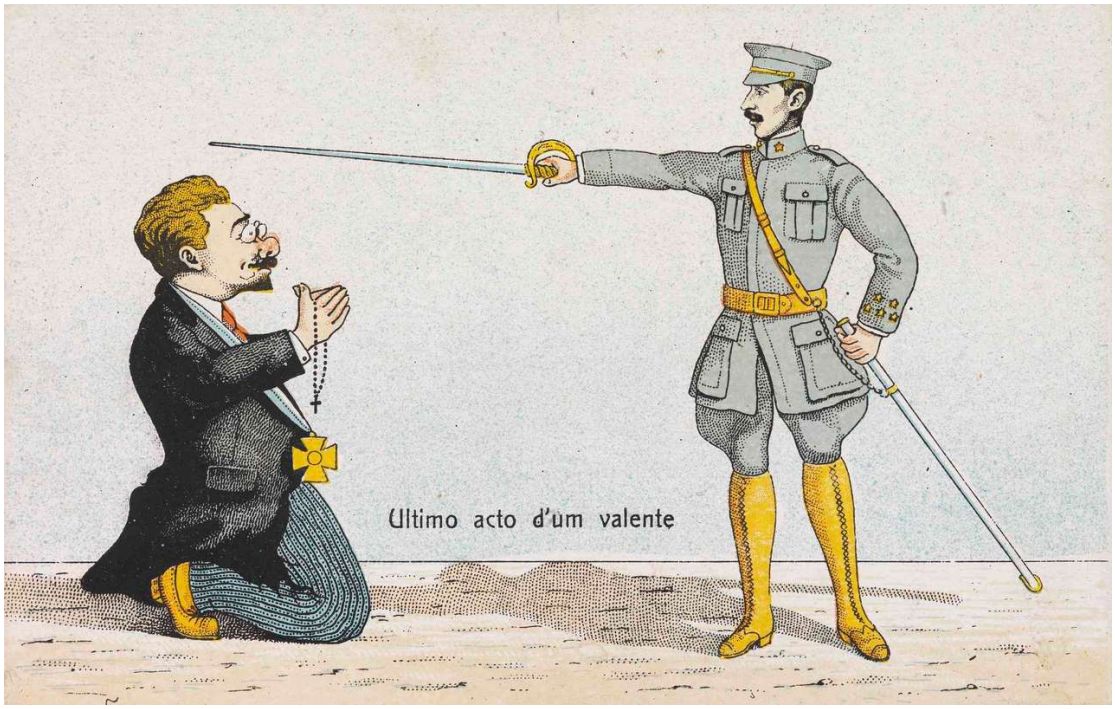

Sidónio Pais svrhává vládu Afonsa Costy 1918

„Nová republika“ Sidónia Paise, v jejíž vládě působili i členové Akademického střediska křesťanské demokracie, končila v křečích úpadku, stávek, potravinových lístků, hladu a chaosu. Demonstrace proti drahotě a pokusy o revoluční povstání v řadě měst řešilo jen násilí legalizované výjimečným stavem. Vláda 10. července obnovila diplomatické styky s Vatikánem, aby ukonejšila alespoň své i zahraniční katolíky. Po nesmyslné válce, v níž bídně vybavená i vedená portugalská armáda zažila v Africe i Evropě jen ostudu a porážky, se unavené Portugalsko dočkalo nesmyslného vítězství. Bída a vyčerpání mohly stěží vynahradit fakt, že účast ve válce na straně vítězné Dohody zabránila rozchvácení koloniálního impéria. Charismatický diktátor Sidónio Pais stačil ještě koncem listopadu 1918 uvítat zbytky expedičního sboru, který se po ukončení válečných operací vrátil z Francie, ale vzápětí ho 14. prosince 1918 zastřelil atentátník na nádraží v Lisabonu.

Coimberská univerzita se politiky oficiálně stranila, ale nesmírná zátěž rozvratu a nejistoty dopadala na každého studenta i pedagoga. Ani Salazar se nemohl vyhnout ohnivým politickým sporům a málem při nečekaných polemických výbuších přišel o svou pověst rezervovaného intelektuála. Za rozkladu starého světa velkých monarchií, za úpadku veškeré moci, za nesmírné slabosti a bezradnosti republikánských vlád se

jako jeden z nečetných intelektuálů cítil oprávněn přemýšlet o záchraně národa a hledat východisko ze zřetelné světové krize. Salazarova hluboce utajovaná ctižádost vytryskla navenek už během války v jedné z přátelských diskusí s Manuelem Gonçalvesem Cerejeirou. Tehdy venkovan z Vimieira na okamžik prolomil svou předstíranou zdrženlivost a vyjádřil se tak sebevědomě, že překvapil i nejbližšího důvěrníka: „*Víš, že se cítím být povolán stát se předsedou vlády a absolutním králem?*“

Váhavý poslanec

Nesmyslné masakry Velké války odkázaly poválečnému světu trvalou nervozitu a naléhající potíže. Jen vlády v metropolích dohodových velmocí sršely křečovitým optimismem, ale na ulicích vládl hlad a beznaděj. Miliony mrtvol na frontách vystřídaly miliony zoufalých, zbídačených lidí bez naděje, bez práce, bez jistoty. Národy oslabené válečným strádáním nyní ještě ke všemu kosila „španělská chřipka“. Autority a ideje starých časů se zhroutily. Vítězové nenacházeli cestu ze své vyčerpanosti, poražení se propadali do nedůvěřivého úděsu končícího touhou po pomstě. Z rozvratu se často vynořovala myšlenka, že světový řád po bankrotu demokracie bude muset spočívat na tvrdé disciplíně a nucené solidaritě. Jedni soudili, že „nový svět“ vytvoří proletářská revoluce, jiní chtěli železným koštětem vymést Augiášův chlév nefunkční parlamentní demokracie. Věk intolerantních a znepřátelených ideologií teď naplno vstoupil i do vyčerpaného Portugalska.

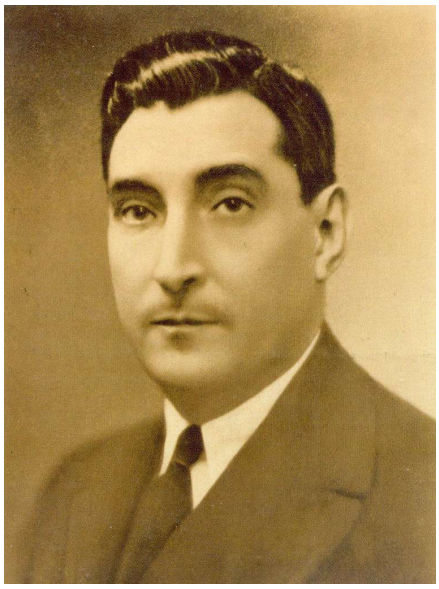

António de Oliveira Salazar – portrét z mladších let

Salazar strávil konec roku 1918 doma ve Vimieiru. Oslavil tam Vánoce a pobyl do Tří králů. Pak se vrátil do Coimbry. Už v lednu 1919 ho přátelé lákali do vlády. Pro energické odmítnutí nepotřeboval víc motivů, než vidět kolem sebe. Severní vojenský výbor v Portu zahájil boj za „sidonistické dědictví“, monarchisté 19. ledna prohlásili obnovení království. Republikáni a monarchisté spolu bojovali v Santarému, republikánské vlády v Lisabonu padaly jedna po druhé. Vlna občanských nepokojů konečně umdlela 13. února, když republikáni obsadili Porto. „Stará republika“ přežila tuto agónii – i se svými stávkami, vraždami a nesnesitelnou anarchií.

Salazar by musel být sebevrah, aby za takové situace vstoupil do vysoké politiky. Chvilka cti a slávy nemohla vyvážit nedozírná rizika výstupu na vratký Olymp. Univerzitnímu učiteli bylo navíc dobře na jeho škole a z čistě osobních povahových důvodů se mu nechtělo do cizího prostředí a do neznámé činnosti. V chaotické době konfliktů mezi republikánskými pokrokáři a zastánci starých pořádků si ovšem Salazar jako katolík a potenciální monarchista nemohl být docela jistý ani na coimberské Alma Mater. Ve všech významnějších institucích, které by mohly

„rozvracet stát“, hledali nadměrně pozorní ochránci pořádku podezřelé živly, především klerikály a monarchisty. Jejich pozornosti neunikl ani Salazar. Během prověřovací kampaně byli uprostřed března Salazar, Carneiro Pacheco, Fezas Vital a Magalhães Colaço vládním rozhodnutím obviněni z propagace monarchismu při vyučování. Byli zbaveni učitelského místa až do vyšetření osobních politických postojů. „Vážná politická obvinění“ ovšem neměla žádný konkrétní podklad.

Republikáni si marně vynucovali klid. Jednou roztočený kolotoč názorových hádek se nedal zastavit a jen v Coimbře by bylo možné pronásledovat oponenty všech orientací - od skalních monarchistů po přívržence sovětů chystajících jakousi bolševickou revoluci. V hlučných ideologických sporech byli univerzitní pedagogové těmi nejméně protistátními živly. Salazar si toho byl vědom, a proto se nedal. Poslal stížnost na Vrchní správní soud do Lisabonu a na přelomu března a dubna se klidně podrobil „*šetření ke zjištění skutečností nepřátelských republikánskému režimu výlučně kriminální povahy*“.

Univerzita právě dostávala tolik ran, že pro mladého pedagoga ztrácela hodně ze svého kouzla. Filozofická fakulta byla z Coimbry nepochopitelně přenesena do Porta, rektorem byl ustanoven pouhý bakalář, další bakaláři začali vyučovat práva. Studentské protesty nikdo nebral v úvahu a zastrašení učitelé se raději stáhli do sebe. Salazar odevzdal 7. dubna soudci svou písemně zformulovanou obranu nazvanou *Má odpověď*. Prohlásil se za katolíka, ale nikoli za monarchistu. Text uzavřel slovy: „*Věnoval jsem právnické fakultě v Coimbře veškerou svou inteligenci, všechnu práci, všechno nadšení při výuce krásné části portugalské mládeže. Nikdo nenapadl mou osobní čest, mou profesionální kompetenci, nestrannost a správnost mých soudů a oprávněnost mých úředních postupů. Vždycky se budu pyšnit těmito svými krátkými profesorskými léty: jsem spokojen.*“ Nezávisle potvrdili nesmyslnost obvinění vyšetřovaného další svědkové. Protože se nenašel důvod k pokračování pronásledování, vládní výnos z dubna suspendování všech coimberských docentů zrušil.

Stát vyprovokoval zbytečný konflikt se svou vlastní inteligencí. Coimbra stále důrazněji protestovala proti narušení univerzitní autonomie a všechny ostatní portugalské vysoké školy se k ní nakonec připojily při solidární stávce 28. května. Podrážděná vláda bojující s nespokojeností mnoha dalších společenských vrstev dala 3. června všechny vysoké školy zavřít. Tím jen dokázala svou neschopnost nalézat rozumná řešení, a proto nakonec musela uvolnit otěže. Když se úředně vnucený coimberský rektor sám vzdal funkce, vracel se vysokoškolský život nad řekou Mondego pomalu do normálních kolejí.

Incident Salazara znechutil. Očišťující výsledek prověrek a přestálé utrpení však z něj nakonec udělaly hrdinu. Třicetiletý muž s aureolou mučedníka měl ovšem o důvod víc, aby nenáviděl chaotickou demokracii vynikající podle jeho názoru hlavně přehmaty. Republikánský systém, jaký v zemi existoval, vyvolával v intelektuálech rozpaky a stud. Nespokojenost zachvátila všechny skupiny národa, stávky dělníků a železničářů jitřily obecnou nervozitu.

Národní hrdost nepodpořila ani mírová jednání v Paříži po celou první polovinu roku 1919. Portugalskou delegaci, třeba stojící na vítězné straně, nikdo nebral vážně, protože zastupovala téměř zhroucený stát. Portugalsko za své nesmírné válečné oběti dostalo jen bezvýznamný „trojúhelník Kionga“ v severovýchodním Mosambiku. V informované části veřejnosti sílilo zklamání z „nevděčných“ spojenců a zároveň i uražený nacionalismus.

Až prázdninový pobyt ve Vimieiru Salazara přivedl na normální myšlenky. Kromě starostí o zdraví matky a sestry Elisy se univerzitní učitel pro odlehčení ducha staral o rodinné pozemky a nemovitosti. Vydal se také na sever, aby konečně poznal nedaleký malebný kraj Minho. Dlouhé pěší procházky, četba a pěstování květin ho uklidnily a nabily tvůrčí energií, takže se do Coimbry vrátil vyrovnaný a soustředěný na svou práci.

Další akademický rok probíhal kupodivu v klidu. Děvčata v univerzitním městě se už pomalu vzdávala šancí na získání poněkud upjatého a až příliš seriózního učitele v tmavém obleku s hedvábnou kravatou. Salazar zůstával málo přístupný. Vyučoval, studoval, psal pro *Bulletin právnické fakulty*, poskytoval placené konzultace a žil velmi skromně. Větší část platu si ukládal a dělalo mu potěšení využívat rozmanitých úvěrů a prémií, aby jeho malé jmění v bankách a spořitelnách narůstalo.

Společenská atmosféra z přelomu let 1919 a 1920 vědě a přísné morálce moc nepřála. Epidemie tyfu kosila staré i mladé Portugalce, lisabonské vlády se střídaly v nevídaném tempu, aniž by co vyřešily, „Rudá legie“ zahájila trapný seriál atentátů, stávek a naprosté krize autority. Z marasmu bídy vystupovali v Evropě jeden po druhém hlasatelé revanše i spásy, političtí hazardéři a hluční slibovatelé utopického blaha. Revoluce rozviklávaly stát za státem, masy opojené radikální propagandou doufaly, že ničením a násilným přerozdělováním vstoupí do věku rovnosti. Nad mrtvolami Karla Liebknechta a Rosy Luxemburgové zápasilo o svou budoucnost zdeptané Německo, sedmým členem Německé dělnické strany, pozdější NSDAP, se stal Adolf Hitler. Bývalý italský socialista Benito Mussolini založil v Miláně svůj první bojový svazek *Fascio di combattimento.* Filantropické vize univerzitního profesora Woodrowa Wilsona se rozplynuly a od počátku churavá Společnost národů se stavěla na tak vratké nohy, že od ní nebylo možné očekávat zajištění míru a řádu.

Portugalští politikové tápali a ti slušní pomalu vyklízeli prostor demagogům a diktátorům. Katolíci chtěli obrátit vývoj podle svých představ, ale nechtěli dráždit laický stát propagandou z kazatelen; potřebovali tedy laickou osobu, která by dokázala prosazovat katolický názor. Úvahy o politickém reprezentantovi musely v takovém případě skončit u Salazara. Na jeho možné politické využití a konec konců i na jeho duchovní kvality upozorňoval neúnavně Manuel Cerejeira. Ale Salazar se politiky upřímně bál. Trval na tom, že zatím zůstane „*prostým vojínem“* katolické názorové fronty. V březnu 1920 otřásaly zemí stávky, bombové atentáty, lidé si zoufali z dalšího růstu cen základního zboží. Vláda plukovníka Antónia Maria Baptisty doslova prosila o nové lidi a nové názory a jako trest za neschopnost její i vlád předešlých náhlá mozková mrtvice skolila jejího předsedu přímo na schůzi kabinetu. Lkaní bezmocných držitelů moci dosáhlo srdcervoucího vrcholu: „*Veškerý společenský život je otřesen ve svých základech. Panuje zmatek v duších a nekázeň na ulicích. Všechny hodnoty a pořádek jsou podkopány a v chaosu se práce stává zbytečnou, všechno úsilí marným*.“

Červnová vláda padla za dva týdny, červencovou zmítala krize institucí až do listopadu, na jehož konci nastoupila vláda schopná vést zmatené občany jen dva měsíce. Bezradnost mocných jako vývěva vtahovala do politiky neopotřebované intelektuály. Salazar se ještě bránil přijmout jakýkoli politický úkol. Prohlásil po pravdě: „*Nevyhledávám žádné styky a dokonce jsem obviňován, že je ruším a že od nich utíkám*.“ Ale muž, který si udělal jméno, stěží mohl zůstat soukromou osobou. Portugalské katolické středisko vstoupilo do boje za záruky katolické výchovy a tradiční morálky. Předáci dobře znali Salazarovy předválečné zásluhy o stejnou věc a

rozhodli se nominovat nezkompromitovaného mladého pedagoga do parlamentních voleb. Ten se znovu a znovu úporně bránil. V soukromí si stěžoval: „*Je to převrat v mém životě, v mých zvycích. Zatím jsem ještě nezažil okamžik skutečné radosti, a už mi berou klid mého skromného života věnovaného knihám*.“ Nebyla to lživá póza. Salazarův strach z politické angažovanosti na veřejnosti pronikl i do naprosto soukromých poznámek: „*Prokletá ta naše portugalská mánie chtít, aby všichni byli na všechno! Člověka jako já vrhnout mezi politiky, do politických intrik, do politické zlovůle, mluvit o něm, napadat ho a pomlouvat v novinách za to, co řekl i neřekl!*“

V roce 1921 zmítala politickou scénou nespokojenost s inflací a drahotou. Proti 29. republikánské vládě, která nastoupila 2. března, se 6. března vymezila nově ustavená Portugalská komunistická strana. Po ozbrojené vzpouře Národní republikánské gardy vláda padla a 23. května 1921 se moci chopil další kabinet, ten rozpustil parlament a vypsal nové parlamentní volby.

Na Salazara naléhali katolíci tak úpěnlivě, že mu nezbylo než poslaneckou kandidaturu přijmout. Mezi volebními obvody Braga a Guimarães si vybral druhou možnost. Do kolébky portugalského státu totiž zatím nepronikly ani stávky, ani komunističtí agitátoři. Venkovský Guimarães byl přirozenou základnou konzervativců a tradicionalistů. Sám vyhoštěný panovník Manuel II. nabádal svými listy z Londýna voliče, aby v Guimarãesu podpořili Salazara. Ještě po volebním aktu doufal poněkud zoufalý kandidát, že ho osud zbaví nutnosti vstoupit na politickou dráhu. Glórii Castanheirové napsal: „*Když nebudu zvolen - a ještě mám jistou naději - budu mít léto pro sebe, abych odpočíval a trochu pracoval, protože toho mám ještě moc na práci. Když budu zvolen, nemohu nic zaručit, protože nevím, co v létě budu dělat a kde vůbec budu. (...) Ale doufám nadále, že někdo jiný dostane víc hlasů a předčí mne. Chápu se této poslední naděje, která je tím posledním, co mi zbývá...*“

Volby ho neušetřily: 10. července 1921 byl zvolen poslancem. Listy v domovském kraji se předháněly v gratulacích, ale Salazar se jen se značným sebezapřením přesunul do Lisabonu. Při první parlamentní schůzi do debat nezasáhl. Brzy našel vhodnou příležitost, aby z hlavního města zmizel do Coimbry. Za své nepřítomnosti byl zvolen do rozpočtové komise, do statistické komise a do komise pro vysoké školství; kolegové ho dokonce ustavili předsedou vyšetřovací komise ve službách ministerstva kolonií.

Později vznikla legenda, že novopečený poslanec byl krajně znechucen neefektivností „parlamentní žvanírny“. Sám Salazar tuto legendu čas od času rád přiživil, když prohlašoval: „*Jsem vskutku rozhodný odpůrce parlamentu, protože nenávidím plané projevy a žvanění. Parlament mě děsí, a proto mám obavy – i když uznávám jeho nutnost -, že bude muset být vyškrtnut z nové ústavy. (...) Mně stačí jako malý, ale užitečný a prospěšný parlament ministerská rada.*“ Do historických prací a státníkových biografií tedy definitivně proniklo, že se Salazar právě kvůli otřesu z červencové schůze prý nakonec stal přesvědčeným antiparlamentaristou. Ale ve skutečnosti Salazara upřímně deprimovala vlastní neschopnost vyrovnat se s nezvyklým a jakoby nepřátelským prostředím. Nedokázal se v parlamentních kuloárech a diskusích ani orientovat, ani prosadit. Raději psal než mluvil. Nerad se přímo srovnával s jinými, cítil pokoření při konfrontaci s lepšími diskutéry, dráždila ho pohotová argumentační a názorová konkurence. Po krátké zkušenosti s parlamentními poměry se pak mohl spoléhat už jen na to, že mu projde elegantní útěk. Běžná pomalost práce institucí a oblíbená metoda nechat většinu horkých problémů „vyhnít“ se v Portugalsku těšily mimořádné oblibě a Salazarovi pomohly

alespoň získat čas. Vrátil se ke své univerzitní činnosti a byl ochoten podílet se na práci sněmovny až po parlamentních prázdninách.

Když přijel v létě do Vimieira, cítil se nemocný a unavený. Své blízké přítelkyni Glórii Castanheirové si stěžoval na svůj špatný zdravotní stav. V srpnu ho vzal doktor José Alberto dos Reis na pětidenní výlet do Minha. Ale vyhlídka na politickou odpovědnost Salazarovi zošklivila výlety s přáteli, skleslou náladu zhoršily zdravotní potíže. Spolupracoval při drobných charitativních akcích a dobročinných koncertech, ale pak se zase nořil do černých meditací v hlubokém ústraní. Pěstoval si své choroby v naději, že ho omluví i do budoucna: „*Mám stále chřipku a velké bolesti hlavy, což mne dost obtěžuje, tím víc, že mám teď v druhé polovině září odjet a nevím, zda budu moci*.“

Po návratu do Coimbry pomáhal Salazar sociálně charitativní instituci Santa Casa da Misericórdia získávat prostředky na provoz a angažoval se v katolických akcích. Poslaneckého mandátu by se byl mohl vzdát, ale nenašel odvahu to učinit. Zklamal by tím své voliče a hlavně důvěru osobních přátel. Volební úspěch klerikálního tábora byl neustále připomínán a oslavován, a tak trpícímu poslanci nezbylo než vydržet muka slávy a čekat na zázrak, který by ho nechtěné pocty zbavil. Zázrak skutečně přišel. Republika se kompromitovala pouhou svou existencí. V roce 1920 se pokoušelo řídit stát devět vlád, z nich jedna držela moc šest dní a jiná jediný den. V roce 1921 bylo utvořeno pět vlád. To už radikální nespokojenci získali část vojenských a námořních jednotek a 19. října 1921 provedli ozbrojený převrat. Během „krvavé noci“ povstalci rozehnali obě komory parlamentu a kabinet musel podat demisi. Bouře zuřila tak nelítostně, že v ní zahynul sám premiér António Granjo a jeden z organizátorů revoluce z roku 1910 Machado dos Santos. Revolucionáři ale po svém vítězství zase nevěděli, co mají dělat dál. Zmatek vrcholil, vlády bez širší podpory odcházely od díla dříve, než mohly cokoli vyřešit. Státem zmítala nenávistná agitace politických stran a ostrý zápas nesmiřitelných ideologií. Další parlamentní volby byly raději odloženy až do příštího ledna. Bezparlamentní „diktatura“ dovedla demokracii do záhuby, bída, veřejný nepořádek a všeobecná krize volaly po nejráznějším řešení.

Za velkého chaosu se Salazar blaženě stáhl do klidu pedagogické práce a drobných regionálních aktivit. Nikdo ho teď nemohl vinit z pasivity nebo neúspěchu. Zpočátku byl spokojený, že ze sebe setřásl tíhu neznámé a příliš sledované činnosti. Nakonec mu to k jeho vlastnímu překvapení nebylo moc milé. Poslanecká epizoda ho přece jen vybídla k dobytí magického světa politiky. Poněkud ho deprimovalo, že svou první významnou šanci k politické práci zahodil. Alespoň si nyní pozorněji všímal problémů, které dříve s obavami a nechutí přehlížel. Pohled na politickou scénu byl ovšem stále více skličující. Naprostá neschopnost spolupráce malých a nezralých politických stran, anarchie a totální bezkoncepčnost stahovaly Portugalsko do propasti. Jeden z mála zkušených a schopných portugalských politiků Afonso Costa, angažovaný nyní ve Společnosti národů, komentoval ze Ženevy lisabonské panoptikum hořkou poznámkou, že v zemi existují jen „*snahy ničit, jen zlovůle a nepravost*.“

Salazar si během své nevydařené poslanecké epizody uvědomil, že se v budoucnu chtě nechtě bude muset angažovat při nápravě neblahých poměrů. O vlivné sféře politiky si nejprve musel učinit jasnější a přesnější představu. Nástup diktátorů v Itálii a ve Španělsku mu měl brzy ukázat, jaká politika by mohla prosadit kýžený klid a pořádek.

Ideolog

Republika zklamala společensky i ekonomicky. Při sčítání lidu roku 1920 se ukázalo, že Portugalsko má mezi obyvateli nad 7 let stále 66,2 % analfabetů. Protože stát soustavně rozemílal všechny své intelektuály na politickém žernovu vysokých funkcí, bylo jen otázkou času, kdy znovu vynese do popředí Salazara. Mohlo to být brzy, ale jistě by to nebylo nadlouho. Stávky a atentáty roku 1922 vrcholily vyhlašováním výjimečného stavu, policie napadala odboráře a socialisty.

Ideologie masových revolucí a rázné solidarity v Evropě triumfovaly. Benito Mussolini dobyl svým italským černým košilím vítězství pochodem na Řím, sověty si přes hladomor a zkázu udržely moc v Rusku. Konflikty se množily: španělský ministerský předseda Dato e Iradier, který v roce 1920 potlačil autonomistické povstání v Barceloně, byl příštího roku v Madridu zavražděn, „baltská Dohoda“ se organizovala proti nebezpečí ze sovětského Ruska, Turci neuznali poválečnou mírovou dohodu a brutálně vyhnali Řeky z Malé Asie na Balkán, Indové požadovali nezávislost na Anglii a ta je trestala vězením. Otřesy ve světě ohrožovaly i Portugalsko a to jediné, od čeho země mohla očekávat budoucí prospěch - chátrající koloniální říši v Africe a Asii. Byl nejvyšší čas semknout se a srovnat krok.

Koncem dubna 1922 řečnil Salazar na druhém sjezdu Portugalského katolického střediska pořádaném v málo sympatickém Lisabonu. Donutil se tu k sebevědomému a ráznému vystoupení. Kritizoval výtky, které Středisku adresovali poslanci parlamentu. Sebekriticky konstatoval, že ve vlastních katolických řadách vládne „*nejednotnost, nepořádek a nekázeň*.“ Proto rozebral programové základy svého hnutí i vztahy církve vůči státu a zdůraznil nutnost, aby se církev více angažovala v politice. Jednota katolíků mu splynula s obranou „*národních zájmů“*. Středisko se podle jeho soudu mělo transformovat ve skutečnou politickou stranu. Pak by mohlo přeměnit současné zřízení v prospěšný a výhodný model: „*Republika jako taková není neslučitelná s uznáním základních práv církve*.“

Svůj projev psal Salazar narychlo, ale uplatnil tu aktuální názory francouzských myslitelů i papežské encykliky. Také proto měla řeč dopad na seskupování sil v politickém spektru. Levice na Salazara útočila z principiální nevraživosti vůči katolíkům, republikanismus projevu se zase nelíbil monarchistům. Překvapený Salazar se ocitl kdesi v názorovém středu a proti útokům z obou krajních pozic se musel bránit: „*To neúplné málo, co se z projevu dostalo na veřejnost, podráždilo mnoho lidí, kteří začali vášnivě diskutovat doktríny, které jsem neupřesnil, a tvrzení, která jsem ve skutečnosti neřekl*.“

Od doby, kdy Salazar ve Viseu prosazoval tytéž názory, vlastně myšlenkově nepostoupil o mnoho dál. Změnily se ale poměry, a tak byla jeho slova chápána jako výzva k aktivnější veřejné angažovanosti. Katolíci jako politická strana se měli pokusit přetvořit laický stát v nekonfesionální stát církevní orientace. Salazar se opět poněkud bezděčně proslavil - jeho obecné teorie včetně mírného požadavku „vzájemných ústupků“ mezi státem a církví interpretoval spřízněný tisk jako zásadní výzvu ke katolickému politickému činu. Řečník tak ze sebe smyl rozpaky vyvolané jeho dřívější poslaneckou pasivitou.

Po projevu ale nic nenaznačovalo, že by se Salazar sám chtěl pustit do politického boje. V Coimbře musel sloučit katedry politické ekonomie a financí, vyučoval semestrální kurzy „sociální ekonomie“ a statistiky. Přispíval činnosti charity a

navštěvoval koncerty Glórie Castanheirové. Zajížděl do Vimieira, kde utěšoval churavějící matku. Udržoval kontakty s několika redakcemi, od 13. května i s vedením odborného právnického časopisu *Revista de Legislação e Jurisprudência*. Když musel uprostřed května 1922 odjet do Lisabonu kvůli dobročinným akcím, pobyt v metropoli zkrátil. Svou fobii z davů vyjadřoval otevřeně. „*Zdržel jsem se, co nejméně to bylo možné - mám z Lisabonu hrůzu*."

Prázdniny strávil jako obyčejně ve Vimieiru. Věnoval se matce, psal dopisy přátelům a svým dámským múzám – dopis obdržela i příjemná Ernestina Afonso, jíž se dvořil u pláže ve Figueira da Foz. Na návštěvy přicházeli ti nejbližší: Cerejeira, Bissaia Barreto, příslušníci rodu Pais de Sousa. S matkou a sestrami si vyjel 17. srpna znovu k moři do Figueiry da Foz, ale matčina nemoc urychlila návrat už 26. srpna. Zbytek prázdnin věnoval správě majetku, zdravotní problémy matky i sestry Elisy ho zdržely doma déle.

Během příštího školního roku se usedlý docent v Coimbře stával staromládeneckou figurkou; lpěl na maličkostech a neměnil svůj pravidelný životní rytmus. Pečlivě si zapisoval každé vydání, vybraně se oblékal a nešetřil penězi za obleky a kravaty. Při svém slušném platu šetřil se směšnou posedlostí: dával si dokonce brousit žiletky, aby nemusel kupovat nové. Udržoval si okruh obdivovatelek a byl dobrým společníkem. Ale úsilí coimberských dívek dobýt třiatřicetiletou „dobrou partii" už očividně odumíralo. Salazarovi nahrazovala korespondence přímý styk s lidmi, duchovní svět a vlastní představy potřebovaly jen minimální oporu v realitě. Jak vzrůstal počet kultivovaných dopisů, tak ubývalo příležitostí se s lidmi přímo setkávat.

Do poklidných záměrů budovat si pozvolna univerzitní a vědeckou kariéru vstupovaly bouřlivé události roku 1923. Národní konfederace pracujících zahájila protesty proti vysokým cenám chleba, v Lisabonu znovu vybuchovaly bomby. Francouzi obsadili Porýní a krize hrozila válkou, komunisté povstali v Hamburku, Hitler se pokusil o puč v Mnichově, Miguel Primo de Rivera se zmocnil vlády ve Španělsku. Diktátoři za hranicemi stejně jako radikálové doma živili atmosféru permanentního vzrušení a nejistoty.

Salazar nyní často diskutoval všechny novinky s přáteli a známými z pionýrských dob Akademického střediska, ale kromě nezávazných komentářů do napjatých poměrů nezasáhl. Vedl monotónní život a nalézal v dobrovolném vězení rodného kraje potěšení. Stále psal do univerzitních odborných časopisů a udržoval styky s katolickými kruhy. V létě se před obdivovatelkami úspěšně skryl ve Vimieiru, ve Viseu se setkal se svou dávnou láskou Felisminou, aniž by se citově rozehřál. Začalo být jasné, že si čtyřiatřicátník svůj nezávazný vztah k ženám i přes chvíle zájmu udrží.

Konzervativní i méně konvenční intelektuálové bouřili v nedávno založeném časopise *Nová setba*, lisabonské vlády padaly, i když se je pokoušelo držet při životě stále víc vojáků. Salazar po celý rok 1923 naznačil svou budoucnost pouze jednou: ve zprávě pro Sjezd obchodních a průmyslových sdružení se vyslovil pro tvrdou politiku utahování opasků, která by přinesla stabilizaci měny a státních financí.

Rok 1924 už volal po revoluci. Smrtí Joaquima Teófila Bragy, vzdělaného prvního premiéra a pozdějšího prezidenta republiky, jako by odcházela nepříliš úspěšná, ale aspoň osobně respektovaná první republikánská generace. Nastupovali politikové vynikající nejspíše touhou po moci a prospěchu. Inflace postupovala, životní podmínky se zhoršovaly. Z exilu varoval svržený král Manuel, že „*dezorientace je bohužel nesmírně veliká a země, která by byla hodna lepšího osudu, kráčí ke*

zhroucení, neřkuli do propasti.“ To, co prováděly portugalské politické strany, se už v očích veřejnosti stalo synonymem překážek pro přežití země. Mladí soustředění kolem *Nové setby* volali: „*Jen diktatura nás může zachránit*.“ V krajním zoufalství už nakonec bylo jedno, jakou povahu či ideologii by taková kýžená diktatura měla mít.

Přátelé Salazar a Mário de Figueiredo

Salazar se jakoby nepřítomně věnoval studiu a své práci. Pro redakci *Novinek* psal ekonomické články. Ale netečnost byla jen předstíraná. Salazar pro sebe analyzoval běžící události a nacházel z problémů země vlastní východisko. Dal to jasně najevo 4. května 1924. Na Národním eucharistickém sjezdu v Braze proslovil řeč nazvanou *Kristův mír v dělnické třídě prostřednictvím Nejsvětější eucharistie*. Postavil se tu proti komunismu, když upozornil na „*duchovní a morální nepořádek, který světové dělnictvo projevuje násilnými křečemi*.“ Kritizoval demagogii protivníků: „*Legitimní aspirace proletářských mas falšují jejich vůdci, kteří balí představy prostých lidí do bláhových nadějí ve svých fantastických programech.*“ Pak vyhodnotil stav nedávno vyhlášeného Sovětského svazu, jenž od komunistických iluzí dospěl k hladomoru, a vyjádřil se k současnému třídnímu boji: „*Podíváme-li se blíže na hnutí, která hrozí rozvrátit moderní civilizaci, zjistíme, že čím dále postupují vpřed a čím více získávají, tím krutější boj vedou, živíce se vlastními úspěchy. Mír nepřichází, neexistuje spravedlnost, situace se nezlepšuje a sám dělník vidí, jak se mu výdobytky rozpadají v*

rukou.“ Salazar nabízí vlastní recept na „*cestu ke skutečnému míru“*, ale světské prostředky se mu od začátku zdají nedostatečné: „*Mír mezi státy se udržuje podporou válečných nástrojů připravených k útoku; politický mír se udržuje kompromisy a vzájemnými ústupky (...); hospodářský mír se dociluje zvýrazněním rovnosti protichůdných zájmů (...); sociální mír se udržuje právním popřením a silovým odmítnutím konfliktních aspirací a svobod, které se střetávají...*“ Naproti tomu jediné absolutní řešení, které nazývá „mír Kristův“, je „*mírem v práci pro spravedlivé rozdělování bohatství, za morální obsah vytvořených hodnot, za respektování lidské osobnosti*.“

Kde je kořen současných potíží? Ve špatně pochopené demokracii: „*Je-li stát v dosahu skupin, budou skupiny bojovat o to, aby ho dobyly,* protože *moc má neodolatelnou přitažlivost, je-li nikoli výkonem posvátné funkce, nýbrž jen prostředkem k uskutečnění zájmů.*“ Sociální revoluce vycházející z „*iluzí o bohatství a iluzí o moci“* nejenže neodstraní konflikty, nýbrž je znásobí, nejenže nezajistí mír, nýbrž vyvolá války. Salazar se cítil být intelektuálem, ale při zkoumání dělnických požadavků konstatoval „*absolutní shodu základních idejí, které hlásáme*“. Základní omyl elity ateistického laického státu spatřoval v tom, že „*vyňala činnost státu z morálních hranic a učinila zákon a právo nezávislými na obecném dobru a obecné spravedlnosti, což dovolilo matoucím způsobem zaměnit skutečnost výkonu moci s legitimitou moci a účel státu s jakýmkoli zájmem jedné sociální skupiny*“.

Salazar podložil své závěry řadou argumentů. Je třeba „*pokládat stát za vládu Boží ve prospěch obecného dobrého a poslouchat autoritu, která má srdce.*“ Je třeba „*vlastnit majetek a využívat jej v souladu s lidskými cíli a s morálním pokrokem lidstva; pokládat je za úkol svěřený naší inteligenci a naší iniciativě tak, abychom jej dokázali rozmnožit ve prospěch všech.*“ Je třeba „*brát vlastní i cizí práci s láskou, vykonávat ji s pílí, přijímat ji s radostí; být hrdý na svou profesi u vědomí vlastní užitečnosti (...), cítit stud z parazitující zahálky.*“

Základy programu budoucího autoritativního režimu byly na světě. Ve směsi originálních postřehů a vznešených frází Salazar odmítl politiku založenou na pluralitě či výměně názorů a přihlásil se k politice jako k prostředku vládnutí ve jménu křesťanského ideálu. Bránil hierarchické uspořádání společnosti, ale přitom žádal spolupráci všech společenských a profesních vrstev při konsolidaci takové fungující společnosti.

V Braze Salazar velmi důrazně připomněl, že patří mezi nečetné formulačně schopné ideology křesťanského konzervatismu. Kdo by očekával, že nyní už konečně ohlasu využije, mýlil by se. Salazar se vzápětí znovu ztratil ve Vimieiru. Zveleboval rodinné sídlo, trochu cestoval po blízké vlasti a nevzrušil se ani při srpnovém pokusu o komunistický puč. Když se uprostřed října 1924 vrátil do Coimbry, chápali ho obyvatelé univerzitního města opětovně jako nepolitickou zavedenou figurku, jejíž rozvrh přednášek, studia, četby, večeří se známými a procházek Botanickou zahradou se dal předvídat na hodinu. Salazar z úzkého životního rámce nevybočil. Odmítl dokonce přijmout kandidaturu poslance za volební obvod Viana do Castelo.

Osmělování

Za chladnou maskou se však odehrávalo politické dozrávání. Přispěla k němu i jedna z mála turistických cest do blízké ciziny. Salazar 10. listopadu 1924 vyjel do Španělska. Dva dny pobyl v monumentálních hradbách chladné Ávily, celý den

věnoval prohlídce paláce El Escorial, odkud kdysi král Filip II. vládl Španělům i Portugalcům, čtyři dny poznával Madrid, na jeden den si vyjel do historického Toleda. Pak se na jeden den vrátil do Ávily a na zpáteční cestě se dva dny ještě zdržel v půvabné univerzitní Salamance. Doma nehovořil jen o památkách; byl plný dojmů také z denního života ve státě, kde diktátor Miguel Primo de Rivera potlačil chaos silou.

Závěr roku patřil opět rodině a Vimieiru. Matka Maria do Resgate si stále stěžovala na srdeční slabost a syn se snažil její bolesti mírnit svou laskavou péčí.

Počátkem roku 1925 Salazara požádala pobočka Katolického střediska ve Funchalu na Madeiře o přednášky v rámci svého politicko-náboženského cyklu. Salazar si u vědomí krajního společenského chaosu připravil dvě témata, jimiž hodlal ovlivnit politické poměry, a 31. března vyjel z Lisabonu spolu s Máriem de Figueiredo na daleké portugalské ostrovy v Atlantiku. Dva dny poté, po připlutí do Funchalu, ho příjemně vzrušilo poznávání této vzdálené součásti vlasti s bujnou vegetací a příjemným klimatem, tak odlišnými od suché evropské „kolébky“ národa. Návštěvy, prohlídky nádherných přírodních scenérií subtropické Madeiry, procházky a společenská setkání tvořily sled povzbuzujících zážitků.

Dopiloval formulace svých projevů tak, aby nebylo pochyb o jeho politických ambicích. V přednášce *Laikové a svoboda* se 4. dubna tvrdě pustil do liberalismu a snažil se odhalit neblahé důsledky zbožnění svobody. Namísto vzývání této nové bohyně navrhl rovnováhu mezi státem, který na základě pevné ideologie svobody omezí, a samotnými svobodami, které udrží v přijatelných hranicích tendenci státu ke svévoli. Křesťanská myšlenka by měla podle Salazarova názoru semknout občany a převychovat je pro lepší budoucnost jich samotných. „*Laicizace se představuje jako nenáboženská či nekonfesionální činnost státu, který nechce být ideologický. Ale nakonec se zjistí, že je sama nezbytně výsledkem aplikace jisté ideologie, kterou stát vyznává a která protiřečí křesťanským zásadám*.“ Tak Salazar přidal ke svému požadavku autoritativního režimu odsudek pokrytecké „neideologizace“. Řekl také jasně, jaká ideologie by měla podepírat moc.

Ve své druhé přednášce *Bolševismus a sdružování* se 6. dubna vydal do boje s komunistickou iluzí, že nikoli změna člověka, nýbrž pouhá přeměna společenských institucí přivodí reformu společnosti. Proklel bolševickou a každou jinou násilnou revoluci. V troskách společenského a právního řádu se totiž člověk mění v „*bestii, která dřímá v hloubi každého z nás. (...) A na ruiny nahromaděné běsem ničení padají stále tytéž slzy, stejná lítost, stejná prokletí až do doby, kdy se člověku unavenému takovým ničením znelíbí anarchická zvůle, a on začne zase poslouchat.*“ Salazar pochopil bolševismus jako soubor „*tří základních systémů: jeho společenská filosofie je inspirována zásadami anarchismu; jeho hospodářská organizace spočívá na marxistickém socialismu; jeho politická část, která předpokládá jen metody upevnění a uskutečnění revoluce, vychází z doktríny násilí a je blízkou příbuznou revolučního syndikalismu*“. Z iberské perspektivy se diktatura proletariátu jevila jen jako pokrytecká směs francouzského teroru a německých a ruských revolučních myšlenek: „*Jako násilnický režim bolševismus přetrvává; jako reformní hnutí byl od počátku nepochybně odsouzen k úpadku. Je pravděpodobné, že se po několika málo letech zjistí, že tato revoluce nahradila jeden politický režim jiným tak, že jen změnila osoby, které si přivlastňují prospěch. Jde o násilnou změnu nikoli institucí, nýbrž držitelů práv, která v zásadě navazují na stejná práva starého režimu*.“ Proti revolučním iluzím doporučil Salazar prostý a osvědčený postup: „*Učte své syny práci, učte své*

dcery skromnosti, všechny učte, jakou ctností je hospodárnost. A nebudete-li z nich moci učinit světce, udělejte z nich alespoň křesťany. Svou vírou, svou ctností, svou inteligencí a svou paží překonají všechny potíže života a, bude-li Bůh chtít, i jedno velké historické hnutí."

Projevům na Madeiře aplaudovali konzervativci z přesvědčení a intelektuálové z obdivu k formulační vytříbenosti. Úspěch Salazarovi opět pozvedl sebevědomí. Z Funchalu se 16. dubna 1925 vrátil do agónie republikánského kontinentálního Portugalska. Hned nato 18. dubna vypukla vojenská revolta. Armádní jednotky se rozložily uprostřed Lisabonu a získávaly veřejnost svým provoláním: „*Nechť je republika ctihodným zřízením, nikoli pláštíkem banditů a darebáků*." Vláda shromáždila věrné ozbrojence, 19. dubna donutila armádní pučisty ke kapitulaci a pohnala je před soud. Tam se svých kolegů ohnivě zastal generál Óscar de Fragoso Carmona: „*Jak je možné, že lidé těchto hodnot a takového talentu sedí na lavici obžalovaných? Je to proto, že vlast je nemocná. Nemám jiné vysvětlení. A zatímco tam venku svobodně chodí ti, kteří způsobili bídu vlasti, dívám se tu na schopné důstojníky, jak sedí na lavici obžalovaných*." Soud takové argumentaci neodolal: obžalovaní byli osvobozeni.

Armádní vzpoury a nepokoje přijímala veřejnost s pochopením. Změna se netrpělivě očekávala. Úpadek systému dokládaly rvačky poslanců v parlamentu, střílení na politiky v ulicích, rozklad institucí i morálky. Od března do července 1925 se vystřídalo pět vlád.

V takové situaci sebejistí hlasatelé řádu nacházeli ochotné posluchače. Salazar sice zůstával soukromou osobou, ale příležitostí k veřejným vystoupením nyní hodlal využít. V Coimbře se 14.-19. června konal 10. sjezd Hispánského sdružení pro vědecký pokrok pod heslem Stát bez konfesí. Inaugurační projev odvozený z jeho prvního funchalského projevu proslovil António de Oliveira Salazar; jeho neochvějný nacionalismus překlenoval stranické půtky, jeho volání po jistotách a řádu vyvolávalo nadšený aplaus.

V té době už společenský neklid přesáhl míru snesitelnosti. Portugalsko hynulo v únavném kolotoči vládních, finančních a humanitárních krizí. Stát se hroutil. Novou vojenskou vzpouru 19. července vedl zkušený velitel José Mendes Cabeçadas, ale puč byl v zárodku potlačen. Zářijový sjezd zemědělských dělníků hrozil radikálním rozvratem jižních velkostatků. I v dalekém Polsku nebo Turecku potvrzovali Józef Pilsudski nebo Kemal Atatürk, že i etnicky nepříbuzné národy nacházejí řešení v autoritativním režimu řízeném ráznými vůdci. Populární demokrat Francisco Pinto da Cunha Leal věštil nedávno v Zeměpisné společnosti, že je to cesta o pro nejzápadnější okraj Evropy: „*Portugalsko vysvobodí diktatura nesená silou vzniklých okolností*."

Nepříliš energického šestatřicetiletého univerzitního pedagoga tlačily poměry do role stále potřebnějšího ideologa konzervativního tábora. Salazar ve svých projevech vypracoval celistvý a pro portugalské konzervativce schůdný projekt: chaotický liberalismus měly nahradit kázeň a pořádek opřené o nevýbojný tradicionalistický republikanismus. Ale ani na podzim roku 1925 nic nenaznačovalo, že by se z pedagoga a puntičkářského administrátora vlastního majetku měl stát významný veřejný činitel. Salazar nedisponoval žádnými mocenskými prostředky a v dané chvíli by jich k reformě politického života ani neuměl použít. Někdo jiný mu musel připravit půdu, někdo mnohem ráznější musel uvést do pohybu síly, které si Salazarovy služby vyžádají.

Rozháraný svět překypoval v letech 1924 a 1925 konflikty, které zvyšovaly neklid a přiváděly na scénu nové diktátory. Stalin převzal moc v SSSR a obrátil se proti Trockému, povstání Gruzínců proti Moskvě bylo udušeno v krvi. Fašisté zavraždili socialistu Giacoma Matteotiho a hrozbami vyhnali z italského parlamentu nefašistické poslance. Rozvrat v Brazílii, zemi spřízněné s Portugalskem, vyvolal povstání v jižních státech São Paulo a Rio Grande do Sul. Adolf Hitler přeměnil NSDAP v budoucího likvidátora versailleského pořádku, když pro své věrné sepsal *Mein Kampf,* třaskavý program „nacionálního socialismu". Francouzská armáda potírala odbojníky v podmaněném Maroku i v Sýrii. Při bombovém atentátu v sofijské katedrále zemřelo na 200 lidí. Portugalská labilita zapadala organicky do podivného chaosu, ale stejně jako on se těžko snášela.

Listopadové parlamentní volby probíhaly jako zbytečné divadlo, zoufalství z neúspěchu republiky vyjádřil i prezident Manuel Teixeira Gomes, když v prosinci abdikoval. Zatímco v Lisabonu zemdleně převzala moc poslední předpřevratová vláda, Salazar se koncem roku ve Vimieiru věnoval znovu správě svého majetku, korespondenci s přáteli a starostem o matčino zdraví. V Coimbře pak dokončoval přísně odborné studie nazvané *O neretroaktivitě zákonů daňové povahy* a *Kompetence soudů*. Rozhodující boje se skomírajícím demokratickým republikanismem šly mimo něho. Vládnoucí režim se docela znemožnil už proto, že i za celoevropské konjunktury Portugalsko třelo bídu s nouzí. V mnoha zemích dokázaly vlády vyvést své národy z poválečné krize, jen v Lisabonu filantropičtí intelektuálové před zmatkem a bídou kapitulovali. Pro prostého Portugalce přestala být svoboda cennějším statkem než chleba a bezpečnost, i kdyby takové základní jistoty měl garantovat třeba diktátor. Portugalsko spělo k agónii: sociální nedisciplinovanost zastavila obchod, nouze deptala masy, korupce znemožňovala uplatnění deklarovaných práv. Poslanec Ramada Curto v parlamentu volal: „*Hra skončila. (...) Je třeba urychleně zrevidovat ústavu, aby nepokračovalo těchto neplodných 15 let republiky...*" Ale politikové už ztratili kredit. Na jejich místo se tlačili vojáci.

Začátkem roku 1926 se v Braze ustavil tajný vojenský Revoluční výbor. I v Lisabonu a Coimbře vznikly jeho sesterské organizace. Pokus o puč v dělostřelecké škole ve Vendas Novas se v únoru ještě nezdařil. Ideologické šarvátky už nikoho nepřitahovaly: intelektuálové z *Nové setby* neměli v březnu úspěch se svým „týdnem proti fašismu" už proto, že se italský fašismus netěšil v Portugalsku velkým sympatiím, a necítila se tedy ani potřeba proti němu bojovat. Také druhý sjezd komunistů v květnu nevzbudil hlubší zájem. Vojenský převrat se už všude očekával jako vysvobození. Starý hrdina afrických tažení, generál Alves Roçadas, však odmítl armádu do převratu vést, navíc v dubnu zemřel. Volba vůdce tedy padla na veterána první světové války, generála Gomese da Costu.

Publicista a politik Francisco da Cunha Leal v projevu předneseném v poutním místě Bom Jesus de Braga 26. dubna vzrušil posluchače prorockou větou „*Slyším řinčet meče a chrastit ostruhy*". Braga, staroslavné sídlo arcibiskupů, pořádala 27. května 1926 Národní mariánský sjezd. Do města přijel generál Manuel de Oliveira Gomes da Costa a během církevních slavností projednal s důstojníky sotva založeného „hnutí" akční plán vojenského puče. Připravili prohlášení: „*Národ nechce diktaturu nezodpovědných politiků, jaká byla dosud. Chce silnou vládu, jejímž posláním by bylo zachránit vlast, vládu, která by soustředila veškerou moc, aby mohla ve vhodný čas obnovit skutečnou národní reprezentaci...*"

V šest hodin ráno 28. května 1926 převrat začal a valil se ze severu k jihu, aniž by kdekoli narazil na odpor. Vojáci smetli lisabonskou vládu a zrušili politické strany, parlament se ani nedokázal právoplatně rozpustit a „*zemřel zesměšněn“*. Úspěšný puč zavedl režim silné ruky, ale kromě skoncování se zmatenou demokracií nepřinášel jasnou perspektivu budoucí nápravy ekonomických a společenských poměrů. Vojáci potřebovali civilní odborníky. Jedním z nich byl i specialista na finance, nejdůležitější téma volající po řešení.

Gomes da Costa s vojskem defiluje Lisabonem po převratu 28. května 1926

STÁTNÍK

Konec útěků

Za první světové války se ve stejné koalici ocitli portugalští vojáci i legionáři bojující za budoucí svobodné Československo. Bylo jen logické, že oba státy navázaly brzy po válce 18. října 1920 diplomatické styky. Vztahy mezi mladou středoevropskou demokracií a oslabeným západem Iberského poloostrova hodně vypovídaly o složitých poměrech v Evropě i o povaze obou zemí hledajících svou budoucnost v nejistém poválečném světě. Československý vyslanec pro Portugalsko Miloš Kobr zůstal po svém nástupu do funkce 3. července 1922 v Madridu a v Lisabonu pracoval zpočátku jen konzulát. Vedoucí úřadu, doktor Jiljí Pořízek, začal v roce 1924 systematicky informovat o vzpourách, stávkách a stálé revoluční atmosféře v Portugalsku. Všímal si také mocenského vakua v bídně spravovaných portugalských koloniích a doporučoval dokonce, aby Čechoslováci namířili vystěhovalectví do Angoly a tak získali „*nevyčerpatelný zdroj koloniálního zboží a surovin nehledě k tomu, že by se značně rozšířil trh pro naše výrobky.*“ Pořízkovy komentáře unavujících korupčních skandálů a podvodů se ponenáhlu měnily v časté předvídání revoluce. Už počátkem února roku 1926 se konzul domníval, že revoluce proběhla, ale pak se ukázalo, že to nebylo konečné dějství politického dramatu. Konzulární rada Karel Masák zato informoval počátkem června 1926 své nadřízené v Praze o vojenském převratu z 28. května, ale byl zase toho názoru, že jde o „*první akt nového*

a jistě ne posledního vojenského pokusu o záchranu vlasti.“ Neopomněl podotknout, že „*nadšení obyvatelstva nebylo obzvláštní*.“

Vratká pozice nového režimu skutečně vyvolávala předpoklady, že ke stabilizaci bude zapotřebí nějakého dalšího zásahu. Vítězní vojáci v prvních dnech nepřesvědčili, že by místo „chaotické“, „chorobné“, „úpadkové“ republiky dokázali vytvořit lepší model. Rozmíšky mezi veliteli spíš svědčily o tom, že se Portugalsko dostalo z bláta do louže. Generálové však pochopili, že odpovědnost za svou politickou neschopnost musí částečně přenést na civilní spolupracovníky. Proto opustili myšlenku vojenského triumvirátu ve prospěch vlády odborníků.

Tři nevojáci měli vojenské diktatuře dodat potřebnou erudici a vážnost: 3. června byli do vlády jmenováni profesor Joaquim Mendes dos Remédios jako ministr školství, profesor Manuel Rodrigues Júnior jako ministr spravedlnosti a profesor Oliveira Salazar jako ministr financí. Přijeli 4. června na lisabonské předměstí Amadora, kde se představili generálovi Gomesovi da Costa. Nezdálo se, že by Salazar měl z vysoké funkce radost. Před novináři i vůdci převratu neustále mluvil o svém špatném zdravotním stavu. Namítal, že nejsou splněny politické podmínky pro to, aby popřevratová vláda měla klid na práci. Většina kolegů se ihned ujala úřadů, ale Salazar odjel už 5. června do Coimbry. Ani tady ovšem nepanoval očekávaný klid. Na schůzi Rady právnické fakulty v pondělí 7. června všichni významní činitelé univerzity Salazara horlivě povzbuzovali, aby ústav proslavil tím, že se rázně chopí ministerské funkce. Bylo to zavazující nadšení, přesto rivalita mezi vládnoucími generály a nejasnosti jejich plánů dávaly za pravdu Salazarovým obavám.
Mezitím v neděli 6. června vstoupil Gomes da Costa triumfálně do Lisabonu. Defilé 15 000 uniformovaných mužů předvedlo na všech dopravních tepnách hlavního města nevyvratitelnou sílu převratu. Příštího dne vůdce převzal svůj vládní úřad a naznačil, že skončila vojenská a začala civilní etapa „národní revoluce“. Za takových okolností se Salazar nemohl vyhýbat svěřené odpovědnosti. Mendes dos Remédios zajel 10. června do Coimbry, aby přesvědčil Salazara k návratu do Lisabonu a převzetí rezortu. Salazar poslechl a 12. června byl v hlavním městě. Působil ale váhavě a nejistě. Reportérovi *Lisabonského deníku* řekl: „*Nemám předběžnou představu o tom, co budu dělat. Teprve až si vyberu lidi, které potřebuji, ukojím vaši zvědavost*.“ Nepříjemně překvapený žurnalista poznamenal, že jde o zvědavost šesti milionů občanů.
Tápání mužů předstírajících ráznost a jistotu dokazovalo, že portugalská repríza Mussoliniho pochodu na Řím je chaotickou fraškou. Čeští diplomaté v Lisabonu komentovali podivné hrdiny portugalské revoluce s veselou bezprostředností a nezávislým nadhledem jako karikatury skutečných státníků. Karel Masák ve svém hlášení do Prahy představil generála Gomese da Costu jako „*prototyp starého vojáka, který mluví hodně a od plic. Tak hned na počátku hnutí v jedné své řeči pravil: Ten, kdo nejde se mnou, jde proti mně a tomu pak uštědřím několik kopanců…*“ Také ironické poznámky o Salazarově zmatené váhavosti český konzulární rada tlumočil domů v podobě „*anekdoty o vzácném papouškovi, který byl kýmsi pro svoji chytrost za drahé peníze koupen v dalekých osadách, ale ukázalo se, že kupec byl napálen, neboť papoušek byl hloupý, vůbec nemluvil a kupec na dotazy jízlivých přátel byl nucen odpovídati: on sice nemluví, ale myslí*.“
Vůdci ozbrojeného puče skutečně nedokázali přesvědčit národ, že vědí co chtějí. Když Gomes da Costa 14. června předložil rozsáhlý program „revoluce“, vybuchly zásadní koncepční spory. Brzy v nich bylo možné rozeznat, že nejde ani tak o skladbu a kompetence navrhovaných institucí nebo o míru italského fašistického vzoru, jako o osobní ambice. Diskuse nikam nevedly, a tak Gomes da Costa provedl 17. června

další státní převrat. Odstranil všechny protivníky, kteří žádali návrat k „ústavnímu normálu“.
Tři nevojenští členové vlády dali v nastalém napětí přednost tomu, aby se zachovali pro klidnější časy. Předali Gomesovi da Costa dopis, v němž stálo: „*Civilní ministři byli povoláni provést určitá administrativní opatření a tato opatření jim přišlo možné uskutečnit pouze po vyřešení politického problému. Tento problém však v současné době vyřešen nebyl a jim ani nepřísluší ho řešit. Za tohoto stavu věcí podepsaní odevzdávají do rukou Vaší Excelence funkce, které jim byly svěřeny, a očekávají definitivní vyřešení politického problému*.“ Jedním z podepsaných byl také Salazar. Sedl na rychlík a 17. června odjížděl do Coimbry. Byl ministrem financí pouhých pět dní.

Svým útěkem způsobil skutečný skandál mezi lidmi, kteří mu důvěřovali. Přátelé neskrývali zklamání. Sedmaosmdesátiletý otec dával najevo, že celý jeho život byl zmarněn. Jedenaosmdesátiletá matka s životem na vlásku prožívala synův pád z velké výšky jako osobní tragédii. Lidé v Santa Combě propadli rozčarování, místní listy vyjadřovaly „smutek“ nad rychlým koncem slibné kariéry ctihodného krajana. Salazar se vrátil ke své pedagogické práci, ale ti nemnozí, kteří ho dobře znali, pochopili, že to už není ten starý Salazar. Daleko víc se teď zajímal o veřejné věci, vstupoval do diskusí, nabýval agilnosti a osobní odvahy. Ztratil „hrůzu z hlavního města“ a často jezdíval do Lisabonu. Vývoj událostí si o to ostatně říkal.

Gomes da Costa postupoval ostře. Koncem června 1926 zavedl cenzuru tisku a udělil si pravomoci hlavy státu. Začátkem července propustil několik ministrů, mezi jinými ministra zahraničních věcí generála Antónia Óscara de Fragosa Carmonu. Armáda protestovala. Zástupci ozbrojených sil předložili 7. června nejvyššímu šéfovi státu požadavek odevzdat vládu a ponechat si jen funkci hlavy státu. Gomes da Costa odmítl a začal objíždět posádky; nikde však nenalezl podporu. Pokusil se ještě ustavit novou vládu, ale 10. července byl zatčen a poslán do pevnosti Caxias u Lisabonu, poté 11. července do vyhnanství na Azorské ostrovy. Revoluce pozřela svého hrdinu a na nejvyšší místo vystoupil generál Carmona. Ten se pokusil zreorganizovat vládu tak, aby vojenská diktatura vydržela o něco déle. Ministerstvo financí dostal generál José Sinel de Cordes, odborník na správní záležitosti, rozhodně ne na ekonomiku.

Žalostný stav státních financí, jedna z nejdůležitějších příčin vojenského převratu, se však nedal jako gordický uzel rozetnout mečem. Nový ministr přišel po dlouhém přemýšlení na dva kroky k postupné nápravě: žádal o zahraniční půjčku a ustavil komisi, která by „*vypracovala zásady pro revizi a přestavbu státních příspěvků a daní s výjimkou celních*.“ Prvního tématu se chopil ministr sám, předsedou komise raději 24. července jmenoval odborníka - Antónia de Oliveiru Salazara.

Salazar úkol přijal, ale do práce se příliš nehrnul. Na přelomu července a srpna komise zahájila činnost, ale předseda se v srpnu a září ve Vimieiru klidně věnoval rekonstrukci rodinné usedlosti. Byl v duchu státním financím naprosto vzdálen – právě zamýšlel napsat životopis čerstvé světice Terezy z Lisieux. Až v říjnu se dal do práce a pravidelně dojížděl do Lisabonu. Neustálé politické otřesy naznačovaly, že komise bude dlouho zápasit se svými úkoly, z nichž jeden spočíval i v obtížných splátkách dávných válečných dluhů. Ale právě v té době se matčin zdravotní stav nenapravitelně zhoršil. Maria do Resgate, respektovaná a inteligentní „teta Mariquinha“, po dlouholetém utrpení 17. listopadu zemřela. Salazar uspořádal matce velkolepý pohřeb a až do 27. listopadu zůstal v Santa Combě.

Lisabon se v oněch týdnech stále zmítal neklidem. Na malebných pahorcích nad ústím Teja vypukaly další a další pokusy o převrat, organizované tentokrát těmi armádními skupinami, kterým revoluce nedala všechno, co si představovaly. Začátkem října povstal i hrdina afrických tažení João de Almeida, ale byl zatčen. Drobný generál Carmona se stával nejsilnějším garantem režimu jen proto, že trpně a systematicky odrážel jeden pokus o destabilizaci za druhým. Potřeboval však jistější půdu pod nohama než pouhou přízeň věrných posádek.

Zatímco Salazar řídil pomalou práci své komise, finanční poměry zkomplikoval koncem roku dokument, který zástupci politických stran předali lisabonským ambasádám západoevropských států: protestovali proti přehlížení politických stran vládou a odmítli odpovědnost za jakoukoli půjčku, pokud by kdy dostali politickou odpovědnost. Zmatek posiloval stoupence tvrdé diktatury. Kolem „*antimoderní, antiliberální, antidemokratické, antiburžoazní a antibolševické*“ revue *Nový řád* se shromáždili bojovní mladí konzervativci. Režimu silné ruky stranil také mladý redaktor vlivného listu Marcello Caetano. Ale spíše než ideologii potřeboval vojenský režim prostředky pro udržení disciplíny. Proto na přelomu let 1926 a 1927 vykázal řadu politických oponentů do vyhnanství na Kapverdské ostrovy a v lednu 1927 zřídil „zvláštní tajnou policii“ u lisabonské občanské správy. Z českého konzulátu pesimisticky hlásili přes Madrid do Prahy, že „*finanční rozvrat pokročil tak daleko, že by jeho zastavení a obrat k lepšímu byl velkým úkolem i pro génia ráže Dr. Rašína. A takového státníka na portugalském obzoru není…*“

Strmá cesta vzhůru

Vojenská diktatura skutečně nic nevyřešila a už se jí ani nikdo nebál. 3. února 1927 se vzbouřila část armády v Portu, ale po těžkých bojích a dělostřeleckém bombardování byli vzbouřenci i obhájci demokracie 7. února poraženi. Téhož dne ale vypuklo povstání v Lisabonu. Plukovník José Mendes dos Reis, který velel lisabonským povstalcům, vytyčil jasnou perspektivu: „*Bojovat proti vojenské diktatuře s konečným cílem znovu ustavit ústavní režim pro blaho republiky.*“ Novým držitelům moci teď šlo o všechno, proto se jednotky věrné vládě nezastavily před ničím. Těžké boje v Lisabonu nešetřily nic a nikoho. Doktor Pořízek popisoval průběh bojových operací přímo z přední linie – budovy československého konzulátu na ulici Pedra V.: „*Dokud se střelba omezovala na strojní pušky, stačilo se zdržovati při zavřených oknech a okenicích ve vnitřních místnostech. V noci na úterek byla střelba strojními puškami nepřetržitá. Mezi to občas se ozvaly také výstřely z děl, které teprve ráno nabyly větší mohutnosti. Výbuch granátů prozrazoval, že zasáhnuté cíle nebyly daleko. K osmé hodině se dostavil vrchní oficiál Rádl a vyprávěl, že druhé poschodí domu, v němž je ubytován a který je asi 200 metrů od konzulátu vzdálen s průčelím na náměstí Rio de Janeiro, bylo zasáhnuto granátem a že všichni obyvatelé dům opustili. Granát vybuchl zrovna pod jeho pokojem, střepiny vnikly stropem do jeho pokoje. (…) Brzy po poledni nabyla střelba takové intenzity jako za nejurputnější bitvy na frontě. Nejprve po dvě hodiny trvala rychlopalba ze strojních pušek a bylo zřetelně slyšet, že kulky dopadaly buď přímo na zdi konzulární budovy, nebo na okolní zdi a střechy. Před třetí hodinou byla zahájena rychlopalba dělová. Najednou silný otřes domu a třesk rozbitých oken dal zřetelně znáti, že granát zasáhl přímo konzulární budovu…*“

Neúprosné boje zuřily až do 10. února; povstalci prokázali odhodlání a dobrou disciplínu, ale nakonec se přesile museli vzdát. Stovky mrtvých a raněných dokazovaly, že „režim 28. května“ necouvne před žádným násilím. Zaštítila jej

ostatně 11. února nóta apoštolského nuncia, jenž jménem celého diplomatického sboru lisabonské vojenské vládě „*srdečně blahopřál k zastavení bojů v Portu a v Lisabonu*“. Vzápětí se vítězové začali mstít: vláda propustila všechny státní zaměstnance a rozpustila všechny vojenské jednotky zapletené do únorového pokusu o revoluci. Počátkem května napadla vládní bojůvka redakci anarchistického listu *Bitva* a s příkladným vandalismem tu zničila veškeré zařízení. Portugalsko začalo poznávat fašistické metody jako nemilou cenu za násilné uklidňování. Bylo přitom jasné, že samo násilí není řešením. Chyba primitivního vynucování autority bez originálního programu, kterou udělal ve Španělsku Primo de Rivera, musela vést také v Portugalsku do stejné slepé uličky, pokud režim nenajde ideologickou a celospolečenskou platformu, na níž by bylo možné upevnit a zdůvodnit neustále oslavovaný „nový pořádek“.

Salazar nenápadně pendloval mezi Coimbrou a Lisabonem. Záležitost své komise považoval za prioritu a výsledek práce odevzdal 30. června: kromě obšírné *Zprávy* předložil deset projektů závažných daňových reforem. Žádal Sinela de Cordese, aby texty zveřejnil v oficiálním *Vládním deníku* jako látku ke studiu a komentářům jiných specialistů, ale ministr tak neučinil. Zklamaný Salazar objasnil v červenci své názory v interviewu pro *Deník zpráv* a vysloužil si alespoň tady pochvalu a jistou popularitu.

Po dokončení svého prvního státnického díla si Salazar dopřál cestu do ciziny, která měla být jeho nejnáročnějším cestovatelským podnikem vůbec. V druhé polovině srpna odjel s otcem Cerejeirou a dalším přítelem, profesorem a právníkem Josém Belezou dos Santos, do Paříže. Živě se zajímal nejen o památky, ale také o výstavbu, dopravu a školství. Pak projel Brusel a Lutych, kde se zúčastnil sjezdu belgické katolické mládeže. Počátkem září 1927 byl zpátky ve své Santa Combě.

Podrobně se zajímal o činnost ministerstva financí. To stálo před dilematem: země potřebovala peníze, ale Anglie ožebračená válkou další půjčku odmítla a experti Společnosti národů zděšení portugalským úpadkem případnou půjčku podmínili právem na kontrolu portugalských financí. Ministr Sinel de Cordes „nestoudné podmínky“ takové půjčky odmítl. Nevěděl ovšem, kde jinde investice získat. Půjčka se stala hlavním politickým tématem doby. Salazar do diskuse energicky zasáhl. Ve svých studiích na finanční téma doporučil „*nulovou nebo krajně redukovanou rozvojovou politiku*.“ V *Novinkách* publikoval 30. listopadu 1927 analýzu státních financí od července 1926 do června 1927, další články zveřejnil 1., 4., 6., 10, 17. a 21. prosince. Spolu s ekonomickými rozbory tu kritizoval finanční politiku Sinela de Cordes pro nedostatek rozvojových investic. Nakonec Salazar 3. ledna 1928 publikoval článek nazvaný *Zahraniční půjčka*. Bez emocí tu srovnal portugalské poměry se situací v Německu, Československu, Belgii a dalších zemích, kde takové půjčky přinesly dobré výsledky proto, že tam už byly dříve vytvořeny příznivé podmínky. Portugalsku mělo podle jeho názoru půjčku odmítnout a přeorganizovat státní příjmy a výdaje. Salazar si doklady o neužitečnosti půjčky znepřátelil ministra. Zároveň ovšem nesmírně posílil své renomé ekonomického experta.

Rodící se mocenský systém svérázně kombinoval vojenské násilí se snahou angažovat schopné mozky. Zvláštní povahu režimu poznali také českoslovenští diplomaté, když zahájili počátkem listopadu 1927 jednání o smluvním zlepšení vzájemných vztahů a povýšení zastupitelství v Lisabonu. Tehdy se ministr zahraničních věcí António Maria de Bettencourt Rodrigues „*vyslovil s největším uznáním o republice Československé, která hraje jednu z nejdůležitějších úloh v Evropě a která se těší v Portugalsku nejživějším sympatiím*.“ „Neobyčejně vřelému a přátelskému přijetí“ byli

z portugalské strany k jistému údivu Čechoslováků přítomni jako partneři univerzitní profesoři José Caeiro da Mata a Abel Pereira de Andrade. Vzápětí mohl přijet do Lisabonu odevzdat pověřovací listiny vyslanec dr. Vlastimil Kybal, aby nahradil chargé d´affaires dr. Adolfa Berku. Teprve tehdy se ukázalo, že vyslanec Kybal bude nadále sídlit v Madridu, a nikoli v Lisabonu. Portugalské zklamání z tohoto faktu bylo nelíčené a dlouhodobé. Malý incident ukazoval na další podstatný rys nastupujícího režimu: touhu dohánět portugalské rozvojové nedostatky prestižním bombastem adresovaným nejspíš vlastnímu obyvatelstvu.

Portugalské státní finance nenašly řešení. Sinel de Cordes onemocněl a jeho nástupce generál Artur Ivens Ferraz opět nepochodil: po diskusích se Společností národů odmítl „kontrolu portugalských financí“, a tedy celou koncepci půjčky. Vojenský režim zatím dbal jen o své udržení. V březnu roku 1928 vznikla tajná Informační policie ministerstva vnitra s kompetencí pro celé státní území. Při zákazu politické činnosti všech oponentů byl generál Carmona hladce „zvolen“ prezidentem republiky. (Československý chargé d´affaires dr. František Kadeřábek komentoval volební manipulaci slovy: „*Jest tudíž záhadné, jakým způsobem mohla kandidátka generála Carmony soustřediti na sebe hledě ku dosti značné absenci voličů již dnes 643.405 hlasů*.“) Rušily se některé fakulty vysokých škol i některé střední pedagogické školy, aby vláda ušetřila a zároveň zastrašila intelektuály.

Salazar si v hloubi duše vyčítal, že u toho všeho není. Od počátku roku 1928 psal další odborné články o „*Rozpočtové rovnováze a monetární stabilizaci*“, v únoru přidal dva texty na téma „*Deficit nebo přebytek*“ a přidal ještě „*Soupis příjmů*“. Postupně zdůvodňoval svou tezi, že finanční potíže odstraní jen soustava dobře řízených nepopulárních a dlouhodobých opatření. Ze své funkce předsedy komise tlačil na reformu Všeobecné spořitelny (*Caixa Geral de Depósitos*) a ještě počátkem dubna publikoval tři články o „*Měření financí*“. Jeho „strach z Lisabonu“ se už docela vytratil. Změny v Salazarově nitru vycítil anglicko-španělský zpovědník a přítel Mateo Crawley. Jednou řekl svému coimberskému druhovi: „*Mne neoklameš. Za tímhle chladným obličejem jsou neukojitelné ambice. Jsi vulkán ctižádosti*.“

Vládnoucí junta nutně potřebovala stabilizaci a autoritu. Stále do ní bila opozice. Generál Norton de Matos „svým soudruhům a přátelům“ 22. dubna 1928 vypsal akční program demokratů: „*Svrhnout 28. květen, aby z něho v politickém a správním životě národa nezbyla ani stopa. Provést úplnou republikanizaci státu, aby se jednou pro vždy vyloučila možnost diktatur, absolutistických režimů a vymizení svobody. Potrestat všechny zločiny, které si vyžaduje 28. květen. Znovu žít v režimu svobody, republikánské, demokratické a parlamentární ústavnosti, v němž by ozbrojené síly nebyly hlavní mocí.*“

Demokratická hesla však po zprofanování republikánského chaosu tolik nezabírala a vojenští vládci věděli, jak opozici utlumit. Poté co Carmona 15. dubna 1928 převzal prezidentství, pověřil plukovníka Josého Vicenta de Freitas sestavením nové vlády. Pro její úspěch se pořádek ve financích stal klíčovým tématem. Dosavadní ministři tohoto rezortu očividně zklamali. Do Coimbry se tedy rozjel ministr školství Duarte Pacheco, aby pro vedení zcela klíčové sféry financí zlákal momentálně nejrenomovanějšího odborníka. António de Oliveira Salazar, uvnitř plný touhy po uplatnění, navenek dramaticky váhal. Přátelé ho ale povzbuzovali k převzetí úřadu a Manuel Cerejeira mu připomínal matčina slova při minulé pozvánce do vlády: „*Přijmi to, můj synu. Když tě povolávají, je to proto, že tě potřebují*.“ Salazar napjal strunu až k prasknutí, když 26. dubna u předsedy vlády Freitase podmínil své působení ve vládě

splněním čtyř podmínek: všichni členové vlády budou čerpat pouze částky stanovené ministrem financí; všechna rozhodnutí zasahující příjmy nebo výdaje státu budou ministři diskutovat s ministrem financí; ministerstvo financí může vetovat veškeré nárůsty výdajů; ministerstvo financí se zaváže spolupracovat s dalšími ministerstvy na úsporách, redukcích výdajů nebo získávání příjmů podle jednotných kritérií. Znamenalo to naprostou a dosud nevídanou kontrolu ministra financí nad celou vládou. Premiérovi nezbylo než souhlasit, a tak Salazar den před svými devětatřicátými narozeninami, 27. dubna 1928, převzal funkci ministra financí.

António de Oliveira Salazar – portrét z roku 1928

Ve své inaugurační řeči před shromážděnou vládou Salazar znovu zaujal pózu zachránce vlasti: „*Funkce pro mne znamená tak velkou oběť, že bych ji nikomu jinému nepřál. Dělám to pro svou zemi jako povinnost svědomí, kterou chladně a vážně splním. Nevzal bych však na sebe tento těžký úkol, kdybych neměl jistotu, že moje činnost nebude užitečná. (...) Přísné principy, které budou řídit společnou práci, ukazují rozhodnou vůli jednou pro vždy dát pravidla našemu finančnímu životu a s ním i životu národohospodářskému. Marně by se ovšem očekávalo, že se zázračně účinkem kouzelné hůlky změní okolnosti portugalského života. Stejně tak by se nic nedokázalo, kdyby země nebyla ochotna přijmout nezbytné oběti a doprovázet mě s důvěrou v mou inteligenci a mou čestnost s absolutní, ale tichou důvěrou, klidem, bez přehnaných emocí a depresivní malodušnosti. Vysvětlím jí cestu, jíž se míním ubírat, motivy i význam všeho, co není hned jasné; vždy bude mít k dispozici všechno nezbytné pro posouzení situace. Vím velmi dobře, co chci a kam jdu, ale ať se ode mne nechce, abych došel k cíli za pár měsíců...*“

Změna na lisabonském politickém nebi nevyvolávala zatím žádný dojem zásadního zvratu. Vedoucí československého zastupitelského úřadu v Lisabonu napsal o novém ministrovi financí do Prahy: „*Salazar jest jak se tvrdí osobností bez jakéhokoli významu, která nemá žádného programu a o níž se silně pochybuje, že ve vládě*

dlouho setrvá.“ Ale s každým dalším jednoznačným prohlášením nového ministra financí se ukazovalo, že se do kabinetu dostal krajně ambiciózní muž. Hned zkraje dal najevo, že se pokusí ukončit historii tápajících vlád a koncepcí s jepičím životem. Od počátku zdůrazňoval, že bude hájit celonárodní zájmy, a tak se stavěl nad skupiny, regiony i ideologie. Sotvaže katolíci zajásali nad vyzvednutím svého muže, zchladil je Salazar, když v interviewu pro *Novinky* prohlásil: „*Řekněte katolíkům, že mi má oběť dává právo očekávat od nich, že budou mezi všemi Portugalci prvními, kteří podstoupí oběti, o něž je prosím, a posledními, kteří budou prosit o úsluhy, které jim nemohu poskytnout*.“

Salazar s sebou do úřadu ministra financí nepřinášel žádnou dosavadní politickou kariéru. Žádalo se po něm jen, aby srovnal rozpočet. Ale lidé unavení pokrytectvím a neschopností minulých vlád přijali s porozuměním, že se na ještě neutišené politické scéně objevila zvláštní osobnost. Namísto ideologických šarvátek nabízel ministr Salazar nadstranickou obranu obecných zájmů, sliboval nezvykle, ale v dané chvíli realisticky práci namísto požitků, nevyvolával obvyklé podezření z korupce a nepotismu. Jeho prvotní nejistota se rychle měnila v sebevědomé manipulování s lidmi i poměry; mezi vojáky a náhodné politiky přicházel muž, který se nemusel obávat jejich intelektuální konkurence. Introvertní politik s přísnou sebekázní, neměnnými principy a snahou o samostatné rozhodování nebyl zatím čitelný, ale ani nahraditelný. Byl již dostatečně připraven, aby v hluku nevykrystalizované doby začal tiše budovat stavbu své představy o jednosměrné, ukázněné, nacionalistické společnosti, jejíž kontury načrtával v dřívějších projevech a článcích.

Ministr financí

Nový ministr financí budil důvěru nejen řečí, ale i vzezřením. Vypadal o něco mladší, pod krátce střiženými hustými vlasy s pěšinkou na levé straně působil vyhublý bledý obličej asketicky a dosti křehký dojem vyvracely jen pohyblivé oči. Tmavé šaty a vybrané kravaty kontrastující s bílými košilemi s vysokým odepínacím límečkem podtrhly seriózní vzhled stejně jako rozvážné pohyby. Salazar mluvil spíš méně, ale když bylo třeba, popustil uzdu románské výmluvnosti a vyjadřoval se sice trochu intelektuálsky, ale v podstatě přirozeně, srozumitelně a přiléhavě.

Salazar představuje principy svého Ministerstva financí

Věděl, že nyní v „cizím“ prostředí a sám musí vsadit vše na jedinou kartu, tedy na úspěch své rozpočtové politiky. V nástupním projevu *Podmínky finanční rovnováhy* ohromil kolegy i veřejnost slibem, že co nejdříve dosáhne rozpočtové rovnováhy. Pocítil podporu tisku a pro svůj úkol si energicky vynucoval spolupráci celého kabinetu: „*Hraji o všechno a vyžaduji podmínky maximální svobody činu, výběru a řízení*.“

Po několika dnech v hotelu Aliança se Salazar uchýlil do domu Joaquima Dinize da Fonseca, i když brzy zjistil, že pro intenzivní práci bude potřebovat lepší soukromou rezidenci. Nedopřával si osobní pohodlí a pracoval se zaujetím. Omezil audience a nepřijímal ani mnoho pozvánek na společenské události. V prostředí, které si libovalo v reprezentaci, dýcháncích, konverzaci a přečetných stycích, to bylo neobyčejně zvláštní. Ministra financí obestřelo tajemné fluidum výjimečnosti. Zatímco rádoby nenápadné skupinky spiklenců na sebe upozorňovaly přešlapováním v ministerských předpokojích či ve vládním předsálí, Salazar využil výhody své neproniknutelné samoty: konspiroval sám, kombinoval jen ve vlastní hlavě. Jeho připravované tahy na politické šachovnici neměl kdo prozradit ani zhatit.

Na schůzi Rady ministrů 8. května 1928 příliš nemluvil premiér Vicente de Freitas, nýbrž Salazar, který vládě vyložil své zásady finanční politiky. Příští den o nich informoval tisk: bude prosazovat „*rozpočtovou rovnováhu za každou cenu, soustředění finančních pravomocí do rukou státu a využití těchto finančních pravomocí převážně pro veřejné služby*.“ Zároveň varoval, že „*rozpočtové rovnováhy je možné dosáhnout jen tím, že se snadné politice nadřadí politika obětí*.“ Dodal, že náprava financí a proměna ekonomiky je „*dílo, které bude trvat několik let*.“

Už 14. května zveřejnil oficiální *Vládní deník* rozpočtovou reformu a dva další dekrety. Salazar v této organizační a legislativní smršti zvýšil daně z nemovitostí a pozemků, městské daně a takzvanou doplňkovou daň z osobních příjmů. Z delegátů ministerstev vytvořil *Výbor rozpočtové reformy* a přes něj prosadil drastické škrty ve výdajích každého rezortu. Zároveň zmírnil „daň veřejné spásy“ uvalenou na platy veřejných zaměstnanců i devizové povinnosti vývozců.

Tak energické vedení ministerstva financí budilo nadšení. Zároveň každý den vznikal nový politický systém, v němž ministr ovládající peněžní toky ovládal všechny rezorty. Cunha Leal napsal v jednom z prvních obdivných spisů věnovaných nové osobnosti: „*Spasitel přišel z Coimbry zároveň bezohledný i skromný vědomý si své síly i své odpovědnosti; aby mohl působit, žádal disciplínu v Národě i ve vládě. Všichni se sklonili před jeho požadavky a rozpočtová reforma zveřejněná počátkem května 1928 oficiálně zavedla skutečnou diktaturu uvnitř diktatury*.“

Koncem května Salazar vyřešil své bytové podmínky. Vystěhoval se z nájmu u Dinize da Fonseky do pronajatého domu na ulici Duque de Loulé č. 91. Nebyla to nejreprezentativnější rezidence pro ministra, ale zásadně zlepšila jeho pracovní možnosti. O jedné neděli si navíc Salazar odskočil do Coimbry, aby si odtud do Lisabonu odvezl svůj nábytek. Nakrátko se stavil i ve Vimieiru. V Lisabonu mu pak zajišťovala klid na práci i odpočinek hospodyně a metodická správkyně domu Maria de Jesus, kterou kdysi Cerejeira najal pro společný byt v coimberském *Convento dos Grilos*, pořádek v korespondenci, kontaktech a programu mu od nynějška zajišťoval osobní tajemník Simões Neves. S takovým zázemím mohl Salazar věnovat práci běžně 16 hodin denně. Přátele se začali obávat, že pracuje příliš a vystavuje se

vyčerpání. Cerejeira psal „*Můj drahý António. Marně čekám už dlouho na tvé zprávy. (...) Docházejí ke mně zvěsti, že jsi zavalený prací.*“

Salazarovi vytvořila vojenská diktatura skvělé prostředí pro „*bolestnou léčbu mnoha nemocí*“. Generálové bezostyšně bili protivníky, kterými se ministr nemusel zabývat. Demokratičtí i krajně levicoví, civilní i armádní oponenti se nyní mohli z madeirského nebo azorského vyhnanství obracet na své stoupence jen dopisy. Počátkem června zveřejnil Salazar další dekret o „neslučitelnosti a kumulacích“, jímž odstranil nebezpečí střetu zájmů, definoval potřebné funkce a omezil ty zbytečné; i když ho kariéristé nechválili, veřejnost takové šetření uvítala. Opozice v takové atmosféře chřadla, v červnu rozbila tajná policie další pokus o svržení diktatury.

Politika omezená na pořádek v rozpočtu zcela opomíjela všechno ostatní a její asociální dopady brzy pociťovali Portugalci ve městech i na venkově. Ale Salazar ulamoval opoziční hroty vlastní asketickou pracovitostí, dobrou sebeprezentací a okázalou péčí o prospěch celého národa. 6. června publikoval riskantní úřední oznámení, že nepřijme finanční půjčku od Společnosti národů. Udivil tím i československé diplomaty, kteří informovali Prahu: „*Ministr financí končí prohlášením, že Portugalsko si pomůže samo přísnou finanční politikou, která si sice vyžádá obětí, která však dokáže cizině jeho sílu a důvěru národa sama v sebe.*“ Salazar se tak nejen doma představil jako „rašínovský“ deflační politik rázně obhajující národní zájmy. Přitom poslal tajného vyjednavače do Londýna, aby se tam pokusil vypůjčit rozumný obnos za trochu lepších podmínek.

Pro své mimořádné ministerské pravomoci potřeboval Salazar vytvářet svůj pozitivní obraz ve veřejnosti k vyvolání nadšení z konečně rázného řešení problémů státu. Především musel získat armádu. Ta ministrovi holdovala 28. května při oslavách druhého výročí „národní revoluce“; Salazar jí odpověděl na shromáždění důstojníků generálního štábu 9. června. Před vlivnou generalitou i novináři, které dal sám svolat, přednesl působivý projev, v němž se představil jako obětavý nositel nových idejí: „*Mnozí z vás byli zvědaví, aby poznali ministra financí. Tady je, a jak vidíte, je to obyčejný člověk. Má bídné zdraví, ale nikdy není nemocný; má omezené možnosti pracovat, ale pracuje bez odpočinku. Z čeho pochází takový zázrak? Z toho, že mnoho dobrých duší v Portugalsku se modlí a touží po tom, aby setrval na tomto místě. Zastupuji na něm určitou zásadu: představuji politiku pravdy a upřímnosti, protikladnou k politice lži a tajnůstkářství.*“ Obsažným rozkladem o prioritách vládního postupu a potřebě obětí k vyřešení nejen finančních, ale i sociálních a politických problémů národa se Salazar znovu prosadil jako jediný koncepční politik.

Část věčně neklidné armády přesto znovu povstala. Čeští diplomaté hlásili do Prahy dramatické novinky: „*Dne 20. července 1928 večer vypuklo ozbrojené povstání v Lisabonu. (...) Dne 21. července po čtvrté hodině ranní započal všeobecný útok proti tvrzi* (São Jorge) *(...) 10 mrtvých a as 50 raněných (...) zajato 14 důstojníků a přes 600 mužů řádného vojska (...) nutno počítati v krátké době s výbuchem novým. Bída v zemi jest všeobecná.*“ Vojenská vláda vzpouru drasticky potlačila a sám Salazar se jí vážně vůbec nezabýval. V interviewu pro *Lisabonský deník* odbyl vzrušující události jedinou bagatelizující větou: „*Myslím, že bychom nadále neměli s tím případem ztrácet čas. (...) V životě vlády je to jen malý incident. Mě zajímá především, kolik bude stát státní pokladnu a zemi.*“

Připravil definitivní návrh rozpočtu pro finanční rok 1928-1929 a dramaticky informoval národ o „*obětech, které se po něm požadují (...) pro obnovení národního postupu vpřed*.“ Zjednodušil celní poplatky, zrevidoval hospodaření cukrovarů a

výroben alkoholu. Přitom poděkoval veřejnosti „*za loajalitu, jíž odpověděla na vybírání daní, čímž se realizovala činnost, která je v dané chvíli tím nejvyšším vlastenectvím*.“ Obratně chválil novináře, ale přitom opětovně vyžadoval - a to mohlo za vojenského režimu znít jako výhrůžka - důvěru médií i celé země: „*Nechť tisk dokáže pomáhat národu až do konce. Ať už je jeho kritická orientace jakákoli - benevolentní nebo nepřátelská - nechť neničí v myšlení veřejnosti důvěru, kterou ona začíná mít v sebe samu. Národ potřebuje, aby se spasil sám. Morální atmosféra důvěry je nezbytná pro vyřešení problémů národa, nejen pro vyřešení problému finančního*.“

Salazarův přístup byl na portugalské ekonomické a politické scéně zásadní historickou změnou. Vystihli to také českoslovenští diplomaté, kteří věnovali zprávě o portugalském státním rozpočtu na období let 1928-1929 celých jedenáct strojopisných stran analýz a komentářů v jediné politické zprávě zaslané do Prahy. „*V dějinách státního hospodaření portugalského za posledních sedmdesát let jest to nyní po druhé respektive po třetí, co finanční ministr předstupuje před veřejnost s aktivním rozpočtem. (...) V období 1910-1914 předložil tehdejší finanční ministr Afonso Costa aktivní rozpočet pro rok 1912-1913 a pro rok 1913-1914. (...) Ve skutečnosti však ani tyto rozpočty nebyly aktivní...*“

Po tři měsíce řídil Salazar železnou rukou krizové hospodaření země. Veřejnost ani podnikatelé se neodvážili protestovat, i když jim nová situace přinášela spíš těžkosti. Církev nyní naznačovala pochopení pro vládní počiny, Salazarovi ke všem úspěchům gratuloval Manuel Gonçalves Cerejeira, čerstvě papežem jmenovaný arcibiskupem. Salazar se na veřejnosti stále tvářil sebejistě, ale ve skutečnosti si vůbec jistý nebyl. Přemýšlel, proč na stejném úkolu finanční rovnováhy ztroskotali jeho mnozí předchůdci, často odborně a státnicky mnohem zkušenější. Stále víc mu vycházelo, že trvalý úspěch hospodářské reformy zajistí jen komplexní „národní“ politika, silný a kontrolovatelný politicko-sociální systém. Přesvědčoval tím domácí i zahraniční politiky; Augusto de Vasconcelos koncem září 1928 šokoval Finanční výbor Společnosti národů, když mu oznámil, že plán odborníků dosáhnout rovnováhy portugalského rozpočtu za tři roky dokáže Portugalsko splnit za pár měsíců.

V tu chvíli se ozvaly nelibé tóny ze zahraničí. Článek v americkém časopise *Foreign Affaires* charakterizoval lisabonský režim jako neústavní. Bývalý prezident Bernardino Machado varoval Společnost národů před půjčováním peněz Portugalsku, protože Salazar chce nastolit „*fikci rozpočtové rovnováhy*“ mimo jiné násilným vybíráním daní a přesunem peněz do armády. Kabinet v říjnu odpověděl dekretem vyjmenovávajícím tvrdé tresty pro ty Portugalce, kteří budou v zahraničí připravovat „*rebelii proti národní vládě“* nebo způsobí „*vnitřní či zahraniční diskreditaci země*.“ Sám Salazar se pokusil 2. října v dokumentu *Politika pravdy a politika lži* vyvrátit Machadova slova konkrétními čísly; opakoval, že zahraniční půjčku již odmítl, zveřejnil fakt, že armáda nedostane 76 % ze státních příjmů, ale jen 27 %. Protože hrozilo nebezpečí, že londýnské banky opět vznesou požadavek kontroly portugalského hospodářství, odvolal své vyjednavače z Londýna a zavrhl plán získání jakékoli jiné zahraniční půjčky. Za kulantními slovy následovala tvrdá pomsta: stále morálně vlivný protivník nového režimu Bernardino Machado byl odsouzen k pokutě 200 000 *escudů* a jeho majetek propadl konfiskaci. Výnosy z pokut dalších „pomlouvačů“ posilovaly fond veřejné pomoci.

Prezident republiky generál Óscar de Fragoso Carmona

Mezi vojenskými veliteli vládlo napětí a Salazar v takové situaci nikterak nepotlačoval pověsti, že hodlá abdikovat. To vyvolávalo v mocenské špičce obavy. Politikové, ale i značná část veřejnosti neviděli žádnou jinou cestu z houštiny minulých problémů, než byla Salazarova drsná sanace. Kdyby se v tuto chvíli snad podařil státní převrat demokratickým povstalcům, ponechali by pravděpodobně nepostradatelného ministra financí jako jediného představitelného odborníka v jeho křesle. Nestabilita ovšem Salazarovo reformní úsilí ohrožovala. Během listopadové vládní krize, kdy premiér nabídl prezidentu Carmonovi demisi, proto Salazar jednomu příteli poněkud netrpělivě naznačil, v čem vidí řešení: „*Příští vláda už bude naše*.“ Ale Carmona si nechtěl znepřátelit armádu a pověřil vytvořením nového kabinetu opět generála Freitase. Ten si 8. listopadu pospíšil uklidnit veřejnost sdělením, že „*v rezortu financí zůstává pan doktor Oliveira Salazar*.“ Kombinace síly a intelektu se opět výrazně prosadila, tentokrát zřetelně v Salazarův prospěch: doktor Kadeřábek ve své zprávě z poloviny listopadu vystopoval podstatu změn ve vládě konstatováním, že čtyři z osmi ministrů jsou univerzitní profesoři a Salazarovi osobní přátelé. V blízkosti nového silného muže však vydrželi jen ti, kteří mu byli zcela loajální. Další odcházeli pod neviditelným tlakem stále vlivnějšího ministra z vlády. Když se vedení ministerstva zahraničních věcí vzdal proslulý intelektuál Henrique Trindade Coelho, neodpustil se československý chargé d´affaires trefnou poznámku: „*Tato okolnost považuje se za příznačnou pro budoucnost dnešní možno říci Salazarovy vlády*.“ Sám doktor Kadeřábek však výstižně zaznamenal momentální rovnováhu politických táborů seskupených kolem ministra financí a kolem premiéra Freitase. Žádný z vůdců zatím nebyl jasným pánem situace - premiér si znepřátelil vojáky, Salazarovi se zase vyčítalo, že jeho teoretické pokusy o změnu finanční disciplíny a celonárodních priorit ještě nepřinesly definitivní spásu. Prorokování československého šéfa diplomatické mise se tak mohlo naplnit: „*Není proto vyloučeno, že příští krize, která na sebe nedá dlouho čekati, bude řešena nejen odstraněním Dr. Salazara, jehož*

*přívržen*ců valem ubývá, nýbrž i odstraněním plukovníka Vicente de Freitase. (...) Čím dále tím více se mluví o hrozící revoluci.“

Pilíř vlastní politiky

Salazar si byl naprosto přesně vědom, že nemá vyhráno. Už proto pokračoval v reformách a dodržoval harmonogram svých kroků. 21. listopadu 1928 inflačně zvýšil oběh papírových peněz, 4. prosince sjednotil systém kolkovného. Koncem roku už bylo vidět výsledky. Pro Salazara byly pozitivní důsledky utahování opasků inspirací k daleko rozsáhlejšímu dílu. Metodický ministr se svěřil jednomu z mála přátel: „*Teď, když začínáme mít nějaké peníze, můžeme začít dělat nějakou politiku*.“

Na horké politické půdě se však nedalo manévrovat tak přímočaře jako ve finančnictví. Salazar nemohl přehlédnout, že lidé jsou vojenským režimem unaveni a spořením vyčerpáni. Když však inženýr Cunha Leal, předseda Republikánského liberálního svazu, učinil Salazarovi skrytou nabídku, aby přijal nejvýznamnější funkce po případném vytlačení vojáků od moci, Salazar obratně ustoupil. Vojáci mu čistili akční prostor, finanční sanace mu přinášela dostatečnou reputaci. V rozhovorech a výkladech pro tisk argumentoval pádnými čísly, ale zároveň stále vyzýval k vlastenecké obětavosti a trpělivosti. Poprvé předložil deprimované společnosti vidinu rozvoje, když zveřejnil svou lákavou představu rekonstruovaných silnic, železnic a přístavů nebo užitečných hydroenergetických staveb zaplacených z peněz, které budou získány uspořádáním státních financí. Salazarova státnická ctižádost šla stále dál: žádal reformu koloniální správy a efektivnější využívání bohatého zámoří. Nabízel i povznášející rámec rekonstrukce: „*pozvednutí a obnovu celého morálního života této země*.“ To všechno bylo nevídaně velkorysé, osvěžující a nadějné; dávalo to zapomenout na skutečnost, že se každodenní život pod Salazarovou daňovou knutou ještě zhoršil. Týden po týdnu stoupal Salazar do výšin popularity národního spasitele. Týden po týdnu bylo i jemu samotnému jasnější, že se svou vidinu komplexní obrody musí pokusit založit na jediném, čemu může důvěřovat: na sobě samém.

Domky v lisabonských historických čtvrtích dýchají starosvětským půvabem, zdobí se rády pestrými kachlíky *azulejos*, ale za svou vnější malebností skrývají často primitivní materiál použitý kdysi dávno nedbalými staviteli. Salazarovo dosavadní bydliště - stejně jako mnoho dalších bídně udržovaných staveb v hlavním městě - hrozilo zřícením. Na počátku roku 1929 se tedy přestěhoval do lepšího, třebaže celkem obyčejného domku na Funchalské ulici. Ani sem nebylo zváno mnoho lidí, nejčastěji chodíval na krátkou návštěvu arcibiskup Cerejeira. Do bytu, který znal Salazara jen v noci a za časného rána, přinášela pošta také dopisy, fotografie, nabídky a vyznání nových a nových obdivovatelek. Obraz starých lásek bledl, na nové citové vazby se nedostávalo času ani soustředění. Také nynější naivní ctitelky, které neznaly Salazarovy silně tradicionalistické názory na roli ženy, si brzy ověřily, že mladý ministr je sice svobodný, ale že zůstává tajemný, nepřístupný, nedosažitelný.

Světový řád se od roku 1926 očividně rozpadal. Ze Společnosti národů vystoupilo Španělsko i Brazílie. Nacionalismus nahrazoval mezinárodní spolupráci; německá NSDAP založila mládežnickou organizaci *Hitlerjugend*, Mussolini uzákonil fašistický korporativismus v „Chartě práce“. Pangermánský neklid v Alsasku-Lotrinsku oslaboval Francii, „Ohnivé kříže“ vnesly nacionalistické násilnictví až do Paříže. Američané obsadili Nicaraguu, vyloučením komunistů z Kuomintangu začala v Číně

občanská válka. Japonci okupovali Šantung a připravovali se k válce s nejlidnatější zemí světa. Povstání španělských důstojníků roku 1928 a studentů o rok později varovalo sousední zemi, že pouhý režim silné ruky, tak jak ho praktikoval Primo de Rivera, je jen bezvýchodným experimentem.

Portugalský vojenský režim už zemi vnutil klid. Drobný generál Carmona neúnavně cestoval zemí a předváděl svou uniformu při společenských akcích, manželka prezidenta republiky využila svého nejprostšího původu a nejchatrnějšího vzdělání, aby symbolizovala lidovost nových držitelů moci. Kvantifikovatelný úspěch se ale čekal od Salazara. Ten pochopil, že veřejnosti musí za „oběti" rozpočtové kázně nabídnout prospěšné cíle. V dlouhém rozhovoru pro *Deník zpráv* 2. února 1929 oznámil, kam budou směřovat investice získané z uspořených prostředků: opraví se a rozšíří zdevastované silnice, dostaví se i železniční síť, využije se hydroenergetický potenciál řek Douro a Zêzere, zlepší se telekomunikace, dopravní obslužnost, elektrifikace, ale i odborné školství. V zaostalé zemi to znělo lákavě, ale zároveň bylo zřejmé, že takových cílů nelze dosáhnout v krátké době, jinými slovy že garantem jejich realizace bude nadlouho ten, který je předložil.

Salazar 4. března 1929 ve vládě obšírně referoval o své rozpočtové politice. Konstatoval historický úspěšný přebytek příjmů nad výdaji, ale prohlásil také, že „*finanční rovnováha je dílem, které je třeba znovu a znovu začínat*." Nemohl jasněji vyjádřit svou nepostradatelnost nyní i v budoucnu. Zároveň načrtl obrysy úsporné finanční politiky na další fiskální rok.

V dubnu Salazar sjednotil a postátnil celý daňový systém. Prvního výročí svého nástupu do ministerské funkce využil k patetické bilanci, kterou zmobilizoval ke své další podpoře „*intelektuální výkvět země, duchovní i hospodářské korporace, živé síly zemědělství, průmysl i obchod, veřejné zaměstnance i vojsko a ozbrojené složky*." Čeští diplomaté zjistili, které společenské vrstvy a které tradiční síly pomohly Salazarovi překonat riskantní začátky a dojít k celonárodním koncepcím: „*Oliveira Salazar (...) dovedl si za značné ústupky získati pro svoji finanční politiku katolickou církev. Vraceje této církvi statky, které jí byly konfiskovány (...), docílil toho, že katolická církev a její tisk (časopisy „Novidades" a „Voz") postavily se úplně v jeho služby hlásajíce obyvatelstvu nutnost „dávati císaři co jest císařovo."*

Perspektiva nekonečné spořivosti, kázně a obav však začala znervózňovat. Proti celému systému se ze zásady postavili komunisté: v dubnu 1929 nový generální tajemník strany Bento Gonçalves provedl dokonalou „bolševizaci" partaje, která se ovšem následováním sovětského vzoru dostala na málo pochopitelný okraj levicových názorů. Vojenská vláda potlačující diskusi ale nevyhovovala řadě společenských vrstev, ozývali se i majetní, kterým utahování opasků odebíralo prostředky a investice. Salazar měl i na to lék. V *Novinkách* 1. května 1929 odmítl údajně překonanou politiku pravice, levice a středu, znovu hovořil o celonárodním prospěchu a znovu se působivě stylizoval do role pevného bodu vybaveného neotřesitelnou jistotou: „*Všechno to, co jsem četl proti této reformě, mne tím víc ujišťuje o tom, že jsem poskytl dobrou službu*."

Politikové vyhnaní vojenským převratem do exilu útočili nyní právě proti Salazarovi. Ten jako odpověď nabídl bič i cukroví. Ministerstvo financí zveřejnilo 6. května zastrašující oficiální stanovisko: „*Není možné připustit, aby se nadále s takovou lehkovážností bouřilo a provokovalo veřejné vědomí v záležitosti tak vážné a delikátní, jak se stalo*." Zároveň ministr snížil úroky z půjček zemědělcům.

Kritika na čas utichla. Generální tajemník Společnosti národů při své květnové návštěvě Portugalska ocenil „překvapující“ úsilí na finančním poli. Člen Konzultačního výboru Hospodářské organizace Společnosti národů Francisco da Cunha Leal přitom neopomněl pochválit ministra financí: „*Když Portugalci odmítli kontrolu Společnosti národů, věděli, že nadlouho ztrácejí možnost přijetí zahraniční půjčky. (…) S radostným srdcem přijali tvrdá omezení, která jim uložil nový ministr financí pan Oliveira Salazar, jehož vědění, soudnost a čestnost dokázaly zorganizovat skutečné zázraky. Finanční výbor nám dal lhůtu tří let, abychom dosáhli rozpočtové rovnováhy. Nu dobrá, docílíme téhož za jediný rok.*“

Salazar ale už nemluvil jen o rozpočtu. Žádal skoncovat s minulostí, horoval pro vyzvednutí lusitánské okcidentální a latinské civilizace nad malé stranické zájmy. Tvořil perspektivní nacionalistickou ideologii, prováděl svou vlastní plíživou revoluci.

V červenci na ministerstvu uklouzl po koberci a zlomil si pravou nohu. Ukázalo se, že ho Prozřetelnost vede i těmito cestami ke vzrůstajícímu prospěchu: do nemocnice svatého Františka se sbíhaly licoměrné i upřímné listy soucitu a podpory. Obdivný list zaslal postiženému i britský velvyslanec. Široce popularizované všeobecné obavy o ministrovo zdraví měly dokázat, že Salazar sám ztělesňuje vládu i naděje na reformu.

Celá vláda musela 24. června do nemocničního pokoje, aby tu vyslechla Salazarovy teze k přebytkovému finančnímu rozpočtu na další rok. Udivené veřejnosti oznámil ministr financí 26. června, že Portugalsko zaplatilo své zahraniční dluhy. Ale o několik málo dnů později došlo k otřesu. Při projednávání laicizačních zákonů někdejších vlád Afonsa Costy se většina ministrů postavila proti jejich odvolání; přehlasován byl také Salazar. Spolu s ministrem spravedlnosti, svým katolickým přítelem z Coimbry, tedy podal demisi. Čelné muže země zachvátila hrůza, co si bez Salazara počnou. Sám prezident republiky pospíchal do nemocnice, aby svému ministru financí demisi rozmluvil. V tu chvíli už Vicente de Freitas předložil kolektivní demisi celé vlády. To mohlo znamenat Salazarův politický konec – a z československého zastupitelského úřadu skutečně hlásili, že se Salazar zřejmě „*přepočítal a že vystoupil předčasně.*“ Ale ministr financí už měl rozehranou jednoduchou partii opírající se o spolupracujícího prezidenta republiky: Carmona jmenoval 8. července 1929 novou vládu generála Artura Ivense Ferraze a do ní Salazara jako staronového ministra financí.

Salazar tedy znovu uspěl a pokračováním ve funkci spojil věrnost katolickým principům s neustále posilovanou vlastní mocí. Ještě v nemocnici připravil detaily dalšího rozpočtu a kalkulace jako obyčejně doplnil obšírnou zprávou, v níž zdůraznil, že po úspěchu předchozího roku a po zahájení rozvojových akcí bude „*morbidní období portugalských financí definitivně minulostí*.“

V srpnu se arcibiskup Manuel Cerejeira stal kardinálem, a tak garantoval příteli Salazarovi přinejmenším solidaritu celé portugalské církve. Vojenský režim v té době zkoušel fašistické triky: pod dojmem Mussoliniho „boje o zrno“ nadekretoval vlasteneckou „obilní kampaň“ pod heslem „*Obilí naší země je hranicí, která nás nejlépe chrání*.“ Salazar stál jakoby stranou velkých událostí a vystupoval stále jen jako na slovo vzatý finanční zachránce národa. Vydal expozé o státním účtu, v němž sarkasticky napadl své odpůrce: „*Musím pokorně poprosit za odpuštění ty, kteří nesouhlasili s mou finanční orientací, protože účty za období končící 30. červnem nejen nepotvrzují rovnováhu předpokládanou rozpočtem, nýbrž vykazují pozitivní saldo kolem 300 000 000 escudů*.“ Zároveň ochladil optimisty upozorněním, že

období obětí ještě neskončilo. V závěru dokumentu neopomněl podtrhnout svůj lví podíl na dosaženém úspěchu.

Všezahrnující a působivá nacionalistická argumentace se osvědčovala, proto se Salazar nyní na veřejnosti ani ve vládě nijak zvlášť otevřeně neangažoval za partikulární katolickou věc. Nekompromitoval se ani solidaritou s hlučným italským totalitním systémem, když prezident Carmona v září přijal dva Mussoliniho syny v čele oddílu Italské fašistické mládeže. Nejvýznamnější ministr nenápadně stoupal nad strany a názorové proudy, aby mohl shromáždit pod svým vedením většinu národa. Neustále zdůrazňoval svou obětavou skromnost: „*Jsem jen dělník, který pracuje ve snaze dobře posloužit*.“

Mlčení vnucené diktaturou se začalo zdát dlouhé, vynořovaly se jak oprávněné požadavky na demokratizaci spoutaného státu, tak sentimentální vzpomínky na vzrušené předpřevratové časy. Autoritativní způsoby vojenské vlády vháněly do opozice různé skupiny. Skoro všechny postihla také Salazarova restriktivní politika. Protestoval Svaz hospodářských zájmů. Potlačovaní demokraté dokazovali, že Salazar vlastně nedosáhl žádného úspěchu a prostě jen falzifikuje skutečnost. Ministr na protesty odpověděl. Koncem září otevřel veřejnou polemiku, v říjnu vydal dokument o výsledcích daňové reformy. Vysloužil si aplaus tisku, obchodních a průmyslových korporací, a dokonce i pochvalu od svého zhrzeného předchůdce Sinela de Cordese.

Vojenská diktatura navenek demonstrovala svou pevnost. Uvnitř portugalské společnosti však sílil pocit, že převrat popřel normální politický vývoj, který započal vyhlášením republiky v roce 1910. Generálové na všeobecnou únavu z vojenské diktatury zareagovali: nabídli 3. října 1929 národu *Hlavní směrnice veřejné správy*, kde naznačili možnost přechodu k civilnímu režimu a snad i k demokracii. Premiér Ivens Ferraz během svého půlročního působení v čele vlády se tak dostal do konfliktu s nejvlivnějším ministrem. Ve svých pamětech Ivens Ferraz napsal: „*Hlásal jsem vždycky politiku upřímného vývoje k ústavní normálnosti v ovzduší klidu a tolerance, jež by usnadnilo ustavení nových politických sil. (...) Chápal jsem, že když se takto postupovat nebude, změní se diktátoři v krátké době ve vězně režimu, který vytvořili*.“ Salazar s podporou stejně smýšlejícího ministra spravedlnosti se však obával návratu k nedávnému partajnímu chaosu, proto prosadil vládní dokument zachovávající antiparlamentní režim: „*Vláda (...) uznává nutnost pokračovat v politice povznesení Národa i prestiže režimu a prohlašuje, že diktatura, třeba přechodná, musí nadále na nezbytnou dobu pokládat za cizí frakce a skupiny. Za podpory ozbrojených sil a veřejného mínění tak uskuteční konečný cíl: konsolidovat rozpočtovou rovnováhu, realizovat reformu měny a dokončit finanční obnovu, položit rozhodující základy hospodářské obnovy metropole i kolonií a k tomuto účelu shromáždit nutné prostředky; uskutečnit politickou a společenskou rekonstrukci země*.“

Koncem roku 1929 začínalo být zřejmé, kdo se pokusí vytvořit specifický portugalský model autoritativní moci, aby zachránil vůdce vojenského režimu na politickém výsluní a zároveň nabídl přísnou jistotu většině národa. Během posledních měsíců a let směroval svou konzervativní ideologii a politiku k novému politickému a společenskému uspořádání státu civilista António de Oliveira Salazar.

Reformátor impéria

Salazarův názorový kolega ve vládě, ministr spravedlnosti Lopes da Fonseca zorganizoval 21. října 1929 mohutnou „manifestaci měst“. Devótní akce měla ukázat všeobecnou „podporu národa“ ministru financí. Vážný Salazar vyslechl oslavné projevy a představitelům municipálních správních komisí odpověděl obsáhlou řečí nazvanou *Politika pravdy, politika obětí, národní politika*.

„Od první chvíle jsem tvrdil že do systému správy, v němž převažuje nedostatek srdečnosti a světla, je třeba prosadit „politiku pravdy“. Hlásal jsem, že systém společenského života, v němž soutěží jen práva bez vyvážení povinností, v němž se pohodlí a výhody představují jako nejlepší životní pravidlo, je třeba bezpodmínečně zachránit „politikou obětí“. Obhajoval jsem myšlenku, že ve státě, v němž se dělíme nebo necháváme dělit na části a skupiny, ohrožujíce smysl a sílu jednoty Národa, je nutností proti troskám a nebezpečím, které z toho vyplývají, postavit „národní politiku“.

Na místo „lží“ předstírané demokracie vyzvedl realismus, třeba nepříjemný, současné diktatury, která svými reformami směřuje k „*politice upřímnosti a pravdy“*. Jestliže se tato generace „*obětuje pro budoucnost vlasti“*, pak tato oběť má smysl jen tehdy, stane-li se základem pro „*národní politiku“* založenou na „*hlubokém pocitu objektivní reality portugalského národa v celém jeho územním rozsahu, jeho metropole, jeho ostrovů a jeho kolonií, v celém souhrnu jeho obyvatel - reality historické a sociální*.“ Z místa ministra financí hovořil státník koncipující novou budoucnost pro celé společenství: „*Ústavní rekonstrukce státu musí spočívat na pevném, moudrém a smiřujícím nacionalismu, který zajistí soužití a pravidelnou aktivitu všech přirozených, tradičních a pokrokových součástí Národa. Mezi nimi musíme zvlášť vyzvednout rodinu jako morální a hospodářskou korporaci a správu obcí a měst. Politické záruky těchto prvořadých faktorů musí podle mne zakotvit portugalská ústava tak, aby přímo či nepřímo ovlivňovaly nejvyšší státní instituce*.“ Salazar použil všezahrnující pojem Národ (*Nação*) a vyzvedl jednotný, absolutizovaný a zbožněný národ na nejvyšší ze všech hodnot. Končil s obvyklou teatrální skromností: „*Jsem jen dělník, který pracuje s odhodláním dobře sloužit*.“

V táboře stoupenců vyvolala ministrova řeč nadšený jásot. Král Manuel II. napsal z exilu jednomu svému šlechtickému příteli: „*Salazarův projev na mne učinil ten nejhlubší a nejlepší dojem*.“ Nové nacionalistické ideologie bylo nyní potřeba k tomu, aby Portugalsko vybředlo z nepříjemností doby. Italský fašismus upadal do potíží, ideologicky nepodložená diktatura Primo de Rivery v sousedním Španělsku spěla k vyčerpání, komunismus – vyzývající „tuto“ generaci ke stejné oběti ve prospěch generací příštích, stejně jako to činil Salazar - dostal nesnesitelně násilnickou stalinistickou povahu, demokratické státy se jeden po druhém začaly propadat do zkázonosné a hluboké hospodářské krize. Salazar nabízel skromnost, práci a kázeň zahalené do exaltovaného nacionalismu jako řešení, které by překlenulo potíže doby a otevřelo uměle propojenému evropskému i zámořskému „Národu“ perspektivu.

Salazar se nyní musel otáčet na několika frontách najednou. Ač by byl už rád prosazoval vyšší cíle, musel zůstat ekonomem a čelit obvinění, že vinou jeho hospodářské politiky je „*stát stále bohatší a země stále chudší*.“ V interviewu pro *Novinky* se 1. ledna 1930 zdatně bránil a 4. ledna úředním dokumentem vysvětlil svou nejnovější protekcionistickou tarifní reformu. V té chvíli se vynořil další problém. Angola, největší kolonie, se potácela ve finančních potížích; jako řešení této krize

žádal guvernér Angolské banky a bývalý vůdce pravicových republikánů Cunha Leal vládu jednak o okamžitou finanční výpomoc, jednak o každoroční pravidelnou, časově neomezenou finanční subvenci. Salazar takový požadavek striktně odmítl - viděl v něm principiální rozbití zásad své úsporné finanční politiky. Vystoupil 7. ledna s tvrdou kritikou guvernérovy finanční strategie a žádal radikální, třeba bolestnou sanaci angolské ekonomiky, bez níž jsou jakékoli jednorázové výpomoci jen plýtváním penězi. Překvapený Cunha Leal zveřejnil 8. ledna v tisku dlouhý dopis, v němž se snažil ministrovy argumenty vyvrátit. Polemika se zostřovala, až musel být případ 11. ledna projednáván ve vládě.

Většina ministrů se přiklonila k názorům Cunhi Leala. Salazar se urazil a podal demisi. Generál Ivens Ferraz to vzal vážně; nenalezl dosud v Salazarovi zalíbení a ochotně prezidentovi doporučil, aby demisi přijal. Carmona však zasáhl s osudovou razancí: prohlásil, že neschválí vládu, ve které by Salazar nebyl. Ferraz tedy předložil kolektivní demisi celého kabinetu. Nastal zmatek. Během těch několika dní, kdy se dva designovaní premiéři pokoušeli sestavit novou vládu, se znovu ukázalo, že jedinou osobností v čele státu je Salazar. Carmona i armáda si byli vědomi, že pouze Salazar nabízí koncepční řešení nejméně dvou zásadních otázek - ekonomického přežití a imperiální jednoty. Ráno 21. ledna bylo oznámeno složení nové vlády. Jen zdánlivě ji vedl generál Domingos da Costa Oliveira; ve skutečnosti byl jejím nejsilnějším mužem António de Oliveira Salazar, který dostal kromě křesla ministra financí prozatímně také úřad ministra kolonií.

Portugalsko, Azory, Madeira („přilehlé ostrovy"), Kapverdy, Portugalská Guinea, Svatý Tomáš a Princův ostrov, Angola a Mosambik

Kolonie roztroušené po Africe i Asii měly pro Portugalsko mimořádný význam. Slabému státu dodávaly sílu, jeho trapnou malost obracely v grandiózní velikost. Úspěšná obrana koloniálního vlastnictví dodávala pocit vítězství nad mnohem silnějšími mocnostmi, které si mnohokrát na portugalský zámořský majetek brousily zuby. Všechny portugalské ústavy chránily zámořské dědictví kratičké slavné minulosti a chápaly vzdálená území jako neoddělitelné součásti portugalského státu.

Salazar spojil svou nacionalistickou politiku s bojem za lepší ekonomické i prestižní zhodnocení dosud bídně spravovaných zámořských držav. Nejdříve prosadil vlastní „*restriktivní a centralistické*“ řešení angolského deficitu. Hned 26. ledna zastrašil své protivníky poukazem na skutečnost, že jeho dílo je „*stále více napadáno politickými vášněmi a všemi zájmy nesmiřitelnými s pravidelností a zlepšením veřejné správy.*“ Dalšího dne ohlásil v interviewu pro *Deník zpráv*, že směřuje k vybudování silné sociální ekonomiky jak v mateřské zemi, tak v koloniích. Jasně dal najevo, že ministerstvo kolonií jako „*hlavu impéria*“ plně využije pro nejširší cíle přebudování státu, stejně jako v posledních dvou letech plně využil ministerstva financí.

Setrvačně vyvracel podezření, že zfalšoval finanční bilance, jakoby mimochodem změnil pravidla pro export deviz, reorganizoval generální ředitelství daní, přetvořil strukturu Úřadu a Výboru veřejného dluhu. Víc ho teď ale zajímalo zámoří s jeho obrovskými zdroji, jež mohly povznést samotnou zchudlou mateřskou zemi. Pestrá a lidnatá mozaika zámořských držav nabízela všechno: suroviny, pracovní síly, odbytiště, energie, prostory pro přebytečnou populaci i užitečné vystěhovalce, pro nežádoucí vyhnance i hledače kariéry. Portugalské impérium, které zázračně přežilo „závod o Afriku“ i přerozdělování světa po první světové válce, bylo nejimpozantnějším dědictvím dějin, zdrojem hrdosti a naděje.

Macao – mapa z r. 1912, zřícenina kostela São Paulo

Nejdále na východě se Macao vkliňovalo do jižní Číny naproti britskému Hongkongu v mořích nabízejících odedávna výhodný obchod s Japonskem i Filipínami, s ostrovy i s největším kontinentem planety. Portugalský Timor na jihovýchodě indonéského archipelagu v blízkosti Austrálie korunoval přístupy ke stále významnějšímu Pacifiku jako historický vývozce santálového dřeva, nyní spíše jako dobrá námořní a obchodní základna v oblasti „ostrovů koření“. Goa, Diu a Damão tvořily Portugalskou Indii jako tři otevřené dveře do kulturně a výrobně bohatého subkontinentu ovládaného spojeneckými Brity. Afriku dosud jako odkaz objevných cest obklíčovaly portugalské základny. Námořníci vyhledávali Kapverdské ostrovy jako ideální atlantickou zásobovací stanici, Svatý Tomáš a Princův ostrov v hloubi Guinejského zálivu překypovaly plody tropického zemědělství, Portugalská Guinea nabízela vzácná

dřeva, arašídy a palmový olej, veliký Mosambik kolonizovaný zámožnými portugalskými i mezinárodními podnikateli sliboval všechny myslitelné suroviny, technické plodiny a nejnověji i rekreaci pro bělochy z Rhodésie nebo Jihoafrické unie na krásných plážích, v národních parcích plných zvěře a na romantických ostrovech. Perlou v koruně impéria byla nepochybně veliká Angola se svými diamanty, vodnatými řekami, úrodnou půdou a silnou tradicí portugalské přítomnosti.

Tento rozlehlý svět zatím spíš trpěl náhodným drancováním a především nesystematickou a necitlivou správou. Republika nabídla portugalskému zámoří větší organizační svobodu, rasovou a kulturní toleranci, ale nedokázala nalézt řešení „moderního otroctví“ - důstojného využití pracovní síly, nedokázala zajistit kvalitní administraci a už vůbec ne rozvojové investice vedoucí k prospěchu všech složek obyvatelstva kolonií. V období po první světové válce evropský kolonialismus sice už v Asii narážel na odpor, ale v Africe vrcholil. Na světových mapách se skvěly koloniální říše včetně té portugalské; tu bylo kvůli nevybíravé konkurenci riskantní ponechávat v její opuštěné ubohosti. Salazar měl se zámořím od počátku velké plány: nejprve zajistí správní pořádek, pak si ověří rozvojové předpoklady jednotlivých zemí a nakonec vytvoří z kolonií vítaný a významný doplněk portugalské metropolitní ekonomiky.

Goa, kostel sv. Františka Xaverského, mapa goánských okresů

Slabé hospodářské vazby vazby mezi evropskou „matkou vlastí“ a zámořskými zeměmi vystavovaly kolonie dvojímu nebezpečí: podléhaly cizím vlivům a přestávaly být oporou „mateřské země“, zůstávaly také citlivé na všechny výkyvy, které přinesl hned samotný počátek hospodářské krize. Nepořádky ve všech zámořských teritoriích a vzpoura vojenské posádky v Angole varovaly, že bez zásahu z Lisabonu se impérium samo od sebe zhroutí.

Salazar, jenž si „své“ vzdálené zámořské země představoval jen podle zpráv tisku a hlášení administrátorů, se vrhl na koloniální otázku po svém: vybrušoval neúnavně u zeleného stolu formulace navrhovaného reformního zákona a řídil se při tom více

svou politickou intuicí a zažitými principy než skutečnou znalostí zámoří nebo moderními sociálními a ekonomickými teoriemi. Vycházel ze „*zásad nejvyššího nacionalismu"*, které měly „*prospět zámořské říši, jejíž pokrok a prosperita jsou spojeny s nejvyššími zájmy portugalské vlasti*." „Koloniální zákon" jako doplněk stále nezrušené ústavy z roku 1911 byl zveřejněn 30. dubna 1930 jako námět pro diskusi odborníků a politiků.

Text stanovil, že „*Portugalsko má zásadní historické poslání vlastnit, civilizovat a kolonizovat zámořská dominia a morálně je ovlivňovat, jak jí ukládá Patronát nad Východem* (historické křesťanské „Padroado do Oriente"). *Tyto državy se nazývají kolonie, z nichž každá je nedělitelná a povinná udržovat nezbytnou jednotu tím, že má jediné hlavní město a jedinou hlavní či koloniální vládu, čímž odporuje idejím rozkladu.*

Portugalská dominia tvoří Portugalské koloniální impérium. Morální a politická solidarita existuje zásadně v jeho součástech i ve vztahu k matce vlasti. Tato solidarita zahrnuje zvláště povinnost přispívat na impérium, aby byly zaručeny cíle každé jeho součásti i integrita a obrana Národa. Právě v tom spočívá základní idea Koloniálního zákona, již pak nemohou rozrušit jiné problémy.

Stát za žádných okolností nemůže zcizit žádnou část svého koloniálního území. Jiné státy nemohou získat žádnou jeho součást, leda pro reciproční konzulární zastoupení. Případné výhrady se týkají oblastí sousedících s mořským pobřežím, splavných jezer a řek otevřených mezinárodní plavbě, jakož i železničních stanic.

V zámořských obcích nemohou být pozemky předávány cizincům bez souhlasu Rady ministrů (tj. lisabonské vlády). *Zakazuje se též jejich shromažďování ve vlastnických orgánech podniků se spekulativními cíli. (...) Stát si vyhrazuje právo spravovat a využívat obchodní přístavy. (...) Stát neudělí soukromým podnikům výsady ve smyslu suverenity. Pokud někde platí takové koncese, nesmí se prodlužovat nebo obnovovat. (...) Tato zaměření je v souladu s mezinárodním právem. Zároveň prosazuje morální soudržnost a společné dědictví, svobodu vlády, spravedlivé výhody a především suverenitu země. Snaží se napravit velké existující chyby a zabránit snad ještě větším."*

Dokument nastoloval nový a pevný vztah mezi evropským Portugalskem a jeho državami. Namísto „provincií" nazval tyto državy „koloniemi", čímž terminologicky podpořil kolonizaci, tedy osídlování spojené s prosazením privilegovaného bělošského živlu v Africe i Asii. V Salazarově pojetí navazujícím na ústavní listiny z 19. století tvořily evropské, africké i asijské součásti portugalské říše „*jediný nedělitelný celek"*, suverénní a nedotknutelný. V hospodářských vazbách měla převažovat „*přirozená solidarita společenství"*. Finance měly být všude nejprve ozdraveny a poté řízeny s jistou mírou autonomie místního rozhodování. Salazar až nadměrně vyzvedl mýtus „*civilizačního poslání"* Portugalska v zámoří odvozený ze slávy objevných cest a christianizace. Životaschopné jednotky měly tvořit pod pečlivým lisabonským dohledem pevné transkontinentální multikulturní společenství prospívající mnohostranně evropské „kolébce".

Koloniální dědictví tak vystoupilo z přítmí do světel reflektorů. Koloniální zákon navazoval na dávné tradice evropské křesťanské globální expanze a budoval aktuální mýtus portugalské světové velikosti, který tolik lahodil zubožénému národu. Příliš velká a jaksi nadbytečná koloniální říše se povznesla mobilizující vizí, která propojovala všechny sociální a teritoriální součásti vzájemně odlehlého společenství a

činila z Portugalců znovu hrdé vládce velké části světa. Salazarův stát se v tomto prostoru potvrzoval jako suverén, už se nedal zastiňovat mocnějšími Evropany, nadále nehodlal dovolit výsadním společnostem v Mosambiku nebo francouzským firmám v Portugalské Guineji odvádět výnosy do ciziny.

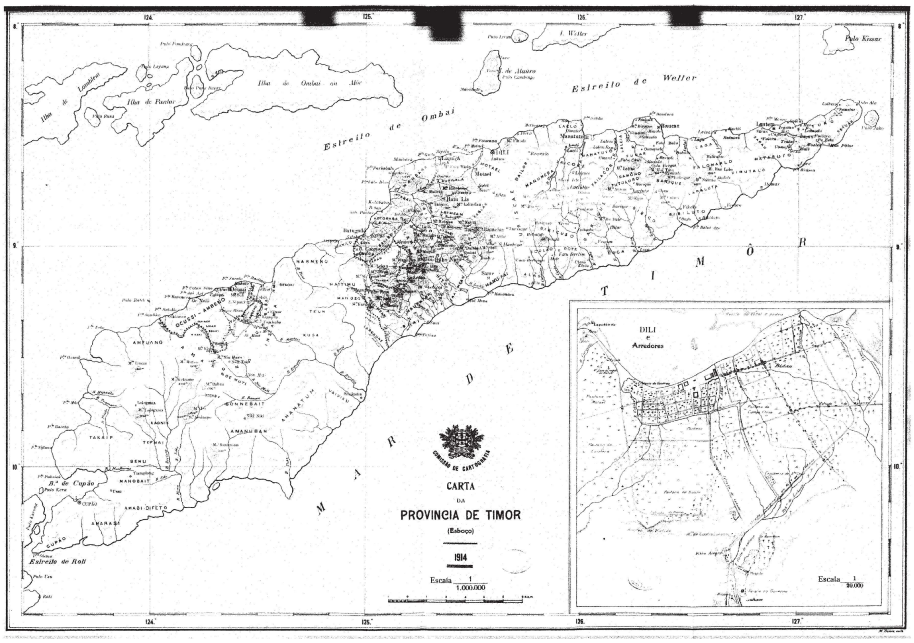

Mapa Portugalského Timoru a jeho střediska Dili z roku 1914

Zůstávalo otázkou, nakolik je velkolepá imperiální koncepce slučitelná s timorskou opuštěností, s chudobou vyprahlých Kapverd, se zaostalostí Portugalské Guineje, s úpadkem Portugalské Indie, s praxí nucených prací v Angole, Mosambiku a na São Tomé. To měli posoudit odborníci: III. národní koloniální sjezd, který zahájil jednání 8. května 1930 v Lisabonské zeměpisné společnosti, probíral koloniální zákon jako jediný bod svého programu. Nenalezl ani odvahu, ani argumenty ke kritice, a tak si Salazar ověřil, že jeho iniciativě nebude žádná síla ani oponovat, ani konkurovat. Nešlo mu vlastně jen o uspořádání a lepší využití zámoří, ale především o povzbuzení a využití národní hrdosti k naprosté unifikaci společnosti. Zákon tedy vlastně nemířil k rozvoji národů zámoří a ku prospěchu bělošských osadníků kolonií, měl spíš mobilizovat portugalského ducha v Evropě. Sjednocené imperiální myšlení se mělo stát pevnou součástí připravované celospolečenské konstrukce.

Novou imperiální ideologii šířil tisk a nejnověji také rozhlas s tak pozitivním veřejným ohlasem ve většině společenských vrstev, že si lisabonský kabinet dovolil mezinárodní impertinenci. Ještě v květnu odmítl ratifikovat Konvenci č. 29 Mezinárodní organizace práce. Dokument žádal lidské poměry pro pracovní síly v koloniích a žádná z koloniálních mocností si nedovolila orgán Společnosti národů ignorovat. Portugalsko nápadně vystoupilo z této řady. Některé formy nucené práce a takzvané práce „na kontrakt“ používané zejména v portugalské Africe se silně podobaly otroctví; nyní tu však existovala vidina „civilizování“ a dobrovolné kulturně vzdělanostní „asimilace“ domorodců podle Koloniálního zákona a ta měla být dostatečnou náhradou za zneuznanou mezinárodní normu.

Zatímco se ke Koloniálnímu zákonu vyjadřovali další a další odborníci, Salazar si nenechal ujít oslavy čtvrtého výročí vojenského převratu k veřejnému vystoupení. Půdu mu připravil premiér Domingos Oliveira voláním po „*novém ústavním pořádku a občanské politické organizaci, které by udržely dílo diktatury, zajistily jeho pokračování, zaručily normálnost veřejného života a přispěly by rozhodným způsobem k posílení a štěstí Vlasti a zabránily návratu k minulosti, která ji zruinovala a vystavila nebezpečí*.“ Rozhodné slovo však 28. května zbylo na Salazara – jeho projev *Správní diktatura a politická revoluce* představil dvojitého ministra jako hlavního stratéga existující moci. Salazar předložil plán pevné státní struktury a naznačil, že národu připravuje novou budoucnost, v níž dosavadní vojenskou vládu nahradí vlastní konstrukcí: „*Diktatura je moc téměř bez kontroly a to z ní činí delikátní nástroj, který se snadno opotřebuje a snadno se dá zneužít: proto není dobré, aby si diktatura sama navrhovala věčnost*.“ Přesto diktaturu doporučil: „*Musíme také říci, že diktatury se ukázaly být jedinečně aktivní při rozvoji legislativy a institucí, jež pozvedají životní podmínky pracujících mas, a to díky snadnosti, s níž na základě pořádku a kázně mohou čelit tomuto problému, bez ducha partajnictví nebo třídního boje, jen při úplné podřízenosti nejvyššímu národnímu zájmu*.“ Naznačenou cestu od diktátu k ústavnímu režimu analyzoval také vedoucí československého zastupitelského úřadu v Lisabonu pro pražské ministerstvo zahraničních věcí; rekapituloval slova všemocného ministra, že „*diktatura jako útvar dočasný má přispěti k definitivnímu rozřešení politického problému, jinými slovy má pracovati k normálnímu životu politickému, k životu konstitučnímu.*“

Lidé skutečně ztráceli s vojenským režimem trpělivost a opoziční nálady poskytovaly Salazarovi příležitost vytrhnout demokratické opozici z rukou její požadavek ústavnosti vytvořením vlastní ústavní koncepce. Portugalsko zaplatilo za naději na pořádek ztrátou demokracie, ale ještě než nalezlo zřetelnou cestu ze všech potíží, už hrozily důsledky světové hospodářské krize. Neklid stoupal ve světě i doma. Disciplína v portugalských vojenských posádkách se už dávno zhroutila. V červnu byl potlačen další pokus vojáků i civilistů o spiknutí a veřejnost se nestačila divit, kolik známých a čestných mužů šlo do vězení nebo do vyhnanství na Azorské ostrovy. Nevole se obracela proti Salazarovi jako duši režimu: Cunha Leal, od angolského případu podrážděný, využil dokonce i pustoty Salazarova intimního života, když se dvojnásobnému ministrovi vysmíval jako „*dobrovolně kastrovanému mnichovi*.“

Salazar měnil poměry tak, aby opoziční hlasy utichly. Připravoval státní rozpočet na fiskální rok 1930-1931, ale zoufal si. Světová krize už naplno svírala Portugalsko. Bojovat proti obrovským ničivým tlakům pouze vyrovnaným rozpočtem bylo dětinské, ani „vlastenecký“ zákaz z počátku června zaměstnávat cizince v portugalských podnicích neřešil hrozbu nezaměstnanosti. Zato impérium nabývalo ve všeobecném rozvratu prvořadého významu. Salazar prosadil ve vládě ustavení Banky pro rozvoj kolonií a doprovodil zrod nového finančního ústavu patetickým komentářem: „*Je nevyhnutelnou povinností řádně podpořit naši zámořskou říši, která nás z malé evropské země přemění ve světovou velmoc*.“ Půjčky a finanční injekce měly zajistit nová Koloniální rozvojová banka (*Banco do Fomento Colonial*) nejprve v Angole a Mosambiku, pak i v menších zámořských zemích. Ochrana surovin, rozvoj komunikací a další kroky měly „nacionalizovat“ zámoří a těsněji je připojit k metropoli.

Vláda 8. července dekretem 18.570 schválila Koloniální zákon a sám prezident Carmona jej o deset dní později slavnostně vyhlásil. Salazar 29. července 1930 opustil prozatímní řízení ministerstva kolonií. Neopomněl přitom pochválit své dílo:

„*Potlesk, s nímž byl Koloniální zákon přijat, je důkazem toho, že v něm jsou dobře stanoveny cesty naší budoucí koloniální činnosti.*“

Další mistrovský tah Salazarovy kabinetní politiky byl dokonán. Impérium se dostalo do ohniska celonárodní pozornosti a posloužilo jak ke stmelení národních řad, tak k posílení moci nejnepostradatelnějšího z portugalských ministrů.

Opory režimu

Už 28. května při oslavách 4. výročí nástupu vojenského režimu Salazar oznámil, že připravuje „*nový ústavní pořádek s občanskou politickou organizací, jež by dokázala udržet dílo Diktatury a pokračovat v něm, zaručit normalitu veřejného života, přispět rozhodujícím způsobem k posílení a štěstí Vlasti a zabránit návratu k minulosti, která ji zruinovala a ohrozila.*“ Ministr vnitra Lopes Mateus sice 6. června ohlásil ustavení nové občanské organizace, ale více se o sloupu podpírajícím nové poměry dozvěděli členové vlády a delegáti obcí z celé země 30. července v sále Státní rady. Salazar tu přednesl projev nazvaný *Základní principy politické revoluce.*

Oznámil jím přípravy nové „*vlastenecké ligy*“, kterou budou tvořit „*Portugalci, kteří přijetím svých nejvyšších občanských povinností budou připraveni pracovat pro záchranu a povznesení Portugalska.*“ Vyhýbal se pojmu „politická strana“, ale položil základy k aktivistické páce režimu, privilegované celonárodní organizaci, jež měla pod heslem Bůh, Vlast a Rodina masově podporovat vládu. Přítomný premiér Domingos de Oliveira tu jen přihlížel, jak Salazar buduje a zároveň vysvětluje, že pilířem jím budovaného systému bude nadideologický, ale zcela loajální Národní svaz (UN - *União Nacional*). Měl to být předvoj národa, sdružení „*Portugalců rozhodnutých na základě pochopení svých občanských povinností pracovat pro spásu a velikost Portugalska.*“ Tato upřednostňovaná všenárodní avantgarda měla podpírat „*národní, mírový, civilizující, unitární a nedělitelný, sociální a korporativní*“ stát tak, aby jeho nezávislost a suverenitu nezpochybnilo ani tradiční a až příliš zavazující přátelství s Velkou Británií.

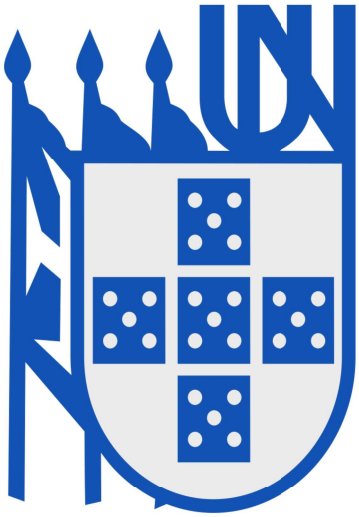

Logo Národního svazu s motivem portugalského státního znaku

Nezdálo se, že by přítomní naprosto přesně chápali, proč vzniká celonárodní „*nepolitická, nestranická organizace otevřená všem Portugalcům, jimž leží na srdci dobro země*“. Salazar před vybraným fórem zvolil spíše emocionální než logické zdůvodnění skvělých perspektiv nové společnosti načrtnutých v lehkých konturách. Vyšel z „*kategorického imperativu historie“* a vytyčil základní solidaristický požadavek: „*Máme povinnost obětovat vše pro všechny; nesmíme obětovat všechny pro některé*.“ Cílem nacionalismu je „*zachování, obnova a pokrok Portugalska*,“ aby země mohla „*zaujmout ve světě takové místo, které zaujmout může a musí, aniž by se proti komukoli stavěla*.“ Ačkoli Salazarův současník a mnohonásobný poslanec José Maria Braga da Cruz prozradil, že Národní svaz bude „organickou stranou“, Salazar trval na nadstranickosti takového orgánu podpírajícího všemu nadřazený posvátný Národ a jeho silný Stát: „*Nad všemi součástmi moci – službami, samosprávami, soukromými a veřejnými aktivitami, místním životem, koloniemi, tisícem projevů života společnosti – aniž by jim odporoval nebo je v jejich činnosti brzdil, rozprostře stát plášť své jednoty, svého koordinačního ducha a své síly: stát musí být tak silný, že nebude potřebovat být násilný*.“ Stát se bude skládat ze soudržných rodin a z duchovních a hospodářských korporací, které představují „*legitimní zájem integrace do kolektivu“* a které se rozšíří do federací a konfederací, aby „*skutečně vytvořily komponenty organizovaného Národa*.“ Salazar mluvil o pořádku, autoritě a disciplíně, naopak odsoudil dosud praktikovanou demokracii jako nežádoucí vyrovnávání směrem dolů, jako protiklad přirozeného práva. Zakončil typickými frázemi: „*Dejme národu optimismus, radost, odvahu, víru v jeho osud; zahřejme jeho silnou duši teplem velkých idejí a berme jako naše heslo tuto neochvějnou jistotu: Portugalsko může být, budeme-li chtít, velkým a prosperujícím národem*.“

Československý chargé d´affaires dr. Karel Štrup vystihl podstatu portugalského přechodu k sevřenému nacionalismu, když svým nadřízeným v politické zprávě ze 4. srpna 1930 překládal Salazarova zásadní slova: „*Politický liberalismus XIX. století dal politická práva individuu. Teorie tato je mylná, neboť základem politických práv není jednotlivec, nýbrž rodina a sociální celky vyšší. Hlava rodiny bude míti právo voliti representanty okresů a municipalit, kteří s representanty jiných korporací budou voliti své zástupce do příštích komor.*“ Portugalci ovšem museli řízený kolektivismus akceptovat. Salazar jim ostatně nabídl celkem reálnou perspektivu v práci, spořivosti a spolupatřičnosti jako východisko z minulé i současné nouze. Nyní se mohl na okamžik stáhnout do pozadí a ponechat vojenským ministrům nepopulární úkol potlačit případné protesty. Ale revoltující části elity se vlastně nemusel obávat; měl za sebou většinu konzervativních politiků, církev a do značné míry také mlčící většinu prostého lidu, před jehož očima demokracie zkrachovala a Salazarova nacionalistická konstrukce neměla srozumitelnou alternativu.

V neklidném národě vzpomínajícím nostalgicky na svobodnou anarchii přesto nebylo ke vzdoru daleko, a tak Salazar spolu s vládnoucími vojáky vytvořili vzájemně se doplňující tým, jehož sociotechnický záměr byl jasný: rozbitím starého postavit nové. Policie rozehnala 5. října protivládní republikánskou manifestaci, politická „informační policie“ odhalila přípravy dalšího údajného vojenského puče. Portugalská republikánská strana a její tiskový orgán *Předtucha* byly počátkem prosince postaveny mimo zákon, protože prý partaj vybudovala síť revolucionářů a shromáždila vojenský materiál. Naopak ministři vnitra a školství navštívili 13. prosince 1930 ustavující schůzi Národní ligy 28. května (*Liga nacional 28 de Maio*) a tím vyjádřili oficiální podporu mladým sidonistickým důstojníkům obdivujícím fašistickou ráznost. Obdiv evropským diktátorům vyjádřil 19. prosince generál

Carmona, když dekoroval Velkokřížem věže a meče polského ministra války a nedávného silného muže Polska, maršála Pilsudského.

Kdo řídí proces pravicové převýchovy, to se ukázalo 30. prosince 1930. V lisabonském generálním štábu armády se sešlo několik stovek důstojníků k předávání Kristova velkokříže veliteli dělostřelectva Vojenského velení Lisabonu (*Governo Militar de Lisboa*) Danielovi de Sousa. K uniformovaným posluchačům řečnil kupodivu civilista - ministr financí António de Oliveira Salazar. Vychválil vojenské ctnosti a účel ozbrojených sil charakterizoval jako „*činnost organizované síly k obraně společenského celku a k uskutečňování spravedlnosti*." Vyzvedl „*odvahu, věrnost a vlastenectví"* jako nutné hodnoty v armádě a nejpotřebnější v civilní společnosti. Mystickými obraty zavázal vojáky, aby zajistili „*budoucnost vlasti, ba budoucnost naší civilizace*." Vybídl armádu k nezištné službě: „*Pánové! Vaše vojenská kariéra není jakýkoli způsob života, nýbrž výkon jedinečných funkcí ve společnosti a ve státě. Samozřejmě dává živobytí jako všechny, které neplodí přímo bohatství; ale duch zisku či nekonečného obohacování, který vidíme, musí opustit armádu stejně jako úřady, školy, církev a vládu. Nejde o to vydělávat si na živobytí, nýbrž o vykonávání vysokého společenského poslání*."

Salazar si monopolizoval vrcholovou politiku. Po náznacích neposlušnosti některých důstojníků připravil v lednu 1931 ve svém domě korektury ve vládě - a ministerský předseda pouze pasivně přihlížel. Do úřadu ministra kolonií při přestavbě kabinetu nastoupil mladý a vzdělaný Armindo Rodrigues Monteiro. Únorovými a březnovými dekrety ze Salazarovy dílny vláda zavedla řízenou „harmonickou" spolupráci mezi podnikateli, aby se utlumila konkurence a zajistilo přežití malých a středních podniků. Ze zkušebních odvětví nyní přešly principy plánování, korporativismu, protekcionismu a státní reglementace do celé ekonomiky. Původně nejasný projekt Národního svazu nyní nabyl zřetelné podoby: bude to jediná privilegovaná politická strana. V dubnu začal jako tiskový orgán Národního svazu vycházet *Ranní deník* (*Diário da Manhã*); nový list bezvýhradně podporoval vládu a udával tón loajalistickému hodnocení událostí. Jako důkaz, že všechny Salazarovy reformy vstupují do života, začal v březnu 1931 vycházet měsíčník *Portugal Colonial* propagující zámořskou tematiku v duchu vzniklé mytologie portugalské velikosti. Vláda rovněž rozhodla zřídit a uspořádat Historický archiv kolonií (*Arquivo Histórico Colonial*), pro jehož písemnosti vybrala *Palácio dos Condes da Ega* ze 16. století v západolisabonské čtvrti Alcântara.

Okleštění svobod mobilizovalo opozici. Té dodala munici situace na Madeiře. Hospodářská krize ostrov zničila tak, že lidem chyběly i nejzákladnější potraviny. Dvě největší banky tu zkrachovaly a ostrovanů se zmocnilo zoufalství. Neúnavný vůdce ozbrojených vzpour Adalberto Gastão de Sousa Dias využil bídy na Madeiře a převzal tu moc jménem liberální republiky. V prvních hodinách revolty poslal 4. dubna telegram prezidentovi republiky: „*Tato posádka bude poslouchat jen takovou republikánskou vládu, která obnoví veřejné svobody a pokusí se v krátké době vrátit k normálním ústavním poměrům.*" Vzápětí se vzbouřily Azory a obě ostrovní provincie vyhlásily nezávislou Atlantickou republiku. Na Madeiře vál krátkou chvíli osvěžující vítr názorové a politické svobody, deník *Bitva* připomínal i pozapomenutou svobodu tiskovou. Revolucionáři odmítli všechno, co následovalo po 28. květnu 1926, a jasně formulovali svůj cíl: demokratickou vládu. Generál Sousa Dias jako předseda Madeirského vládního výboru (*Junta Governativa de Madeira*) budil důvěru v obrat a získával spojence. Odborářský vůdce Mário Castelhano 13. dubna 1931 napsal: „*Pracující třída, která je vždy největší obětí násilnických a reakčních režimů, dobře*

ví, jakou roli jí určil tento konflikt.“ Lidé se vášnivě chopili příležitosti rozrušit režim, který kromě klidu nenabízel nic dalšího. Připravovali se na ozbrojený boj; architekt Alfredo da Costa zahynul na Madeiře při nehodě, když pomáhal podomácku vyrábět granáty. Pak nepokoje přeskočily i do Portugalské Guineje, neklid nakonec zachvátil i samotné Portugalsko. Vládu ohroženou povstáním nicméně otevřeně podpořil britský následník trůnu princ z Walesu – budoucí Eduard VIII. - při své návštěvě Portugalska 25. dubna 1931. Oficiální vyšetřovatel příčin madeirských nepokojů Gonçalo Pimenta de Castro označil viníka: *„Hlavní odpovědnost za revoltu na Madeiře má vláda* (tj. Salazar). *Příčinou vzpoury byla zločinná nedbalost vlády kvůli její pitomé ekonomické mánii*.“ Koncem dubna oznamovali českoslovenští diplomaté do Prahy, že také na lisabonské lékařské fakultě studenti „*provolávali slávu revoluci, pryč s diktaturou a vyvěsili rudé prapory. Oddíl Národní gardy vnikl násilím do universitní budovy a zatkl několik studentů a několik demonstrantů nestudentů.*“ Na Prvního máje 1931 se v ulicích portugalských měst poprali nacionalističtí studenti s radikálními oponenty režimu. Na scéně se objevili socialisté i komunisté. Neznámé organizace nazvané Rudá hvězda a Revoluční výbor vydaly protivládní manifesty, Lisabonem hřměla hesla „*Ať žije revoluce!*“ a „*Pryč s buržoazií!*“

Nyní musela diktaturu zachránit nedávno polichocená armáda. Nezklamala. Za hlučné provládní kampaně oficiálního tisku vyjely k Madeiře tři válečné lodě a 2. května musel Sousa Dias před přesilou kapitulovat. Pět dní poté se vzdal Revoluční výbor v guinejském Bissau. Opoziční organizační improvizace nemohly konkurovat soustředěnému náporu státní mašinérie opřené o vojenské násilí. Salazar se ihned poučil, že základem stability moci je dokonalý represivní aparát. Navíc vytěžil z pokusu o revoluci ilustrativní materiál ke své neutuchající antidemokratické kampani: odsoudil opozici jako destruktivní sílu jménem „*všeho portugalského lidu“*, jenž „*chce pořádek a pokračování díla obnovy a zdravého nacionalismu, které vláda provádí*.“ Přitom dodatečně poštval malého člověka proti povstalcům jednoduchou účetnickou demagogií: výdaje, jichž bylo potřeba na obnovení veřejného pořádku, by prý „*uživily 25 000 rodin portugalských zemědělských dělníků po celý rok*.“

Potíže vznikly lisabonské vládě na jediné pevninské hranici státu. V sousedním Španělsku padl diktátor Primo de Rivera a nedlouho po něm i král Alfons XIII. Demokratickou republiku vzniklou 14. dubna 1931 okamžitě odsoudil *Ranní deník* jako nebezpečí pro Portugalsko. Hlučné levicové strany v Madridu i Barceloně, hlavně anarchisté a komunisté, svou orientací odporovaly portugalskému konzervatismu, ve Španělsku nyní portugalští opozičníci mnoha barev nacházeli útočiště a podporu. Na ochranu hraniční linie neměla spořivá lisabonská vláda peníze. Portugalská levice zvedla hlavu. Komunisté budovali své ilegální struktury i vlastní tisk. Zatím se neodvážili ani pomyslet na ozbrojenou akci.

V zápase o prosazení Salazarovy ukázňující koncepce rozpoutal režim nevídanou ofenzívu. Perzekuci oponentů všeho druhu vystřídaly bombastické akce řízeného souhlasu. To, co zažil Lisabon 17. května 1931, nemělo obdoby. Zvláštní vlaky přiváželi přívržence vlády, Národní svaz „mobilizoval masy“. Demonstrace věrnosti Carmonovu a Salazarovu režimu strhávala tisícihlavý dav v Belému k vášnivým emocím, po Teju projížděly alegorické lodě, divadla nabídla jeviště apologetům režimu. V nabité lisabonské aréně Coliseu dos Recreios Salazar vyhlásil boj „*legalizované vnitřní válce“* a „*partajnictví“*, které národ připravují nejen o materiální hodnoty, ale i o vlast. Nelze už ustupovat, je nutné „*posílit pozice na úkor liberalismu a individualismu“.* To umožní nová ústava, která vybuduje „*dobře pochopený, politický, hospodářský a společenský nacionalismus, ovládaný nezadatelnou*

suverenitou státu silného vůči všem složkám Národa a tak odolného, aby se nestal hříčkou nebo obětí stran, frakcí, skupin, tříd, sekt nebo revolučních seskupení.“ Salazar znovu žádal všechny vlastence o podporu a opět oslňoval velkými slovy: „*Z hloubi duše Vlasti vytryskla touha po kázni, jež by se prosadila mezi všemi, autority, jež by všechny vedla, vlajky, již bychom všichni mohli následovat – národní diktatury, národní vlády, národní politiky. Takový byl slib a já budu věřit, že takové bude i jeho uskutečnění*.“ Organizátoři zajistili, aby sál souhlasně bouřil a aby tisk šířil kategorickou směrnici velkého vůdce.

Premiér

Neméně hlučně se však ozývali odpůrci na přilehlých ulicích. Vybuchovaly nálože, zasahovala policie, tekla krev. Příštího dne 18. května uzavřeli policisté proslulou kavárnu *Brasileira*, aby se tu nemohli scházet intelektuální oponenti. V noci někdo hodil bombu k pomníku Obnovitelů v centru města. Ráno 19. května dal ministr vnitra Lopes Mateus zapečetit budovu Lusitánského grémia, sídla zednářů. Ještě 25. května odpoledne explodovaly v Lisabonu další bomby.

Vzrůstající napětí se přeneslo také na tradiční květnové oslavy „národní revoluce“. Národní svaz vedl výpady proti „*ateistickým, liberalistickým a kosmopolitním*“ zednářům a proti „*revolučnímu a internacionalistickému komunismu, propagátoru chaosu*.“ Salazar přidal k hlučným manifestacím oznámení, že sestavil další vyrovnaný rozpočet. Sotva událost odezněla, přebudoval represivní složky. V červnu nahradila Informační policii ministerstva vnitra nová Policie veřejné bezpečnosti, koncem července byla pod ministerstvo vnitra zařazena Portugalská mezinárodní policie. Ta měla namísto ochrany hranic potlačovat všechny iniciativy protiřečící „*zájmu státu a národa“* a provádět „*represi komunismu, hlavně co se týče spojení mezi jednotlivci a zahraničními agitátory*.“

Zbrojila také opozice. Revoluční patos španělské republiky, kde demokratické volby koncem června ustavily levicový parlament, jí dodával odvahu k akci. Potlačované politické strany vytvořily Republikánsko-socialistickou alianci, do jejíhož čela se postavil proslulý angolský reformátor a nedávný politický vyhnanec, generál Norton de Matos. Aliance žádala účast na politickém životě a hlavně na volbách. Nyní měla předvést svou sílu konsolidovaná režimní propaganda. Ta Salazara nezklamala. Vrhla se na nové nebezpečí tak soustředěně, že se jí podařilo zastrašit a umlčet řadu politiků a všechny opoziční záměry zdiskreditovat. Demokraté si uchovali svobodu akce jen v zahraničí, ale vzdálenou agitaci portugalské prorežimní síly snadno utlumily.

Důstojníkům odchovaným liberální republikou se nové poměry zdály nesnesitelné. Diskuse v posádkách se proměnily v čin odporu. Ráno 26. srpna 1931 začala po spikleneckých poradách revoluce. Jednotky pěchoty a dělostřelectva povstaly a ve spolupráci s ozbrojenými civilisty bezy obsadily strategické body v Lisabonu. Do hlavního města spěchaly vzbouřené pluky z blízkého Queluzu, ze čtvrti Alverca vystartovala letadla, aby bombardovala generální štáb. Ale vládní reakce byla tvrdá a naprosto nesmiřitelná. Vojsko, Národní garda a Policie veřejné bezpečnosti obsadily všechny výšiny a svou bezohlednou kanonádou a kulometnou palbou likvidovaly čety revolucionářů. Lisabon se ocitl ve válce. Na náměstí markýze Pombala a u zoologické zahrady se rozpoutaly skutečné frontové boje, které Lisabon nikdy předtím nezažil. Českoslovenští diplomaté si znovu připomněli ohrožení z roku 1927, když popisovali současnou ozbrojenou krizi slovy: „*Dlouhotrvající boj sveden byl o silnou povstaleckou posici na Praça do Brasil, vzdálené cca 350 m od čsl. vyslanectví.*“ Na

straně vlády bojovalo mnoho schopných důstojníků, mimo jiné Jorge Botelho Moniz, krajně pravicový bratr budoucího ministra obrany. Také proto vládní jednotky obsazovaly jeden strategický bod za druhým, revolucionáři, pod palbou znovu názorově rozdělení, se vyčerpali a odpoledne bylo povstání úplně rozbito.

Ministr financí opět pranýřoval oponenty kvůli ztrátám, které ozbrojenou rebelií způsobili. Vidina investování výtěžků z politiky utahování opasků byla ta tam, navíc se otřásla britská libra a světová hospodářská krize vrcholila. Salazar věděl, že by se všechna jeho státnická ctižádost zhroutila, kdyby se nezmocnil rozhodující kontroly nad ekonomikou. Nejprve se opřel o podnikatele, obchodníky, bankéře a průmyslníky. Zval je na schůzky a porady, získával a uklidňoval. Slíbil, že Portugalsko si zachová silné *escudo* a že posílí vývoz. Když podnikatelé pochopí a podpoří režim, nebude tak zle jako v Německu nebo USA, kde se hospodářská a sociální rovnováha zhroutila úplně. Kapitáni průmyslu se dali přesvědčit a bez protestů přijali Nejvyšší národní ekonomickou radu vytvořenou 24. září; orgán se korporativisticky dělil na národní rady zemědělství, obchodu, průmyslu, kolonií a práce. Salazar získal přehled o nejdůležitější sféře státního života i možnost zasahovat do ekonomiky. Prosadil „*skutečně demokratickou a solidární“* hospodářskou jednotu „portugalského národa“ podle svého centralizačního receptu.

Energie nejvýznamnějšího muže země jako by neměla konce. Salazar získal v New Yorku pro *Banco de Portugal* téměř tři tuny zlatých prutů jako významný rezervní fond. Prošel hlavní konzervárny ryb a navrhl zlepšení jejich funkce a výtěžku. Ale nedemokratickou podstatu vlády stále energičtěji odmítali socialisté, kteří právě v roce 1931 uspořádali banket na oslavu 56. výročí své existence, i komunisté, jejichž řady po reorganizaci z roku 1929 posilovali anarchisté a syndikalisté; namísto komunistického listu *Proletář* vycházel od roku 1931 legálně stranický tiskový orgán *Vpřed* (*Avante!*), pro svůj dorost tiskli komunisté list *Mládežník* (*O Jovem*). Demokratická levice se nebála utkávat s konzervativní pravicí, která ovšem zneužívala zásadní výhody armádního násilí. Při otevření jedné z poboček Ligy 28. května se v polovině prosince znovu střílelo. Ze Španělska, kde demokratická ústava z 9. prosince 1931 zakotvila tak radikální novinky jako volební právo pro ženy, přicházely „podvratné“ tisky doporučující násilné svržení lisabonské diktatury. Salazar odpověděl dalším soustředěním moci ve svých rukou: dekret z 22. prosince 1931 ustavil Národní politickou radu jako „*orgán s poradními funkcemi v záležitostech nejvyššího významu*.“ Nevojenskou část tohoto poradního sboru sympatizantů vedeným Salazarem ke zpracování budoucí ústavy obsadil všemocný ministr financí svými žáky, přáteli a důvěrníky.

Koncem roku na Salazara padla únava. Jakási marnost příliš rychlého koloběhu úspěchů a porážek ho deprimovala a vyčerpávala. Sotva se trochu zrekreoval ve Vimieiru a při dlouhých osamělých procházkách v kopcích u Caramula, už se musel vrátit do nejasného lisabonského napětí. Krizová zima prohloubila potíže lidí a v únoru 1932 se stávky a demonstrace střídaly jedna za druhou od sklářského města Marinha Grande uprostřed Portugalska až po jižní okresy země. Proti veškeré opozici tedy vláda hodlala postupovat mnohem tvrději než dříve, jako hrozba se jí jevila především španělská anarchistická a komunistická agitace. Mladé portugalské komunisty tehdy přijel organizovat k akci mimo jiné i Bernard Freund z Československa. Doktor Štrup hlásil koncem ledna 1932 z Lisabonu: „*Vláda má velké obavy, aby komunistické hnutí nebylo ze Španělska zavlečeno do Portugalska, a nařídila proto přísnou kontrolu komunistů i všech osob z komunismu podezřelých; řada skutečných i domnělých komunistů byla zatčena, mezi nimi i československý*

příslušník Bernard Freund se svou manželkou…“ Salazar jako obvykle přenechal tvrdé potlačení obecné nespokojenosti pořádkovým silám; stávky a demonstrace proti nezaměstnanosti a vojenské vládě nemilosrdně rozehnaly ozbrojené složky jak v Lisabonu, tak v Setúbalu, ve městě Marinha Grande i v oblasti Algarve.

Ministr financí a *spiritus agens* současné vlády zatím pracoval. Zatížil dovozy, aby podpořil domácí podnikání. Posílil rozpočtové dotace na veřejnou výstavbu. Ale jeho pozornost se stále více obracela od ekonomiky k projektům převýchovy společnosti. Na základě Salazarových tezí vydal ministr školství nové osnovy dějepisu. Žákům měla být od nynějška předkládána pouze „*pravda, která vyhovuje Národu“*. Dějepisné vyučování tedy napříště nemělo nabízet objektivní fakta k nezávislému přemýšlení, nýbrž mělo zdůrazňovat principy „*víry, rodiny, autority, hierarchie a literární a vědecké kultury*“.

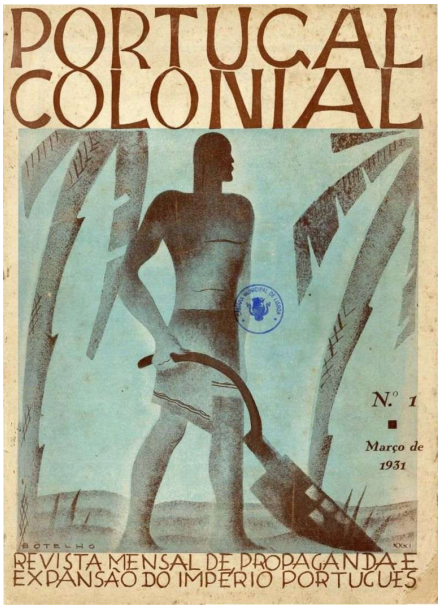

Koloniální propaganda nabízela chudým Portugalcům iluzi velikosti

Salazar stoupal k vrcholu moci. Třiačtyřicetiletý státník stál také na vrcholu fyzických a duševních sil. Ke čtvrtému výročí svého vstupu do vlády dostal Velkokříž Řádu koloniální říše. V přívalu gratulací a ponížených poklon přišel i prostinký list z Viseu; Felismina se připomněla utajenou výčitkou velikánovi, který už na ni neměl čas: „*Jako obyčejně Vám chci říci, že na Vás nezapomínám*.“

V předvečer oslav vojenského převratu zveřejnil Národní svaz své definitivní stanovy: požadavek vlády nezodpovídající se parlamentu, „nezávislé“ volby prezidenta republiky, rozšířené pravomoci prezidenta, ukáznění sporů mezi zaměstnavateli a zaměstnanci státem a korporacemi, to všechno bylo ze Salazarova pera. Kolem Salazara se také 28. května točily oslavy šestého výročí vojenského převratu. Důstojníci vybrali na vrcholný bod velkolepého obřadu v sále Státní rady: inspirátor přestavby státu dostal od samotného prezidenta republiky nejvyšší Řád věže a meče. Salazar děkoval: „*Pan prezident republiky mi laskavě udělil vyznamenání, které mezi námi tradičně znamená Udatnost, Věrnost a Zásluhy a jež se jen vzácně dostává jiným než těm, kteří zasvěcují svůj život armádě*.“ Ozbrojené síly holdovaly ministrovi financí a on v projevu určeném přítomné generalitě podtrhl, že „*při rekonstrukci Portugalska je síla nezbytně nutná*.“ Pak poprvé použil nové označení pro budované

zřízení: „*Nový stát musí být dost silný a odolný, aby ovládl revoluční proudy*.“ Vyhrožoval, že se rozejde s těmi, „*kdož zůstávají připoutáni ke starým stranickým a parlamentaristickým myšlenkám*.“ Znovu projevil rozhodnost a neústupnost: „*Je třeba jít až ke konci; vyžaduje to památka iniciátorů hnutí 28 května, osud naší Vlasti a čest armády*.“

Salazar už zastínil všechny vojenské i civilní autority. Bylo třeba, aby vystoupil na nejvyšší piedestal portugalské politiky. Dosavadní předseda vlády Domingos de Oliveira podal 24. června 1932 kolektivní demisi kabinetu. Příštího dne reagoval svou „běžnou zprávou“ na události vedoucí československé diplomatické mise, když interpretoval uměle napjaté rozhodování: „*Přáním presidentovým by bylo, aby ministerské předsednictvo převzal dosavadní ministr financí dr. Salazar, který však vzhledem k velmi slabému svému zdraví zdráhá se dosud tomuto přání vyhověti.*“ Prezident Carmona svolal na 27. červen schůzi Národní politické rady. Vyslechl každého, ale respektoval jen jediného. Když Salazar vycházel z jednací budovy, roztržitě mačkal v rukou klobouk a ve tváři jen špatně skrýval absolutní zadostiučinění. Věděl, že ho generál Carmona o dva dny později pověří sestavením vlády.

Salazar jako předseda vlády

Salazar nejprve dopracoval rozpočet na příští finanční rok. Čísla doplnil komentářem, v němž projevil pochopení pro svůj lid žijící v bídě. Pak se ujal vedení vlády. Civilista Salazar představil 5. července 1932 národu a prezidentu republiky osmou vládu vojenské diktatury, kterou vedl a v níž si ponechal i rezort financí. Ve své inaugurační řeči nový premiér zdůraznil, že lidé ve vládě jsou sice jiní, ale vláda je stejná v tom smyslu, že vychází z dosavadní linie. „*Problémy, jež je třeba vyřešit v politice i ve veřejné správě jsou četné, vážné a některé velmi naléhavé, ale základní duch tohoto díla obnovy, na němž pracujeme, je týž a vychází z hnutí téže diktatury a jí se inspiruje*.“ Ve dnech, kdy došly zprávy, že v londýnském exilu zemřel poslední král Manuel II., dostalo Portugalsko nového vládce. Ten tentokrát nehýřil květnatými

moralitami a poháněl „svůj“ kabinet k uskutečnění vlastní vize. Improvizace generálských diktátorů končily, nadcházela předlouhá éra, v níž bude osudy národa určovat jediný muž.

Svou dosavadní čtyřletou činností prokázal nesmírnou ctižádost a bezohlednou systematičnost. Málokdo z Portugalců si teď odvážil na účet nového ministerského předsedy zažertovat, vážná Salazarova osobnost vyvolávala podivnou směs respektu, nadějí a strachu. Také zahraniční pozorovatelé už zanechali ironických poznámek a uznávali, že Salazar jako koncepční osobnost je pro Portugalsko jednou z mála pozitivních šancí. Když doktor Štrup referoval o nové vládě, poznamenal, že Salazar „*odstranil mnohaletou pasivitu rozpočtu, stabilizoval měnu, třebas za těžkých obětí poplatníků, a svou finanční politikou umožnil reorganizaci dříve nemožného stavu silic, zmodernizování přístavů a počátek reorganizace válečného loďstva a armády. Stár cca 45 roků, svoboden, velmi věřící katolík, chodící, jak jsem slyšel, každého týdne ke zpovědi, vede život co nejprostší, téměř asketický. Jeho pracovitost, energie a naprostá nedotknutelnost materielní získaly mu nejen neomezenou důvěru presidenta republiky, ale i první místo mezi politiky diktátorského režimu. Je přívržencem nekompromisního směru diktatury, jeho vláda bude pravděpodobně odklonem napravo…*“

NOVÝ STÁT

Ústava

Ve zvratech, diskusích a potížích posledních let Salazar dozrál a částečně se změnil. Katolická východiska obětoval širším nacionalistickým ideálům, moc ho zbavila ostychu před lidmi a davy, třebaže dál dával přednost tichému úřadování v ústraní. Státnická energičnost osobnosti se projevovala jistou bezohledností vůči neúspěšným či slabým, lstivou nevolí vůči populárnějším či schopnějším, a hlavně nenávistí vůči „nepřátelům“. Ve své podstatě Salazar zůstával stále plebejcem, ale starosti jiného řádu ho každým dnem vzdalovaly od Vimieira či Coimbry, od domkářů a rolníků, vinařů i učitelů, ba i od univerzit a mládeže.

Tajemná povaha stále poněkud skrývala přirozenou touhu po ženské něze. V lisabonském hotelu Borges se Salazar od roku 1931 opakovaně setkával s neteří své někdejší lásky Glórie Castanheirové. Maria Laura Campos byla vdaná, ale zřejmě věnovala Salazarovi veškerou intimní přízeň, a to i v době, kdy se podruhé vdala; tato kapitola románu skončila, až když se Laura s manželem odstěhovala do španělské Sevilly. V hotelu Borges se odehrál i další románek, jehož hrdinkou byla bohatá dcera diplomata Mercedes Feijó de Castro. K rezervovanému Salazarovi se jaksi nehodila ani další žena, která mu zkřížila cestu: Maria Emília Vieira se vydováděla a vytančila v Paříži a pak jako emancipovaná žena posloužila premiérovi jako astroložka. Do blízkosti mocného muže pronikla i Felisminina sestra Hermínia. Příležitostné vztahy k ženám neunikaly na veřejnost a ani přátelé se neodvažovali citové vazby komentovat.

Zvláštní postavení nepostradatelné pečovatelky, služky, sekretářky, komornice a guvernantky zastávala v Salazarově domácnosti Maria de Jesus Caetano Freire zvaná Dona Maria. Její absolutní oddanost a péče začala už v roce 1925, kdy v Coimbře vstoupila do služby tehdejších univerzitních profesorů Salazara a Cerejeiry. Salazara následovala do Lisabonu a obklopila ho každodenní péčí odstraňující všední starosti o šatník, jídelníček, ba i o nezvané hosty. „Guvernantka“ Dona Maria zůstala celý život svobodná a na jejím vztahu vůči „patronovi“ nebylo nic erotického. Její energický

způsob vedení domácnosti nabýval s časem na důležitosti a vytvářel Salazarovi pevné zázemí.

Osud Salazarovi dopřál štěstí uchopit moc v příznivém mladém věku, jenž dodával energii na boj s rozháranou dobou. Vynořovala se nová a nová nebezpečí. Světová hospodářská krize potvrzovala krach liberální demokracie. Malé ostrovy demokratických režimů se bezradně hroutily. Pacifismus konce dvacátých let vyklidil místo bojovému pokřiku, versailleský systém nacházel jen kritiky a nepřátele. Plán na německo-rakouskou celní unii, který směřoval k revizi mezinárodního řádu, Francie ještě roku 1931 dokázala odmítnout. Odzbrojovací konference v Ženevě v první polovině roku 1932 zaznamenávala jen a jen neúspěchy. Japonci začali otevřenou válku proti Číně a vytvořili v Mandžusku loutkové císařství jako nástupiště pro svou expanzi na asijském kontinentě. V Evropě i ve světě se zdálo být místo jen pro krajně levicovou nebo nacionalisticky pravicovou revoluci. Kominterna se chystala zničit dekadentní „buržoazní" svět, uniformovaní národovci se sešikovali ke zničení Kominterny nejen v Itálii a Německu, ale i ve Francii a Velké Británii.

Komunikace propojily Evropu a napětí mezi krajními ideologiemi stouplo až příliš; to ukazovaly vášně ve Španělsku. Salazar jako zapřisáhlý antikomunista viděl nyní v sousední zemi exportéra anarchistického či komunistického rozvratu, nebo dokonce vývozce iberské revoluce schopného ohrozit samostatnost Portugalska. V pohnuté době se zdálo nemožné rozbít zbytky republikánského chaosu, nahradit vojenskou diktaturu všeobjímajícím autoritativním systémem, především pak potlačit strašlivé dopady hospodářské krize; v nebezpečném světě bylo třeba zajistit slabé zemi i pramálo zmodernizovanému impériu jistotu a mír. Na to všechno nestačila jen výměna vlády, nutná byla podle Salazara výstavba zcela nového systému moci propojujícího politické, hospodářské a ideologické instituce do pevně řízeného celku.

Řízení státu a vlády si prostě vzal do svých rukou. Nevěřil ani tak svým spolupracovníkům jako svým vlastním neomezeným pravomocím. V interviewu pro *Deník zpráv* klidně přiznal, že nebude často svolávat kabinet, spíše projedná problém s příslušným rezortním ministrem. Vedoucí československého zastupitelského úřadu správně odhadl premiérovy úmysly, když do Prahy v polovině července napsal: „*Zdá se, že dr. Salazarovi nestačí dosavadní práva ministerského předsedy, že hodlá na sebe strhnouti většinu vládní moci a pokusiti se tak o změnu stávající diktatury kolektivní v částečnou diktaturu individuelní…*"

Jakmile Salazar převzal úřad předsedy vlády, sešel se s přítelem Cerejeirou a snadno se domluvil na spolupráci s církví, třeba formálně oddělenou od státu. Aliance byla představena veřejnosti poté, co do Portugalska dospěly ostatky posledního krále Manuela II., jenž zemřel v exilu 2. července 1932. Měsíc poté Salazar zorganizoval „národní pohřeb na státní útraty". Cerejeira sloužil rekviem, obřadu uložení svrženého panovníka do panteonu dynastie Bragança v klášterním komplexu São Vicente de Fora v Lisabonu byl přítomen prezident Carmona. Předáci se snažili, aby nepodráždili republikány a získali přitom monarchisty.

Premiérovo soustředění na státnická rozhodnutí se na několik dní vytratilo, když umíral jeho otec, stařičký António Faktor. Za jeho agónie Salazar ve Vimieiru nereagoval ani na poplašné zprávy o přípravě jakéhosi dalšího puče. Teprve když koncem září pohřbil otce - opět za asistence kardinála Cerejeiry, vrátil se do Lisabonu a pustil se do práce.

António de Oliveira Salazar – jeden z oficiálních portrétů z 30. let

Budování autoritativního státu si vyžadovalo invenci a ráznost. Salazar obojím překypoval. Koncem září vytvořila jeho vláda Komisariát nezaměstnanosti při Ministerstvu veřejných prací; evidence lidí bez práce tu přerostla v organizaci veřejných prací, které by pomohly nezaměstnaným a zároveň i státu. Uprostřed října Salazar dotvořil orgány Národního svazu a převzal předsednictví jeho Ústřední komise. Zadal své vládě hlavní úkoly činnosti. V listopadu seznámil národ s výsledkem svého finančního hospodaření - rozpočtovým přebytkem ve výši 150 000 000 *escudů*. Ještě ve smutečním obleku uvedl 23. listopadu do funkcí své ministry - mezi nimi své mladé následovníky, vzdělaného Arminda Monteira a právníka Marcella Caetana. Oznámil při té příležitosti konec stranických sporů a začátek nové spolupráce všech Portugalců „*uvnitř národní jednoty*“. Katolíkům, anarchistům, stoupencům bývalých politických stran a dělnickým organizacím vzkázal, že Národ od nich žádá kázeň a jednotu. „*Nejsou s námi ti, kteří dávají přednost své svobodě před poslušností, ani ti, kteří svou inteligenci nadřazují vytyčeným směrnicím. Nejsou s námi ti, kteří necítí hloubku základních principů národní rekonstrukce, (...) ani ti, kteří v sobě necítí obětavost ke službě Vlasti či schopnost obětovat se pro společné blaho. Nyní, jako už kolikrát, budou mnozí soudit, že je vše ztracené, protože věci jsou jinak než podle nich; jiní ale, a bude jich víc, však uvidí jasnící se horizont portugalské politiky a porážku svých chyb; i ti změní své odcizení, nezájem či dokonce nepřátelství ve spolupráci, k níž jsou povoláni na území Vlasti a na níž pracuje národní diktatura. Věřím, mám jistotu, že sladká Země, jíž jsme, se chce skutečně zachránit*.“

Při obhajobě nacionalismu Salazar nepříjemně překvapil své někdejší katolické spolubojovníky: požadoval veřejně rozpuštění Portugalského katolického střediska, z něhož sám vzešel, a vykázal souvěrce z politiky na pole charity a kultury.

Aby vojenská diktatura uvolnila prostor Salazarovu Národnímu svazu a Salazarovu ministerskému týmu, zesílila represe. Dekret 2142 z 5. prosince 1932 podrobně a obšírně vyjmenoval politické přečiny ve 47 článcích a hrozil vojenskými soudy přísně trestajícími všechny možné varianty „rebelie". Nový systém institucí tak mohl vznikat jako Salazarova osobní diktatura chránící i vojenské představitele režimu. O diktatuře sám Salazar i vojenští předáci hovořili zcela otevřeně. Pokud Portugalci dosáhli nějakého vzdělání, přijali starořímský princip „diktatury" a „diktátora" jako způsob záchrany státu v těžké době; na rozdíl od římského diktátora, jenž výjimečně přebíral všechny pravomoci pouze na půl roku, však v Lisabonu vznikala diktatura trvalá splývající se Salazarovou osobou. Její tvůrce ji definoval ve prospěch prezidentské autority, ale myslel především na vedení exekutivy: „*Není silného státu, kde není silná výkonná moc a oslabení státu ke obecnou charakteristikou politických systémů ovládaných individualistickým nebo socialistickým liberalismem, stranickým duchem a výstřelky a nepořádky parlamentarismu. Výkonná moc v rukou šéfa státu s ministry jím volně jmenovanými, bez závislosti na jakýchkoli doporučení parlamentu vede ke správné vládě*." Pro demokraty byl premiér-diktátor z principu nepřijatelný. Československý chargé d´affaires bez sympatií referoval o listopadovém projevu předsedy vlády: „*Řeč trpí značnou frázovitostí (...) O aktuálních otázkách hospodářských a sociálních se Salazar nezmínil. Pro řešení politických problémů našel pak formuli velmi jednoduchou: zrušiti všechny politické organizace, neboť jen Národní svaz, který je politickou organizací diktatury, může s úspěchem pracovati na ozdravení národa.*" Ale v Portugalsku nevyvolával přechod k osobní diktatuře zásadní protesty. Většina lidí zatím spíš uvítala, že tichý civilista u psacího stolu vystřídal jak neschopné vlády znepřátelených partají, tak nevypočitatelné, ctižádostivé a brutální ozbrojené síly ve vedení státu. Hluboce katolická země ještě potřebovala, aby čelnou pozici spasitele podpořil před zbožným prostým lidem nějaký zázrak.

Jako na objednávku přinesl týdeník *Ilustrované zprávy* na Štědrý den roku 1932 senzační článek pod lákavým titulem *Salazarův obraz je na deskových malbách Nuna Gonçalvese. Od finančníka z roku 1450 k finančníkovi roku 1932*. Autor učinil „senzační objev": našel Salazarovu podobu na slavném a všeobecně známém díle nejproslulejšího domácího malíře pozdního středověku. Byla to primitivní, prostoduchá agitace omamující pověrčivé venkovany nesmyslnou mystikou času. V prázdných chýších se „objev" nějaký čas přetřásal, zděšení intelektuálové raději mlčeli a sám Salazar v sobě nenašel tolik síly, aby své zbožnění otevřeně odsoudil. Zdůvodnil si celý případ jako celkem potřebné posílení svého režimu před vyhlášením nové ústavy.

Předehry byly podivné: 23. ledna 1933 vznikla Policie politické a společenské ochrany pověřená „povinností dohledu" na celém portugalském území. Ani ji nenapadlo umlčet únorové bankety Národně-syndikalistického hnutí, které volalo po ostrém fašismu. Koncem února se na pultech knihkupectví v celé napůl negramotné zemi objevila v neslýchaně vysokém nákladu 125 000 exemplářů kniha Antónia Ferra nazvaná *Salazar, člověk a jeho dílo*. V té době už horečné konzultace o každém paragrafu základního zákona skončily. Salazar mohl své největší dílo uvést do života.

Důkladně o něm přemýšlel v kontextu evropského dění: „*V domácím i mezinárodním životě procházíme dobou prokázané slabosti státu; pochopitelnou, ale přehnanou*

reakcí na to je tu i tam jeho všemocnost a zbožnění. Je třeba postavit proti jednomu i druhému extrému silný stát, ale omezený morálkou, principy lidských práv, individuálních garancí a svobod, jež jsou nejvyšším požadavkem společenské solidarity. (…) Je nutné vzdálit nás od tendence k vytvoření toho, co se nazývá totalitním státem. Stát, který podřídí všechno bez výjimky ideji jím představovaného národa či rasy v morálce, právu, politice i hospodářství, stát všemocný, princip a účel sebe sama, jemuž by měly být podřízeny všechny individuální i kolektivní projevy, by mohl společnost vtáhnout do absolutismu horšího než byl ten, který předcházel liberálním režimům. Takový stát by byl v zásadě pohanský, neladil by svou povahou s géniem naší křesťanské civilizace a dříve nebo později by vedl k revolucím podobným, jakým musely čelit staré historické režimy a možná k novým náboženským válkám ještě horším než ty dřívější.“

V sídle Národního svazu Salazar 16. března proslovil řeč věnovanou ekonomické koncepci nové ústavy. Definoval své pojetí bohatství, práce a odměny za ni, spojil hospodářství s profesními organizacemi i rodinou. Oddělil ekonomiku od politiky a vyzvedl práci jako společenskou povinnost. „Novou ekonomiku“ zakládal na zdravém soukromém podnikání a na státním potlačování monopolistických tendencí a neúčelné konkurence. Shromáždil argumenty levicové i pravicové do směsi okořeněné morálkou a „veřejným mírem“. Kritizoval ekonomický liberalismus a obhajoval „organizovanou ekonomiku“. „*Když má stát prostřednictvím svých orgánů a své činnosti rozhodující ekonomický vliv, hrozí mu zkorumpování. Vzniká nebezpečí pro nezávislost moci, pro spravedlnost, pro svobodu a rovnost občanů. (…) Ekonomika má realizovat maximum společensky užitečné produkce a povinností státu je dohlížet na morálku, čistotu a veřejnou hygienu*.“ Ačkoli Salazar brojil proti zištné „plutokracii“, byl si zároveň vědom, že by přílišný státní intervencionismus „*tlumil iniciativu, přeháněl počty úředníků, zhoršoval výlohy a daně, snižoval výrobu, naleptával soukromé bohatství, omezoval osobní svobodu a stával se těžkým, nesnesitelným nepřítelem národa*.“ Růst bohatství neviděl jako cíl ekonomiky, pokud takový pokrok nepovznáší lidské životy. Pozoruhodnou technickou novinkou se stal přenos lisabonského projevu rozhlasem do Porta, města mnohem více proslulého podnikatelskou a ekonomickou iniciativou než Lisabon.

Příštího večera Salazar zašel do sídla Národního svazu, aby tu představil poslední verze ústavních dokumentů a přečetl připravený text proklamace prezidenta republiky. Byl to rázný apel na národní cítění lidu: schválit ústavu znamenalo podepřít „*všechno úsilí směřující k reorganizaci, stabilitě a pokroku země*.“ Posluchači měli ihned pochopit, že neschválit ústavu naopak znamená být vyvržen z národního kolektivu.

Březen naplnilo napjaté očekávání, jak bude probíhat „celonárodní diskuse“ o připravovaném základním zákonu – vyústění dosavadního vývoje od května 1926. Noviny publikovaly pasáže nové ústavy a komentovaly jejich smysl a účel. Text revidoval republikánskou ústavu z roku 1911. Státní území bylo definováno jako evropské Portugalsko, Madeira, Azory, Kapverdy, (Portugalská) Guinea, Svatý Tomáš a Princův ostrov, pevnost São João Baptista de Ajudá na pobřeží Guinejského zálivu, Cabinda, Angola, Mosambik, Portugalská Indie, Macao a (Portugalský) Timor. Občané tohoto společenství si formálně byli rovni v povinnostech a právech. Problém vyjmenovaných práv tkvěl v regulaci těchto práv zatím blíže nespecifikovanými „zvláštními zákony“. Ústava vyzvedla roli rodiny jako základní a nejnižší korporativní jednotky. Stát si vyhradil koordinaci ekonomiky a dohled nad sociální politikou. Základní školství bylo prohlášeno za povinné a nekonfesionální.

Náboženské svobody a oddělení církve od státu zkreslovalo konstatování, že katolická církev je církví „portugalského národa“. Vláda vybavená nejvyššími správními i zákonodárnými pravomocemi závisela na důvěře prezidenta republiky, nikoli parlamentu. Prezident volený přímo na sedm let jmenoval předsedu vlády, zvaného od nynějška Předseda Rady ministrů (užší vlády), i jednotlivé ministry a státní tajemníky a mohl je kdykoli odvolat. Jako poradní orgán prezidenta byla ustavena Státní rada složená z předsedů vlády, Národního shromáždění, Sněmovny korporací, Nejvyššího soudu, generálního prokurátora a pěti notáblů jmenovaných doživotně prezidentem republiky. Zákonodárné pravomoci devadesátičlenného Národního shromáždění s poslanci volenými na čtyři roky omezovala jednak možnost rozpuštění tohoto orgánu prezidentem republiky, jednak skutečnost, že všechny návrhy zákonů musela schválit Sněmovna korporací složená ze zástupců korporací a místních správ. Do ústavy byl včleněn Koloniální zákon z roku 1930.

Jízdní jednotka na Portugalském Timoru ve 30. letech

Nový systém sice institucionálně omezoval demokracii neuznáním politických stran a vyzvednutím Národního svazu jako jediné politické síly, ale jinak se zdál být snesitelný. Podle 8. článku ústavy a jeho dvaceti odstavců se uznávala práva, svobody a individuální záruky občanů podobně jako v demokratických ústavách; právo na práci, na dobré jméno a pověst, svoboda názoru i vzdělání, neporušitelnost domova či korespondence vytvářely dojem, že Salazar bude rozvíjet dědictví republiky jen s důrazem na vyloučení zmatků. Vždyť ústava garantovala i svobodu shromažďovací a spolčovací, nezákonnost zatčení bez viny, právo na odpor vůči porušování záruk jednotlivce a další ušlechtilé vymoženosti. Rovněž formální nadřazení prezidenta republiky nad předsedu vlády podle 81. článku ústavy působilo dojmem seriózního vzájemného „kontrolování a vyvažování“ nejvyšších institucí po portugalském způsobu. Ale vybičovaná nacionalistická atmosféra dávala tušit, že praxe nesnese jakoukoli oponenturu. Navenek už vystoupila také Salazarova role jediného hybatele a

vůdce státu, ačkoli tvůrce systému se stále ukrýval ve skromné masce obětavého odborníka.

Volby se podle nové ústavy staly víceméně formálním aktem, ale sama ústava musela vstoupit do života lidovým hlasováním. Bylo nejisté, zda voliči, třeba početně omezení, schválí portugalskou cestu od vojenské diktatury k autoritativní moci předsedy vlády teoreticky zastíněného vojenským prezidentem. Salazar si paradox klíčového okamžiku uvědomoval ze všech nejlépe. Tři dny před volebním dnem ještě před svými stoupenci prohlásil: „*Pobídneme stát kvůli jeho dosavadní pasivitě, která neměla nic společného s organizací národního hospodářství*.“ Ale den před konáním plebiscitu se zdravotně a psychicky zhroutil. Trpěl opět nesnesitelnými bolestmi očí, migrénou a únavou. Ale v neděli 19. března 1933 se sebral, přijal z rukou kardinála Cerejeiry svátost oltářní a pak šel volit. Brodil se přitom letáky vyzývajícími ke schválení ústavního projektu.

Nazítří večer dostal na ministerstvu vnitra výsledky: ze 6 360 347 (1930) Portugalců a z dalších milionů obyvatel zámoří bylo oprávněno volit pouze 1 213 159 otců rodin. Novou ústavu schválilo 719 364 voličů, proti hlasovalo údajně jen 5955 oprávněných voličů. Všech 487 364 abstencí - téměř 40 % možných hlasů - se podle předem schváleného zákona počítalo za souhlas. Kuriózní pravidla hry zajistila triumfální vítězství: „přímé dílo Národa“ mohlo být slavně představeno jako dokument, který schválilo 99,5 % „všeho lidu“. Salazar by byl dal přednost tomu, aby nemusel propagandisticky upravovat výsledky. Když už ale podpora nebyla tak přesvědčivá, jak doufal, klidně a soustavně interpretoval výsledky voleb jako schválení svých idejí národem. Toho hlavního dosáhl.

Pro potěšení armády před tím, než bude omezena ve vedení státu, se 1. dubna 1933 křtila první válečná loď *Gonçalo Velho*. Salazar při slavnostním aktu plavidla nazvaného vlastenecky podle objevitele Azorských ostrovů zdůraznil plnění „*plánu obnovy národní armády*“. Nevelká loď byla výjimečně zaplacena portugalskými penězi, proto premiér připomínal: „*Neměli bychom zlato pro okamžité zaplacení nové flotily, kdyby na venkově nebyly hojné sklizně. Abych mohly portugalské lodě brázdit moře, bylo třeba, aby pluh brázdil více a lépe půdu Vlasti*.“

Na základě referenda Salazar rozpustil Národní politickou radu a 11. dubna oznámil své vládě, že předkládá prezidentu republiky její kolektivní demisi. V novém kabinetu měl možnost dosadit na významná místa sobě oddané a věrné spolupracovníky. Novému úřadu státního tajemníka pro korporace a sociální péči svěřil dlouhodobý úkol dopracovávat korporativistický solidarismus jako nadtřídní řešení sociálního a pracovního problému.

Tvůrce měl nyní volné ruce. Jeho „Nový stát“ jako fikce kolektivismu a realita osobní moci byl na světě. Jediný civilista se ze skrytu své pracovny zmocnil dědictví monarchie, republiky i vojenské diktatury. Celý národ a celé impérium hodlal nyní řídit podle svého se skupinou sobě věrných odborníků. Nejprve organizoval všeobecné nadšení z faktu, že Portugalsko ukončilo období vojenské vlády a vstoupilo do nového období svého „řádného“ ústavního vývoje. Věděl přitom, že bude muset i nadále násilně rozhánět chmury z okleštění demokracie. Ale záchranná nacionalistická vize působila silně, dokonce i Socialistická strana se na svém sjezdu v Coimbře rozpustila, protože by narušovala nadstranický koncept ovládající tisk, propagandu i pouliční diskuse. Navíc novému vládci Portugalska nahrával málo optimistický vývoj ve světě. Španělsko se zmítalo ve sporech stran a potvrzovalo Salazarovu tezi, že převaha levice není cestou ke skutečné pomoci lidem; tamní

syndikalistické, anarchistické, komunistické či tradicionalistické přehmaty mohly kdykoli přeskočit hranice. Evropa obklíčená destruktivním stalinismem, hlučným italským fašismem a násilnickým německým nacismem spěla k velkým konfliktům. Vnucovala se otázka, zda Salazarův režim dodá Portugalsku tolik síly, aby ve světové vřavě obhájilo své stále patetičtěji formulované národní zájmy.

Propagandista

Zlá doba chystala nemilá překvapení. Hitlerův nástup v Německu pohřbil humanistickou kulturu největšího středoevropského národa. Choutky mocností signalizovaly Lisabonu ohrožení jeho vzdáleného a stěží bránitelného impéria. Macao se chvělo obavami z japonsko-čínské války, Timor obklopilo nizozemské vysávání okolních ostrovů, Gándhí se postavil Britům a jeho protikolonialistická agitace zasáhla i Portugalskou Indii. Do Afriky chtěli zase vstoupit vyhnaní Němci, zjevně na úkor slabých Portugalců. Zdálo se, že jediným sebezáchovným řešením pro portugalské přežití je upevnit model semknuté společnosti, který nabídl Salazar.

Srovnávací mapa „Portugalsko není malá země" ukazovala rozlehlost koloniální říše

Přijetí ústavy „Nového státu" položilo jen základy stavby, jež měla být dokončena. Salazar vystoupil 27. května 1933 v předvečer oslav „národní revoluce" v Coliseu dos Recreios na „velké vlastenecké manifestaci" s projevem, v němž dokládal logiku vývoje, jehož byl strůjcem: „*Uplynulo sedm let bojů proti duchu nepořádku, proti korupci ve veřejné správě, proti demagogické nesnášenlivosti, proti anarchickému parlamentarismu, proti třídnímu boji, proti pokoření národa, proti sterilitě stranických bojů, proti nevyužívání nejlepších národních hodnot, proti opuštění základních potřeb země, proti neuskutečňování jejích nejlepších aspirací v oblasti*

inteligence a morálky, proti rezignaci lidu, pohrdání pracovními požadavky, nedostatkem iniciativy, kázně a ochrany našich hospodářských aktivit, proti malomyslnosti, jež postihla všechno a všechny a zbavila národ nejen vůle k pokroku, ale zdá se že i vůle k životu. Sedm let bojů a sedm let vítězství při zajištění pořádku na ulicích i v duších, ve financích a v ekonomice, ve zvycích a v mentalitě, ve veřejných službách a v soukromých činnostech, sedm let při předávání Portugalska Portugalců, a při zajištění respektu světa vůči Portugalcům. Jsme ještě, možno říci, na počátku tohoto díla a už se naše vlast zdá jiná." Salazar si položil otázku: „*Je toto ta revoluce, kterou jsme očekávali, nebo máme čekat na jinou?*" Odpověděl si optimisticky: nyní má Portugalsko „*silnou vládu omezenou právem a spravedlností"*, jako další pilíře tu jsou „*korporativní organizace*, *národní jednota, podřízení všech individuálních zájmů veřejnému blahu a zájmům Vlasti*."

Ale gratulace a vojenské přehlídky neproběhly 28. května 1933 úplně klidně. V Braze vyvolali fašisté Rolãa Preta uniformovaní poprvé v „modrých košilích" násilnické potyčky, v nichž se na jedné straně ocitli vládní policisté i stoupenci demokratické opozice. Rozladěný Salazar nemohl pochopit, že se stále vynořují noví a noví rušitelé jeho velkého díla. Zdálo se mu, že jde o jakousi biologicky zakódovanou nesvornost a léčbu této choroby viděl už jenom ve změně mentality národa: „*Vzhledem k neklidné a nestálé povaze Portugalců a k tomu, že jsou zaujati vším a ničím, se všechno pořád jakoby hroutí. Je nutné s nimi mluvit, povzbuzovat je každou čtvrthodinu*."

Tvarování mozků se velkoryse rozběhlo. Při slavnostním zahájení první konference koloniálních guvernérů v parlamentních prostorách 1. června řečnil Salazar o jednotě portugalského prostoru. „*Tak jako Minho nebo Beira jsou pod jednotnou autoritou státu i Angola, Mosambik nebo Indie. Jsme jedna právní a politická jednotka a přejeme si kráčet k jednotě ekonomické co možná nejvíc úplné a dokonalé rozvojem výroby a výměnou surovin, potravin a vyrobených produktů mezi částmi tohoto celku. Hospodářské režimy kolonií musí být stanoveny v souladu s potřebami jejich rozvoje, se spravedlivou reciprocitou mezi nimi a sousedními zeměmi a s právy a legitimními požadavky metropole a portugalského koloniálního impéria*." Salazar zde stanovil svému lidu úkol udržet „*národ ve velkém"* – tedy kompaktní impérium - proti všem protivenstvím doby.

Pět dní poté propagoval v divadle São Carlos novou ekonomickou politiku a její korporativistický rámec: zrušení přehrad mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, „*dostatečná mzda, sociální péče a sociální pojištění"* měly otevřít období třídního smíru. Na schůzi vedení *Národního svazu* 10. června Salazar žádal „*národní převýchovu* (...) *v duchu křížové výpravy"*.

Horečná činnost Salazarovy vlády vrcholila. Na ministerstvu spravedlnosti byl aktualizován soudní statut, ministerstvo školství ustavilo Národní ligu portugalské mládeže, ministerstvo financí změnilo strukturu Ředitelství veřejných financí. Ekonomové stanovili nová pravidla obilnářství. Vznikl Autonomní výbor pro silnice, podle projektu Marcella Caetana byl ustaven Nejvyšší správní soud. Začala práce na Organické listině impéria. Salazar nechápal, že lidé neoceňují hektickou snahu jeho týmu, žijí bezprostředními starostmi vyvolanými trvající chudobou a stále oponují velkým vidinám. Na schůzi kabinetu 28. června se podrážděně ptal svých ministrů, proč narušování veřejného pořádku pokračuje takovým tempem, že na několika místech se podezřelé živly zmocnily dokonce výbušnin a vojenského materiálu. Nedostal odpověď, proto zasahoval. Nacionálním syndikalistům v „modrých košilích" 7. července vládním usnesením důrazně doporučil zapojit se do Národního svazu a

opustit „násilné metody propagandy“. Následně premiér 24. července vyměnil ministry vnitra a školství a rozdělil ministerstvo obchodu, průmyslu a zemědělství.

Z Anglie došla protitorpédová válečná loď nazvaná *Vouga*, stejně jako podobné plavidlo potopené před dvěma lety za madeirské revolty. Salazar opět zdůraznil svou úspěšnou snahu reorganizovat ozbrojené síly a neodpustil si velká slova: „*Další krok kupředu. Čím je skutečně tato loď? Jed to zbraň lidé moře, domov námořníků, kus rodné hroudy – půdy Vlasti – brázdící oceány*.“

V interviewu publikovaném 20. srpna v *Deníku zpráv* si odpočinul od skličujícího vnitropolitického kolotoče. Zamyslel se nad evropskými diktátory a nad zárukami míru. Svým hlučným současníkům neprojevil velké sympatie: „*Mussolini a nyní Hitler vyplňují prázdná období nafoukanými projevy, průvody a slavnostmi a ztrácejí čas tím, že připomínají svému lidu všechno, co bylo vykonáno, a opakují, co se všechno plánuje do budoucnosti*.“ Hitler prý sice zbavil Evropy nebezpečí komunismu, ale zachází příliš daleko. Společnost národů nedokáže garantovat ohroženou evropskou bezpečnost, lepší by byl „pakt čtyř“ evropských velmocí, o jehož britskou část by se mohlo Portugalsko opřít.

Ze světového prostoru však Salazara volaly nové a nové potíže do domácího přízemí. Nejmocnější muž se rozhořčeně bránil opakovaným nařčením, že jeho přebytkový rozpočet je vlastně skrytě schodkový; tentokrát netrpělivě napadal své oponenty za jejich „*představy rozpálené nenávistí*.“ Začalo se zdát, že práce nepřináší žádné výsledky. Salazar 16. srpna sedl na vlak a odjel do Vimieira.

Během vzdoroprázdnin svého šéfa dopracovali spolupracovníci dva důležité projekty. Dekret z 29. srpna rozpustil dosavadní policejní složky a vytvořil Policii dohledu a ochrany státu (PVDE). Ta umožňovala předsedovi rady ministrů téměř nekontrolovatelné preventivní či represivní zásahy proti všem odpůrcům. Korporativistickou společnost uzákonil Národní pracovní statut z 23. září 1933. Principy solidarity a rovnováhy mezi prací a kapitálem tu vyústily do všeobjímající soustavy *průmyslových* a *zemědělských grémií*, povinných *národních syndikátů* nahrazujících svobodné odbory, *lidových* a *hospodářských domů*. Právo na práci doprovázel zákaz stávek i svobodných odborů, soukromou iniciativu spoutával státní dohled. Těžkopádný a kontrolou prošpikovaný mechanismus, který měl zaručit „*humánnější ekonomiku prostřednictvím hospodárnější sociální činnosti“*, sevřel podnikatele i zaměstnance.

Jedna organizovaná akce stíhala druhou. Při ukončení prvního průmyslového sjezdu a druhého cyklu průmyslové výstavy se Salazar pochvalným a děkovným projevem představoval jako přítel oboru, jemuž příliš nerozuměl. Ve Výstavním paláci v Parku Eduarda VII. v Lisabonu 15. října pronesl: „*Pánové, dovolte mi vyzvednout průmyslová sdružení Lisabonu a Porta a směřovat mé přátelské pozdravy portugalskému průmyslu s vřelým přáním prosperity pro vlastníky, techniky a naše vynikající dělníky*.“

Salazar musel od kormidla hájit svůj systém směsí pronásledování a přesvědčování. Zakázal „národně syndikalistický“ list *Revoluce*. Zřídil Sekretariát národní propagandy a uložil jeho šéfovi, osvědčenému opěvovateli tvůrce režimu Antóniu Ferrovi, obhajovat „umírněnou“ a „centristickou“ formu pravicové diktatury odpovídající portugalské skutečnosti. Při jednání vlády 17. října žádal, aby byly zrevidovány školní učebnice a aby byla mládež vlastenecky vychovávána i mimo

školu. Požadoval ukáznění tisku a izolaci neposlušných elementů v některém trestním táboře, nejlépe na odlehlých Kapverdských ostrovech.

Salazarova perzekuční nervozita jen do malé míry pramenila z nárůstu světového komunismu a radikálního fašismu. Vůdce odmítal přiznat pravdu různým skupinám pluralitní společnosti, byl zklamán, že národ neustále nejásá nad jistotami nabízenými Novým státem, cítil se frustrován, když dostával zprávy o nesouhlasu, nespokojenosti, protestech. Rychle zahořkl a zatvrdil se. V jednom z pěti interviewů pro *Deník zpráv* zatroubil do útoku: „*Drželi jsme se až do nynějška v prosté defenzívě. Dopřáli jsme si laskavosti poskytnout úplnou amnestii našim protivníkům, kteří nesložili zbraně. Všechno zbytečné! Teď vidím, že existuje jen jeden lék: přeměnit obranu v ofenzívu a nesouhlasit s tím, aby se obžalovaní chovali jako soudci.*“ Prostřednictvím novin premiér oznámil, že příští rok bude historický, protože se všechny instituce Nového státu naplno rozběhnou. Překvapivě se uchýlil k varovné výhrůžce, že odejde, nebude-li jeho reformní dílo přijato: „*To, co mne zajímá (...), je politika jen tak vysoká, aby vyléčila zemi z jiné, horší politiky. Jenom v takovém případě - poznamenejte si to dobře a sdělte to dobře - mám zájem vládnout*.“

Úporná touha naformovat všechny mozky v jediném kadlubu dostala svůj výraz 26. října. Salazar uváděl do funkcí představenstvo Sekretariátu národní propagandy. V obsáhlém projevu oznámil svůj nezvratný plán „převychovat“ národ. „*Za prvé: Je to Sekretariát „národní propagandy“. Kdo pronikne do významu tohoto pojmu, pochopí, že se nejedná o chválení vlády ani o umělé vynášení lidí, kteří obsadili dominantní pozice ve státě.*“

Jako naschvál se ale příštího dne v Bragançe vzbouřila část pěšího pluku. Hrozil puč a návrat ke „staré republice“. Ze Španělska a z Francie přicházeli agitátoři všech možných opozičních proudů. Vznik Nového státu povzbudil k odporu tajné odborářské, anarchistické a komunistické buňky. Ustavování „národních syndikátů“ naráželo na obstrukce a odmítání. Policie zjistila, že 20. nebo 21. listopadu vypukne další pokus o převrat.

Salazar zasáhl. Dal zatknout několik důstojníků pozemního vojska a námořnictva. Zvláštní vojenský tribunál vytvořený 6. listopadu se zaměřil na „zločiny proti bezpečnosti státu“. S nadšením uvítal premiér dokument papeže Pia XI. z 10. listopadu, jímž byla ustavena Portugalská katolická akce; znamenalo to *modus vivendi* s mocnou církví, lépe řečeno podřízení kléru Novému státu a nasměrování církevní činnosti k ideologické podpoře režimu. A Nový stát ničil všechno staré, aby je nahradil kontrolovaným novým. Pouhé uzavření Sjezdu sportovních klubů se stalo příležitostí k ohňostroji oficiální pozitivní propagandy. Salazar, který svým diktátorským současníkům vytýkal ceremoniální parády, dal uspořádat manifestaci, která se dala srovnávat nejspíše s bombastickými oslavami Prvního máje v Moskvě. Na lisabonském Obchodním náměstí 3. prosince organizovaně defilovali sportovci a vzdávali hold svému předsedovi Rady ministrů. Salazar dojemně řečnil: „*Ach, jak mrzí mne, venkovana vychovaného za šplouchání závlahové vody a ve stínu stromů, že lidé z Lisabonu tráví hodiny a dny odpočinku smutným potloukáním po úzkých ulicích a nemají velký park s čerstvou trávou a stromy s korunami, kde by žertovali, hráli, smáli se, dýchali čerstvý vzduch a skutečně se bavili v blízkém soužití s přírodou. (...) Musíme reagovat a umožnit Portugalcům věnovat prostřednictvím ukázněné fyzické kultury jejich mládí ve prospěch Portugalska. A protože dobře rozumím vašim tužbám, vaší ctižádosti a protože věřím stejně jako na znovuzrození naší vlasti ctnostmi vašeho mládí v metodickém ale jasném uskutečnění ctností, jež mi dnes*

představujete. A protože nejdříve je třeba vybudovat Národní stadion, radujme se, neboť brzy ho budeme mít!"

Jako otec poučující potomky hovořil před Vánoci se zástupci Národního ústavu práce a sociální péče; uložil jim šířit korporativní ideál po celé zemi. Rozebral tři témata: propagandu, zaměstnanost a organizaci. Připustil, že sice v oblasti ekonomiky a práce „*máme jasné orientační principy, hlavní směrnice, celkovou kostru budovy, již máme vybudovat. Ale nikdo z nás nemůže říci, že na této skutečné historické křižovatce má veškerou pravdu, tedy úplný systém zásad pro vyřešení všech ekonomických a sociálních problémů*." Odmítl třídní boj a různé zájmy zaměstnavatelů a zaměstnanců navrhl řešit „zprostředkováním a spravedlností. „*Přistupovat podle práva ke všem a chránit nejslabší musí být heslem vaší práce*." U vědomí národní povahy prohlásil: „*Žijeme v zemi, kde je potřeba organizovat všechno shora dolů, protože to málo, které to zdánlivě nepotřebuje, je stejně dezorganizované jako zbytek*." Projev zakončil obvyklou nacionalistickou tirádou: „*Kráčíme s důvěrou, lépe řečeno kráčíme bez obav při tomto posilování jednotlivců v intenzivním životě jejich přirozených skupin, protože nechceme všemocný stát vládnoucí ubohým rozpadlým stádům, nýbrž silný národní stát jako výsledek rovnováhy, kterou spravedlnost vytvoří mezi všemi; a k uskutečnění či k usnadnění tohoto úkolu je třeba organizovat materiální i morální zájmy Národa všichni svorně v souladu se společným zájmem představovaným samotným státem*."

Směs působivých i represivních přísad do stále ještě novotou chutnajícího dortu Nového státu vcelku působila tak, jak hlavní sociální inženýr zamýšlel. Doktor Štrup psal z Lisabonu do Prahy v prosinci 1933 své nejnovější dojmy a prognózy: „*A proto, ač posici diktatury nelze označiti jako pevnou, nutno uznati, že dnes stojí za ní širší vrstvy obyvatelstva než dříve a že moc její je stále konsolidovanější, takže nenastane-li změna v tomto vývoji a neklame-li logika pravděpodobnosti, bude v budoucnu odstranění diktatury násilím nesnadnějším, než tomu bylo v minulosti…*"

O vánočních svátcích na sklonku dramatického roku 1933 klečel vyčerpaný státník před svým Pánem v kostelíku Santa Cruz ve Vimieiru. Vzpomínal dojatě, že právě tady byl pokřtěn. Bilancoval v duchu své letošní dílo. Neměl kupodivu ze svých převratných činů vítězný pocit. Zarputilá ráznost a houževnatá snaha přesvědčit o vlastní pravdě se obracely proti němu v podobě invektiv a odporu. Proč? Vždyť jen proto, aby podpořil jednotu a sílu země, nepřipouštěl možnost, že by jeho koncepce měla soupeřit s jinými. Cítil ovšem dobře, že se v okamžiku vítězství odsuzuje k věčnému urputnému boji s přirozenou rozmanitostí lidských názorů, že nikdy nezaručí pochopení či uplatnění svých myšlenek mezi vrtkavým lidem. Po prosazení všech historických přeměn, o kterých dříve jen snil, se bude nucen stále znovu bránit. Pochmurné vyhlídky triumfujícího potvrzovalo jednak nepříliš vřelé přijetí Nového státu doma, jednak vzrůstající agresivita světa poničeného velkou hospodářskou krizí. Byl to víc než těžký začátek. Ale Salazar nechtěl couvnout. Nepřipouštěl jinou než svou koncepci vývoje země, naučil se politickým machinacím a trikům tak dobře, že neměl ve své vlasti konkurenty. Kdyby vyvstali, věděl už, jak je vytlačit ze scény. Konec konců věřil, že jeho nestálý, prostý a pracovitý křesťanský Národ třeba opožděně svého zachránce pochopí a podpoří. Kopce pohoří Estrela na nedalekém obzoru poprášil sníh a velebné kouzlo vánočních zvonů vneslo do duše osamělého muže mír...

K řízeným volbám

Mezi všemi autoritativními režimy Evropy i Ameriky měl ten Salazarův mnoho zvláštností. Diktátoři se předváděli v uniformách a volali po válce, ale skrývající se pilný úředník Salazar v občanském obleku toužil po míru jako záruce jeho vlastní moci. Jeho osobní sklon k manipulaci namísto přímého konfliktu mu velel obdivovat Mussoliniho korporativistickou metodu násilného sjednocení národa, ale naprosto odmítat slova, která italský diktátor proslovil v roce 1932: „*Doktrína, která vychází z postulátu míru, je fašismu cizí (...), pouze válka vede k maximálnímu vypětí vší lidské energie a vtiskuje znamení vznešenosti národům, které mají odvahu válku podstoupit.*“ Hitler mobilizoval primitivní pudy na podporu svého brutálního antisemitismu, ale Salazar antisemitismus nesnášel už kvůli přijetí agilních židů do portugalské společnosti a nebyl ani rasistou už kvůli pestrosti etnik a ras v multikontinentálním „Národě“. Velmi často se ostatně uchyloval k rozumové argumentaci a k realizaci svých vizí rád povolával intelektuály a univerzitní vzdělance. V ideově rozdělené době si ovšem i on osvojil schematický pohled na skutečnost: viděl dvě cesty společenské praxe - chaos nebo řád. Zažil demokracii jako chaos, proto budoval osobní diktaturu jako druhou a poslední alternativu zajišťující strohý, ale podle něho jedině bezpečný pořádek. Jestliže si tuto cestu vybral, nesměl se štítit použít sílu k potlačení různic. Machiavelli, Nietzsche i francouzští autoři mu dodali argumenty, aby násilí dokázal zdůvodnit především sám sobě. Potlačováním oponentur pak stoupal vzhůru. Salazarova pozice se vymykala tradicím i představám. Snad jen první králové Portugalska měli tolik moci jako předseda Rady ministrů na počátku roku 1934. Portugalci neotřesitelnou moc svého předáka viděli zřetelně jako kýženou stabilitu kontrastující s chaosem „staré republiky“. Stoupence pořádku, národovce a katolíky tato skutečnost těšila. Oponenty ovšem houfovala do spikleneckých uskupení. Mimořádné postavení muže kontrolujícího všechny sféry sociálního mechanismu naráželo také na řevnivost mezi hrstkou portugalské elity, která občas intrikovala proti všemocnému předsedovi vlády tím, že proti němu postavila i některé jeho spolupracovníky.

Všude bylo cítit nejasné napětí, když Salazar v sobotu 13. ledna 1934 zahajoval cyklus přednášek o korporativismu. Argumentoval, že stát nemá řídit ekonomiku, zato korporativní pojetí umožní „samořízení“ hospodářského sektoru. „*Bude-li v zemi ekonomika odevzdána těm, kteří pracují a odliší se jasně práce od spekulace, když o zájmech produkce budou bok po boku diskutovat velcí i malí výrobci a také masa dělníků tu uplatní svůj hlas, pak se uvidí, že plutokraté už nebudou mít místo pro sebe a pro své obchody a nebudou moci noc víc než utrácet lépe či hůře své peníze*.“ Salazar vysoce vyzvedl korporativní model, jehož účelem je „*posílit zdiskreditovanou a potlačenou autoritu proti excesům špatně pochopené svobody, (...) osvobodit práci od despotismu peněz“* a přinutit peníze, „*aby skromně sloužily práci*.“ Jestliže mnozí takovou koncepci nepřijímají, pak „*válka neskončila*.“

Projevy diskutující možnou lepší budoucnost nedošly ohlasu mezi lidem svíraným nouzí. Obvyklé denní povinnosti vůdce národa se ve středu 17. ledna 1934 chýlily k závěru, když začaly docházet alarmující informace: skupiny ozbrojenců napadaly v lisabonských ulicích kasárny a policejní služebny, sabotáže zastavily továrny na válečný materiál. Povstání vedené Všeobecnou konfederací pracujících a Portugalskou komunistickou stranou zachvacovalo celou zemi. K prvnímu vystoupení revolucionářů z Lisabonu se přidaly skupinky anarchistů a komunistů na severu v Braze, uprostřed země v Coimbře i na jihu v Silvesu, neklid zachvátil Seixal a

Barreiro v ústí Teja naproti Lisabonu, ve sklářském městě Marinha Grande obklíčili dělničtí povstalci kasárny Republikánské gardy

Salazar nepodcenil nebezpečí ani na okamžik. Rychle se přesunul do vládní budovy, kde si utvořil první obraz o povstání. Pak spěchal k 5. střeleckému pluku. Zmobilizoval zdejší posádku a naléhavě odtud telefonoval prezidentu republiky a vojenským velitelům. Vojenská mašinérie se mohutně opřela výbuchu občanské neposlušnosti. Salazar řídil drtivý nástup armády v součinnosti s profesionály jako rozený generál. Znovu šlo režimu o bytí či nebytí. K ránu 18. ledna už bylo jasné, že odpor dohasíná. Věznice se plnily, ukořistěný vojenský materiál přebírala armáda, zabavené letáky vyhodnocovali tajní policisté. Teprve nyní Salazar pocítil únavu. Rozrušení mu ale nedovolilo dlouho odpočívat. ZdřímL si na dvě hodiny a pak už za plného denního světla odjížděl na ministerstvo financí, aby se seznámil s posledním vývojem situace.

Neprodleně svolal vládu. Navrhl celou řadu přísných výnosů, které by zabránily jakémukoli pokusu o reprízu revoluce. Zakázal nepokoje, stávky a přerušování práce. V tvrdém tónu zredigoval i své poselství pro tisk. Oznámil, že nestrpí porušování zákona a že pro provinilce zřídí ten nejnepříjemnější kárný tábor na ztracené vartě angolského jihu u pohraniční řeky Kunene. Salazarova nesmiřitelnost se najednou příkře odlišila od dosavadního obrazu filantropického profesora. Vůdce odhalil svou pravou, dosud skrytou tvář i odhodlání svého režimu potlačit represí jakýkoli odpor.

Pronásledování bylo rubem téže mince, jejímž lícem se stala převýchova. Sotvaže si Salazar vydechl a držel opět ve svých rukou kontrolu všech státních mechanismů, doplnil svou sršivou bojovnost cílevědomým vymýváním mozků. Proti pasivitě a destruktivním vlivům komunismu, „*velkého kacířství naší doby“*, hovořil 28. ledna 1934 v divadle São Carlos ke svolaným nacionalistickým vysokoškolákům. Cílem bylo založit organizaci pro nazvanou Akce školního předvoje (AEV), která by převychovala mládež v nacionalistickém duchu. V projevu nazvaném *Škola, život a Národ* Salazar zdůraznil intelektuální podstatu své vlády: „*Myslelo se, že diktatura všechno rozdrtí vojenskou silou, ale je tu vidět vláda složená téměř bez výjimky v vysokoškolských profesorů, sloužící spravedlnosti, v níž improvizace definitivně ustoupila vědeckému přístupu. V žádném období naší moderní historie nedostala inteligence významnější místo ke své činnosti. Nikdy se nekladl větší důraz na odbornost ve všech sférách, nikdy nebyl větší zájem o umění a tvorbu krásy, nikdy nevzniklo úsilí srovnatelné s dnešním dát vědu do služeb národního zájmu. (...) Nepochopili bychom - a nepřipustili bychom – aby škola odloučená od Národa nesloužila Národu a neplnila nejvyšší roli, jež jí přísluší v této hodině obnovy, v oblasti výzkumu a vyučování tak, aby vychovávala Portugalce k dobrému pochopení práce a umění pracovat.*“ Řečník si od lepší výchovy a vzdělání sliboval „*vyšší úroveň vlády a veřejné správy, hospodářské produkce i intelektuální a morální úrovně*.“ Ještě byl plný napětí z přestálého boje o moc, proto nevytyčoval mnoho pozitivních cílů, ale směroval nejmladší generaci proti nežádoucím tendencím: „*Ať by šla naše tolerance ideologických rozdílů, které v mnohém dělí lidi, jakkoli daleko, jsme povinni říci, že neuznáváme svobodu proti Národu, proti obecnému dobru, proti rodině a proti morálce*.“

Salazar překypoval bojovým duchem, aby jím získal své nikoli zcela přesvědčené příznivce. Pod tlakem systému se rozštěpilo Národně syndikalistické hnutí a většina jeho hlučných pravičáků souhlasila se splynutím s Národním svazem. Ale tím jako by přetekl pohár; Salazar si vlastně za krátkou dobu podřídil všechny oblasti

společenského života, všechny politické skupiny a názory. Ve stínu vládnoucích intelektuálů si uvědomily svou nedůležitost ozbrojené síly povolané v nedávné době několikrát k potlačování opozice.

15. dubna 1934 slavil prezident Carmona šesté výročí svého prezidentství u 5. střeleckého pluku v podivné atmosféře protisalazarovských invektiv. Armáda rozrušená svou služebností a likvidací své výjimečnosti ostentativně hýčkala prezidenta republiky. Jeden z majorů v pozdravném projevu podotkl, že za nejvyššího představitele národa uznává pouze a jen prezidenta Carmonu. Ministr války se přidal: „*Jsem-li ministrem války, jsem jím z rukou Vaší Excelence, jíž sloužím, protože pouze s Vaší Excelencí slouží armáda Národu dobře*.“

Salazar měl dobré zprávy a vycítil ostrý osten proti sobě. Žádal Carmonu o vysvětlení. Prezident se nezalekl a interpretoval premiérovi vážná obvinění z armádních kruhů. Salazar reagoval neomylně. Ráno 16. dubna nabídl prezidentovi písemně demisi. Teď Carmona pochopil, že se premiér obrací na špičky ozbrojených složek se zásadním signálem: žádá všechno, nebo nic. Prezident pozval předsedu vlády k sobě a dlouze vysvětloval. Salazar o detaily nestál, zato chtěl, aby mu prezident veřejně projevil důvěru, navíc oznámil, že věc předloží na odpolední jednání vlády. Kabinet svého premiéra bez problémů podpořil a sám ministr války se nezmohl na sebemenší známku odporu. O půl desáté večer zajel Salazar znovu za prezidentem Carmonou a vnutil mu prohlášení pro tisk. Docílil svého. Zastrašený prezident veřejně a s krajní devótností vyjádřil svou absolutní důvěru v předsedu Rady ministrů. Také mnozí generálové si pospíšili s podobným sebezáchovným prohlášením pro tisk, aby ze sebe smyli ódium neloajality. Veřejnost netušila, že v kuloárech došlo ke konfliktu, zato získala až nápadně kategorické ujištění, že armáda posiluje systém svým semknutím kolem vlády a jejího šéfa.

Salazar na tom neměl dost. Zmobilizoval Národní svaz i Akci školního předvoje a 27. dubna uspořádal bombastické oslavy výročí svého nástupu do ministerského úřadu. Pokořená armáda se aktivně připojila. Před nastoupeným Národem důstojníci o překot zdravili „*neporovnatelného ministra financí“*, „předvojáři“ v zelených košilích organizovaně jásali, ministři řečnili. Salazar jen suše poděkoval. Pak jel na sever sbírat ovoce svého vítězství. V Portu, levicově naladěném středisku mnoha nepokojů, se ujistil, že je vše v pořádku: prošel tu významné instituce a přijímal blahopřání a pozdravy. V proslulém Burzovním paláci tu 28. dubna řečnil u příležitosti položení základního kamene k nové čtvrti jednoduchých „ekonomických“ domků. Představil svou vládu jako bojovníka proti nespravedlnostem, nepořádku, nadržování a nemorálnosti, jako iniciátora sociálních reforem zvyšujících životní úroveň.

Nový stát šířil úctu k historii i k sobě samému připomínáním slavné minulosti. Slavnostní inaugurace monumentálního pomníku markýze Pombala 13. května 1934 dokázala, že teprve nyní lze uzavřít stavební trápení táhnoucí se od položení základního kamene v roce 1888. Devět metrů vysoká bronzová socha reformního státníka shlédla ze 40 metrů vysokého podstavce na Lisabon jako symbol úspěšné etapy dějin a na příliš rušné křižovatce zvané obecně Rotunda dominuje hlavnímu městu dodnes.

První sjezd Národního svazu proběhl ve velkém stylu. Ranní *Te Deum* 26. května bombasticky zrežíroval sám kardinál Cerejeira. Když delegáti zasedli v nazdobeném velkém sále Lisabonské zeměpisné společnosti, vyslechli Salazarův inaugurační projev *Portugalský Nový stát v evropském politickém vývoji*. Hlavní ideolog tu vymezil myšlenkový prostor své vlády i své strany: „*Nacionalismus Nového státu*

není a nikdy nebude doktrínou agresivního izolacionismu – ideologického či politického, protože se integruje, jako konečně celé naše dějiny, do života a díly přátelské spolupráce s jinými národy. Pokládáme ho za tak vzdálený od individualistického liberalismu zrozeného v cizině i od levicového internacionalismu jako od dalších teoretických i praktických systémů, jež se vynořily tam venku jako reakce na ně. Nový stát nevykořenil jen staré strany spolu s individualismem a parlamentarismem, nabízí také nezdolný odpor vůči proudům odvozených od nich." Zakladatel strany-hnutí-aktivistického uskupení zdůraznil originálnost svého projektu nové společnosti, který odráží „*požadavky naší historie a latinské křesťanské civilizace*." Za hlavní cíl Nového státu vyzvedl obnovení duchovních hodnot. Odmítl názory, že Nový stát je totalitním organismem, odmítl i totalitářství jako podstatu Národního svazu. Strana by měla být akční platformou pro všechny, kteří „*přijímají, podporují a brání evangelium národního vzestupu*." Různé názory je samozřejmě možné vyslovovat také ve spolcích a organizacích mimo tento rámec, „*hlavní je, aby nenapadaly ani vládní činnost, ani cíle ústavy*."

Ve velkém salonu lisabonské radnice se 27. května sešli zástupci samospráv z celé země, aby byli svědky vyhlášení premiéra Salazara za čestného občana hlavního města. Oslavenec v děkovné řeči se plamenně ztotožnil se svým lidem: „*Ze všech koutů tohoto požehnaného Portugalska zazněl stejný hlas, zvedla se stejná touha, bylo slyšet stejné slovo zasvěcení. Od severu k jihu, po horách po mírných svazích, po luzích, v malých osadách znovuzrozených vaším úsilím bylo vysloveno stejné přání, jako kdybych sám udělal to, co udělali všichni*."

Velkolepá paráda ozdobila 28. května 1934 oslavy výročí vojenského převratu. Po lisabonských bulvárech defilovaly tisíce vojáků a námořníků ve slavnostních uniformách, domorodé jednotky z Mosambiku připomínaly solidaritu impéria, „předvojáři" ukazovali nadšení mládeže pro vize režimu, nechyběli hasiči, korporace, delegace měst... Na radnici přijal Salazar z rukou lisabonského primátora vavřínový věnec.

Smysl Národního svazu a vlastně celého režimu vystihl stranický předák, který v závěru sjezdu večer 28. května v nabitém Coliseu dos Recreios výhrůžně prohlásil: „*Kdo není se Salazarem, je proti Salazarovi*!" Sám tvůrce Nového státu pak jednání uzavřel. Své straně vytyčil heslo Jednota – Soudržnost – Homogenita. Odsoudil všechny, kdo pomlouvají nový režim, a povzbudil své nejvěrnější: „*Prožíváme všichni nádherné hodiny míru, přátelství a morální pospolitosti. Jediné tajemství této hluboké přeměny tkví v tom, že Národ spojuje to, co strany rozlučují, a že nic není větší zárukou pro svobodu než silná vláda.*" Na adresu svých aktivistů prohlásil: „*V řádcích této stránky portugalského nacionalismu, jež jste nyní všichni napsali a v nichž rozeznávám soulad, jednotu vizí a schopností osvědčujících ve veřejných zkouškách zásluhy a kapacity Národního svazu, chci číst také rozechvělou víru, tichou energii a ducha oběti vyžadované novou dobou. Nemůžeme dostát potřebám prováděného díla obnovy, aniž by Národní svaz zcela neodpovídal dvěma slovům ve svém názvu, a to ve stále větším rozsahu a ve stále dokonalejší stejnorodosti. Bez podřízení stejnému vedení, bez úplné integrace prosté jiného myšlení, bez kázně ducha a srdcí při veškeré politické činnosti bychom riskovali, že nás bude mnoho, ale v případě potřeby příliš málo*." (...) A kdyby bylo nutné „*říkat vám, kam jdeme, řekl bych vám jednoduše – kupředu!"* Do devátého roku „národní revoluce" Salazar pověřil své hnutí úkolem dobudovat stát a jeho korporativní organizaci, organizovat „národní obranu", rozvíjet koloniální říši, zlepšit hospodářství, pozvednout chudé, zlepšit zvyky, chránit „národní práci", tedy proniknout do všech sektorů života lidí a státu.

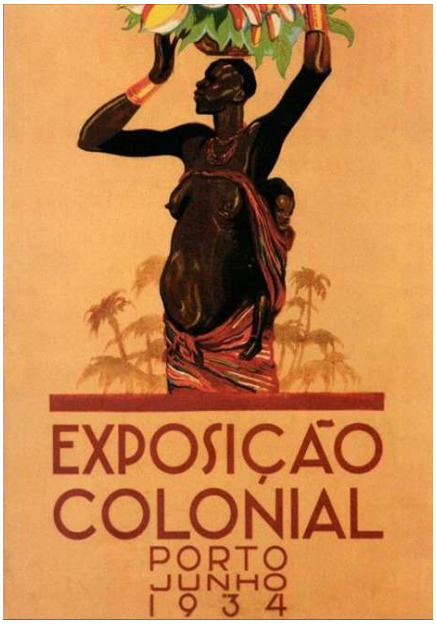

Koloniální výstava v Portu v červnu 1934 zdůraznila ideologii velikosti „impéria“

Jakmile se delegáti sjezdu rozjeli domů, aby po celém Portugalsku podpírali Salazarovu stavbu, hybatel se věnovat jinému druhu boje. Skvělou Koloniální výstavu v Portu svěřil do péče prezidenta Carmony, ministra kolonií Arminda Monteira a generálního komisaře působivé expozice, kapitána Henrika Galvãa. V Křišťálovém paláci přejmenovaném na Palác kolonií se od června do září předváděly africké, indické a timorské vesnice, ve zřízené zoo trpěla exotická zvířata, pozornost přitahovaly repliky zámořských památek i exotická gastronomie. Výstava rozvíjející v praxi propagandu vyvolanou koloniálním zákonem pochlebovala otrhaným Portugalcům, když chválila jejich „kolonizační poslání“ jako ušlechtilé dílo před „Bohem, dějinami a lidstvem“. Pak Salazar uchopil pero, aby novinovými texty diskutoval s odlišnými názory. Polemizoval s exilovými demokratickými oponenty. Napadl stále činné národní syndikalisty a zakázal jak jejich noviny *Národní revoluce*, tak jejich agresivně fašistické hnutí. Vyvracel kritiku své finanční politiky, která se ozvala v *Nové setbě* a v listu *První leden*.

Před dělníky a zástupci armády Salazar 28. července spouštěl na vodu další loď nazvanou Dão podle vinorodé řeky v severovýchodním Portugalsku. Působivý projev vítající návrat národa mořeplavců na oceány zakončil zvoláním „*Sláva národní práci! Sláva portugalské armádě! Sláva Portugalsku!*“

V polovině srpna vznikla Rada korporací jako „nejvyšší orgán národní korporativní organizace“. Jako stálý člen tohoto nepočetného kolegia složeného ze stálých i nestálých členů, ministrů i univerzitních odborníků, mohl Salazar přinejmenším důkladně kontrolovat dění na poli sociálních věcí a zaměstnanosti. Zbýval poslední krok - vytvoření poslušného parlamentu dekorujícího zdání normální stavby republikánských institucí.

Salazar si tento důležitý úkol nechal až na dobu po dovolené. Ještě před začátkem volební kampaně dal vědět o své moci: propustil ministra války a přeformoval vládu. Poté v tisku pečlivě osvětlil svou představu o parlamentu skládajícím se z Národního shromáždění a Sněmovny korporací. Právě ta druhá část sestavená ze zástupců

zaměstnavatelů, národních syndikátů a profesních organizací, rozdělená do oddělení podle „*hospodářských cílů“*, nikoli „*rozštěpená třídně nebo skupinově“*, měla „*studovat a připravovat záležitosti, které pak Národní shromáždění posoudí a rozhodne*.“ Salazar tak předem naznačil, že poslanecká sněmovna zvaná Národní shromáždění bude až posledním ústavním článkem co do důležitosti.

Lisabonské bosé prodavačky zvané varinas *potvrzovaly všeobecnou bídu v zemi*

Mezinárodněpolitické kulisy portugalského dramatu k jednotě vybízely. Hitlerův režim v Německu trhal na kusy versailleský systém, japonské útoky na Čínu s obavami registrovali guvernéři portugalského Macaa. Španělská republika se zmítala v názorovém chaosu, v říjnu 1934 se odtrhlo Katalánsko. Jako by se ohrožení blížilo k portugalskému Novému státu stmelovanému Salazarovým exaltovaným patriotismem a novými institucemi.

Koncem listopadu začala volební kampaň. Svou kandidátku směl předložit pouze Národní svaz. Celé „národní území“, tj. metropole i kolonie, bylo jediným volebním obvodem. Z voleb byly předem vyloučeny ženy, negramotní muži, volební průkazy nedostali ti jednotlivci, kteří se v poslední době dostali do konfliktu s různými státními orgány. V neděli 9. prosince pronesl Salazar rozhlasový projev k národu, který měli dál šířit a interpretovat propagandisté Národního svazu. Zrekapituloval

neúspěšnou republikánskou minulost, kdy proběhlo „*mnoho revolucí a žádná revoluce"*. Propagoval systém, v němž armáda a ozbrojené složky zajistí bezpečnost a veřejný pořádek, administrativa se bude řídit „principy koncentrace a kontinuity" a na vrcholu bude stát stabilní a nezávislé politické vedení. Vyslovil se pro pevný a dlouhodobý řád: „ *Jako jedna velká rodina či jedna velká firma Národ potřebuje pro obranu svých společných zájmů jednu koordinující hlavu, jedno centrum života a činnosti".* Tak vznikne systém, jehož „*postup je tím jistější, čím méně změn probíhá v ústředních orgánech*." Obhajoval Nový stát, jehož svobody jsou „*omezenější v tezích, zato konkrétnější, zaručenější, opravdovější v praxi*." Teprve ustavením Národního shromáždění skončí diktatura. Proto „*pojďme k volbám, pánové, volme nezávislost, integritu, velikost vlasti*."

Opozice vyzývala ze zahraničí k bojkotu pochybného aktu. Rozhlas z ciziny bil do Salazara stejně jako letáky a osobní propaganda agentů exilových a opozičních politiků. Ale první řízené volby konané 16. prosince 1934 to nemohlo ohrozit. Byl to ostatně po plebiscitu právě Salazar, kdo žádal od národa vyjádření jeho názoru. Dostavilo se 80 % oprávněných voličů. Ti mohli ovšem volit jen lidi na jediné předložené kandidátní listině, sčítání jejich hlasů nekontroloval žádný nezávislý orgán. Národní shromáždění složené z režimu oddaných osobností Národního svazu se tak muselo stát dalším vítězstvím Nového státu, který jím prosadil svou vizi bezkonfliktní řízené společnosti. Stalo se však zároveň jeho nenápadnou prohrou. Seškrcení demokracie do potvrzujícího aktu, který neměl s výběrem alternativ nic společného, předem likvidovalo otevřenou diskusi, kterou i Nový stát potřeboval pro vlastní zpětnou vazbu.

Salazar se znovu zhroutil v obavách o osud své vize. V onu neděli nemohl jít volit. Přijímal jen lékaře a pravidelná hlášení o postupu voleb. Teprve po relativně úspěšné bilanci aktu se zvolna zotavoval, ale neukazoval se příliš na veřejnosti. Redigoval jednu z knih svých projevů a názorů, rozhodoval jen ty nejnaléhavější záležitosti. Na Vánoce pozval na návštěvu přítele Manuela Gonçalvese Cerejeiru. Povečeřeli a poté Salazar kardinála požádal, aby v soukromém bytě odsloužil mši pro jediného věřícího.

Vánoční zvon volal k meditaci. Končil rok, v němž se Evropa opět vzdálila od demokracie. Hitler se po smrti prezidenta Hindenburga stal „vůdcem a říšským kancléřem" zbrojícího Německa. Při státní návštěvě Francie byl v Marseille zavražděn jugoslávský král Alexandr a spolu s ním francouzský ministr zahraničních věcí Louis Barthou. Francouzští politikové od té doby často jednali s italskými fašisty jako s rovnocennými korektními partnery. Ve Španělsku bylo krvavě potlačeno povstání asturských horníků, Katalánsko vzdorovalo madridským politikům. V brazilských lokomotivách se stále ještě topilo vynikající kávou, kterou od zhroucené země nikdo nekupoval. Svět svíraný konflikty, klamaný technickým pokrokem a lživou propagandou, očekával pomoc z krize hodnot a jistot více od diktátorů než od demokratické diskuse.

V podobě zkreslené izolací a prostomyslností pronikaly sváry světa i do domků a venkovských chýší v Portugalsku. Mezi rozhádanými oponenty Salazarova zřízení zaznával nejostřeji hlas hrstky komunistů. Jejich internacionalismus a sebevědomá hesla se zatím vznášely příliš vysoko nad realitou všedního dne. Také proto byl jejich dosud legálně vycházející tiskový orgán *Vpřed!* v roce 1934 zastaven a jen s velkým rizikem vycházel ilegálně. Komunisté právě dostali posilu: do senátu lisabonské univerzity byl zvolen student práv Álvaro Cunhal. Jeho snahy o reorganizaci Federace komunistické mládeže v oblasti velkého Lisabonu a příspěvky do ilegálního

občasníku *Mládežník* však mohly nalézt odezvu nanejvýš u dělníků ve městech, radikálních studentů a nepříliš pracovitých zaměstnanců na jihu země lákaných sliby rovnosti. Komunisté však dávali příklad svým zřetelným odhodláním nekapitulovat před mocnými politickými protivníky. Už roku 1932 byl zatčen mladý Manuel dos Santos, protože prý zastřelil policistu, a dvanáct let až do svého útěku pak strávil ve vězení. Roku 1935 zabránil António Vicente policistům, aby zatkli komunistickou agitační skupinku, tím, že na lisabonské ulici postřelil policistu a unikl i s přáteli do ilegality. Mladý aktivista Machado Pinto si podobným kouskem chránícím přátele při vylepování zakázaných plakátů vysloužil dvacetiletý žalář. Mezi komunisty však stále žily zprofanované anarchistické iluze, pubertální revoluční optimismus a neukázněná netrpělivost. Jejich závislost na vzdáleném sovětském vzoru nebudila důvěru, a tak letákové akce „agitačních brigád" připomínaly nejspíš právě překonaný republikánský názorový zmatek.

V portugalských městech i na venkově bránila nyní podpoře komunistů a jiných oponentů směs strachu z neomalených vojenských represí a zoufalé víry v nově nastolenou cestu. Společenské dění ovládal prostřednictvím vrcholných institucí Salazar. Přes povahovou uzavřenost se prosazoval jako mocný vládce, výmluvný kazatel a neúnavný administrátor. Mnohým dodával pocit jistoty, květnatým jazykem povznášel národ k důvěře ve vlastní velikost, vítězil při pokusech o ozbrojený převrat. Národu v Evropě i koloniích, polichocenému připomínáním jeho tradic a zájmů, se ani vlastenec António de Oliveira Salazar nejevil jako vždy úplně pochopitelný a zcela srozumitelný. Lisabonská intelektuální elita venkovanem Salazarem stále pohrdala. Spisovatel Fernando Pessoa se o premiéra otřel neuctivými slovy: „*Tento člověk, inteligentní bez tvárnosti, religiózní bez spirituality, asketický bez mysticismu, je ve skutečnosti produktem splynutí různých podob nouze: provinčně odporná dušička vesničana ze Santa Comby se rozšířila v malost výchovou v semináři, vším tím pisálkovským nehumanismem Coimbry, přísnou specializací vysněného osudu profesora finančnictví. Je to katolický materialista (takových je spousta), rozený ateista, který respektuje Pannu Marii…*"

O skutečné uznání Salazar stále musel bojovat, přitom se záměrně kryl podřízeností vůči prezidentovi republiky. Vyvolával tak smíšené dojmy, jež jako hodnocení roku 1934 poslal do Londýna ve své výroční zprávě britský diplomat Sir Claud Russell: „*V roce 1934 portugalská vláda pod vedením Dr. Salazara, jenž jako premiér a ministr financí je i nadále absolutním pánem Portugalska, dala zemi stabilní a řádnou správu, téměř neporušený politický mír a rozpočtový přebytek šestý rok po sobě. Rád bych ovšem zdůraznil, že prezident republiky, nikoli premiér, na mě dělá dojem dominantního faktoru tohoto režimu. (…) Dr. Salazar je osobně nepopulární navzdory své prestiži a jeho reformy a omezení hluboce nenávidí ti, jichž se dotýkají. Salazar závisí na podpoře prezidenta, který je jako osoba oblíbený a bez jehož podpory by nakonec nevyhnutelně padl. Jeho síla spočívá v jeho věrohodné a často zmiňované připravenosti vrátit se k práci profesora v Coimbře a v neexistenci kohokoli, kdo by dokázal zaujmout jeho místo ministra financí. Armáda podpírá nepopulárního reformátora a on je nucen povzbuzovat armádu; je to ale sám prezident, kdo vede neochotné partnery ke spolupráci pro dobro země...*"

Jen málo intelektuálů v portugalských městech přemítalo o kladech a záporech politických systémů a proti tomu Salazarovu nedokázali demokraté postavit víc než zprofanovanou „starou republiku". Oponenti Nového státu zatím nepřesvědčili ani upozorňováním na trvající bídu ve venkovských chalupách i v městských ulicích a perifériích; na tu byly generace zvyklé v časech ještě horších. Mnoha prostým

Portugalcům se nyní zdálo, že je to právě Salazar, kdo do četných nejistot doby přináší skromnou naději a slibné východisko. Pod tlakem propagandy a stále provázanějšího systému institucí Nového státu tento dojem sílil. Všemocný a jakoby vševědoucí muž v čele státu se mnohým jevil jako spásná záruka potřebného klidu a řádu.

Pokořená společnost

Salazar nezavrhl své staré zásady, ale přesto prošel velkou vnitřní přeměnou. Za mlada býval - řečeno s Henrym Kissingerem – „kazatelem“: nezajímalo ho, co je reálně možné, moralizoval, předkládal jen křesťanský ideál. V posledních letech však vyrostl ve skutečného „státníka“ - budoval záměrně jeden stupínek za druhým k nedohledným výšinám pevného státu, důmyslně manipuloval s celými společenskými skupinami. Postavení na vrcholu politiky ho zároveň nutilo opustit úzké katolické názorové východisko. Zachránce národa se nyní vznášel nad stranami a nad ideologickými krajnostmi. Stále víc se osvobozoval od deprimujících žabomyších válek na nevyzrálé a příliš osobní domácí scéně a dával se vtahovat do přediva zahraniční politiky, onoho krutě objektivního, navýsost komplikovaného, a proto intelektuálně přitažlivého prostředí, v němž ostatně vznikaly jistoty i hrozby portugalského státu a impéria.

Na počátku roku 1935 nebylo ještě docela vyhráno ani na domácím hřišti. Salazar dotvářel instituce svého Nového státu a věnoval se pečlivému výběru osob vhodných pro nominaci do „odborné a apolitické“ Sněmovny korporací. Obě sněmovny zasedly 10. ledna k práci a příštího dne prezident Carmona oficiálně zahájil jejich pravidelné fungování projevem z premiérova pera. Hlava státu se tu opět kořila předsedovi vlády: „*Je věcí základní spravedlnosti vyzvednout vysoce vlasteneckou a krajně vynikající činnost předsedy Rady ministrů, doktora Antónia de Oliveiry Salazara*.“

Tečkou za dostavbou režimu měly být prezidentské volby. Salazar se dávno rozhodl, že do nejvyššího státního úřadu znovu prosadí povolného a na veřejnosti oblíbeného šestašedesátiletého generála Carmonu. Hrdina vojenského puče z roku 1926 zestárl a zhubl. Jen volná uniforma a nadměrně veliké řády a vyznamenání upozorňovaly na mimořádnost drobného stařík, který vedle robustnějšího a energického Salazara působil jako skutečná loutka. „Volební kampaň“ ve prospěch jediného kandidáta Národního svazu Salazar rozpoutal nejen kvůli „carmonovskému“ potvrzení kontinuity své politiky; naléhavě potřeboval polichotit nevypočitatelné armádě. Také proto se večer 10. února obrátil rozhlasovým projevem k veřejnosti. Vyzvedl Carmonovy zásluhy, předepsal mu nutné vlastnosti k dalšímu období jako „*rozvážnost, vyváženost, nezávislost, pevnost, znalost lidí a jejich vášní, talent vyhodnotit veřejné mínění, předvídání politického a sociálního dění, naprosté vlastní obětování veřejnému zájmu*“ a další ideální rysy téměř nadpozemské dokonalosti. Pak otevřeně voličům pokynul: „*Neptám se Národa, jak bude volit*. *Cítím vítězství: revoluce pokračuje*.“ Carmona 14. února samozřejmě hladce prošel.

Konečně se Salazar mohl naplno věnovat „autonomní a nezávislé“ zahraniční politice. Doba nemohla být složitější. Hitler rozbil versailleský systém zavedením všeobecné branné povinnosti, Mussolini děsil svými plány na pronikání do Afriky, Stalinova stále krvavější brutalita už neohrožovala jen vlastní lid, nýbrž přes Kominternu usilovala o „diktaturu proletariátu“ na celém světě. Spojené státy americké ztratily zájem o Evropu, hojily se na Střední Americe, aby se vzpamatovaly z hospodářské krize. Velká Británie pocítila ohrožení impéria v Indii, Francií a ještě víc republikánským Španělskem zmítaly ideologické a politické spory. Salazar stanovil šéfům Ministerstva zahraničních věcí jasnou linii: krajní opatrnost, nezaplétání se do aliancí, rezervovanou spolupráci se Společností národů. V tomto smyslu se sám Předseda Rady ministrů obrátil se zahraničněpolitickým projevem k veřejnosti. Za pilíře jistoty stanovil spojenectví s Velkou Británií a klid na Iberském poloostrově.

Třebaže se Salazar bytostně hrozil ozbrojeného konfliktu, jako realista věděl, že v nejistém světě váží jen síla. Přijmout politiku faktické izolace znamenalo posílit bezpečnost a obranyschopnost země, tedy technicky a takticky zmodernizovat armádu. Vzhledem k vývoji v Evropě bylo především nutné budovat to nejnákladnější - silnější námořnictvo a letectvo. Přezbrojování už ve stadiu záměru zásadně popíralo dosavadní Salazarovu strategii finančních úspor. Vůdce se snažil pragmaticky spojit obojí; aniž by byl ochoten opustit principy vyrovnaného rozpočtu, hodlal prosazovat na úkor někdejší vidiny veřejných prací takové zbrojení, které doba vyžadovala. Pro lidi to znamenalo další utahování opasků.

V oficiální nótě 8. března 1935 vyvracel premiér fámy, že tři ponorky dodané anglickou firmou Vickers Armstrong i dvě další objednané by měly být v případě války odevzdány Angličanům nebo Američanům. Hrdě zdůrazňoval, že „absolutně nezbytná“ plavidla byla v rámci reorganizace válečného loďstva zakoupena nikoli za vypůjčené cizí, nýbrž za portugalské peníze a budou sloužit portugalským ozbrojeným silám.

Spíš překonávání obvyklé liknavosti než mnoho peněz si vyžádala snaha Nového státu řešit nedostatek bydlení a ostudné životní podmínky nižších městských vrstev stavbou „úsporných domů“ (*casas económicas*). V Lisabonu vyrostla do roku 1935 jihovýchodně od náměstí Campo Pequeno první z několika lidových čtvrtí zvaná podle místní tradice Slepcova brána (*Arco do Cego*). Pitoreskní čtvrť patrových domečků povznesená i budovou Střední školy Filipy Lancasterské nabídla pár desítek malých bytů i práci nádeníkům z hlavního města. Navazovala na desítky dalších stavebních projektů, za nimiž obvykle stál historicky první ministr veřejných prací od roku 1932 a asi nejoblíbenější člen Salzarových vlád Duarte Pacheco Pereira. Lisabon se ještě do války dočkal „dělnických“ čtvrtí Alvito nebo Encarnação, podobné projekty se objevily i v dalších městech.

Sám Salazar hledal v Lisabonu klidné bydlení jen obtížně. V březnu 1935 se přestěhoval do lepšího bytu v prvním patře domu v ulici Bernarda Limy. V těch dnech byl už jeho stát fungujícím soukolím. Předseda vlády se tedy dohodl s churavějícím prezidentem Carmonou, že nebude při každé výměně ministra podávat demisi vlády, ale že prostě drobnější úpravy kabinetu provede tiše sám. Nevznikne tolik rozruchu a v armádních kruzích se nebude tolik diskutovat, zda neměl být ministrem místo civilisty voják.

O politické bystrosti důstojníků si Salazar nedělal iluze. Na vysokých místech viděl mnohem raději civilní vzdělance. Ale kvůli opakovaným výbuchům vojenské ješitnosti i kvůli situaci ve světě usiloval o loajalitu svých ozbrojených sil při každé vhodné příležitosti. V den výročí svého nástupu do ministerského úřadu pozval Salazar 27. dubna do salonu lisabonské radnice generalitu a představitele samospráv na „číši vína“. Opět tu připomněl svou nepostradatelnost: „*Dnes je to přesně sedm let, co jsem převzal funkci ministra financí. Od té doby ji bez přestávky vykonávám. Sedm let ve vládě, to je v Portugalsku věčnost. Během té doby se odehrálo mnoho věcí, u nichž jsem byl nebo na nichž jsem se podílel a jež mnozí mohou dosvědčit. Dokázal jsem vidět jako málokdo nebezpečí situací, jež vám hrozily, a jako málokdo jsem pracoval, abych vás jich zbavil. V tomto úsilí a starostech jsem vyčerpal své síly a ztratil jsem zdraví, jež se k mé lítosti už nikdy neobnoví. Nestěžuji si, ale vidím v tom další důvod, aby se energie vynakládaná na boje se mnou lépe využila k mé pomoci a, až přijde čas, k mému nahrazení*.“ Salazar se především ucházel o přízeň „*vojenské rodiny“*. Hovořil sice o věcech obecných - o vzrůstajícím vlivu komunistů i o úsilí

vlády zajistit všem Portugalcům „*chléb pro tělo i ducha“* -, ale stále měl na mysli podporu armády. Naléhavě vyzýval své velitele k oddané spolupráci s vládou, protože hrozba válečného konfliktu - který si Portugalsko velmi nepřeje - se přiblížila. Opět polichotil svým generálům, díky „*jejichž podpoře, pochopení prezidenta republiky a vlasteneckého porozumění lidu*“ se zázrak sedmileté stability mohl uskutečnit, a připil na jejich „*slávu a jednotu“*.

António de Oliveira Salazar v nejlepších letech

Režim se vemlouval i do přízně dalších společenských skupin. Na Prvního máje roku 1935 překvapila vláda národ neočekávanou novinkou. Přivlastnila si prostě zavedený svátek od nenáviděných socialistů a vyslala „národní odboráře“ do ulic manifestovat podporu „korporativnímu řádu“. Salazar zaslal do Guimarãesu, kde probíhaly ústřední oslavy, pozdravné poselství; práci v něm označil za „*základ prosperity a zdroj bohatství i fyzického a morálního zdraví“*, ale současně dělnictvo vyzval, aby respektovalo „*hierarchii a rozdělení funkcí jako přirozený lidský fakt*.“ Výsledkem nyní oslavovaného pracovního úsilí bude nová společnost, v níž bude radostí „*tvůrčí snažení, záruka práce, dostatečné ukojení potřeb, bezpečnost domovů a sladké rodinné soužití*.“ Poselství ukončil bojovým zvoláním „*Do řady, za práci, ve prospěch Portugalska!*“

Dělnictvo poněkud zmatené zájmem vlády pak zůstalo klidné, když byl 13. května zveřejněn dekret, který posílal do penze nebo zbavoval místa všechny veřejné zaměstnance, vojenské i civilní, kteří se poslední dobou nějakým způsobem postavili nebo jen chystali postavit proti „základním principům politické ústavy“. O týden později následoval zákon likvidující všechny „tajné společnosti“. Tak katolík Salazar

mimo jiné zastrašil i některé katolíky, univerzitní profesor Salazar jen přihlížel, že v důsledku aplikace dekretu přišlo o místo 33 jeho univerzitních kolegů. Ale blížilo se výročí vojenského převratu a dalo se očekávat, že po biči přijde zase cukroví. Skutečně, vláda vyhlásila rozsáhlý rozvojový plán. Také ten měl v sobě něco nového. Mluvilo se tu sice o lepších železnicích, silnicích, letištích, přístavech, rozvoji telefonní sítě a elektrifikace, o zavlažování, výstavbě škol a rozvoji zámoří. Zároveň však dával kabinet na vědomí, že přebuduje a posílí armádu. Chvíli trvalo, než si lidé uvědomili, že to příliš nejde dohromady. Mezitím 28. května zdárně proběhly obvyklé ceremonie, ozdobené tentokrát projevy přízně Vatikánu vůči Portugalsku a Salazarově osobě.

Režim hodlal národ dokonale převychovat k obrazu svému a zároveň mu dát iluzi, že o něj pečuje. Uchýlil se tedy k myšlence uskutečněné už v Itálii i Německu: ovlivňovat vědomí lidí v době, kdy jsou k propagandě nejvnímavější - během jejich vzácného volna. Proto vznikl 13. června Národní nadace pro radost z práce (FNAT). Kolektivní zábava, sport, turistika a rekreace pořádané touto masovou organizací pro náplň volného času se měla prolínat s politickou výchovou v duchu ideologie Nového státu.

Nikdy dříve Portugalci nezažili tak působivou smršť propagandistických akcí. Národní svaz podnikl další tažení k oslavě svého vůdce. Předseda Rady ministrů byl 5. července už tři roky v čele vlády, jeho aktivní příznivci tedy nevynechali ani jednu portugalskou vesnici, aby to s náležitým patosem nepřipomněli. Sám Salazar vzápětí během dlouhých večerních procházek ztichlým Lisabonem přišel na další téma pro neustávající seriál oslav – 550. výročí bitvy u Aljubarroty, kdy Portugalci vítězstvím nad Kastilci potvrdili národní nezávislost. Den 14. srpna, kdy 25letý vojevůdce Nuno Álvares Pereira s dalšími mladíky ve svém štábu roku 1385 porazil nepřátele a umožnil tak nástup na trůn 27letému Janovi I. z úspěšné dynastie Avis, byl prohlášen za „slavnost mládeže“. Ve všech školách se onoho dne četlo Salazarem redigované vlastenecké poselství zaměřené na současnost: „*Dnes jako tehdy se vyžaduje mladistvý zápal pro uskutečnění národní revoluce. Je proto zásadní, aby duch mládí byl usměrněn portugalskou historií a příklady, na něž jsou dějiny bohaté, pro schopnost oběti, vlastenectví, nezištnost, obětavost, statečnost, pocit vlastní důstojnosti a absolutní úctu k důstojnosti druhých*.“ Salazar neopomněl jakoby na okraj zmínit duchovní dráhu velitele Nuna Álvarese, jenž zemřel jako katolický mnich a v nové době byl dokonce prohlášen za svatého. Oslavy měly v sobě i aktuální osten varování před novým kastilským – nyní španělským nebezpečím, které vůči portugalské diktatuře rozdmýchávala svou kritikou a ideologickými výpady levičácká republika v Madridu. Proto autor poselství volal po tom, aby mladí byli znovu připraveni „*uchopit zbraň pro obranu vlasti*“. S touto duchovní výbavou měla mládež pořádat poutě do památného kláštera Batalha poblíž bojiště u Aljubarroty a tam se inspirovat ke statečnému patriotismu.

Intenzita masových kampaní už poněkud unavila veřejnost a začala dráždit opoziční skupiny. Odpůrci režimu, stále rozdělení na vojenské a civilní, pravicové a levicové, o sobě znovu dali vědět. Salazar právě odpočíval ve Vimieiru, když mu došly zprávy o blížícím se povstání. Také v této chvíli se ukázalo, jak se změnil. Dříve by propadl nervozitě a obavám, nyní zůstával klidným hráčem. Uvedl prostě do pohybu všechny potlačovatelské instituce a výsledek se dostavil. Spiklenci, mezi nimi kapitán Manuel Peixoto Martins Mendes Norton a podplukovník Manuel Valente, byli zatčeni dříve, než cokoli provedli. Salazar snadno rozmetal nebezpečí a 11. září dal zveřejnit úřední zprávu. „*Už dlouho vláda prostřednictvím svých informačních a dohledových orgánů*

sleduje přípravy změny systému prováděné nepřáteli či nespokojenci. (...) Předseda vlády a někteří ministři měli být uvězněni. (...) Velitel Mendes Norton vnikl na loď Bartolomeu Dias, ale nevynutil si tam poslušnost a posádka ho zatkla. Ve stejnou chvíli dospěli do Cascais dva spiklenci – jeden voják a jeden civilista - s posláním oznámit šéfovi státu revoluci a vyzvat prezidenta republiky, aby se postavil do jejího čela. (...) Zatčení jsou známí revolucionáři starých stran a tajných organizací Všeobecné konfederace práce. (...) Uvěznění spiklenci budou potrestáni podle zákona a zítra se sejde vláda, aby dostala podrobné informace o událostech a přijala nezbytná opatření k dalšímu zajištění klidu a pořádku v zemi. Veškeré skutečnosti proběhly bez vědomí veřejnosti, aniž by bylo zaznamenáno nejmenší narušení veřejného pořádku."

Zhroucení dalšího amatérského pokusu o puč varovalo před jakýmikoli dalšími pokusy o svržení upevněného režimu. Nastalé dusno přesto ještě zahustil legendární koloniální „centurion" Henrique de Paiva Couceiro. Ten v jednom soukromém dopise z konce června 1935 připomněl, že německý vyslanec Joachim von Ribbentrop v Londýně právě podepsal smlouvu porušující versailleská ujednání a přitom tajně jednal s britskou vládou o případném postoupení angolského území nacistickému Německu zajímajícímu se o návrat do Afriky. Paiva Couceiro v listě tvrdě napadl závislost lisabonské vlády na Británii, neschopnost financovat i hájit Angolu a další „těžké viny" Salazarova kabinetu, kritikou zahrnul i neschopnou armádu. Salazar, ačkoli se také obával o „perlu v koruně impéria", se rozzlobil, nařídil dodatečné zatýkání a Paivu Couceira poslal na půl roku do vyhnanství.

Teprve v druhé polovině září, když měl Salazar na dovolené v Caramulu dost času na přemýšlení, propadl pochybnostem. Vyčítal si neschopnost získat armádu, hrozil se nutnosti bránit skromnými silami zámoří, kdyby někdo silnější kolonie napadl. Jako kdykoli dříve tlumil všechnu nejistotu jen v sobě samém. Okolí mohlo vytušit niternou bouři jen při pohledu na Salazarovy nápadně dlouhé procházky. Stejně tak si první portugalský politik chránil před veřejností svůj vztah k ženám. Do jeho intimní blízkosti se dostala Carolina vikomtka Asseca, dobrou korektní přítelkyní se stala spisovatelka a překladatelka, manželka Antónia Ferra, hlavního propagandisty režimu Maria Fernanda Teles de Castro e Ferro, propagátorka turistiky. O dovolené bolesti právě prožitých měsíců odezněly, a když se šéf vlády 6. října vrátil do Lisabonu k pracovnímu stolu, působil zase sebejistě a vyrovnaně.

Spoutávání

V Portugalsku se rozhostil tvrdě vynucený klid, ale Evropa spěla k revizi versailleského systému a ke konfliktu. Salazar se obával dvou hrozeb: aby nebyl se slabou armádou spojeneckými svazky zatažen do nějaké ozbrojené krize, hlavně však aby ohlas evropských ideologických střetů nerozvrátil zemi zevnitř. Znamenalo to udržovat ve strachu eventuální domácí opozici a kličkovat v zahraniční politice. V září 1935 vyvolala obavy italská agrese proti Etiopii hrozící revizí koloniálního majetku v Africe; ukázalo se, že Společnost národů jednající neplodně v Ženevě nedokáže mír ve světě zajistit a že se rozpadá. Portugalská vláda vydala a 20. září v tisku publikovala oficiální nótu shrnující zásady vládní policejní, vojenské, finanční, koloniální a jiné politiky a definující především zahraniční politiku. Dokument z největší části ze Salazarova pera konstatoval, že „*naše mezinárodní situace je nejlepší za poslední desetiletí*", ale přestože „*jsme v Ženevě s čistýma rukama a otevřeným srdcem*", nelze od Společnosti národů očekávat víc než zásahy do evropské politice,

jež Portugalsku angažovanému v zámoří nestačí. „*V těchto podmínkách cítíme, že tradiční linie naší zahraniční politiky odpovídající skutečným zájmům portugalské vlasti spočívá v tom, abychom se pokud možno nezapojovali do evropských konfliktů a udržovali přátelství na poloostrově a možnosti naší moci v Atlantiku*.“ Znamenalo to potvrzovat přátelství vůči příliš velkému španělskému sousedovi a prohlubovat kontinuální spojenectví s Velkou Británií jakožto přední námořní mocností garantující přístup k Africe a ochranu portugalských koloniálních zájmů tam i v Asii.

Opatrnost motivovala i vztahy vůči agresivnímu nacismu a fašismu, jež dokument o zahraniční politice jako případné spojence záměrně neuváděl. Když rezoluce Společnosti národů v říjnu 1935 označila italský vpád do Etiopie za agresi a ohlásila postih útočníka, Salazar, ačkoli znepokojen, se příkrému odsudku vyhnul; lisabonská vláda přijala ženevskou výzvu k protiitalským sankcím, ale neučinila nic, čím by literu naplnila. Na jedné straně byl portugalský zástupce zvolen předsedou sankčního výboru Společnosti národů a ministr Armindo Monteiro předsedou „výboru šesti“, na druhou stranu nic nenaznačovalo, že by si Lisabon hodlal znepřátelit fašisty v Římě.

Domácí potlačovatelská mašinérie se zdokonalovala. Cenzura sledovala tisk a rozhlas, tajná policie PVDE počátkem listopadu preventivně zatkla předáky Portugalské komunistické strany; do vězení šel i generální tajemník Bento António Gonçalves, soustružník Arzenálu válečného námořnictva a odborový předák. Bez ohledu na perzekuci oponentů bombardovali koncem roku někteří zpanikaření ministři i šéf PVDE Salazara „jistými informacemi“ o tom, že nepřátelé režimu připravují další převrat. Premiér zůstal klidný. Věnoval se revizi státního rozpočtu na příští finanční rok, který poprvé splýval s rokem občanským.

Na začátku roku 1936 mezinárodní atmosféra zhoustla. Británie zklamávala přechodem na politiku *appeasementu* vůči neomaleným agresivním evropským režimům. Sousedské styky se Španělskem se horšily. Salazar s transformovanou vládou projednával 10. února alternativy přežití, 21. února hovořil k poslancům parlamentu u příležitosti ukončení jejich legislativní sezóny. Díval se na mezinárodní situaci pesimisticky a nevěřil ani ve smysluplnost Společnosti národů: „*V posledních letech jsme viděli, jak se Evropa nechává unášet předkládanými fantaziemi a jak následuje chiméry, od nichž se čekalo všechno, ale z nichž nakonec nevzešlo nic. Locarno, Stresa, Spojené státy evropské, Hospodářská konference v Londýně už nejsou nadějí, jsou to hřbitovy*.“ Naopak chválil pevnou domácí linii: „*Už několik let přestala naše politika naštěstí být jednoduchým odrazem dvou nebo tří zemí. Naštěstí také získané zkušenosti ukázaly, že čas vypršel pro pravici nebo levici, ale že čas patří tomu, kdo umí a chce opravdu uskutečňovat svůj politický ideál. (…) Neříkám, že by neexistovaly jisté obavy a že události kolem nás nevyvolávají starosti. Nic z toho ale nemá jakýkoli vliv na další orientaci, protože naše budoucnost závisí jen na nás, tedy na vizi, kterou máme ohledně našich národních problémů a na naší síle vůle sloužit zájmům národa. Jedním slovem: čas je nyní a navždy náš!*“ Jaké jsou portugalské možnosti v napjaté době? Skromné: „*Pokud se jedná o právní formule, je třeba mít pravdu, pokud se jedná o jiné, je třeba být silný*.“

Československý chargé d´affaires dr. Eduard Jelen pečlivě referoval do Prahy o posledních Salazarových krocích a názorech. Portugalská snaha udržet mír v Africe i Evropě, projevovaná mezi zářím 1935 a únorem 1936, se nelišila přes všechnu vzdálenost vnitrostátních systémů od zahraniční politiky demokratického Československa. Pohled československých diplomatů na muže stojícího v čele Portugalska byl také proto v tuto chvíli celkem vstřícný. Doktor Jelen pozitivně

hodnotil Salazarovu snahu svolávat častěji parlament k rychlejšímu projednávání naléhavých zákonů. Především tlumočil Salazarova stanoviska k selhání Společnosti národů otřesené „habešským" konfliktem. Byla to stanoviska nekonvenční, ale krutě realistická: „*Nevím, zda těch tisíc smluv, které byly sjednány podle posvátné formule, jsou konec konců posílením Společnosti národů, či projevem nedůvěry k ní.*" Jinak motivované, ale obsahově shodné obavy z důsledků italské agrese ve východní Africe tehdy sbližovaly Prahu s Lisabonem nejvíce. Salazar v posledních projevech zdůrazňoval, že napadené Etiopské císařství je zemí, s níž mělo Portugalsko nepřetržité přátelské styky po staletí. Bránil se sice nařčení z „nesmiřitelného sankcionismu", ale neustále připomínal světu, že Portugalsko loajálně splnilo usnesení Společnosti národů a snažilo se přispět ke smírnému řešení konfliktu stejně jako doktor Edvard Beneš za Československo ve Společnosti národů.

Také vzrůst levicového radikalismu ve Španělsku se zdál Praze i Lisabonu stejně nebezpečný. Eduard Jelen vypisoval domů 11. dubna 1936 alarmující dění na Iberském poloostrově: „*Jak se dovědělo vyslanectví u důvěrného pramene, komunistické tlupy španělské překročily hranice, byly však portugalskými policejními silami zahnány. (...) Ovšem množí se odznaky komunistické, malované na lisabonských nárožích.*" Jakmile ve Španělsku zvítězila lidová fronta Manuela Azañi, stala se skutečně pevninská hranice mezi konzervativně autoritativním Portugalskem a levicovým Španělskem třaskavou linií zásadního ideologického konfliktu. Salazar svolal na 21. duben 1936 Nejvyšší radu národní obrany. Když rozebíral děsivou možnost války se Španělskem, uvědomil si, že v armádě stále pracuje málo skutečných profesionálů, zato tu neustále vypukávají malicherné rozepře. Hned nalezl východisko: poté, co přesvědčil prezidenta Carmonu, převzal 11. května k premiérské funkci a k vedení rezortu financí také funkci ministra války. V zemi, kde se vojáci domnívali udávat tón politice, byla kontrola armády civilistou neslýchaným krokem. Z československého zastupitelského úřadu hned hlásili riskantní novinku do pražského ústředí: „*Nutno vyčkati, jak se Salazarovi, který zde vlastně není zvláště oblíben, podaří se zhostit nového svého úkolu.*" Salazar sám se už opíral o „svou" stranu a „svůj" parlament, a tak se případného konfliktu s hlučnými, ale nepříliš schopnými vůdci ozbrojených sil nebál. Na toporné gratulace zkoprnělých generálů odpověděl: „*Musíme mít v poměrně krátké době armádu, kterou potřebujeme pro obranu velkých národních zájmů.*" Tomuto cíli se „*podřídí preference jednotlivců, ideje a postupy víceméně zastaralé a neúčinné.*" Konfrontace se skutečně nekonala a premiér opět docílil svého. Důstojníci se měli na pozoru před čistkami a opozice se bála tvrdšího postihu v „táboře pomalé smrti", který vláda 23. dubna zřídila na ztracené vartě impéria v obci Chão Bom u Tarrafalu na odlehlé severní straně kapverdského ostrova Santiago.

Oslavy desátého výročí „národní revoluce" mohly proběhnout v klidu a s veškerou propagandistickou pompou. V Braze, „*svatém městě revoluce"*, připomněl Salazar 26. května z verandy kasáren pěchoty „*lidem z Minha a z Portugalska"* mimořádně důrazně, že nastala éra jednoty a jistoty: „*Nediskutujeme o Bohu a ctnosti, nediskutujeme o Vlasti a jejích dějinách, nediskutujeme o autoritě a její prestiži, nediskutujeme o rodině a jejím morálním významu, nediskutujeme o slávě práce a jejím poslání.*" Mezi přemýšlivými zavládlo němé zděšení: nediskutovat znamenalo ztratit onu svobodu názoru i slova, kterou formálně zaručovala nedávno přijatá ústava. Řečník pozitivně bilancoval: „*A tak byly položeny velké pilíře stavby míru, řádu a jednoty Portugalců, silného státu, autority s prestiží, čestné správy, oživené*

ekonomiky, vlastenectví, korporativní organizace a koloniálního impéria.“ Když Salazar ještě takticky vyzvedl „*slávu armády“*, sklidil jako obyčejně potlesk.

Vstupní brána do věznice v Chão Bom u kapverdského Tarrafalu

Oslavy dozněly 28. května v Lisabonu vojenskou parádou. Salazar ani tady nevynechal příležitost oslovit veřejnost. Učinil tak v Parku Eduarda VII. mezi záplavou plakátů s nápisem *Revoluce pokračuje* při inauguraci výstavy, jež minulých 10 let představila jako „éru obnovy“ a dalších 10 let označila za „éru rozmachu“ (*engrandecimento*). Premiér a dvojnásobný ministr vyzvedl vykonanou práci a znovu vytyčil hodnoty Nového státu: „*Dvě poznámky učiním ze začátku. První je, že se mi zdá nemožné, aby každý vlastenecky smýšlející Portugalce nezaznamenal dílo zaměřené k rozmachu vlasti. Druhá je, že sama velikost díla a prostý běh času zvětšují naši odpovědnost. Deset let je velmi málo v dějinách země, ale je to dost, aby byly z velké části odčiněny chyby minulosti s cílem zmírnit nedostatky současnosti. Když hovořím o éře rozmachu, mám na mysli tři věci: přirozený rozvoj principů, jež jsou zakotveny v ústavě a mají nám dát oplodněním dobrého semene vloženého do půdy korporativní stát – silný, spravedlivý, mírumilovný a prosperující; intenzívnější využití materiálních možností metropole a celého impéria a zhodnocení portugalského lidu všude, kde se nachází, v naší zemi či v cizině; a konečně jako přirozený důsledek těchto úspěchů stále jasnější a ocenění našich konstruktivních kvalit a naší civilizační činnosti mezinárodním společenstvím*.“ Svou řeč končil bojovně: „*Dokud bude existovat jediný mráček nebezpečí z vnějšku, jediný zárodek vnitřního rozkladu, jediný Portugalec bez práce či chleba, revoluce musí pokračovat!*“

Salazar a Carmona při oslavách 10. výročí vojenského převratu

Jubileum nutilo přemýšlet. Po deseti letech uplynulých od pádu „staré republiky“ nemohla většina Portugalců Salazarovi upřít, že zajistil to, co kdysi sliboval: vládl pořádek, třeba kategoricky vynucovaný, zastavil se hospodářský propad za cenu mimořádného utažení opasků. Imperiální ideologie lichotila všem vrstvám, nacionalistická propaganda posílila pokleslé národní sebevědomí. Unavení a vždy poražení oponenti skládali zbraně, nevěřící se podřizovali. Mlčící většina národa se ukázněně modlila a pracovala.

Portugalsko ale nutně potřebovalo vybřednout z bídy. K tomu měly dopomoci nezměrné, ale stále nevyužité kapacity zámoří. Salazar zahajoval 8. června 1936 první hospodářskou konferenci portugalského koloniálního impéria. Připomněl koloniální zákon a naléhal, aby ekonomika evropské metropole a kolonií „*utvořily hospodářskou jednotu odpovídající jednotě politické a národní.*“ Jako řešení dosavadních „organizačních vad“ žádal, aby „*kolonie produkovaly a prodávaly metropoli suroviny a ze zisku z prodeje nakupovaly hotové výrobky*.“ Svému národu nevynikajícímu podnikavostí nařídil, aby „*Portugalci stáli v čela námořní dopravy, rozhýbali obchod, těžili v dolech a řídili zemědělství*.“ Odmítl, aby stát nesl náklady umožňující soukromým firmám v zámoří prosperovat na jeho účet. Premiérova kabinetní výzva, aby se vytvořením imperiálního ekonomického prostoru všechny jeho součásti rozvinuly tak, aby se pomohlo především „národnímu průmyslu“ v samotném Portugalsku, zatím spíš potvrzovala, že se právě tento záměr nedaří a že portugalský kolonialismus stojí ve stínu anglické zámořské exploatace a francouzského kulturně ekonomického nátlaku na zámořská území.

Na oficiální inauguraci červnového „Koloniálního týdne“ dal premiér pozvat i všechny diplomaty působící v Lisabonu. Ti si při této příležitosti uvědomili, že

nedávno byli nezvykle povoláni k vojenskému cvičení dokonce i bělošští branci z dalekého portugalského Mosambiku. Jako by se Portugalsko připravovalo na válku.

Zvýšený zájem o kolonie jen dokládal, že pro Portugalsko v době přestavby mezinárodních nabyla na významu obratná zahraniční politika. Salazar, ačkoli necestoval a nevyhledával přímé mezinárodní kontakty, pečlivě a kvalifikovaně zvažovat konstelaci měnícího se systému u vědomí, že jeho stále slabý stát musí být vedle stále hlučnějších evropských mocností krajně opatrný. Deset let po vojenském převratu stál předseda Rady ministrů, ministr financí a ministr války na vrcholu moci a věřil si, že mezinárodněpolitické komplikace zvládne.

OD EVROPSKÉ KRIZE K NOVÉ VÁLCE

Španělské nebezpečí

Pevnou a provázanou stavbou Nového státu mohl nyní nejspíše otřást velký mezinárodní konflikt. Sovětský komunismus, italský korporativistický fašismus a německý nacismus ohrožovaly hynoucí demokracii, versailleský řád se rozpadal a s ním světová rovnováha. Nesmiřitelnost ideologických střetů podobných dávným náboženským válkám už naplno poznalo Španělsko. Zuřivé srážky anarchistů, komunistů, trockistů, falangistů, monarchistů a všech dalších politických skupin vrcholily ustavováním „rudé armády“ a ozbrojeným zmatkem, který byl přesným opakem Salazarova ukázňovacího úsilí. V polovině června 1936 konstatovali sami poslanci madridského parlamentu, že se ve Španělsku uskutečnilo 146 bombových atentátů a spory si zatím vyžádaly 270 mrtvých a 1300 raněných.

Vyslanec Claudio Sánchez Albornoz zašel zkoumat stanoviska šéfa portugalské vlády a v hlášení z 13. června 1936 podrobně vylíčil svůj zážitek s patřičnou kastilskou nadřazeností a despektem vůči hostiteli: „*Nakonec mne přijal předseda vlády pan Oliveira Salazar. Jsem první z vyslanců španělské republiky, jemuž se podařilo dostat se až k muži, který vládne Portugalsku. Buď ironickou náhodou, nebo Salazarovým záměrným rozhodnutím má šéf antiparlamentní vlády svou oficiální kancelář v paláci parlamentu, dnes sídle Komory korporací Nového státu. O tom, jak silná je tradice v podvědomí nových mužů, svědčí skutečnost, že vstup do prezidentské kanceláře se skromně skrývá v bočním traktu budovy São Bento, bývalého kláštera, jakými je mnoho dalších oficiálních lisabonských budov. Prostá chodba. Prostota a samota. Žádný vrátný, ani živá duše. Procházím celé patro traktu paláce určeného předsednictví vlády, aniž bych na někoho narazil. Nakonec mě hledá voják (šedá uniforma, tmavá čepice a šavle u pasu) a vede mě do posledního patra, kde je Salazarova kancelář. Krátké čekání v salonu s nejjednodušší dekorací. Velká podezdívka, hladké stěny, dvě bílé koule, jejichž světlo činí zbytečným slunce, které proniká vybledlými záclonami, jednoduchý centrální stůl, pár židlí středního vzhledu a kožená sedací souprava opotřebovaná užíváním. Prach na podlaze i na nábytku. Šéf protokolu se snaží zkrátit čekání v předsálí snaživě zdvořilými slovy ve španělštině. Konečně mě vede k Oliveirovi Salazarovi kanceláří, kde sekretářům a písařkám můj příchod přeruší povídání a práci.*

Za sekretariátem kancelář předsedy vlády. V ní začíná luxus: stůl mezi velkými okny. Pohovka, několik křesel a další židle potažené modrým sametem. Stěny pomalované scénami lidových činností a velká zástěna za polstrovanou pohovkou, aby byl premiér skryt a ochráněn před prvními pohledy každého, kdo vstupuje do salonu dveřmi z chodby proti stolu.

Vestoje, u dveří sekretariátu, mě očekává Salazar. Oliveira je jméno matky, které se v Portugalsku klade před jméno rodiče díky tajemné a dosud nerozluštěné tradici. Pěkná postava, o něco nižší než moje, černé a husté vlasy, jimiž prokvétají nevelké šediny, obličej hladce vyholený a bledý, semitský profil výrazných rysů a nevelké jasné oči, které se často bez násilí usmívají a skoro se zavírají, aby se lépe vstřebávaly hluboké myšlenky účastníka rozmluvy, či kvůli nějaké nevyléčené poruše zraku. Toto je člověk, který dnes vládne Portugalsku z kouta své pracovny, samotář, jenž vede nejskromnější život ve strmé lisabonské uličce, skoro nedosažitelný jiným smrtelníkům.

Sedá si za stůl, na němž nevidím žádné papíry, a já do židle u levého okraje stolu. Mám před sebou diktátora portugalského lidu, i když se takovým nezdá. Žádný rys neprozrazuje muže činu. Všechno v něm je nevýrazné a bez kontrastu: obličej, gesto i barva hlasu. Začínám hovořit se Salazarem, všemocným vládcem barokní země. (...)

Žádná geniální státnická myšlenka nesplynula z jeho rtů během asi hodiny. Za dlouhé konverzace jen fráze bez plastičnosti vzdělance, žádný extra nápad neopustil jeho ústa. Salazar, profesor ekonomie, dobrý správce lidu s pevností zatvrzelého a rozhodného spořivce, člověk bez potřeb či přání tu byl krok vedle vyslance Španělské republiky. Nedokázal jsem zachytit ani vytušit v jeho slovech či gestech jakýkoli závan či záblesk člověka s genialitou schopnou obnovit od nejhlubších kořenů zemi vyčerpanou dlouhými staletími tvořivé historie. A ještě když jsem měl před očima stojícího Oliveiru Salazara s rukou nataženou k rozlučovacímu gestu, vzpomněl jsem si na slova, která před několika dny pronesl Monsignor Ciriaci, nuncius v Lisabonu, znalec Portugalska a jeho lidu: „I kdyby tahle situace trvala sto let, bude to vždycky provizorium.“

Sánchez Albornoz zaznamenal poněkud povýšeně typické Salazarovy vlastnosti: neproniknutelnost, tajuplnost, neokázalost a krajní opatrnost při konverzaci s cizinci obestřenými v každém případě podezřením, že by mohli narušit portugalský Nový stát. Španělský vyslanec o svůj přezíravý tón přijde za několik týdnů, když doma zažije tragický opak řízené portugalské stability.

Dekret lisabonské vlády z 8. července upřesnil kompetenci všech „orgánů hospodářské koordinace“ a umožnil kabinetu lépe kontrolovat nedávno ustavené korporace i fungující svazy zaměstnavatelů. V době amerického *New Dealu*, německých čtyřletek a ruských pětiletek potvrdil Salazar, že portugalské hospodářství půjde střední cestou státně monopolistického kapitalismu a odmítne jak plánování, tak liberální kapitalismus zprofanovaný doznívající hospodářskou krizí.

Poloostrovní poměry náhle rozrušil ozbrojený konflikt nečekaného rozměru. Ve španělském Maroku a v těsné blízkosti portugalských hranic povstali 17. července 1936 španělští katoličtí nacionalisté proti republice. Vůdce povstání generál José Sanjurjo pobýval právě v Lisabonu a 18. července se hodlal vrátit do válčící vlasti. Lisabonská vláda se poprvé dostala do problémů, když republikánský Madrid kategoricky žádal, aby se Sanjurjovi zabránilo v odletu. Salazar generálovi formálně zakázal použití vojenských letišť, přesto Sanjurjo 20. července klidně vstoupil do letadla na civilní ranveji v Cascaisu. Při rozjezdu došlo k tragédii: letoun se převrátil, vzplanul a generál Sanjurjo před konsternovanými svědky zahynul.

Generál Francisco Franco y Bahamonde padlého pohotově nahradil a brzy pro povstání proti republice získal podporu Německa a Itálie. Stalinův Sovětský svaz a Mexiko naopak podpořily levicové republikány. Ve Španělsku se rozhořela válka

protikladných ideologií. Konflikt hrozil strhnout do svého víru také sousední Portugalsko. Salazar pověřil své vyslance, aby urychleně jednali o nákupu zbraní a válečného materiálu v nejmodernějších britských, francouzských, belgických a československých zbrojovkách. V dlouhém rozhovoru s prezidentem Carmonou si premiér ujasnil politickou linii: vyhne se přímé účasti na válce, ve sporu dvou táborů ve Španělsku však bude morálně podporovat nacionalisticky a katolicky orientované povstalce.

Ministr zahraničí Armindo Monteiro takovou linii zdůvodnil 7. srpna 1936 v rozhovoru s britským chargé d´affaires: „*Území podřízená takzvané vládě v Madridu fakticky ovládají lidé z komunistické nebo anarcho-syndikalistické strany. Jejich vítězství bude ve skutečnosti vítězstvím lidí, kteří poslouchají příkazy z Moskvy. (...) Jde třeba vidět, že programy uvedených stran otevřeně deklarují (nebo implikují) ambici vytvořit federativní iberskou republiku. (...) V sázce je tedy naše svoboda, portugalský společenský pořádek a naše nezávislost*.“ Monteiro žádal Anglii, aby zaujala jasné stanovisko proti levicové španělské vládě; nepodařilo se mu to.

Nebezpečí revolučního rozvratu či obnovy iberské levicové jednoty pod španělskou kuratelou vyvolalo v Portugalsku reminiscence na dávné doby španělského útisku. Vláda psychózu strachu a a vzrušení zesílila řízenou patriotickou kampaní bojové přípravy. Vznikly uniformované oddíly Národní organizace Portugalské mládeže. Celonárodní pouť do Aljubarroty a Batalhy 14. srpna 1936 vrcholila prvním veřejným vystoupením Portugalské mládeže (MP). Z terasy posvátného kláštera Batalha pronesl Salazar nezvykle emocionální projev; vyzvedl vlastenectví a odsoudil cizí vlivy: „*Kromě bláznů a zvrhlíků nemohou existovat Portugalci, jejichž politická činnost by byla směrována, řízena, chválena, podporována nebo placena zahraniční mocností*.“ Projev věnoval především obraně vlasti: „*Jsme tu v klášteře pietně zřízeném k připomenutí bitvy a podle ní i pojmenovaného, v chrámu, kde se střídaly generace věřících při modlitbě, pár kroků od kaple zakladatele, kde spočívají Jan I., Filipa Lancasterská a jejich děti (jako kdyby láska rodičů a oddanost dětí i v zemi přežily smrt) – hrdinská rodina, „slovutná generace“ obětující se ve službě vlasti při studiu, ve válkách, objevech, dobývání i svou vládou. A velmi blízko v sále kapituly neznámý vojín, jistě syn lidu, plnoprávně připuštěný v klášteře k sousedství s králi; ten představuje neznámé úsilí, anonymní příspěvek, na němž spočívají vítězství a po tolika vzdálených staletích životní oběť pro stejnou vlasteneckou věc. Nevím, zda vůbec máme v Portugalsku prostředí s větší spiritualitou, kde naše rozjitřená duše pociťuje ty nejvyšší city: Bůh, vlast, rodina, povinnost, oběť, nezištnost. (...) Jsme syny a činiteli tisícileté civilizace, jež povýšila národy a dala jim vyšší koncepci života, když nadřadila duch nad hmotu a rozum nad instinkty. (...) Přišli jste ze všech koutů země a představujete celé Portugalsko. Slyšte. Vznáší se nad námi hrdinský duch Nun´Álvarese, je dokonce slyšet velitelský hlas, hřmot bitvy. A když by bylo potřeba a vy byste byli povoláni, abyste bojovali pod jeho vlajkou, nebude ani jeden z vás - vím to dobře - kdo by neodpověděl: připraven!*“

Na počátku španělského konfliktu se Portugalsko kvůli ohledům na spojeneckou Anglii oficiálně přihlásilo k politice neintervence. Pro vnitřní potřebu Salazar 15. srpna podepsal dokument *Veřejný pořádek v Portugalsku a události ve Španělsku*, jímž jako základ státní politiky stanovil „*legalitu“* a „*nevměšování do vnitřních záležitostí jiného suverénního státu“*. Neoficiálně Salazarova vláda od začátku sympatizovala s Frankovými katolickými nacionalisty. V Portugalsku působil jako styčný důstojník sám bratr povstaleckého vůdce Nicolás Franco s falešným pasem, frankistický Vládní výbor ustavený v Burgosu nacházel v Lisabonu plné pochopení.

Pochodující oddíl Portugalské mládeže (MP)

Salazarův postoj vůči občanské válce ve Španělsku odhalil ve své zprávě z 22. srpna československý legační rada Jaroslav Kabelka: „*Není pochyby, že také sympatie zdejší vlády jsou zcela na straně španělských nacionalistů, pro které se zde nakupují různé zásoby (hlavně benzin) a kteří přes Portugalsko dostávají asi také různý válečný materiál z ciziny. Včera ráno telefonoval anonym na některé zdejší vyslanectví, že do Lisabonu připluly dvě německé lodi s válečným materiálem určeným pro španělské povstalce, který se spěšně překládá do vagónů. Francouzský vyslanec v dnešní rozmluvě mi připouštěl, že zpráva může býti pravdivá, poněvadž část přístavu je uzavřena vojskem…*“ Po několika dnech však diplomat musel informovat o vládním dekretu, který zakazoval vývoz, reexport nebo tranzit válečného materiálu Portugalskem do Španělska, jeho osad a marockého pásma. Portugalské předstírání neutrality při jasném stranění Frankovi vytvořilo přehradu nedůvěry mezi Lisabonem a Prahou, kde se neutralita brala vážně.

Španělská válka však byla Lisabonu mnohem blíž než Praze a už svými prvními masakry nenabízela nic pozitivního jakékoli portugalské názorové skupině. Na zasedání vlády 21. srpna předložil Salazar ponurý obraz mezinárodní a v jejím důsledku i vnitropolitické situace. V jednom měl pravdu: vnější otřes se ihned projevil militantním neklidem doma. Už koncem srpna žádali pohrobci národních syndikalistů na velkém shromáždění, aby vláda vytvořila „občanskou legii“ na pomoc španělským frankistům. Vůdce Portugalské mládeže volal při manifestaci uniformovaných chlapců v Lisabonu: „*Portugalská mládež naléhavě prosí, aby jí nebylo bráněno vyjadřovat přízeň a těšit se společnosti a ochraně svých kamarádů z Itálie, Německa a Španělska. Stručně řečeno, žádá ustavení nacionalistických milic.*“ Levice odpověděla výzvami k „*lidové, demokratické a socialistické“* revoluci v Portugalsku. Začátkem září podnítila tajné komunistická organizace vzpouru posádek válečných lodí *Dão*, *Bartolomeu Dias* a *Afonso de Albuquerque* zakotvených v ústí Teja před Lisabonem. Incident vzdáleně připomínal akce vedoucí před čtvrtstoletím k likvidaci monarchie.

Vláda proto zasáhla rázně a neváhala nasadit ani letectvo. Při likvidaci vzpoury deset námořníků padlo, šedesát bylo zajato a rychle odsouzeno, většinou k dlouhodobému vyhnanství.

Salazar dal 10. září publikovat ve všech novinách dokument „*Veřejný pořádek v Portugalsku a události ve Španělsku*“. Odsoudil zde revoltu „*několika tuctů námořníků bez velitelů a jakýchkoli hodností*“ a osobně se přihlásil k odpovědnosti za její potlačení. Především varoval před zneužíváním španělské krize. Zeměpisná poloha Portugalska „*budí nyní velký mezinárodní zájem o pořádek nebo nepořádek mezi naším lidem“*, ale ti, kdo mají zájem „*na naší anarchii“*, přeceňují „*revoluční kapacitu svých agentů“*, podceňují „*defenzivní i ofenzivní možnosti našich sil“* a neznají „*odpor lidu k tomu, aby ve prospěch cizí země ztratil svou svobodu a základy své civilizace*.“ Vojákům sdělil, že „*kdo je proti národu, nemůže být v armádě*“. Vymezil se proti komunismu a prohlásil, že „*nebudeme souhlasit s tím, aby nás zotročil*.“ Toho dne večer se rozrušený Salazar uklidňoval obvyklým způsobem: chodil dlouho úplně sám ztichlými ulicemi hlavního města.

S odkazem na „vnější nestabilitu“ prošel zákon ze 14. září, podle něhož byli všichni jednotlivci i organizace povinni přijmout principy Nového státu, odmítnout „komunistické ideje“ a udat spoluobčany, kteří by „vyznávali podvratné doktríny.“ Poněkud zděšení českoslovenští diplomati referovali, že každý Portugalec ve státní službě a významnější funkci musí podepsat tuto neslýchanou klauzuli: „*Prohlašuji na svou čest, že plně stojím za společenským řádem spočívajícím na politické konstituci z roku 1933 a že výslovně odmítám komunismus a všechny podvratné ideje.*“ Příštího dne schválila vláda zřízení Portugalské legie (LP); do těchto režimních milic se za pár týdnů přihlásily desítky tisíc lidí ze všech společenských vrstev. Bojový pokřik legionářů prozrazoval, kdo je iniciátorem a hybatelem této organizace: *Legionáři, kdo žije? Portugalsko! Portugalsko! Portugalsko! Legionáři, kdo velí? Salazar! Salazar! Salazar!* Dobře zorganizovaná manifestace v Portu 18. září 1936 vyjádřila lisabonské vládě nadšenou podporu.

V oficiální nótě z 23. září lisabonská vláda (se zřetelným Salazarovým rukopisem) vyhodnotila mezinárodní komplikace vyplývající ze španělské občanské války, jež nabyla „*povahy mezinárodního boje*“. Dokument vysvětloval politiku „neintervence“ hlásanou západoevropskými mocnostmi, ale vzhledem k blízkosti front a k obavám z „*komunistického iberského plánu*“ ohrožujícího portugalskou státnost s převažující politikou v podtextu polemizoval. Zajištění země Salazar vysvětloval i 19. října důstojníkům při ukončení cvičení kavalérie u obce Vila Nova da Rainha. Žádal vytvoření moderní armády Nového státu, jež by čelila „*náboženským válkám naší doby*“, tedy nepřátelským ideologiím pronikajícím ze Španělska i Francie. Poukázal na potřebu napodobit panovníky ze 16. století, jejichž katolická pevnost „*zbavila Portugalsko hrůz náboženských válek, jimiž trpělo mnoho zemí*.“ Svým vojákům slíbil, že mír v rozbouřené době zajistí především vnitřní politika a její jasná stanoviska.

Jaká to jsou, to se ukázalo 23. října. U vědomí skutečnosti, že frankisté ovládají všechny oblasti hraničící s Portugalskem, Salazarova vláda přerušila diplomatické styky s republikánským Madridem. Pro přátele ohrožené republiky i hlasatele „neintervence“ to byl signál odejít. Vyslanec španělské republiky Sánchez Albornoz odjížděl 26. října z Lisabonu do Francie na téže lodi, jíž se vracel do Prahy také československý legační rada Kabelka.

Přátelství mezi MP a skauty a propagace dívčí složky MP

Originální politiku podpory frankismu lišící se od evropské neutrality bylo třeba rozšířit mezi populaci obvyklým masově propagandistickým aktem. V Lisabonu demonstrovaly 31. října večer početné davy na Obchodním náměstí věrnost režimu a Salazar k nim z balkonu Ministerstva financí promlouval: „*Přiznávám, že mě bolel poslední vynucený akt naší zahraniční politiky; my a Španělsko jsme dva bratři. (...) Ale v neštěstí a hrůzách španělské občanské války cítíme ztráty jeho hmotného a uměleckého dědictví i prolévání krve jako ztráty naše.*“ Proto by „*obezřetnost byla zbabělostí a tolerance ztrátou sebevědomí.*“ Nakonec Salazar naznačující ohrožení od španělské republiky pateticky volal: „*Můžeme počítat s vaší oddaností? S vaší obětí? S vašimi životy?*“ Rozrušené zástupy pak metropoli předvedly, jak se dělají nenávistné kravály: jedna zdivočelá skupina stoupenců režimu vyčistila kavárnu *Brasileira*, kde se scházeli liberálové, další napadla redakci listu *Republika*, jiná varovně pokřikovala před redakcí *Hlasu*.

S takovou podporou dopadal nyní vládní bič na všechny její odpůrce. Do trestného tábora v Chão Bom u Tarrafalu na kapverdském ostrově Santiago přibyla koncem října první skupiny 127 politických vězňů - komunistů, vůdců vzpoury námořníků, odborářů. Určité nebezpečí pro Salazara nyní představoval i umírněný zastánce britské politiky Armindo Monteiro: mohl kolem sebe soustředit neochvějné stoupence velmocenského spojence a prosazovat s nimi politiku skutečné neintervence; šéf vlády ho tedy uklidil do „pozlaceného exilu“ – populární a vzdělaný Monteiro dostal funkci velvyslance v Londýně, kde mohl své anglofilské postoje vhodně uplatnit, aniž by Salazarovi překážel doma. Momentálně klíčový rezort zahraničních věcí převzal - sám Salazar. V době, kdy Hitlerovo Německo a Mussoliniho Itálie podpořily Franciska Franka, staly se populární i v Portugalsku. Uprostřed listopadu se v Lisabonu okázale promítaly německé a italské propagandistické filmy za účasti delegací Hitlerjugend, Italské fašistické mládeže a Portugalské mládeže. Koncem měsíce se připravovaná reforma školství zvrhla v zákon, který zkrátil a zideologizoval výuku a podřídil školy dozoru vůdců Portugalské mládeže.

Všemocný premiér postavil svůj Nový stát na nacionalistickou stranu španělského konfliktu. Mezinárodní ohlas svých kroků si mimo jiné ověřoval 13. listopadu, když si na osobní konzultace na 16.30 hodin svolal všechny šéfy diplomatických misí. Hovořil pak zvídavě a podrobně celé hodiny s každým zvlášť. Doktor Eduard Jelen se dostal na řadu pozdě večer a dialog stručně zaznamenal: „*Ministerský předseda se zajímal o naše otázky církevně-politické (…). Zvláště však se ptal na naši smlouvu s Ruskem. Použil jsem této příležitosti, abych ho informoval o čistě defenzivní povaze této smlouvy i jejím vztahu k smlouvě francouzsko-ruské a paktu Společnosti národů. Potom vyptával se ministerský předseda dále na činnost komunistů u nás a zvláště na to, zdali se, majíce smlouvu s Ruskem, nebojíme pro svůj vlastní stát bolševického nebezpečí. Po této stránce dostalo se mu potřebných informací a měl jsem tu příležitost poukázati na celkový vývoj naší politiky od převratu a zvláště na naši sociální politiku a její vývoj i za dnešní krize hospodářské. Konečně se zajímal o to, zdali komunistická agitace u nás je volná a jaké máme prostředky proti jejím výstřelkům. (…) Ministerský předseda projevil o tyto otázky opravdový zájem, pochopitelný ostatně, uvážíme-li, že se zde snaží vyloučiti jakékoli nebezpečí komunismu a jeho agitace a že k tomu cíli rovněž se pokoušejí o zintensivnění sociální politiky státu.*“

V diplomatické nótě zaslané 11. prosince 1936 britské vládě Salazar opatrně vysvětlil, že Portugalsko nedůvěřuje „*ušlechtilé myšlence*“ neutrality ani možnosti vyřešit španělský konflikt svobodnými volbami. Nabídl portugalské zprostředkování míru u vědomí, že o ně nebudou mít mocnosti zájem.

Končil rok 1936, v němž byla cítit budoucí válka. Němci obsadili demilitarizované Porýní, aniž by riskantní výsměch versailleskému míru vyvolal odvetu garantů mezinárodního systému. Německo-rakouská smlouva roztrhala poválečné mírové smlouvy - jak versailleskou, tak saintgermainskou. Nově založená Osa Berlín-Řím sešikovala kolem nejvýbojnějších diktátorů všechny světové antiparlamentaristy a antidemokraty, Komunistická internacionála sice volala ke zničení starého světa, ale německo-japonský Pakt proti Kominterně obklíčil Sovětský svaz a naznačoval, že nevyhnutelná příští válka proběhne jako světový konflikt.

Portugalsku hrozilo nyní především přenesení brutální španělské války za jedinou hranici, kterou ale na španělské straně kontrolovali nacionalističtí, ideologicky blízcí povstalci generála Franka. Salazar, ačkoli opakoval svou věrnost politice neintervence, v lednu 1937 dvakrát projednával s Angličany prostřednictvím diplomatických nót eventuality rekrutování dobrovolníků pro kteroukoli ze stran španělské fronty. V nastalém mezinárodním napětí ve skutečnosti uvolnil prostor pro pomoc oddílům Franciska Franka. Nevalně hlídané hranice nyní překračovali portugalští stoupenci katolických frankistů. Podle Viriata, antického vůdce Lusitánů bojujících proti Římanům, si říkali *viriatos* a bylo jich nakonec v povstalecké armádě rozptýleno mezi 20 a 30 tisíci. Pár stovek Portugalců se však vřadilo také do republikánských oddílů na druhé straně fronty.

Znepokojivé zprávy přicházely z Londýna. Němečtí diplomaté tam záměrně zaváděli řeč na koloniální problém a postupně Brity připravovali na to, že budou muset Berlínu potvrdit případné převzetí nějaké části portugalských držav v Africe, bude-li portugalská obchodní bilance s Německem kvůli nedostatku deviz silně pasivní. Nic nemohlo Salazara více zneklidnit – a zároveň mu nic nemohlo lépe nahrát k dalšímu sjednocování národa vyvoláváním paniky. Pověsti, že zámoří je ohroženo, skutečně vzrušily většinu portugalské veřejnosti, jíž připadlo logické projevovat vlasteneckou

solidaritu s obhájcem impéria. Premiér se tématu energicky chopil a už koncem ledna 1937 odpověděl domácím i zahraničním posluchačům nebývale kategoricky: „*Vzdáleni všem čachrům nepostoupíme, nepronajmeme ani nerozdělíme naše kolonie. (...) Nedovolují nám to naše ústavní zákony; a kdyby jich nebylo, nedovolilo by nám to naše národní svědomí*.“

Ohrožení kolonií vyvolávalo nutnost respektovat politiku britského ochránce. Londýnský Mezinárodní výbor pro aplikaci dohody o neintervenci si vynutil dekret z 20. února 1937, jímž se lisabonská vláda přihlásila k politice neintervence a zakázala masové odvody do kterékoli ze španělských armád. Salazar si za touto clonou dovolil kritizovat dokonce i neúčinnou politiku britského spojence; při pohledu na ruské lodě hlídkující jménem neutrality u Iberského poloostrova soudil, že je „*katastrofální připustit, aby Rusko hrálo jistou roli v iberské politice, v níž je zajímá jen revoluční aspekt*.“

Hledání dalších spojenců překročilo oceán. Zástupci početné portugalské diaspory v Brazílii přišli 15. dubna pozdravit lisabonskou vládu a Salazar na zdravici odpověděl květnatým projevem k „*brazilským bratřím*“. Při zmínce o španělské občanské válce volal po vlastenecké spolupráci a své historizující patriotické připomínky zakončil aktuálně: „*Dnes více než kdy jindy Portugalsko počítá se všemi svými syny*.“

Nebezpečí ze Španělska i ze vzdálenější Evropy nebylo zažehnáno. Britové sice potvrdili, že spojenecké závazky vůči Portugalsku respektují, ale svou vstřícností vůči Německu v rámci sílící politiky *appeasementu* vyvolávali v Salazarovi obavy. Nedůvěra byla oprávněná. Hermann Goering se dověděl od jistého vysoce postaveného britského přítele, že Německo při případném přerozdělování kolonií nedostane Tanganiku, zato však jiná území od zemí, které „*disponují rozlehlými koloniemi, ale jen nepatrnými zdroji k jejich rozvoji*.“ Portugalci si s úzkostí připomínali německé pokusy z doby před světovou válkou rozchvátit portugalskou Afriku, když německý ministr Hjalmar Schacht v květnu v Paříži žádal „vyřešit“ německé koloniální nároky v souvislosti s evropskými otázkami. Soustředěná německá kampaň začala přinášet výsledky. Sám lord Halifax pak navrhoval uspořádat za účasti Německa konferenci, která by projednala případné přerozdělení Afriky.

Téměř denně komplikovaly portugalskou zahraniční politiku španělské události. Lisabonská vláda 20. května odmítla britský požadavek odvolat své „dobrovolníky“ ze španělských front. Dalšího dne se Salazar jménem své vlády odmítl podílet na mezinárodním šetření zločinného bombardování baskické obce Guernica, neboť Portugalsko „*není válčící stranou, a nemůže být tedy ani soudcem*.“

Oslavy 28. května proběhly roku 1937 jako netradiční odpověď na dobová ohrožení. Namísto armády defilovali v Lisabonu před veřejností uniformovaní členové Portugalské legie a Portugalské mládeže. Salazar to příštího dne ocenil v *Deníku zpráv*: „*To, co jsme viděli, představuje bezpochyby neomezenou oddanost, velké osobní oběti, to nejlepší vlastenectví, zázrak snažení a práci několika měsíců, a proto to byla ve vší své kráse pouhá ukázka toho, co se stane, až Portugalská mládež podchytí všechny portugalské mladé a až Legie zformuje do zbraně celý národ*.“ V listu *Století* potvrdil, že „*jsme rezervovali oslavy 11. roku národní revoluce Portugalské mládeži a Portugalské legii jako začátek nového desetiletého cyklu éry rozmachu.*“ Československý chargé d´affaires si stejně jako ostatní diplomaté v Lisabonu ze slavnosti odnesl příznivé dojmy. Pochválil šestnáctitisícový průvod „legionářů“ i dobrý výcvik této stráže režimu, pochválil i samotného premiéra, který proti obvyklému individualismu úspěšně postavil disciplínu, mužnost, obětavost a

solidaritu. Také vlastenecký příklon k zámoří vláda výmluvně posílila: 19. června Salazar otevřel Historickou výstavu (koloniální) okupace jako „*kategorické potvrzení portugalského práva na zámoří a pevného odhodlání ubránit je proti ambicím a útokům jiných.*“

Světový řád se hroutí

V neděli 4. července 1937 se nad Lisabonem zrodil krásný letní den. Slunce už svými paprsky pozlatilo zchátralé cimbuří Hradu sv. Jiří i věže chrámů sestupujících k ústí Teja. Salazar u svého domu nastoupil do automobilu a odjel na pravidelnou bohoslužbu. V 10.20 hodin z vozu vystupoval u soukromé kaple – a vtom se ozvala ohlušující detonace. Silná bomba roztrhla vodovodní potrubí právě před vchodem do domu, jehož součást kaple tvořila. Těsně u automobilu se otevřel hluboký kráter. Atentát se jako zázrakem nezdařil - střepiny a létající dlažební kostky nikoho nezranily. Bledý Salazar zůstal chvíli zaražený, ale pak suše pronesl: „*Dobrá, pojďme na mši*.“ Po obřadu už věděl o pokusu o atentát celý Lisabon. Kdo plánoval Salazarovu smrt? Političtí odpůrci? Anarchisté? Armáda odstrčená tím, že se nesměla předvést při nedávných oslavách? Soukromý atentátník, do jehož krytu v sousední ulici vedla podzemní stokou asi 200 metrů dlouhá spouštěcí šňůra?

Zatímco policie incident bez úspěchu vyšetřovala, premiér jednal. Ještě téhož dne odpoledne nastoupily do ulic šiky Portugalské legie a Portugalské mládeže, aby hlasitě podpořily „šéfa“ Nového státu a vyjádřily „odpor ke komunismu a ke všem podvratným ideologiím.“ Na úterý 6. července svolal Salazar do vládního paláce São Bento patnáct set důstojníků pěchoty i námořnictva a svůj projev zdaleka neadresoval jen jim. „*Zaznamenávám z hloubi duše této manifestace váš rozhořčený protest, vaše pozdravy, vaše sympatie a podporu. (…) Nemohu však přestat zkoumat, až do zjištění příčin, fakta určitého významu a především ta, jež se mohou odrazit jako důležité v národním životě. Víte, že tento režim, kterému se ještě dnes říká diktatura a nyní se nálepkuje i jako fašistický, je měkký jako naše zvyky, skromný jako sám život národa, přátelský k práci a k lidem. Není tu ani povrchní, ani hluboká agitace, třídní rozdělení, ani nepotlačitelná nenávist v širokých masách, sbratřených nyní v nejvyšší snaze povznést národ. Ale nevidíme-li vnitřní příčiny, vidíme jich dost v mezinárodní atmosféře přeplněné napětím, nabité ideovými systémy, které jsou systémy zločinu - a náš postoj vynikal vždy tím, že jsme je nazývali pravým jménem.*“

Salazar podal obšírný geopolitický pohled na portugalskou situace a na historii portugalsko-britských vztahů. Anglická politika neintervence ho však nyní donutila opatrně formulovat určité výhrady. Proč? „*My na poloostrově máme specifické zájmy a hrozí nám rizika, která jiným nehrozí. Máme za to, že veřejné mínění v některých zemích, zejména ve Francii a Anglii, je ve vztahu ke skutečnému španělskému problému a k povaze tamních událostí deformované. Někteří nevěří v komunistické nebezpečí; my ho naopak vidíme, cítíme a bojíme se, že se se zahraniční pomocí usadí ve Španělsku a nakonec znemožní Španělům, aby si vybrali vlastní režim. (…) Odtud pramení náš postoj od první hodiny, odtud pochází naše obava, aby neintervence nefungovala na úkor španělského nacionalismu, aby se zachovala bariéra mezi Portugalskem a iberským komunismem. Odtud také pochází nenávist, jíž jsme vystaveni.*“

Řečník vyzval k upevnění svazků s Británií i k posílení národní obrany, protože „*se nejedná jen o život toho nebo onoho; jedná se o naši zemi, o náš lid, o naše dějiny, o*

budoucnost Portugalska. (...) A když přijdou další atentáty? I tehdy, pánové, budeme pokračovat...“

Mocný předseda vlády se představil jako analytik, státník i hrdina. Atentát posílil jeho postavení obětavého mučedníka pro národní věc a umožnil pronásledovat násilnické oponenty symbolizované neznámým pachatelem zákeřného teroristického činu. Španělská válka spěla k tragickému vrcholu a blízké nebezpeční neustále Portugalcům připomínalo historická dramata, v nichž jen s Boží pomocí přežila portugalská státnost. Salazar se už jasně stavěl na Frankovu stranu. Iritovala ho bolševická rétorika vnášená do Společnosti národů i do pokusů o řešení španělského konfliktu. Všude si dělal nepřátele, když házel do jednoho pytle mocnosti evropského Západu i Východu a otevřeně se obával „*hrozby intervence, která tkví v podstatě anglo-francouzsko-ruské politiky*.“ V bombardování baskické Guerniky německým letectvem viděl důkaz, jak obludně vzrostl rozpor mezi frázemi o humanizaci války a stále větší krutostí jejího praktického vedení. Portugalská nóta z 1. června předaná *Foreign Office* protestovala proti tomu, že londýnský Výbor pro nevměšování nedokáže prosadit vynucovanou neintervenci. Britové označili nótu za „tragickou“, protože Salazar naznačoval možnost vlastních akcí proti málo funkční námořní blokádě Iberského poloostrova.

Do krize promluvily i Spojené státy americké. Státní tajemník Cordel Hull v memorandu ze 16. července vyhlásil, že se zahraniční politika USA bude řídit principy zřeknutí se síly a nevměšování. Vyjádřil také obavy z rostoucí tendence internacionalizovat každý konflikt. Salazara dokument neobvykle silně oslovil a ještě víc ho zaujaly úvahy o budoucnosti mezinárodních vztahů. Stáhl se do klidu pracovny, přemýšlel, psal a 20. července poslal do Washingtonu stanovisko portugalské vlády, vlastně svůj komentář.

Příčiny soudobé krize viděl v nedostatečné znalosti motivů špatného stavu světa a hlavně v nezměrných ambicích vyřešit všechny potíže najednou nějakou samospasitelnou formulí. Odsoudil „*sovětskou mystiku“*, která rozvrátila svět revolucí stejně jako další nesmiřitelné ideologie otrávily vztahy mezi národy. Tak se zrodily bloky, které vedou k rozštěpení světa. Hluboko v základu mezinárodního soupeření leží upřednostnění hospodářských záležitostí před morálními. Takzvaný ekonomický pokrok totiž jen zhoršuje a rozvrací společenský řád v národním i mezinárodním rozměru. Už velká krize byla přirozenou reakcí „*na nelidskou ekonomiku“*. Jestliže po odeznění nejhorších důsledků krize nebude ekonomický nerovnováha „*napravena návratem ke skromnosti a hospodárnosti, co bude s ubohým lidstvem?“* Nebezpečí doby tkví v neřešitelném dilematu. Na jedné straně „*lidé aspirují na větší díl už nedostačujícího bohatství nebo hrozí neprozřetelně spotřebovat bohatství nahromaděné staletími práce a hospodárnosti*,“ zatímco na druhé straně „*nedůvěra a nervózní mezinárodní situace stále zmenšují množství statků určených k legitimní spotřebě lidí ve prospěch zbrojení*.“ Tak se hroutí přirozená struktura národních ekonomik a vysychá mezinárodní kredit, jímž by „*bohaté, pokročilejší nebo lépe disponované země mohly pomoci jiným při hospodářském rozvoji*.“ V politické oblasti je zapotřebí se ptát, zda je „*dnešní internacionalismus faktorem míru nebo války. Jeví se nám, že internacionalismus zakrývající tendence vyslovované národními imperialismy je zdrojem komplikací a nebezpečí. Myšlenky nadnárodní organizace stejně jako kosmopolitní tendence jsou buď v základu chybné a lidsky nemožné, nebo jsou tak vzdálené současným podmínkám, že mohou fungovat (...) jen jako rušivé prvky...“*

Salazarovo tažení proti soudobému ekonomickému kosmopolitismu se tentokrát nedočkalo ocenění ani popularizace. A přece dokument zaslaný do Washingtonu celkem prozíravě, třebaže ze staromilsky konzervativního hlediska předpovídal důsledky ideologické intolerance a vyvolával oprávněné obavy jak z budoucího velmocenského imperialismu, tak z nového selhání technického pokroku. Za Salazarem ale nestála taková moc, aby varování mířící přes oblouk času až k politickým i ekologickým omylům 21. století mělo patřičnou váhu. Opatrnost a spořivost venkovana z Vimieira byly spíš k smíchu. A tak si filozofující autoritář dělal svým realismem i nacionalismem nepřátele.

Československá vláda se přes rozdíly v hodnocení španělské války poslední dobou stavěla k Portugalsku poměrně kolegiálně, protože obavy Lisabonu z italského pronikání do Afriky a z německých hrozeb koloniím souzněly s pražskou nevolí z německých a italských snah o úplnou revizi versailleského systému, na němž Československo stálo. Do vztahů mezi dvěma zeměmi však zasáhl nečekaný politický incident. Portugalsko objednalo ve Zbrojovce Brno pro svou armádu 2500 moderních kulometů, ale v létě 1937 narazil sjednaný obchod na obavy Prahy, aby zbraně nebyly použity ve Španělsku. Vyslanec José da Costa Carneiro na Salazarův pokyn konzultoval tuto citlivou otázku s ministrem zahraničních věcí Kamilem Kroftou a 24. července z Prahy hlásil do Lisabonu, že československá vláda bude dodržovat své neintervenční závazky a zbraně zřejmě odmítne dodat. „*Není pochyb, že zaujali toto stanovisko na naléhání Francie a Ruska.*“ To Salazara rozhořčilo. Depeší poslanou 26. července Carneirovi zrekapituloval portugalské postoje ve španělském konfliktu jako shodné s československými a zdůraznil, že proti portugalským akcím na mezinárodní scéně zatím nikdo oficiálně neprotestoval. Ale horečné debaty v Praze nikam nevedly, a tak Salazar 31. července vyzval svého diplomata, aby se připravil opustit Prahu, nebudou-li dodávky zbraní realizovány. Salazar se v těchto týdnech zabýval nejvíc právě československým případem a nějaký čas nechtěl hnát konflikt s proslulým demokratickým středoevropským státem na ostří nože. „Neupřímnost“ a mnohoznačnost československé argumentace však podle něho zasahovala portugalskou prestiž na citlivém místě. „Nepřátelské postoje české vlády“ se pokoušel sladit s portugalskými zájmy z Londýna i Armindo Monteiro, ale pak už zasáhl Salazar. 12. srpna nařídil Carneirovi přesídlit do Vídně a vyslanec to 18. srpna po několika posledních jednáních učinil. Oficiální československý velvyslanec sídlící v Madridu Robert Flieder byl 19. srpna vyzván, aby zrušil československou misi v Lisabonu, která po celá léta bedlivě pozorovala zrod Salazarova systému a snažila se ze všech sil přispět ke vzájemnému poznávání tehdy vzdálených národů. Bylo neobvyklé, že by se kvůli jedinému ekonomicko-politickému problému úplně likvidovaly veškeré vztahy mezi dvěma evropskými státy, ale to právě dokazovalo, jak nesmiřitelně Salazar posuzuje „urážky“. Diplomatické styky s Československem skončily – pro Salazara navždy. Armindo Monteiro se marně snažil koncem srpna při srdečných rozhovorech s Janem Masarykem v Lánech spravit, co se rozbilo. Salazar už zůstal podle svého zvyku „vůči Čechům“ neoblomně nepřátelský.

Při zahájení X. sjezdu Mezinárodního svazu proti tuberkulóze konaném 5. září v Lisabonu Salazar obvinil „*materialistickou civilizaci naší doby“* z prohlubování utrpení, odsoudil svět, v němž zdraví lidí ničí hmotný nedostatek, psychická nerovnováha, disproporce mezi bohatstvím a nároky, nereálné požadavky luxusu, zneužívání kapitalismu, otravování společenských vztahů a atmosféra nenávisti. Obecné myšlenky ovšem zapadly mezi přibývajícími „rušivými prvky“.

Znepokojený Salazar zdůraznil svou funkci ministra války, když pozorně sledoval říjnové manévry na planinách Alenteja v okolí Estremozu. V projevu 16. října před generálním štábem neskrýval, že je zatím s vybavením armády nespokojen. Slíbil ale, že v blízké budoucnosti zajistí, aby armáda byla „*schopná, vzorná, účinná*." Chápal, že jeho armáda by v žádném mezinárodním konfliktu neobstála, proto preferoval ty ozbrojené složky, které zajišťovaly vnitropolitický klid. Pravidelně se dával informovat o výsledcích tajné války proti radikální opozici. Agenti politické policie už pronikli do ilegálních komunistických, anarchistických a odborářských organizací a PVDE poučená italskými a německými kolegy zastrašovala protivníky režimu periodickými a neustávajícími vlnami represí.

Když se v porcelánce v Sacavému schylovalo k dělnickým nepokojům, vybuchla tu nečekaně bomba. Bylo to dílo revolucionářů, nebo vůdce „Rudé legie", jistého Josého Henriquese, placeného provokatéra PVDE? Každopádně se několik nespokojenců ocitlo až ve vzdálené kárné „trestní kolonii" Chão Bom u Tarrafalu na Kapverdách. Tam zemřelo na podzim roku 1937 prvních šest internovaných politických vězňů, aniž by o tom referoval jiný než pronásledovaný ilegální tisk.

V mezinárodním napětí nyní všechny oblasti portugalských zájmů pociťovaly ohrožení. K asijským břehům vyjely válečné lodě *Gonçalo Velho* a *Bartolomeu Dias*, aby demonstrovaly vůli uchránit Macao nebezpečí války, kterou Japonci rozpoutali proti Číně. Nejasné britské komuniké z 1. prosince 1937 potvrzovalo, že Londýn skutečně zahájil s Hitlerem jednání o možném přerozdělení kolonií.

Nejvíce rizik přinášela Portugalsku a konec konců i Salazarovu postavení v zemi občanská válka ve Španělsku. Zároveň konflikt za blízkými hranicemi omlouval pomalou přeměnu Portugalska v policejní stát. Salazarův favorit Franco sice vítězil, ale jeho režim spojoval úspěchy na bojištích s hegemonistickými tendencemi. V San Sebastiánu přinesl jeden falangistický časopis mapu Iberského poloostrova s nápisem *Jednota* od kraje ke kraji celé oblasti. Mladí frankisté šířili plakát, na němž bylo i Portugalsko překryto nápisem *Španělská říše*. Salazar každou takovou epizodu viděl jako reminiscenci kastilských a španělských okupací i jako příležitost vybičovat národ k neochvějně vlasteneckým postojům. Proti každé urážce své země protestoval a ve vztahu k Frankovi smísil rezervované sympatie s podezíravou obezřetností. Ostře sledovaná válka za hranicemi se blížila ke svému rozuzlení. Mnohem nebezpečnější válka se však už připravovala pro celý svět.

Obtížná stabilita

Na počátku roku 1938 bylo znát, že se svět mění. Přežití Portugalska v době případných válek bylo podle Salazarova názoru možné jen tehdy, udrží-li se železná jednota národa. Vytouženou semknutost nyní ohrožovala nespokojenost armády: vzniklo příliš mnoho polovojenských organizací, takže důstojníci ztratili monopol na silové prostředky. Salazarovi takový trend vyhovoval, zakládáním milic vědomě podlamoval politické ambice nevypočitatelných důstojníků vyhrožujících zbraněmi při každé příležitosti, kdy byla domněle uražena čest ozbrojených sil. Premiér proto nemínil armádě v ničem ustupovat. Nejprve zmobilizoval Portugalskou legii, Národní gardu, Portugalskou mládež a policii. Pak přijal 7. ledna delegaci ozbrojených sil, které vysvětlil totéž, co vyšlo 10. ledna v úřední zprávě: že se nepřipravuje žádné snížení platů nebo narušení profesionální prestiže vojáků z povolání. Z titulu ministra

války provedl Salazar ještě několik personálních změn na významných funkcích, aby důstojníkům ukázal, kdo je tu pánem.

Salazarův režim podporovala katolická církev v čele s kardinálem Cerejeirou

Aby se doma rozhostil klid, musel Salazar neustále motivovat organizace, které vytvořil. V Camõesově gymnáziu 11. března 1938 burcoval k vlastenectví a k jednotě delegáty Portugalské legie. „*Nejsme síla určená jen k boji, jsme síla předurčená k vítězství a k jeho nedotčenému udržení*.“ Květnatě zaháněl strach a s poukazem na slavnou historii horoval pro Portugalsko „*zdravé, respektované, krásné, silné, povznesené*.“ Pak už pád Rakouska věštil konec versailleského systému, návštěva britské vojenské mise v Lisabonu 21. března 1938 potvrzovala, že se připravuje nová velká válka. První fáze ověřování starých závazků nedopadla dobře: Britové se celkem oprávněně domnívali, že Salazar za neustálým zdůrazňováním práva na vlastní postup ukrývá přibližovací manévry k fašistickým mocnostem, Portugalci se nemohli zbavit dojmu, že Británie hodlá ustoupit od politických závazků. Ale v napjatém ovzduší evropské permanentní krize obě strany alianci potřebovaly.

Před funkcionáři Národního svazu Salazar 22. března vysvětlil, proč ve straně zřizuje výkonnou komisi, výbor pro konzultace a komisi propagandy. Nejprve uklidnil posluchače tím, že všechny ozbrojené složky mají jasno ve svých kompetencích, takže „národní revoluce“ může pokračovat. Je však nutné překonávat některé potíže: „*Tíží nás autorita, drtí nás kázeň, svádí nás přehnaná kritika drobností, zdá se nám zábavné obtěžovat lidi a ničit vlády: to všechno je dědictví demokratického nepořádku. (...) Moje dnešní myšlenka je, že je nezbytné zintenzivnit politickou výchovu.*“ Nové komise a celý Národní svaz tedy dostaly úkol propagovat principy stanovené zakladatelem jediné povolené strany, aby byla zdárně dokončena „*stavba našeho politického systému*.“

Uplynulo právě deset let od doby, kdy se António de Oliveira Salazar jako ministr financí prodral na politickou předscénu. Taková kontinuita sama o sobě připadala jako zázrak ve srovnání s prchavostí předchozích vlád. Salazar plně využil příležitosti připomenout národu svou výjimečnost. V předvečer oslav desetiletí svého nástupu

k moci si dal Národním shromážděním udělit nejvyšší vyznamenání *Zasloužil se o vlast (Benemérito da Pátria)*. K poslancům promluvil 28. dubna u příležitosti ukončení prvního parlamentu podle nové ústavy a ve své řeči bilancoval vnitřní i zahraniční politiku. Připomněl dávno uplynulá léta zmatků a vyzvedl svou finanční reformu jako první krok k pořádku. Pak nepřímo popřel výtky, že totalizoval hospodářskou základnu národa: "*Nadále považujeme za zdravé, když má společenské těleso široký prostor pro soukromou iniciativu a dokonce pro konkurenci, pokud si stát udržuje nejvyšší rozhodování o zájmech. které jsou ve hře*." Vysmál se mezinárodním pacifistickým kampaním a distancoval se od „slepoty", jíž mocnosti umožnily, aby nebezpečné tendence ovládly svět. Mezi ně patří i nacismus: „*Tato politika brzy oslní inteligenci, ale ukáže, jak je nebezpečné svést vůli k tomu, co je podle mého mínění zvrácením politického realismu - k politice hotového faktu, k politice síly*." Vyslovil se pro spojenectví s Brazílií, pro rovnoprávné „*přátelské a srdečné vztahy"* se Španělskem, ovšem se Španělskem vítězící nacionalistické strany; lisabonská vláda totiž 28. dubna zcela odstoupila od většinové evropské politiky neutrality ve španělském konfliktu a uznala *de iure* frankistickou vládu v Burgosu za jedinou vládu Španělska. Salazar se znovu přihlásil k alianci s Velkou Británií, ale přitom upozornil na nepříjemnosti: „*Každopádně nemohu nezmínit, že v posledních měsících anglické levicové noviny (jistěže s malým nákladem) napadají Portugalsko, podněcují britskou vládu, aby revidovala či opustila alianci, nabádají ji, aby se pro svou bezpečnost zmocnila našich území. Opoziční poslanci neustále zpochybňují platnost smluv a jejich aplikace na kolonie. My ovšem vždycky pokládáme spojenectví za státní záležitost, nikoli za věc stranických sympatií*."

Salazar při projevu 28. dubna 1938

Kolotoč organizovaných slavností, které přerušovaly nehybnost režimu, pokračoval naplno. Ve městě Viana do Castelo se 1. května konaly ústřední oslavy Svátku národní práce, o dva dny později sledovali Carmona, Salazar a diplomaté defilé válečné flotily v ústí Teja. Před dvanáctiletým výročím „národní revoluce" navštívili nejvyšší představitelé státu Druhý celonárodní tábor Portugalské mládeže v lisabonské

čtvrti Palhavã a 28. května přehlíželi vojsko na třídě Svobody v centru hlavního města. Odpolední Slavnost mládeže přivedla do ulic metropole 20 000 uniformovaných členů Portugalské mládeže včetně její dívčí složky. Příštího dne šéf vlády obešel dvě akce a dal svými projevy najevo neustávající dohled nad veřejným děním. Na slavnosti Portugalské mládeže v Jockey Clubu 29. května svůj dorost pochválil za „*krásné představení*“, ale zároveň mu zadal úkol, aby se rozšířil „*až do integrace všech do tohoto hnutí naší mládeže*“, a aby byl „*lepší v tělesné kultuře, v plnění povinností, v lásce k rodině, k práci a z půdě, ve vědomí osobní užitečnosti a odpovědnosti a ve vlastenectví*.“. Téhož dne se obrátil k armádním důstojníkům na “sbratřovacím banketu“. Připomněl jim staleté tradice státu, který musí chránit, a mezi řádky je varoval před nepředloženostmi. Aby polichotil ozbrojeným silám, věnoval přípitek prezidentu republiky a generálu Carmonovi, symbolu vojenského režimu, jenž Salazara kdysi vynesl k moci.

Ve složité době splnily oslavy svůj účel: posílily dojmy optimismu, jednoty a bezpečí. Špatné zprávy si zatím Salazar nechával pro sebe. S nejhlubšími obavami zaznamenal dubnové uznání italského záboru Etiopie Británií a v létě odhalil „*gigantický anglický plán na řešení koloniální otázky“*. V září se dával podrobně informovat o vývoji mezinárodní krize kolem Československa a sudetských Němců; nakonec byl rád, že se napětí kolem německého nároku na československé pohraničí vyřešilo, aniž by do krize bylo jakkoli zataženo Portugalsko. Po přijetí Mnichovské dohody Salazar koncem září osobně Chamberlainovi gratuloval k dosaženému míru u vědomí vlastního zisku: německý triumf při okrájení Československa a záboru Sudet nepochybně nakrátko oslabil Hitlerův zájem o kolonie.

Ve střední Evropě se posouvaly armády i zástupy uprchlíků, ve Španělsku hřměly nejmodernější a nejničivější zbraně. Portugalci si naopak dopřávali míru, který rušily jen vážné hospodářské důsledky blokády regionu. Devětačtyřicetiletý António de Oliveira Salazar, architekt pořádku v chudobě, vycítil, že lidstvo stojí na přelomu epoch. Udělal si čas na zamyšlení a své názory na aktuální i obecná témata předložil 16. října 1938 čtenářům rozšířeného *Deníku zpráv*. O revoluci soudil, že se uskuteční jen tehdy, když „*dojde do duší“*: „*Všechny skutečné revoluce jsou nebo by měly být pomalé, obezřetné; je jasné, že mluvím o revolucích, které chtějí vytrvat, a ne o těch, které proletí jako zemětřesení*.“ Uznal, že „*každá moc bez kontroly, i kdyby se jednalo o dobrou vládu, má tendenci ke zneužívání*.“ Smysluplné užívání moci je přitom vždy spojeno s nepříjemnými stránkami - cenzura tisku je kupříkladu „*legitimní obranou svobodných států“* proti „*mezinárodnímu komunismu“*. Proč se komunismus prosadil už i na Iberském poloostrově? „*Jako ekonomická teorie je komunismus na sestupu. (...) Politický komunismus však je ještě dalek své agónie, protože postupně pohlcuje všechny levicové síly a protože je vlajkou, v jejímž stínu se ukrývají všechna hnutí nepořádku nebo sociálního zvratu*.“ Je tedy nutné se snažit, aby komunismu odolali Portugalci. To nebude záležet jen na systému, ale také na národní povaze. Jaký že je portugalský lid? „*Dobrácký, inteligentní, trpitelský, pohostinný, pracovitý*,“ ale také „*příliš citlivý, neukázněný, individualistický, bez smyslu pro kontinuitu a bez houževnatosti při činu*.“

Volby do druhého Národního shromáždění Nového státu nevyvolaly velkou pozornost. Celé Portugalsko svírala chudoba, politika se vzdálila od bosých venkovanů i umouněných městských nádeníků a bezmocná sněmovna tvořená pouze kandidáty UN zjevně nebudila zájem. Salazar si ovšem nedal vzít příležitost propagovat svůj systém a 27. října 1938 uzavřel „volební kampaň“ projevem přenášeným státním rozhlasem. „*Obnova Národního shromáždění v duchu ústavy a*

náš systém voleb malí v podstatně charakter plebiscitu. Volební akt neurčuje ani tak poslance jako slavnostní uznání dobrodiní politického režimu a potvrzení důvěry země ve stále plodnou realitu principů národní revoluce.“ Potvrdil svou „*starost o mír a starost o život*“ i politiku portugalské neutrality v evropských konfliktech a zároveň zdůraznil „*víru v nás samotné*.“

Stále slabá země ve vichru světových změn hledala spolehlivého protektora bezpečnosti své a především svých kolonií rozsetých po vzdálené Africe a Asii. Z pozice ministra obrany i zahraničních věcí Salazar to téměř servilně formuloval na banketu pořádaném anglickou vojenskou misi 14. prosince 1938 v paláci Necessidades, sídle ministerstva zahraničí. „*Upřímně milujeme mír a pracujeme podle svých možností, aby byl mezi národy zachován, ale nemůžeme zapomenout, že máme značné zájmy v různých částech světa, jejichž obranu jsme povinni hledat zlepšováním jejich vlastních možností i garancí odvozených z našich přátelských styků, zvláště anglo-portugalské aliance. Proto si dovoluji vyjádřit naději, že stejné záměry má i britská vláda a že činnost mise je jen začátkem potřebných důvěrných vztahů obou armád*.“

Události se řítily vpřed. Salazar radil Nicolásovi Frankovi, jak by španělští nacionalisté mohli vyjít z mezinárodní izolace před jejich zřejmě brzkým vítězstvím na frontách občanské války. Přebudoval poněkud Sněmovnu korporací. Řízenou manifestací „národních odborů“, „lidových domů“ a „rybářských domů“ odrazil 27. února 1939 námitky podnikatelů, že v přísně korporativistickém prostředí nemůže ekonomika expandovat. Obrovskému shromáždění na lisabonském centrálním Obchodním náměstí adresoval svůj projev „*Korporativní revoluce*“: Dřívější společnost poznamenalo „*politické rozdělení, třídní boj, nepořádek v hospodářství, egoismus ve společenských vztazích, ladné nicnedělání i únava ze života*.“ Liberalismus ani socialismus tyto vady nevyřešil. A tak „*se zrodil korporativismus, který vyzvedl ústavní pravidla nového řádu*,“ kdy jednota potřela rozdělení a kázeň i organizace upevnily společnost. Zvýšení mezd, kolektivní smlouvy, pokladny sociální podpory, pomoc v nezaměstnanosti, zvýšení exportu a pevné ceny daly pracujícím důstojnost a společnosti sociální smír.

Řečník poněkud přeháněl, ale argumenty pro klid ve společnosti shrnul i kvůli světové politice. Vývoj na mezinárodní scéně nutil k obezřetnosti. Německá okupace zbytku Československa 15. března 1939 ukončila neprozřetelný britsko-francouzský *appeasement* a Salazar 17. března 1939 zajistil vlastní klid smlouvou o přátelství a neútočení podepsanou s Frankovou vládou těsně předtím, než Frankovi generálové dobyli poslední madridské čtvrti. V šesti článcích byla zakotvena jistota, že Španělsko nyní oslabené devastující občanskou válkou neohrozí svého iberského souseda. Strany se zavázaly především „*absolutně respektovat své hranice a svá území, nepomáhat eventuálnímu agresorovi, nevstupovat do aliancí ohrožujících druhého*.“ Smlouva uzavřená na 10 let s automatickým prodloužením platnosti do značné míry pomáhala i Frankovi konsolidovat vítězství dovršené 1. dubna 1939.

Franco triumfoval nad pokořeným španělským národem díky německé a italské pomoci. Portugalsko muselo dát najevo, zda pakt se Španělskem znamená jednoznačný příklon k bloku států hlásajících absolutní revizi versailleského systému. Dilema otevřel italský návrh ze 14. dubna, aby Portugalsko přistoupilo k Paktu proti Kominterně. Britští a francouzští diplomati v Lisabonu znervózněli a chystali se ničit dokumenty, jež by mohla pro své cíle využít fašistická italská vláda, pokud by si v

Lisabonu vybudovala základnu. Salazar ale představil první dějství své válečné politiky neutrality: nepřijal italský návrh, ale nepřidal se ani k protiitalské kampani.

Zatímco Evropa očekávala další velkou válku, Salazar si v nebývalé duševní vyrovnanosti splnil přání luxusnějšího a hlavně klidnějšího bydlení. Deset let žil v husté zástavbě městského centra, kde ho rušila jak doprava, tak četní zdvořilí sousedé. V květnu 1938 se přestěhoval do budovy, kterou v roce 1877 postavil jeden z lisabonských magnátů poblíž Paláce São Bento, nyní sídla parlamentu. Tento *Palacete* (malý palác) *de São Bento* koupil roku 1937 stát a poté rekonstruoval; součástí úprav bylo i schodiště umožňující snadnější přístup od „malého“ k „velkému“ paláci. Rezidenci chráněnou před ruchem i lidmi velkou zahradou Salazar slavnostně otevřel koncem dubna 1939, kdy provedl svým novým bydlištěm ministry a nejbližší spolupracovníky. Nabídl jim oběd a omluvně vysvětlil, že dům vybavil ze svých osobních peněz a že z vlastní kapsy platí také svůj malý personál: nepostradatelnou správkyni a pečovatelku o domácnost „donu Marii“ a dvě služky. Vyrůstala tu také Mariina svěřenkyně, kterou si guvernantka jako šestileté děvčátko ze svého příbuzenstva přivedla na vychování. Maria da Conceição de Melo zvaná Micas našla v „doně Marii“ náhradní matku a v Salazarovi nečekaně citlivého „strýčka“. Dětským půvabem si státníka docela získala a on v její blízkosti roztával. Skrytou něhu, tak zvláštní vlastnost u rezervovaného politika, později Micas doložila ve svých vzpomínkách: „*Byl skoro jako táta. Vzpomínám, jak jsme si povídali večer v zahradách u paláce São Bento*.“

Salazar a malá Micas v zahradě Palacete de São Bento

S koncem španělské občanské války spadla z Portugalců tíha obav z většího iberského souseda. Dokonce i Salazarovi političtí protivníci přiznávali, že vládní podpora nacionalistů byla sice vůči Evropě riskantní, ale nakonec perspektivní, protože s podobně smýšlejícím katolicky tradicionalistickým sousedem mohli nyní Portugalci najít společnou řeč a potíže rozbitého Španělska navíc vylučovaly ohrožení Portugalska násilnou „iberskou unií“. Rozmanité potíže posledního období znovu

zabrzdily očekávanou cestu k poněkud blahobytnějšímu životu, přesto se téměř všichni Portugalci shodli, že „*všechno je v pořádku"*. Ale velká část Evropy takový názor nesdílela a přiřadila portugalskou vládu k fašisticko-nacistickému bloku. Při „defilé vítězství" v květnu ostatně Madridem pochodovali za frankisty a německými a italskými jednotkami také portugalští *viriatos*. Velvyslanec Armindo Monteiro varoval z Londýna, že Portugalsko nepodává dostatečné důkazy přátelství vůči britskému spojenci. Salazar obvinil svého diplomata z panikaření. Monteiro nabídl demisi.

Britské spojenectví ovšem nešlo brát na lehkou váhu. Salazar to chápal a aliančního partnera uklidňoval i na mimořádné schůzi Národního shromáždění 22. května. Poslanci měli jen schválit cestu prezidenta Carmony do Jihoafrické unie, ale Salazar jim nabídl dokonalé expozé o stále potřebnější zahraniční politice. Nejprve podal realistický pohled na její aktuální stav: „*Před několika měsíci skončila válka ve Španělsku a vítězství nacionalistů rozptýlilo některé příčiny všeobecného neklidu. Ale ve zbytku Evropy a ve stejném prostoru se rozpadly státy, jiné vyhlásily nezávislost, byly provedeny úpravy hranic s převodem rozsáhlých území, v různé formě byly začleněny národy do jiných a tím vším se podstatně pozměnila strategická hodnota a vojenský potenciál některých zemí. Některé problémy byly prohlášené za vyřešené, ale na jejich místě se vytvořily nové neklidné oblasti, jako by se se ztracenou, třeba nepevnou stabilitou měla revidovat celá mapa Evropy. Zdá se přehnané předpokládat to, ale v neklidu, který se zmocnil duší, se všechny události, i ty nejabsurdnější, změnily ve zdroj obav, ne-li nebezpečí*." Z portugalského pohledu na tuto scénu Salazar vyzvedl jako štít spojenectví s Anglií, „*poloostrovní solidaritu*" se Španělskem a příbuzenský vztah s Brazílií, jako trvalý rys zahraniční politiky svátu stanovil i „*co nejpřátelštější vztahy se všemi státy*". Varoval před novou válkou, která by Evropu uvrhla do „*rozkladu jejích institucí a zničení její civilizace a kultury*." Znovu pak deklaroval „*věrnost portugalsko-britskému spojenectví"*. Prohlášení pojal jako osobní přísahu: „*Z mé strany - a vím, že mluvím jménem své země - si zcela beru k srdci, že jednak budu věrně plnit alianční povinnosti, jednak toto spojenectví pro čest a zájem obou stran nenechám narušit nebo ponížit*." Zase docílil svého. Chamberlain si projev „*přečetl s nejživějším porozuměním"* a britská vláda se usnesla plnit povinnosti vyplývající z tradičního partnerství a platných smluv. Monteiro nabídku demise stáhl.

Oslavy dávného vojenského převratu mohly v klidu proběhnout. Nejformálnější byla jejich předehra: na Prvním sjezdu Portugalské mládeže rokovali pouze dospělí manipulanti ideologické převýchovy. Následující defilé Portugalské legie a Portugalské mládeže vyznělo 28. května 1939 jako hold veřejnosti vševědoucímu a všemohoucímu státníkovi, který z tajuplného příšeří svých pracoven, nedosažitelný a nezničitelný, moudře řídí všechny sféry národního života. Také nyní využil příležitosti k projevu „*Legie – výraz morálního vědomí Národa*". Rozptyloval únavu a pasivitu obou paravojenských organizací a vštěpoval jim aktivní nacionalismus v duchu „národní revoluce". Mobilizoval nepříliš agilní stoupence velkými výzvami: „*A tak služte ve válce i v míru: ve válce, jež by nám byla vnucena, k záruce svobody země, kterou obděláváme, či pro pokračování revoluce, kterou jsme započali; v míru, který si vroucně přejeme, protože potřebujeme sál pracovat pro pozvednutí a materiální prosperitu lidu a protože především hlásáme víru v duchovní dědictví, jež by násilí hrubě poničilo*."

Vláda neopomněla žádnou příležitost k vlastenecké sebepropagaci. Salazar zaslal poselství americkým Portugalcům u příležitosti tradičního Portugalského dne 12.

června slaveného tentokrát i ve „skromném pavilonu“ Portugalska na Mezinárodní výstavě v New Yorku. Připomněl otevření Portugalského domu ve městě jako trvalé spojnice s Lisabonem a přihlásil se k péči o portugalskou menšinu v USA; slíbil jí lásku a péči jejich původní vlasti za její patriotický vztah k ní.

Válka se přibližovala. Belgický panovník Leopold III. ohrožený německou rozpínavostí se obrátil na Salazara s návrhem „*navázat kontakty mezi neutrálními státy*.“ Portugalského premiéra téma zaujalo; v odpovědi 15. srpna propagoval svou myšlenku „mírových zón“, z nichž první už fungovala na Iberském poloostrově. Hodlal v dialogu pokračovat. Ale po podpisu sovětsko-německého paktu z 23. srpna psal do Belgie pesimisticky: „*Zdá se mi, že válka je nevyhnutelná*.“ Británie „*se mýlila, když se domnívala, že Německo zastaví na určité mezi*.“

V ranních hodinách 1. září 1939 zaduněly výstřely křižníku Schleswig-Holstein na Westerplatte. Německo napadlo Polsko a bylo zřejmé, že dvoustranný konflikt přeroste v novou světovou válku. Také před Portugalskem se otevřela nebezpečná dilemata. Portugalsko byl nyní Salazar, na něm bylo, aby se s dramatem vypořádal tak, aby to jeho stále velmi zranitelnému státu nepřineslo tragédii.

Potíže neutrality

Politický osud portugalského vůdce se rozvíjel v podivném paradoxu okolností objektivně nepříznivých, a přece pro něho politicky výhodných. Sotva přišel Salazar ke kormidlu, podryla výsledky jeho ekonomických reforem hospodářská krize. Sotva Salazarův Nový stát krizi překonal, propadly se touhy po hospodářském růstu do víru důsledků španělské občanské války. Jen co ve Španělsku ustaly boje, začala nová válka a na příznivé mezinárodní prostředí bylo nutné rychle zapomenout. Neustávající kolotoč vnějších ohrožení nesliboval prosperitu, ale zároveň Salazarovu pozici upevňoval. Hodnoty, které prosazoval - práce, odříkání a kázeň - dávaly naději přežít. Režim osobní moci potlačoval jak vnitřní sváry, tak ovlivňování částí společnosti zvenčí. Začínající druhá světová válka tak vlastně znovu potvrzovala nepostradatelnost Salazarova osobního vedení i celého systému moci, který stále dotvářel.

Tou měrou, jak vzrostly zbrojní kapacity mocností a jak se prohloubila nenávist ideologií, vzrostla také portugalská rizika. Portugalci si dobře pamatovali, jak je jejich nevelká angažovanost v první světové válce hospodářsky zničila; neměli žádný důvod vstoupit ani do nové technické války, jejíž profesionalita a ničivost překonávaly ve všech směrech portugalské možnosti. Ideální se jevilo zůstat neutrální, ale za rychle se rozšiřujícího konfliktu se to zdálo téměř nemožné. Obrovská výzva Salazara elektrizovala a našla v něm dostatečně zkušeného politika, odhodlaného prosazovat národní zájem zachování státu a impéria, zájem naprosto odlišný od většinové touhy zbourat či naopak ubránit versailleský systém.

Hned 1. září 1939 přijal Salazar německého velvyslance Oswalda von Hoyningen-Huene, obdivovatele portugalské kultury i Nového státu, a zdůraznil mu, že si válku nepřeje. Totéž řekl britskému velvyslanci. Hned nato redigoval vládní stanovisko pro tisk, které vyšlo 2. září. Předpověděl, že „*Evropa se noří do bolestné katastrofy*“, ale aliance s Anglií umožňuje Portugalsku udržet politiku neutrality. „*Vláda bude považovat za nejvyšší službu a za největší milost Prozřetelnosti, když bude moci udržet mír pro portugalský lid, a doufá, že ji ani zájmy země, ani její čest, ani její*

závazky nepřimějí zříci se míru.“ Dodal své typické vnitropolitické poselství: „*Všichni můžeme žít svůj život, ale nyní tišeji, v poctivé práci, ve větší kázni a jednotě.*“

Už 3. září však i portugalskou pozici zkomplikovalo britské a francouzské vyhlášení války Německu. Spojenecké smlouvy vyvolaly otázku, jak se v šířícím se konfliktu Portugalci zachovají. Veřejné mínění se v dalších dnech štěpilo. „Francouzská strana“ portugalské elity doufala, že francouzské vítězství ve válce způsobí v Portugalsku radikální liberalizaci politiky i hospodářství. „Anglická strana“ věřila, že po vítězství Velké Británie ožije svobodný obchod a padne korporativistická sešněrovanost. „Německá strana“ věřila zase v Hitlerovo vítězství a v posílení totalitního charakteru portugalské společnosti. Levicová opozice nedokázala zatím ve zmatku ze sovětsko-německého spojenectví najít vlastní stanovisko. Salazara názorové rozpory příliš nezneklidňovaly, protože se podvědomě opíral o mlčící většinu Portugalců, kterým válka hrozila tisícerým nebezpečím a kteří proto svého vůdce podporovali ve snaze vyhnout se tíživým závazkům.

Mimořádné zasedání Národního shromáždění 9. října oceňovalo úspěchy prezidenta Carmony na právě ukončené návštěvě afrických kolonií a spřátelené Jihoafrické unie. Salazar se připojil, aby koloniální politiku propojil s aktuální evropskou válečnou situací.. Oslavil mír jako výsledek portugalské koloniální historie: „*Pluh pronikne do půdy lépe než železo meče; pot zúrodní zemi více než krev ze žil; duch utvoří a přetvoří lidi i přírodu hlouběji než materiální síla.*“ Kritizoval Evropu, že „*nedokáže žít v míru“* a že z ní „*zmizel důraz na svobodu a lidskou důstojnost, který jsme považovali za základní pro civilizovaný život*.“ V době polských porážek vyjádřil „*hluboké sympatie polskému národu“* a jeho „*hrdinským obětem a vlastenectví*.“ Sdělil poslancům, že „*Německo nám dalo najevo, že bude v případě naší neutrality respektovat integritu Portugalska a jeho zámořských držav; Anglie ve jménu aliance a přátelství nežádala, abychom vstoupili do konfliktu. (...) Vláda tedy mohla vyjádřit naději na udržení míru pro portugalský národ*.“ Řečník se připomněl i jako ekonom: „*Nevíme přesně, jaké restrikce a potíže válka vnutí národnímu hospodářství a nedokážeme tedy ani předvídat, co zemi bude finančně stát. Je jisté, že omezený import se projeví silným snížením příjmů a že tyto a nevyhnutelné zvýšení některých výloh budou muset bát nějakým způsobem kompenzovány; ale jen skutečnost ukáže míru vnucených obětí. Mám však už od nynějška za pravděpodobné, že program velkých veřejných prací se neuskuteční v tom tempu, jak se rozvinul*.“ Svému lidu Salazar slíbil, že se vláda bude snažit zajistit „*co možná nejnormálnější výrobu a obchod a co možná nejstabilnější ceny a výrobní náklady*.“

Udržet mír ve válce, to znamenalo uchovat spojenectví s Británií a zároveň nepodráždit Hitlera. Kličkování bylo krajně obtížné v době, kdy do Lisabonu pršely žádosti, nároky a požadavky obou stran doprovázené varovnými výhrůžkami. Salazar zahájil vyčerpávající tanec mezi oběma koalicemi. Odmítl britský návrh, aby byli internováni Němci v portugalských koloniích. Uzavřel mosambický přístav Beira pro válečné operace směřující do vnitrozemí Afriky. Vytvořil námořní jednotky pověřené obranou Lisabonu. Britskému velvyslanci Walfordu Selbymu akreditovanému v Lisabonu v letech 1937-1940 na počátku října potvrdil: „*Anglie může počítat s mým přátelstvím*.“

Neutralita dávala naději, že se země a říše nezhroutí, ale v žádném případě nezaručovala prosperitu. Portugalské lodě měly na mořích nesmírné potíže, pravidelné dopravní a dodavatelské trasy se rozpadly a nastala hluboká zásobovací krize. Autoritativní režim ji „řešil“ politicky. „Regulační komise“ zbavily ekonomiku vší

podnikatelské svobody. Salazar vystoupil proti spekulaci, dal zpřísnit policejní dozor i tresty proti hospodářské kriminalitě.

Uprostřed prosince prvního válečného roku Salazar rázně odmítl návrh, aby se Portugalsko stalo nestálým členem Rady Společnosti národů. Nebylo to jen proto, že bylo lépe zůstat ve stínu. Salazar odmítal „*spolupracovat na oživování“* organizace, která po vstupu SSSR získala na jeho vkus příliš prokomunistický ráz. Vládě se nyní jako další problém vynořila nesmírná oblíbenost neutrálního Lisabon u pro špionážní hry Němců, Britů, Francouzů, Italů, židovských i muslimských klik, v nichž bylo obtížné se orientovat a jimž se dost dobře nedalo zabránit. V Lisabonu se rodily „zaručené“ zprávy o budoucím vývoji války, které všem vadily. Nadlidské úsilí si hlavně vyžadovalo odrážení záplavy vyčítavých útoků přicházejících jak z Londýna, tak z Berlína.

Válečné fronty se jako neviditelná linie společenského konfliktu projevily i v Portugalsku. Salazar musel zbrojit. V únoru 1940 svolal civilní guvernéry a tři hodiny je vybízel k jednotě a loajalitě. Předáky komisí Národního svazu svolal 26. února a poučoval je o potřebně aktuální politické propagandy. Nabádal k působení na mládež a poprvé naznačil generační konflikt, s nímž měl později bojovat nepřetržitě: „*Nové pokolení už nevidělo, co jsme viděli nebo protrpěli my, nebo se na to nepamatuje. Nebylo při katastrofě financí a měny, zhroucení ekonomiky, útoku na vlastnictví, nepořádku v ulicích i v duších*.“ Je třeba výchovou a dobrými příklady rozptýlit „*předivo intrik, zlovůle a klepů“* a vyhnout se *„revolucím a krvavým převratům“*.

Salazar u podpisu konkordát s církví 1940

Situace byla opravdu vážná a všechno se obracelo proti Salazarovi. Britové rozhořčení portugalskou neochotou zapojit se do války uvažovali o tom, že podpoří opozici a Salazara svrhnou. Velvyslanec Walford Selby si připomněl dobu napoleonských válek a navrhoval své vládě přímou britskou okupaci portugalského území jako jedinou spolehlivou metodu kontroly prostoru důležitého zejména pro válku na moři. Němci vyčítali Salazarovi, že je nevolníkem Angličanů. V Madridu šířili falangisté názor, že Salazar je „*nepřítelem všech fašistů*.“ Když naopak Franco ocenil portugalskou solidaritu s jeho stranou a španělský frankistický velvyslanec předal v dubnu Salazarovi nejvyšší španělské vyznamenání, Salazarovi ve světě přitížilo, že se dal dekorovat nenáviděným režimem, který měl na rukou krev.

Pro Salazara byly přátelské styky s nacionalistickým Španělskem zárukou bezpečnosti Portugalska. Když 12. dubna 1940 pořádal v královském paláci v Sintře oběd pro admirála a důstojníky hostující španělské flotily, nezapomněl zdůraznit „*upřímné přátelství*“ a svou nedávnou podporu frankistickému „*boji za civilizaci*“. Pro domácí publikum opět využil rozhlasu, aby 25. dubna odborně a s patřičným historickým pozadím vysvětlil vládní převod splátky zahraničních dluhů na investiční dluhopisy; finanční operaci přisoudil velký politický význam.

Německý přepad Skandinávie potvrdil, že konflikt bude světový a Portugalsko z přediva závazků a vztahů stěží z války vyvázne. Chladnokrevný Salazar začal intrikovat, aby nebezpečí zadržel. V květnu důrazně, ale poněkud naivně varoval italského velvyslance, aby jeho země nevstupovala do války, protože případné zničení Francie a Anglie by přineslo germanizaci Evropy, v níž by pak zanikla i velikost Itálie. Odstranil i jednu ze zbytečných třecích ploch, když jeho vláda 7. května uzavřela ve Vatikánu s katolickou církví „konkordát“ a „dohodu o misionářích“. V projevu k poslancům Národního shromáždění 25. května Salazar obšírně vysvětlil, že obě dohody s církví nemění nic na povaze katolického cítění lidu, jen eliminují více než stoletou roztržku mezi státem a církví. Oddělení církve od státu nemění nic na spolupráci obou institucí, ale v přesně vymezených oblastech: „*Ústava z roku 1933 s jasnozřivostí, jim můžeme dnes ocenit, zbavila portugalský stát pokušení všemocnosti a morální nezodpovědnosti a dovolila církvi působit při uspořádání domovů a při vzdělávání mládeže, tedy v oblasti tajemství a nekonečnosti podle křesťanského svědomí. Jít za tuto hranici, otevřít ruku ke všemu či k většímu rozsahu církevního působení, by znamenalo zavírat oči před živou realitou naší doby; nejít ani k této hranici by stejně tak nebralo v úvahu to, co je požadavkem portugalského národa na spravedlivou svobodu a potřebu křesťanství*.“ Salazar i kardinál Cerejeira opanovali konkordátem svůj díl péče o národ, misionáři v ohroženém zámoří mohli nyní snadněji prohloubit „nacionalizaci“ čili jazykové a kulturní poportugalšťování i těch nejodlehlejších regionů.

Už 14. výročí „národní revoluce“ slavil Salazar 28. května s vojáky v lisabonském Domě armády (*Casa Militar de Lisboa*). Značně vyčpělé jubileum Salazar oživil poněkud výhrůžným přípitkem věnovaným armádní „rodině“. „*Tady není místo na pomlouvání, což je zfalšování kritiky a správného soudu lidí; ani pro poraženectví, jež je omluvou zbabělců; ani pro chvástání, což je napodobování statečnosti. Časy jsou velmi zlé, a jestliže se v současnosti nebojíme nebezpečných povinností války, musíme plnit neméně klopotné povinnosti míru*.“

V době, kdy vrcholil drtivý německý útok proti Francii, se Portugalci oddali obřadným oslavám dvou kulatých výročí: vzniku samostatného království vyhlášeného přesně před osmi sty lety a obnovy státní nezávislosti dosažené před třemi stoletími. Od začátku června 1940 řídily církevní a politické veličiny celonárodní vzpomínkové akce. Salazar na dlouhé přípravy dohlížel a jeho vláda nelitovala prostředků na restaurování památek a budování centrálního výstaviště na nově upraveném lisabonském náměstí Impéria ve čtvrti Belém. Sám předseda vlády 4. června 1940 zahajoval cyklus oslav, který měl trvat až do prosince, v prvním středisku portugalské státnosti – na hradě v Guimarãesu, jenž se kvůli velké akci pozvedl z hromady trosek do ideálního tvaru vrcholně středověké obranné pevnosti se zubatým cimbuřím. Salazar se v době, kdy cítil velká nebezpečí, dal unášet láskou k národním dějinám a k poselství nezávislosti: „*Staletí mi probíhají hlavou – osm století*

portugalského života – se svými králi, rytíři, objeviteli a právníky, se svými kapitány a mořeplavci, hrdiny a světci, utrpením i slávou, nadějemi a zklamáními. V těch staletích Portugalci silou své energie a slávou svého génia vyhnali Maury, upevnili hranice, obdělali půdu, rozšířili svá dominia, objevili Indii, evangelizovali Orient, kolonizovali Afriku, utvořili Brazílii. (...) Vybudovali svůj nezávislý a křesťanský domov na tomto atlantském pruhu poloostrova. Lid chtěl být nezávislý a svobodný na svém vlastním území a i králové chtěli, aby tomu tak bylo, když mu vydobyli a udrželi nezávislost.“

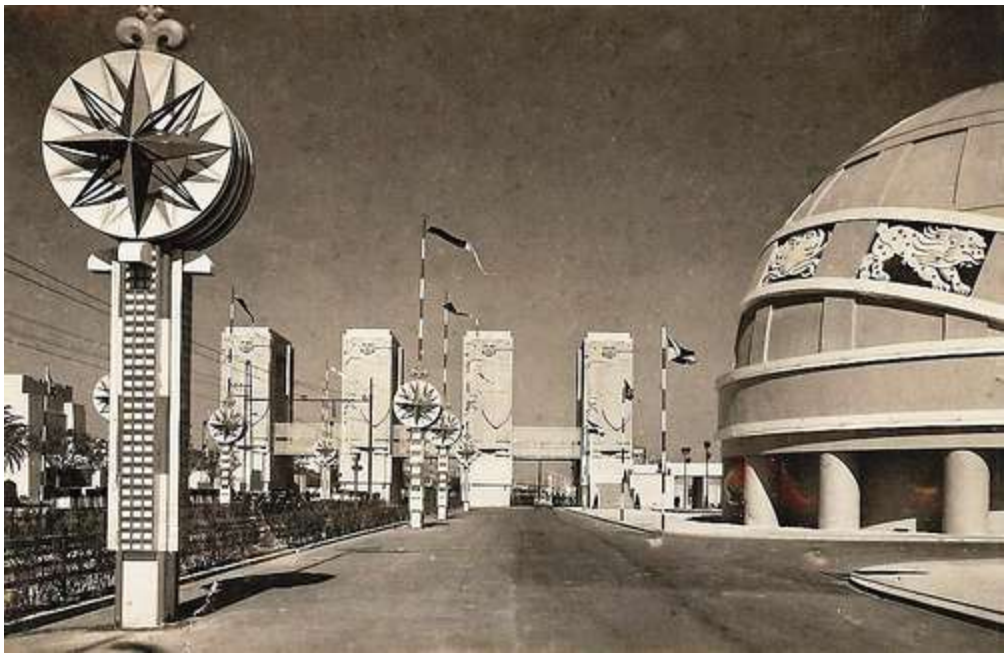

Velkolepá Výstava portugalského světa ukazovala úspěchy Salazarova režimu

Oslavy dvojího jubilea portugalské státnosti připoutaly veškerou pozornost veřejnosti a nabídly chudému národu orgie patriotismu a uměleckých i společenských zážitků. Od severu k jihu země se pořádaly folklorní slavnosti, hlučely lidové atrakce, alegorické výstupy předváděly epizody ze slavné doby objevů, černoši z Angoly a Fulbové z Guineje tančili mezi venkovany z Minha nebo Algarve. Výstava portugalského světa na „náměstí Impéria“ před posvátným klášterem jeronymitů soustředila nejlepší dobové umělce a mimořádné zdroje státu k nevídané nacionalistické demonstraci. Vstupní Branou založení se vcházelo do prostoru expozice. V upravených vodách jezera se odrážel Pavilon vodního zrcadla, Pavilon telekomunikací i vysoká věž Pavilonu Portugalců ve světě. Před ním stála monumentální socha Suverenity. Byl tu Brazilský pavilon, stylizovaná Obchodní a průmyslová čtvrť, Portugalských vesnic jako první dočasný skanzen lidové architektury. V oddělení kolonií stály stavby charakterizující jednotlivé zámořské země, černošské chýše a monoxyly na vodě. Lisabon reprezentoval Pavilon cti a Lisabonu. První dřevěnou verzí Památníku objevů oslavili přední umělci celou generaci mořeplavců, objevitelů a slavných dějinných postav.
Výstava trvala od 23. června do 2. prosince 1940. Připomněla oslnivými exponáty jak portugalský historický civilizační přínos, tak současnou „obnovu“ národa v podobě monumentální architektury Nového státu – svou masivností a rozlohou připomínající naddimenzované stavby evropských totalitních režimů. Doprovázely ji společenské a

odborné akce jako Kongres portugalského světa. Válka v Evropě a na mořích způsobila, že se do Portugalska na výstavu dostalo jen málo zahraničních návštěvníků, ale na ty, kteří přijeli, zapůsobila mírová a imperiálně vlastenecká tvář Salazarova autoritativního režimu příznivě.

Portugalský mír nápadně kontrastoval s nečekanou francouzskou kapitulací a s hlubokým rozvratem Evropy. Válka však stále zvenčí ohrožovala ostrůvek klidu. Salazara znepokojilo, že Německo se obsazením Francie ocitlo u Pyrenejí a Hitler mohl donutit Franka k nějakému nepřátelskému aktu vůči Portugalsku jakožto tradičnímu anglickému spojenci. Do Londýna psal Armindu Monteirovi 8. července rozbor nové situace: „*Za těchto okolností se naše politika musí rozvíjet především tak, aby dokázala Anglii udržet v linii zaujaté vůči nám dosud a trvat i na politice prospěšné Španělsku*.“ Očekával se německý útok na anglický Gibraltar. Pak by jistě Britové odpověděli protiútokem ze Španělska a Portugalska. Bylo třeba odebrat oběma stranám záminku k jakémukoli zásahu. Proto vlády zemí na Iberském poloostrově podepsaly v červnu 1940 podepsaly deklaraci, v níž Portugalsko vyhlásilo přísnou neutralitu a Španělsko statut „nebojující“ země. Dokument doplnil ještě 29. července 1940 dodatečný protokol k dříve uzavřené smlouvě o míru a neútočení. Potvrzením vzájemného souladu Frankova a Salazarova režimu vznikl Iberský pakt, jenž obě země poloostrova z různých důvodů – v portugalském případě z celkové slabosti, ve španělském kvůli rozvratu po nedávno ukončené občanské válce - vyčlenil z válečných koalic. Tah se vydařil. Stabilitu na evropském jihozápadě nyní uvítala Británie, osamocená ve válce proti Německu. Také v Berlíně a Římě projevili pro dohody pochopení - a německé motorizované jednotky se pomalu stahovaly od Pyrenejí.

V létě válečného roku 1940 tak Salazar získal klid na provedení nutných vnitropolitických změn. Do funkce „komisaře“ Portugalské mládeže povolal mladého právníka Marcella Caetana. Sloučil Ministerstvo obchodu a průmyslu s Ministerstvem zemědělství, aby vláda mohla lépe kontrolovat celou ekonomiku podřízenou novému Ministerstvu hospodářství. Vyvolalo senzaci, že se Salazar po dvanácti letech rozloučil s vedením Ministerstva financí. Na pracovním obědě 5. září zdůraznil úředníkům tohoto ministerstva, jak mimořádná a důležitá je přesná práce šéfa tohoto rezortu pro stát a pro národ; odchodem z rezortu, z něhož se vyšvihl do nejvyšších sfér politiky, se Salazar zároveň odpoutal od vnitropolitických témat.

Zahraniční politika si vyžadovala všechnu jeho pozornost. Frankův švagr a ministr zahraničí Serrano Suñer tlačil Španělsko do přílišné blízkosti Berlína. Podpis aliance Německa, Itálie a Japonska dal válce planetární rozměr. Po celé planetě však ještě zůstávaly zbytky dávných portugalských koloniálních výbojů. Německý velvyslanec Oswald von Hoyningen-Huene se v polovině října nápadně zajímal o Azory, Madeiru a Kapverdy; v bitvě o Atlantik dostaly tyto ostrovy zcela mimořádný význam. Jihoafrická unie a Rhodésie zvažovaly preventivní obsazení Angoly a Mosambiku, pokud by odtud hrozilo jakékoli nebezpečí Britské říši. K malé radosti nervózního Salazara si šéf loutkového vichystického režimu v jižní Francii, maršál Philippe Pétain, vybral portugalského premiéra jako prostředníka svých důvěrných poselství britské vládě. Salazara nyní kompromitoval portugalský konzul v Bordeaux Aristides de Sousa Mendes. Ten navzdory příkazům shora vydával masově portugalská víza všem, kteří v roce 1940 z Francie utíkali před nacistickou okupací; zachránil tak na 30 000 lidí, z toho tisíce prchajících židů.

Salazarův přítel, intelektuál a představitel židovské komunity v Portugalsku Moisés Bensabat Amzalak se zasloužil o premiérovo svolení, aby židovská humanitární organizace HIAS-HICEM byla v červnu 1940 přeložena z Paříže do Lisabonu a zahájila převoz ohrožených Židů ze západní Evropy přes Portugalsko do bezpečí. Také Francisco de Paula Leite Pinto, ředitel železnic v kraji Beira Alta, využil trati pod svým dohledem mezi španělskou hranicí a přístavem Figueira da Foz, aby dovezl židovské uprchlíky, některé až z Berlína, k bezpečnému oceánu. Právě Amzalak přesvědčil Salazara, aby ponechal konzuly v zemích pod nacistickou mocí jen proto, že tu Židé mohli získat pasy pro odchod z nacistického ohrožení.

V červenci 1940 se očekával německý a italský útok na Gibraltar. Ohrožené civilní obyvatelstvo, asi 2500 převážně žen a dětí, se smělo uchýlit na relativně bezpečnou portugalskou Madeiru. Mezi 21. červencem a 13. srpnem se tu všichni vylodili a zůstali v subtropickém ráji až do konce války.

Neutralita se politikům méně otrlým než Salazar začala zdát nemožná a v době britských potíží konec konců nemorální. Armindo Monteiro poslal koncem října Salazarovi dlouhý osobní dopis. Líčil utrpení bombardovaného Londýna: „*Tam venku slyším v noci bez ustání dunět děla; osm milionů lidí se halí do prochladlých a provlhlých plášťů a prožívá hodiny úzkosti, které snad nebudou mít konce. Nad námi téměř nepřetržitě létají německé letouny a rozsévají z výšky smrt a zkázu*.“ Velvyslanec Salazarovi skrytě vyčítal, že za takové situace „někteří odpovědní činitelé“ „*nehledají kontakty, které by je mohly zachránit, neorganizují se, aby čelili protivenství*.“ Připomněl hrozící důsledky možného vítězství Osy: Španělé zaberou Portugalsko a Němci portugalské kolonie. Naléhavě vyzýval, aby se „*naše politika přiklonila k Velké Británii*.“

Salazar hledal důvody pro pokračování v politice neúčasti, pokud to půjde. Přišlo ujištění brazilské vlády, že podpoří portugalské snahy o mír. Diplomaté hlásili z Říma, že Mussoliniho vláda si přeje portugalskou neutralitu. Zkušený Sir Ronald Campbell vystřídal v čele britského zastupitelského úřadu v Lisabonu příliš rázného Walforda Selbyho a už na portugalské spojenectví tolik nenaléhal. Salazar si nevyčítal, že nepomáhá trpícímu spojenci v „bitvě o Británii“. Cynicky si zdůvodňoval, že by portugalskou bezvýznamnou, ale přitom sebezničující ozbrojenou pomocí Británii stejně příliš neulevil.

Oslavy dvojího výročí portugalské státnosti dobíhaly. Sjezd demografů v Portu, Portugalsko-brazilský historický kongres v lisabonské Akademii věd, Koloniální kongres v Zeměpisné společnosti, Výstava dokumentů královských generálních kortesů v Národním shromáždění, Bibliografická výstava obnovení nezávislosti v Národní knihovně a desítky dalších podniků nepřímo připomínaly Portugalcům, jak vzácným darem je mír a jakou slávu přináší sjednocené vzepětí národa. Zástupci korporací zdůraznili, že za to národ vděčí Salazarovi, když kráčeli 3. listopadu ulicemi Lisabonu s velkým transparentem, na němž se skvěl nápis *Požehnán buď, spasiteli Portugalska*. Počátkem prosince, v jubilejní dny protišpanělského převratu z roku 1640, ukončila Slavnost nezávislosti celý vzpomínkový rok. Tehdy už Salazar přenechal projevy svým kolegům. Byl unavený a fyzicky vyčerpaný, ale necítil se špatně. Dokázal se vypořádat se složitostmi doby, neměl v politice rovnocenného soupeře, který by se tak dobře vyznal v zamotaném klubku domácích problémů i v předivu zahraničněpolitických změn. Válka pohlcující Evropu nenabízela pohodu ani blahobyt, zato dodávala Portugalcům důvod k přesvědčení, že v čele ohroženého státu

a impéria právem stojí a i nadále musí stát obratný a zatím úspěšný António de Oliveira Salazar.

V ohrožení

Salazarovi šlo na dvaapadesátý rok. Nakračoval poněkud ztěžka, vlasy mu začaly prokvétat, ale obličej měl kulatější než dříve. Fyzicky i psychicky byl v dobré formě; pominuly migrény a duševní otřesy z utajovaných obav a poklesů sebedůvěry. Svou zemi ovládal jako nikdy nikdo před ním, a čím více starostí na něho doléhalo, tím rázněji jeho osobnost soustřeďovala všechny síly k odpovědi.

Svým sestrám se mentálně nesmírně vzdálil. Nejstarší Martu obtížil šestý křížek, nejmladší Lauře bylo pětapadesát. Venkovanky už dávno nenacházely s bratrem společný jazyk, neměly mu co poradit. Podle tradice přenechávaly veřejné záležitosti mužům, a tak se ani necítily být povolány posuzovat státnickou činnost svého mladšího bratra. Byly ovšem hrdé na to, že António „dělá politiku“. Pozorná výměna dárků z obou stran byla kromě vzpomínek jediným poutem, které udržovalo sourozenecké vztahy. Salazara už netáhla příroda a vesnický klid Vimieira, mohl teď podnikat oblíbené dlouhé procházky přímo na zahradě svého lisabonského sídla.

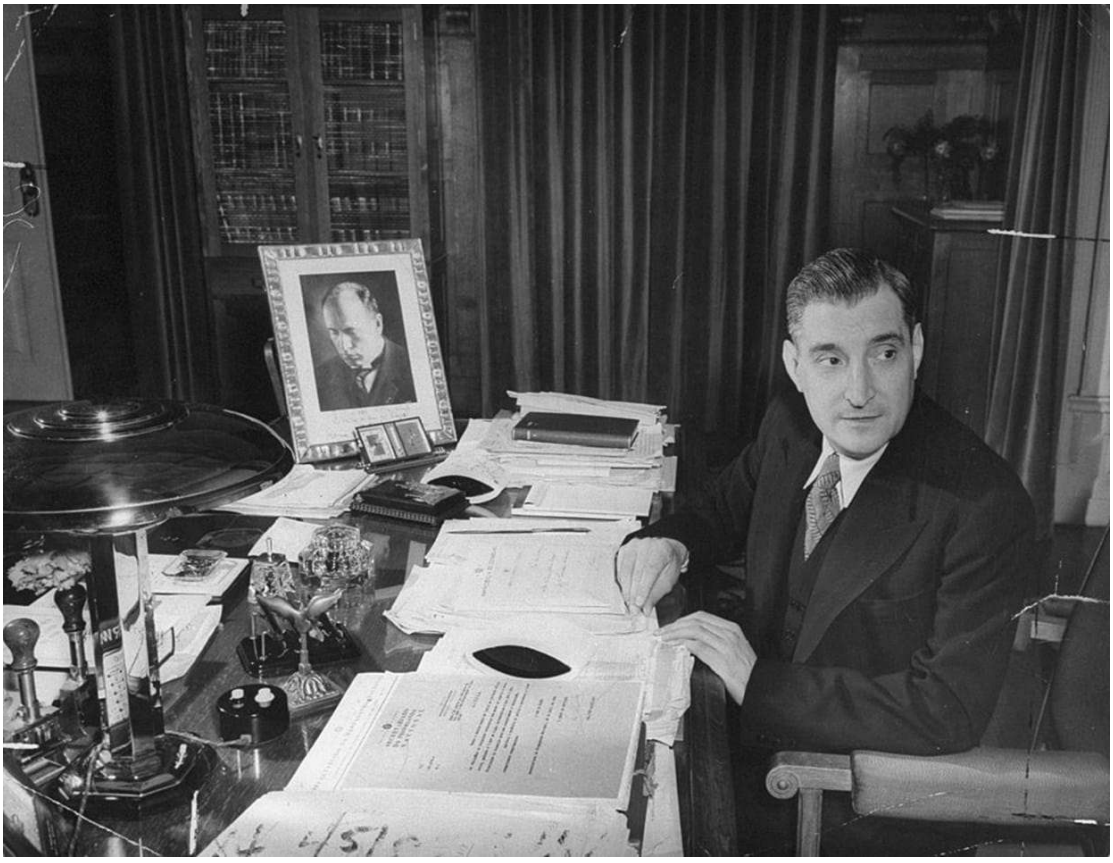

Premiér ve své pracovně s portrétem Mussoliniho na stole

Události počátku roku 1941 ho vtahovaly do víru složitého válečného dění. Rozvrácená Evropa se stala kořistí podivného německo-italsko-sovětského spolku. Ve vztazích mezi neutrálním Portugalskem a osaměle bojující Velkou Británií nadešla chvíle porozumění. Britští diplomaté nezaznamenávali v Lisabonu žádné pokusy podpírat Hitlerův „nový pořádek“ a z Madridu hlásili, že místní portugalský velvyslanec má příznivý vliv na generála Franka. Při prvním setkání s Armindem Monteirem 3. ledna řekl nový britský ministr zahraničí Anthony Eden: „*Doktor*

Salazar výtečně interpretoval anglo-portugalské přátelství s vyšším instinktem a pozoruhodným citem pro momentální potřeby.“

K idyle však bylo daleko. Ramón Serrano Suñer obvinil Portugalce ze zrádného manévrování ve prospěch Británie a ve Španělsku bylo zakázáno šířit portugalské tiskoviny. Salazar přesto doma tlumil bouřlivé protišpanělské nálady a vybízel hlavně diplomaty, aby „*se nepropůjčili k této hře*.“ Uprostřed politických debat nečekaně připomněla svou sílu také příroda. Cyklon, který se 15. února přehnal Portugalskem, zničil nejen úrodu, ale i spoustu silnic, železničních tratí, telefonních linek a budov. Salazar se zděsil, že dokonce i parčík kolem jeho domu „*ztratil nejlepší stromy“*.

Boj na oceánech sváděl pozornost všech válčících států na Azory, Madeiru a Kapverdy. *Foreign Office* uvedl v analýze pro Winstona Churchilla, že „*portugalské ostrovy mají životní důležitost pro bitvu o Atlantik*.“ Salazara zájem válčících států nikterak netěšil. Obával se německé protiakce, kdyby vyhověl sílícímu tlaku z Londýna a dal Britům k dispozici své ostrovní základny – nebo kdyby je prostě obsadili bez jeho svolení. Manévroval tedy zdvořile tak, aby neohrozil křehkou neutralitu. Velvyslanec Campbell psal o šéfovi lisabonské vlády do Londýna celkem sympaticky. Británie se prý dopouští „*velkého omylu, když řadí doktora Salazara mezi diktátory. (...) Je asi větším samovládcem než všichni ostatní, (...) ale stačí pozorovat jeho mnišské rysy oslazené milým úsměvem jeho očí, aby pozorovatel vnikl do skutečnosti, že má na srdci dobro svého lidu.“* Salazarova úhybná vychytralost však dělala Campbellovi potíže: „*Vždycky, když se zmíním o ostrovech v Atlantiku, vzdálí se od záležitosti tím, že řekne, že nevěří v německý úder*.“

Britové nasadili do získávání portugalského vůdce všechny mírové zbraně. Čestný doktorát se rozhodla udělit Salazarovi univerzita v Oxfordu. Když Salazar 19. dubna v Coimbře přebíral diplom doktora *honoris causa* v oboru občanského práva, poděkoval sice „*nejslavnější ze slavných světových univerzit“* za veliké vyznamenání, ale záměrně oslabil vlastní význam podotknutím, že „*je to hlavně* (coimberská) *univerzita, která si zaslouží a dostává dnešní poctu*.“

Válka začala srážet portugalskou hrdost. Portugalský vyslanec v Berlíně a bývalý vedoucí Portugalské mládeže Francisco José Nobre Guedes sice dříve řečnil o německé síle a obdivoval nacisty, ale při prvním bombardování Berlína své úřední sídlo ustrašeně opustil. Rozzuřený Salazar ho za dezerci potrestal odnětím všech funkcí.

Nový stát nalezl typický způsob, jak sjednotit rozhárané domácí názory na válku: oslavu Salazarových dvaapadesátin. Aktivisté Národního svazu rozbouřili svými komisemi pro oslavy každou vesnici a město až příliš: lidé na okamžik propadli panice, že se snad chystá mobilizace nebo dokonce vstup do války. Ale „národní manifestace“ uctívající „šéfa Nového státu“ dopadla 28. dubna 1941 velkolepě. Přestože chladně mžilo, zaplnilo velký čtverec Obchodního náměstí na nábřeží Teja na 300 000 lidí. Salazar hovořil k davům z jednoho z balkonů; zdůraznil, že „*jsme dokázali a zasloužili si žít v klidu na Poloostrově a v tom nás provází sympatiemi a morální solidaritou mnoho národů*.“ Varoval před panikařením, ale zároveň vyzval lid, aby byl v nejisté době připraven obětovat se pro „*absolutní hodnoty: důstojnost Národa, svobodu a nezávislost a územní integritu*“ (tj. evropské základny státu i zámoří). Naléval víru do unavených malodušných: „*Důvěřujme! Mějme víru ve vlastní i cizí věrnost, v pořádek, práci, vážnost a seriózност, s nimiž čelíme problémům a řešíme potíže. Důvěřujme především více než v sílu zbraní v soudržnou a pevnou jednotu národa, v hlubokou a živoucí lásku k portugalské zemi a v ty vznešené*

příklady, hodnoty našich dějin a ideály naší civilizace, jež železo nezabije a oheň nedokáže zničit.“ Řízené ovace národa nyní doprovázené „římským pozdravem“ – vztyčenou pravicí - doplnily pozdější gratulace všemožných organizací i zahraničních státníků.

Polichocenému oslavenci potvrdil hold, že společnost je ukázněná a zaslouží si další prosazování neutrality ve válce. Velký cíl nyní pohlcoval všechnu jeho energii. Při jednom diplomatickém obědě si postěžoval: „*Mezinárodní situace mi dělá takové starosti, že mne duch odmítá následovat s potřebnou pozorností k jiným věcem, a to je politováníhodné*.“ Bylo zřejmé, že válka zesílí. Campbell na Salazara naléhal, aby už konečně jasně řekl, co udělá v případě německého útoku. Premiér se odmítl vyjádřit. Uražený diplomat se na Salazara trochu ironicky obořil: „*Ale pane premiére, Portugalsko nemá velké loďstvo ani velké vojsko, ani silné letectvo. Co máte, abyste pokračoval v takové politice?*“ Salazar odpověděl: „*Mám pravdu, pane velvyslanče*.“

Salazar v automobilu s doprovodem kavalérie

Možnost okupace Azor, Madeiry a Kapverd diskutoval 6. dubna také washingtonský Senát. Prezident Franklin D. Roosevelt se 27. května s americkou přímočarostí vyjádřil, že by bylo „*hloupé čekat, až se potenciální nepřítel upevní na těchto pozicích, aby nás napadl*.“ Salazar se rozčílil, že se jedná o Portugalsku bez Portugalska. Aniž by se 28. května staral o oslavy „národní revoluce“, oznámil do světových metropolí, že portugalská vláda bude pokládat případné severoamerické obsazení portugalských území „*za akt agrese s logickými reakcemi, které by si takový případ vyžádal*.“ Na samotné portugalské diplomaty v Londýně a Washingtonu šly mrákoty, když předávali protest s trapným vědomím, jak očividný je nepoměr siláckých formulací a skutečné portugalské moci.

Zatímco severoamerickou sílu Salazar podceňoval a civilizaci *settlers* pokládal za nezralou, iberskou Ameriku chápal jako bratrský svět. Na pracovním obědě uspořádaném 1. května 1941 v paláci v Sintře byl argentinský ministr zahraničních věcí Enrique Ruiz Guiñazú polichocen Salazarovým pohledem na svůj kontinent: „*Bez vás by Evropa byla pouhým geografickým pojmem zbaveným svého morálního*

významu. (...) Jsme jedna velká rodina tvořící v každé chvíli a za všech okolností nejvyšší hodnoty pro křesťanskou civilizaci a snad i pro mír ve světě.“

Od Portugalska a západní Evropy odvedl pozornost 22. června začátek gigantického německého tažení proti Stalinovu Sovětskému svazu. Zatímco vedení Portugalské legie „s nadšením“ blahopřálo Třetí říši k zahájení bojů a předpokládalo brzké zničení základny „světového komunismu“, Salazar viděl věci v širších souvislostech. Předpokládal tuto válku a „*vždycky ji považoval za osudnou*.“ Zvažoval hlavně její důsledky: „*Já nevidím válku skrze válku samotnou; dívám se na válku prizmatem míru. Tedy: to, co mne nejvíc znepokojuje, není vědět, kdo vyhraje a jak vyhraje, nýbrž jaký mír vznikne a na jakých zásadách se budoucí mír bude stavět*.“ Při svém zásadním nepřátelství vůči komunismu cítil na zvolené vedlejší koleji naprosté osamění: přišlo mu nepředstavitelné, že se tradiční britský spojenec nyní logicky stává aliančním partnerem válčících komunistů! Churchillovu gratulaci ke vstupu Ruska do války považoval Salazar za „ukvapenou“. Předpovídal rozklad veřejného mínění na Západě, brzký vstup Japonska a USA do války, mohutnější ohlas evropského dění v Latinské Americe a vážné dopady na Afriku. Pesimistické úvahy mu vyúsťovaly v jediný politický imperativ: ušetřit slabé Portugalsko nedozírné válečné katastrofy.

Příliš se to nedařilo už proto, že v neutrálním Portugalsku vrcholil příliv evropských utečenců. Sešli se tu polští aristokraté, pronásledovaní Němci, Francouzi uprchlí z vlasti obsazené Němci, židé ze střední Evropy. Červený kříž přivezl přes šest tisíc rakouských dětí. Propuštění úředníci a zruinovaní obchodníci ze všech zemí ohrožených válkou čekali v Lisabonu na loď, která by je převezla do Ameriky. V bráně svobody se ocitli i ohrožení lidé z Československa, do Ameriky tudy odjížděl také herec Hugo Haas. Salazar vědomě udržoval lisabonský ventil otevřený, i když jeho úředníci byli vyvedeni z konceptu – svůj národ dokázali uhlídat, ale masy evropských utečenců nikoli. Mezi emigranty bylo sice nejvíc prostých uprchlíků, ale portugalské úřady znervózňovalo, že tu také slídili tajní informátoři, kolem vyhnaného ruského politika Alexandra Kerenského, svrženého rumunského krále Carola i arménského multimilionáře Calousta Gulbenkiana se v Lisabonu točili mezinárodní špióni, podivnou propagandu všeho druhu živily podivné peníze. Salazarův stát tak navzdory snahám o nenápadnost vyvolával nevítanou pozornost.

Až na portugalské pobřeží dosahovaly dlouhé prsty nacistických agentů. Židovský novinář a pacifista Berthold Jacob Salomon utíkal před Hitlerem od roku 1933. Přes Španělsko se dostal do Portugalska. Roku 1941 tam chtěl nastoupil na loď, jež s dalšími prchajícími mířila do USA. Přítomní agenti nacistické služby NS-Sicherheitsdienst ho však zadrželi a unesli do Německa. Jacob pak zničený nacistickými věznicemi v únoru 1944 zemřel. V takových případech portugalské úřady jen trpně přihlížely incidentům v obavách, aby žádný z nich zemi v Evropě příliš nezkompromitoval.

Do tradicionalistického Portugalska vstoupil v roce 1941 proud svobodných cizinců, jejichž chování budilo rozpaky. Evropské dámy se procházely po Lisabonu a jejich podezřele lehké oblečení, chybějící pokrývky hlavy a výrazné rtěnky vyvolávaly pobouření. Emigranti čekající na svou loď zaplnili kavárny a provokovali svým bohatým nicněděláním. List *Století* (*O Século*) informoval, že pobřežní policie pokutovala „*některé plavce, zejména dámy, protože překročily předpisy*“ o dostatečných rozměrech plavek. Jeden jugoslávský diplomat dostal obrovskou pokutu za to, že neměl na pláži zakrytou horní část těla – vyvázl ovšem nakonec bez placení.

Archaický životní styl a názory na ženské podřízení a na přísnou morálku se střetly s jiným světem, který bořil předsudky a vyvolával obdiv i zděšení.

Válka stahovala do svého víru i neutrály: už čtyři portugalské lodě potopily ponorky na oceánech. Zásobovací krize se prohloubila a v Portugalsku se benzin prodával jen na příděl. Bylo třeba dohlédnout do konce této války; Němci postupovali v Rusku, Británie prohrávala i na mořích, Spojené státy se válce vyhýbaly. Salazarovi se při pohledu na momentální stav sil zdálo, že německo-italský blok dosáhne konečného triumfu. Premiér šokoval svého velvyslance v Londýně sdělením, že jeho „*důvěra v celkové britské vítězství je slabá*." Vydal pokyny, aby posádky na Kapverdských a Azorských ostrovech bránily pozice podle přísného pojetí neutrality, aby tedy střílely třeba i na britská plavidla, pokud jejich vstup do přístavů nepovolí Lisabon. Armindo Monteiro zuřil: „*Ten člověk žije na Měsíci! Musíme vyloučit, aby se staly takové věci, které by nás dovedly do situace, kdy budeme muset pálit na britskou eskadru*."

Salazarovy rozhovory se Sirem Ronaldem Campbellem byly stále kratší a ostřejší. Když portugalská vláda 13. října 1941 podepsala s Japonskem dohodu o letecké lince na Timor, zvedla se vlna kritiky v Londýně, Washingtonu i v Austrálii. Monteirovi se jen s nasazením veškerého diplomatického umění podařilo *Foreign Office* upokojit.

Vyjadřování rezervovaných sympatií k vítězícímu Německu se Salazarovi nevyplatilo. Nedefinovatelný nepokoj se změnil ve vnitřní otřesy. Studenti v Coimbře a v Lisabonu v listopadu odmítli zvýšení školného. Koncem měsíce vstoupili do stávky textiláci v podhorském městě Covilhã. Ozývali se mladí intelektuálové: coimberská „neorealistická" revue *Nový zpěvník* viděla svět úplně jinak než vládnoucí tradicionalisté. V sociálním románu Soeira Pereiry Gomese *Říční ramena* bylo znát marxistickou hrozbu třídního boje. Zavedené kulturní revue *Nová setba* a *Přítomnost* spolupracovaly s neorealisty a horovaly pro všechno, co režim ostouzel.

Portugalsko bylo jiné než před patnácti lety. Mezi 7 800 000 obyvateli evropského jádra říše poklesl podíl negramotných na 40 %. Světový zápas demokracie s totalitními režimy nutil každého Portugalce zvažovat alternativy, hodnotit a srovnávat, myslet do budoucnosti. Salazar se zasloužil o to, aby se společnost zklidnila a poněkud příznivěji vyvinula, ale nenabízel jí nyní žádné jiné ideály než ty, které si s sebou kdysi přinesl do vrcholných státních funkcí jako léky pro společnost venkovských analfabetů. Dostával se tak pozvolna do rozporu se společností, která žádala víc.

Sám systém, ale nyní také pocit ohrožení bránily ovšem produktivnímu střetu politických názorů v Portugalsku. Hitler tvořil ohněm a mečem „nový pořádek", Japonci ohrožovali i Macao a Portugalský Timor svou připravovanou expanzí krytou heslem „sféry společné prosperity" ve východní Asii. Američané zvedli rukavici a ropnými sankcemi proti tokijské mobilizaci národních zdrojů si tvrdě „otvírali dveře" do Asie. V prosinci se Japonci vrhli na americkou základnu na havajském Pearl Harboru i na britské Malajsko. Výbuch války v Pacifiku a rozšíření konfliktu na všechny světadíly i oceány zatřásly i Lisabonem. Šířily se obavy, že vidina neutrality v celosvětovém požáru brzy zanikne.

Starostí přibývá

Hrozivý japonský útok mířil přes jižní Pacifik až do Austrálie. Už proto, že Portugalsko nebylo ve válce, nemohlo případné okupaci Portugalského Timoru zabránit pár starých pušek nepatrné koloniální posádky. Východní část Timoru ovšem

při japonské expanzi nabyla významu obranného valu pro britské impérium, jež musela zabránit tomu, aby se Timor, ať už nizozemský, nebo portugalský, stal japonskou základnou pro útok na Austrálii. *Foreign Office* se dotázal vlády v Lisabonu, zda by přijala obranu Timoru od Holanďanů nebo Australanů. Salazar odpověděl, že zatím nepovažuje japonský přepad ostrova za pravděpodobný. V době, kdy se u Malých Sund objevily japonské ponorky, museli obránci jihovýchodní Asie jednat bez ptaní. Na Portugalském Timoru se 17. prosince 1941 dopoledne začalo vyloďovat 350 australských a nizozemských vojáků.

Portugalská hrdost i suverenita byly zraněny. Ve smyslu instrukcí z Lisabonu timorský guvernér preventivní zásah spojenců odmítl a prohlásil se za zajatce. Když se rozzuřený Salazar o obsazení ostrova dozvěděl, chladně se dotázal velvyslance Campbella, zda britská vláda za výsadek odpovídá. Stejnou otázku položil nizozemskému diplomatickému zástupci při setkání, které trvalo pokořujících pět minut. V Národním shromáždění pak 19. prosince odsoudil napadení „*neutrálního státu přítelem a spojencem*“ a zdůraznil, že obsazení proběhlo „*proti vůli portugalské vlády a doprovodí ji příslušný protest, jenž portugalský vyslanec předloží v Londýně*.“

Timorská kauza odhalila zranitelnost portugalské říše, nepatrnost jejích obranných kapacit i neschopnost Lisabonu řešit válečné dění vlastními silami. Armindo Monteiro se domníval, že teď přijde Salazar k rozumu a učiní „*velké rozhodnutí“*, protože „*naše neutralita končí*.“ Ale premiér trval na svých názorech i metodách. Britské vládě zaslal 22. prosince „*nejenergičtější protest proti neospravedlnitelnému narušení portugalského území*.“ Japoncům sdělil, že vstup cizích vojsk na Timor byl „*násilným činem uskutečněným bez souhlasu vlády a místních úřadů*.“ Pro jistotu si Salazar 23. prosince na spojeneckou akci postěžoval německému velvyslanci, při tom se však hlavně snažil zjistit, zda nehrozí německý útok proti Azorským ostrovům.

Vánoce roku 1941 nevnesly mír do duší. Salazar hořce meditoval, cítil se zrazen všemi. Monteirovi psal: „*Život mne naučil nedůvěřovat bohatým, mocným a velkým*.“ Když velvyslanec realisticky namítal, že Portugalsko nemá na svou politiku neutrality dost sil, a musí se tedy opírat o Británii, Salazar neodpověděl. Až na samém konci roku opravil svého velvyslance siláckým sdělením, že portugalské síly na obranu Timoru, stejně silné jako holandsko-australský výsadek, se formují v mosambické metropoli Lourençu Marques k odjezdu na východ. Monteiro si ale dokázal spočítat, že se jednotka z Mosambiku do pekla tichomořské války jen tak hned neodváží odplout.

Vážné hrozby zvenčí zastínily všechny vnitropolitické události. Na počátku roku 1942 bylo třeba uspořádat volby prezidenta republiky. Veřejné oznámení vyšlo v novinách 15. ledna, ale nevzbudilo velká očekávání. Bylo zřejmé, že Salazar jako samovládný rutinér přesvědčí dvaasedmdesátiletého Carmonu, aby formálně nejvyšší úřad ještě jednou převzal. Zdravotní potíže starého muže musely jít stranou, aby se zabránilo zbytečnému jitření nálad nástupem jakékoli nové osobnosti do čelné funkce. Působivým rozhlasovým projevem vyzval Salazar 7. února 1942 občany, aby jeho názor podpořili: „*Naštěstí pro naši zemi není třeba při výkonu ústavního práva voleb vybírat: šťastné jsou národy, které v zásadních okamžicích svého života nejsou nuceny vybírat, protože jim Prozřetelnost svou velkou laskavostí nabízí osobnosti tak přirozené a vhodné, že dobré je jen jediné řešení*.“ Dalšího dne byl „pan generál Carmona“ jakožto hrdina již pozapomenuté „národní revoluce“ bez komplikací „zvolen“ prezidentem republiky.

Premiér se tedy po kratičké odbočce zase mohl věnovat zahraničí. Pro zajištění bezpečnosti evropského jádra impéria bylo naléhavě nutné vyloučit konflikty se sousedním Španělskem. Salazar vyjel 11. února přes hranice a ještě večer toho dne se sešel s generálem Frankem v sevillském *Alcázaru*. Dlouho spolu diskutovali o válce a vzájemných vztazích. Salazar spíš poslouchal, zdůraznil jen, že jeho rozhodnutí dodržet neutralitu je neměnné. Francisco Franco si stěžoval, že po „*letech hrůzy a bídy komunismu"* nesnáší „*pouhou myšlenku na rozšíření komunismu po Evropě"* a že proto ve víře v německé vítězství posílí Modrou divizi bojující proti Rusku. Salazar projevoval stejnou antikomunistickou horlivost, ale zdržoval se jakéhokoli porušení portugalské neutrality. Při 48hodinové návštěvě Španělska a velmi důvěrných rozhovorech s vrcholnými představiteli falangistického Španělska získal především důležitou jistotu, že Franco nehodlá podniknout nic, co by portugalskou pozici ohrozilo. Z dialogu dostal podrobnou zprávu Berlín, protože španělský ministr zahraničních věcí a germanofil Ramón Serrano Suñer průběh a výsledky dialogu okamžitě hlásil německému vyslanci v Madridu. Mimo jiné sděloval: „*Salazar projevil obavy, že by Německo jednoho dne mohlo zaútočit na Španělsko a Portugalsko a obě země obsadit*."

Odpoledne 19. února se Salazarův narůstající optimismus zhroutil. Z Tokia došla zpráva, že se japonské ozbrojené síly „cítily nuceny" vypudit australské a nizozemské ozbrojence z Portugalského Timoru. Japonská vojenská operace formálně uznávala portugalské vlastnictví území, ale jen za podmínky, že Portugalsko bude přísně dodržovat svou neutralitu. Salazar byl pokořen; *fait accompli* znemožňoval vylodění připravovaného portugalského výsadku na ostrově, navíc bylo jasné, že Japonci v případě svého vítězství tento portugalský majetek zahrnou do své asijské „sféry vlivu". Na Portugalském Timoru se nyní Australané a Holanďané nejprve organizovaně bránili japonské invazi, pak ustoupili do hor a bojovali jako partyzáni. Relativní klid domorodé „mauberské" komunity zmizel, obě bojující strany strhly Timořany do zničujících bojů.

Australští commandos v timorských horách

Před Národním shromážděním Salazar 21. února protestoval proti nové agresi. Volil ale mírnější tón, aby nevyprovokoval japonský zábor Macaa. Netroufl si vypovědět

japonského velvyslance, který mohl v Lisabonu klidně úřadovat po celou dobu války. Vládní instrukce, že expediční sbor z Mosambiku bude prozatímně přesměrován do Portugalské Indie, jen potvrdila, že jakékoli ozbrojené angažovanosti přímo na dalekém ostrově i kdekoli jinde se Portugalsko poněkud zbaběle vyhýbá. Timorský případ vyvolal celonárodní zklamání; zdálo se, že je to předzvěst zkázy celého impéria a že politika neutrality nic neřeší. Nejistota a malomyslnost se šířily jako kruhy na vodě. Salazarovi ale nezbylo než dál balancovat mezi mocnostmi, aby ve válce neztratil zámoří a v evropské „kolébce impéria" svůj vliv.

Salazar ještě nekapituloval. Defétismus a názorové spory se mu zdály být největšími ze všech rizik. Svěřil Portugalské mládeži dohled nad všemi mládežnickými skupinami kromě Katolické akce. Civilní obrana území vytvořená v dubnu zmobilizovala společnost kolem elity Nového státu. Válka přinesla do veřejné diskuse mnoho nových témat, které překonávaly jednoduchá nacionalistická hesla předchozí dekády, válka na mořích omezila pravidelný obchod a strádání znovu prohloubilo všeobecnou nouzi. Život se scvrkl na deprimující přežívání. Salazar si byl vědom hlubokých hmotných potíží národa a hlavně jeho psychické únavy, proto se obrátil k veřejnosti 25. června 1942 rozhlasovým projevem: „*Chci se pokusit nemnoha slovy představit věci, jež mi současnost radí říci, a to pod heslem Ekonomická obrana, morální obrana, politická obrana.*" Vysvětlil tu jednotu těchto složek „obrany", vyhlásil nouzový program výroby, úspor a distribuce. „*Je daleko od současné reality ten, kdo si myslí, že může dnes vyrábět, obchodovat a žít mimo organizaci. (…) Tuna uhlí nebo žok vlny jsou problémem státu. Vlády mezi sebou hovoří jménem své ekonomiky. Kvůli ní se přijímají závazky koupě, prodeje, výměny, často množství, někdy s cenami, bždycky s určenými lhůtami. To se nedá dělat vně přesné znalosti možností a mimo přísnou disciplínu – u nás disciplínu korporativní*." Kritizoval britsko-ruské spojenectví a varoval před riziky, která může přinést poválečná doba. Ze všeho nejvíc vybízel k posílení morálky v těžké době: „*Nesmíme být rozděleni, nýbrž solidární a silní v naší jednotě.*" Slíbil, že poválečná obnova proběhne v „*trojím znamení autority, práce a sociální péče*."

Nespokojenost živená zejména neúspěchy německých a italských armád v nenáviděném Sovětském svazu i na severu Afriky se však začala projevovat jako houfování rozmanitých opozičních sil. Proto PVDE začala napodobovat brutální metody totalitních tajných policií: 4. července 1942 dostal komunistický lékař Ferreira Soares ve vlastní ordinaci v Espinhu do těla 14 kulek…

Síly válčících koalic se začaly vyrovnávat a portugalské balancování mezi nimi nabylo sebevražedné povahy. Londýn blokoval Portugalsko, aby nedodávalo strategicky důležitý wolfram Němcům. Němci protestovali proti dodávkám některých surovin Američanům. Špioni hlásili, že „anglická strana" příznivců vstupu do války je „britštější než Britové". Rostoucí prestiž Sovětů probudila z mrákot portugalskou levici. Důstojníky unavila stálá pohotovost, která nedávala smysl. Salazarovy opakované rady „*podat si ruce a vydržet"* už veřejnost nudily. Ale i za krize důvěry se vynořovaly vzpomínky na nesmyslné portugalské oběti během minulé „velké války", a tak převládalo přesvědčení, že nynější Salazarovo úsilí o mír je vlastně prospěšná donkichotiáda. V kavárně *Brasileira* se přetřásal názor slýchaný na lisabonských ulicích: „*Jestli nás ten člověk ušetří války, měli bychom líbat dláždění, kudy chodí*."

Vedení Národních odborů zaslalo „předsedovi Rady" (*presidente do Conselho*) opatrné požadavky na reformy oživující ekonomiku. Salazar odpověděl rozsáhlým poselstvím, které se četlo na odborářském zasedání 23. července v lisabonském

Coliseu dos Recreios. Premiér tu obhajoval výhody „korporativní organizace“, která je sice ještě nedokonalá, ale pokud překoná „*sobectví mocných“* i „*sobectví chudých“*, bude mnohem lepší, než jsou liberální demokracie nebo komunismus. Na konkrétní požadavek vyšších mezd reagoval krutě pravdivými slovy ekonoma: „*Není možné rozdělovat mzdy tam, kde se nevyrábí*.“ Jako zajatec ideje pořádku a dohledu trval na svém hospodářském konceptu spoutané společnosti kontrolovaných korporací. Přitom odmítal přímé zásahy státu do ekonomiky, slíbil jen pomoc státu při výchově šéfů Národních odborů, případné revizi mezd či změnách pracovní doby nebo při opatrné podpoře rodinám zaměstnanců. Vyjmenoval úspěchy organizací včetně Národní nadace pro radost z práce a korporací včetně Lidových domů či Rybářských domů, čímž v podtextu odmítal svobodné odbory. Liboval si, že po zmatených předchozích časech korporativismus vnesl do společnosti „mír a klid“.

Ke svým odborářům promluvil ještě 29. července. Poděkoval za to, že byl přijat za člena Národních odborů: „*Jsem naštěstí také dělník, a to dělník, jemuž jen fyzické vyčerpání tvoří mez jeho pracovního výkonu. (…) Tím, že jste mě začlenili do vašich odborů, jsem se dostal blíž k vám všem a kromě povzbuzení ke službě společné věci to mně i vám dává pocit přítomnosti a společenství. To zvyšuje mou víru v konečné vítězství, jež bude naším vítězstvím a především vítězstvím Národa*.“

Salazar působil ve všech složkách svého mocenského soukolí. Zahraničí ho chápalo jako státníka, jenž ve válečné době vybočil z „normálního“ chování. Také proto přitahoval pozornost. Nejčastěji byl kritizován. Ale dost často si znalci méně angažovaní na válečných operacích cenili jeho nekonvenčního myšlení. Od peruánského chargé d'affaires převzal Řád Slunce. Poskytl interview revui *Temps* vycházející ve Francii kontrolované Němci. V době úspěšného budování spojeneckých svazků zde kacířsky poznamenal: „*Nevidíme v rusko-anglicko-americké solidaritě, tak jak se nyní upevňuje, příliš uklidňující prvek pro národy, které budou nuceny přizpůsobit se novému evropskému pořádku*.“

Zpráva o vstupu Brazílie do války na podporu USA Salazara rozrušila. Jeho koncepce neutrality i „mírových zón“ dostala ránu od bratrského národa. Náhradu za toto zklamání přinesla výměna španělského ministra zahraničních věcí: Francisco Gómez-Jordana Sousa pochopil rizika angažovanosti „Modré legie“ v bojích na východě a namísto „neválčení“ vyhlásil po portugalském vzoru neutralitou ve válce. Sám Ronald Campbell oceňoval v diplomatické korespondenci Salazarova „génia“ při trpělivém pacifikování nepředvídatelného španělského souseda.

Starosti posledních měsíců a let se podepsaly na Salazarově vzhledu a zdraví. Znovu zhubl, husté vlasy prošedivěly. Potíže s očima pokládali někteří lékaři za počátek slepoty. Největší trápení mu přinášela nespavost. Prášky, které si kupoval v lékárnách *Rego* a *Gama*, moc nepomáhaly. Osvědčila se mu spíš ranní vycházka, hodina spánku po obědě, šálek čaje před odpolední prací a nezbytná večerní procházka v parku u lisabonské rezidence. Stárnoucí muž zůstával při jednání klidný, nic nedělal chvatně nebo v afektu. Jeho pocit sebejistoty sílil úměrně vědomí, že bravurně ovládá jak aparát moci, tak veřejné mínění. Salazar se už pevně zařadil mezi evropské autoritáře, ale v mnohém se od svých drsnějších kolegů lišil. Snažil se předcházet konfliktům, nepotřeboval se obohacovat a svou představu hmotné skromnosti vnucoval svému okolí stejně jako starobylé morální zásady. Početná společenská setkání mu příliš nevyhovovala, ačkoli se rád scházel s intelektuály, univerzitními učiteli a vzdělanci – pokud respektovali jeho bezkonkurenční politické postavení. Na důležitých úkolech pracoval nejraději s malou skupinkou ukázněných informovaných přátel a bez velké

publicity. Neustálé holdování ovšem nařizoval, kontroloval a vděčně přijímal; nejprve jako podporu svému reformnímu politickému projektu, později jako spravedlivou odměnu za vlastní nepřetržitou práci, nakonec jako stabilizační podporu režimu. Neměl rád ostřejší oponenturu, protestující umlčoval a postupně získával zkreslené přesvědčení, že vlast se bez něho neobejde.

Předlouhá léta Salazarovy vlády už ale vyvolávala touhu po změně. V druhé polovině října 1942, právě během „volební kampaně“ před parlamentními volbami, propukla dlouho potlačovaná nespokojenost s nedostatkem, drahotou a s bídnými platy. Stávky železničářů, telefonistů, přístavních i průmyslových dělníků úřady zděsily; jen v Lisabonu a protilehlém Barreiru stávkovalo na 20 000 lidí. Hesla se tentokrát nezastavila u životních podmínek, rozlícené davy napadaly korupci funkcionářů režimu, spekulaci i protilidové zákony, lidé kritizovali vládu, že nedokáže zajistit alespoň nutné potravinové příděly. Někteří zahraniční pozorovatelé se domnívali, že právě teď nastává revoluce, která Salazara smete. Ale vláda přijala počátkem listopadu mimořádná opatření, a protože především ilegální komunistické buňky podněcovaly stávky jako „*boj proti fašismu*“, policie bez váhání a ve velkém zasáhla proti „*profesionálním agitátorům v žoldu Moskvy*.“ Komunističtí a dělničtí funkcionáři naplnili vězení a strach zlomil odhodlání protestujících.

Salazar ve své pracovně ve válečných letech

Nevlídný svět tentokrát Salazarovi pomohl. V jednu hodinu po půlnoci 8. listopadu ohlásil Campbell a o hodinu později také jeho americký kolega při naléhavých audiencích anglo-americkou operaci *Torch* do Maroka a Alžírska. Žádali o pochopení, že válečné akce budou probíhat v blízkosti Portugalska; Campbell navíc Salazara požádal, aby vysvětlil Španělům, že spojenci nehodlají okupovat Španělské Maroko, i když jeho území dočasně využijí pro boje na severoafrických frontách k postupu proti

německým a italským jednotkám až do Tuniska. Když o půl čtvrté ráno dorazil do Salazarovy pracovny Nicolás Franco, dověděl se od iberského spojence novinky, které by jinak strávil jen s největšími obtížemi. Smířlivá Salazarova interpretace se pod tlakem objektivních faktů projevila jako pravý poklad: Francisco Franco přijal invazi bez nejmenších námitek – využil jí dokonce ke očištění svého obrazu krvavého *caudilla* v anglo-amerických očích. Ledy mezi iberskými státy a mocnostmi protifašistické koalice viditelně roztávaly. Prezident Carmona ve svém poselství Rooseveltovi označil „přátelství“ mezi Portugalskem a USA za „*neměnné a chápavé*.“

Portugalské ženy vděčí Salazarovi za mír a chléb

Při přípravách formálních voleb poslanců Národního shromáždění se Salazar angažoval do nejmenší možné míry; věděl, že kandidátka Národního svazu uspěje, i kdyby přišlo k urnám jen minimum lidí. Také projev na ustavující schůzi málo důležitého parlamentu 27. prosince klidně přenechal prezidentu Carmonovi. Za určující pokládal mezinárodní situaci a právě hledal taktiku, která by spojence přiměla k tomu, aby zmírnili tíživou hospodářskou blokádu Portugalska. Druhá světová válka vrcholila, ale stejnou měrou se vyhrocoval konflikt mezi skupinou držitelů moci a portugalským lidem. V Coimbře se ustavila Skupina socialistické ideologie a akce. Mladí spisovatelé podávali skličující obraz portugalského všedního dne a tím odhalovali neúspěch systému ztělesněného všemocným premiérem. Ačkoli opozice odehnaná od mechanismů moci vynikala starým neduhem nesvornosti, nezdálo se možné, aby pokračovala „zlatá doba“ Salazarova monopolního manipulování veřejným míněním.

Srážky a naděje

Ještě před vítězstvím spojenců u Stalingradu a na Guadalcanalu muselo být Salazarovi jasné, kam vývoj války spěje. Ostatně, Churchill se Armindu Monteirovi svěřil, že Britové spolu se svými spojenci co nevidět donutí Němce „žrát prach“. Portugalskou neutralitu ohrožovaly eventuality, které si Salazar zodpovědně připouštěl: dal se

očekávat pokus o preventivní německou okupaci Iberského poloostrova, bylo třeba pomýšlet na budoucí znovuobsazení Portugalského Timoru. Dekret ze 17. února 1943 signalizoval blízkost války, když mobilizoval státní zdroje pro mimořádné situace. V parlamentu Salazar 2. března sice potvrdil linii neutrality, ale prohlásil také, že základem portugalské zahraniční politiky jsou dobré vztahy vůči Velké Británii, Brazílii a Španělsku.

Nezvykle tuhá zima zkrušila na začátku roku celý národ. Salazar se snažil jít příkladem v odříkání. Ačkoli o tom nemluvil, zakázal ve svém domě přitápět a pracoval s přikrývkami na ramenou a na nohou. Lidé trpěli chladem i nedostatečnými příděly potravin a dalšího zboží, všeobecná nervozita obnovila rivalitu mezi armádou a Portugalskou legií, z ostrovních posádek přicházely zprávy o neklidu. Komunisté žádali ve svém manifestu svržení „*Salazarovy vlády a ustavení demokratické vlády národní jednoty"* a samotnou terminologií dokumentu řadili Salazara mezi fašistické diktátory.

Propagandistickou protiofenzivu spojil premiér jako obvykle s patnáctým výročím svého vstupu do vlády. 27. dubna pronesl k národu dlouhý rozhlasový projev. Zrekapituloval současné starosti své vlády, která za patnáct let musela čtyři roky bojovat s hospodářskou a finanční krizí a tři roky s válkou na Iberském poloostrově a ještě nyní musí na mezinárodním poli překonávat „*tisíce překážek"*. Slíbil, že už brzy bude možné „*zajistit Portugalcům práci a chléb*." Pak obrátil pozornost k tématu, které sám pokládal za nejdůležitější: „*Kromě komunismu, který je nadále prvkem nepořádku, bude nejbližší starostí, aby se pořádek nezvrhl tam, kde je, a aby se obnovil tam, kde se rozpadl.*" Nedostatek veřejného pořádku postavil jako „*největší lidský problém všech dob (...) a vážné riziko pro západní či křesťanskou civilizaci*." Upozornil, že „*všechny známky takzvaného materiálního pokroku - vojenský potenciál, zázračné stroje a průmyslová odvětví"* jsou vykoupeny „*pokleslým nebo vymizelým vědomím svobody*." Napadl „*některé Portugalce, kteří tak či onak usilují o zničení morální základny země, i když je zřejmé, že je to jeden z hlavních faktorů naší obrany. Někteří živí svou aktivitu nadějemi, které jim nikdo nemůže splnit, jiní se snaží ospravedlnit svůj nesouhlas s politikou, jako kdyby – až na ignoranty nebo nesoudné nezodpovědné – někdo mohl předpokládat, že může nebo musí být jiná než byla dosud při obraně nejzřetelnějšího národního zájmu*." Obvinil nespokojence z „*vypočítavého egoismu*." Zamyslel se také nad poválečným vývojem. Nadnárodní nebo světovou autoritu, která by měla řídit lepší svět, pokládal za chiméru: „*Podle mého upřímného přesvědčení není člověk 20. století ještě zvyklý vidět a řešit světové problémy jinak než přes národní, svobodné a nezávislé entity*." Analýzu uzavřel poněkud výhrůžně: „*Víme, že v dalších velkých evropských krizích nás cizí zájmy hrozí rozdělit, (...) že nás napadají někteří Portugalci, což jen znamená, že jejich měřítko vlastenecké cti není měřítkem naším; (...) za naše měřítko bereme ty Portugalce, kteří znamenali víc, než znamenáme my, kteří vytvořili Dějiny a vybudovali Národ, který jsme povinni, dokonce i proti některým z nás, respektovat a bránit...*"

Směs zasvěcených i zastrašujících slov všeobecné chmury úplně nerozehnala. Pak se rozpoutal únavný řetěz oslav nahrazujících skutečné dějiny. 11. května blahopřála generalita Salazarovi k sedmému výročí nástupu do funkce ministra války, ten dramaticky vyzval své vojáky, aby „*plnili svou povinnost ochránců národní integrity na předsunutých základnách, aniž by kdokoli z nich znal hodinu či místo nejvyšších obětí*." Poté se slavilo založení Portugalské legie, hned nato proběhla Slavnost Moře s povinnou účastí rybářských odborů. Portugalská mládež v noci z 29. na 30. květen

obsadila slavnostně osvětlené hrady se zbraní v ruce za dramatického volání *Hotovte se!*

Itálie se hroutila, do války vstupovaly na straně spojenců už i malé státy. Campbell Salazara 18. června požádal, aby portugalská vláda umožnila britským ozbrojeným silám užívat „*nutná zařízení“* na Azorských ostrovech. Salazar rychle kalkulovat: při německých potížích v Rusku útok Osy nehrozil, Británie mohla naopak tlumit rhodéské a jihoafrické vměšování do Mosambiku i australské snahy o vliv na Portugalském Timoru. Vstřícnost vůči britskému požadavku by vyloučila případnou anglo-americkou okupaci Kapverd a celkem vzato by učinila z Portugalska spojence vítězící západní složky protifašistické koalice. Případ byl jasný, a tak dohoda s datem 17. srpna 1943 přinesla průlom do Salazarova pasivního pojetí neutrality, aniž by samotnou neutralitu popřela. Historický smysl obratu pochopila celá portugalská elita. Kardinál Cerejeira gratuloval: „*Je to čin tak prvořadého významu, že se může směle říci, že jsi jím v tak obtížných podmínkách zachránil Portugalsko a impérium.*“ V říjnu se britská vojska začala vyloďovat na Azorách. Campbell, který věděl o napětí mezi opatrným premiérem a jeho probritským velvyslancem v Londýně, se opatrně Salazara zeptal, zda by neměl námitky proti vyznamenání Arminda Monteira vysokým britským řádem. Salazar svou odpovědí potvrdil, že příklon k Británii míní vážně: „*Žádné, pane velvyslanče. Poctít Portugalce znamená poctít Portugalsko*.“ Kromě premiéra Britové ocenili i portugalského vyslance v Madridu; Pedro Teotónio Pereira umožnil v roce 1943 asi 16 000 evropským, převážně francouzským mužům, kteří přešli pěšky Pyreneje, aby se přidali ke spojeneckým vojskům v severní Africe.

Přibližování k budoucím vítězům vycházelo také z chladných vnitropolitických kalkulací. Ruský postup na východě stejně jako rozklad italského korporativního vzoru prohlubovaly neklid v Portugalsku. Od června do srpna propukaly v různých částech země mohutné protestní stávky, kterým komunistické buňky dokázaly vtisknout politický ráz. Neznámá opoziční organizace nazvaná Národní demokratická fronta se obrátila na britskou ambasádu s otevřeným dopisem, v němž navrhovala, aby spojené národy osvobodily Portugalsko od „*nacisticko-salazarovského teroru“*. Ilegální komunistický list *Vpřed!* vyjádřil přesvědčení, že demokratické mocnosti jistě nebudou po skončení války držet Salazara u moci. Britové vážně analyzovali všechny protisalazarovské názory, ale nakonec dospěli k názoru, že se o opoziční proudy nemohou opřít: „*Jedna z našich hlavních potíží v Portugalsku vyplývá ze snahy všech demoralizovaných příslušníků opozice spojit jejich věc s Velkou Británií. Ale tito lidé jsou naprosto neschopní reprezentovat alternativu k režimu a alternativa k doktoru Salazarovi je pravděpodobně něco velmi podobného chaosu*.“

Nespokojení využívali každé možnosti napadat vládu, která je držela v přílišné nouzi i kázni. Salazar musel redigovat oficiální nótu zveřejněnou 2. září v novinách, kde vysvětloval některá vojenská opatření. Nákupy vojenského materiálu a manévry si totiž opozice vysvětlovala jako snahu utužit režim

Dokonalou možnost vzít domácí opozici vítr z plachet nabízela dohoda s vládou USA. Ale vůči americkému zájmu o Azory Salazar žádnou vstřícnost neprojevil. Pokládal stále tu nekultivovanou anglosaskou Ameriku bez historie za pouhou regionální mocnost, která se nevyrovná síle, slávě a tradici britského impéria. Sám prezident Roosevelt v říjnu nabízel Portugalcům, aby se stali „*vítanou stranou bojující po našem boku“*, ale Salazar jako obvykle neslyšel. Zato svou vstřícnost vůči britskému vojenskému působení na Azorách vysvětlil úřední zprávou zveřejněnou v novinách

12. a 13. října; zdůraznil tu návaznost tohoto kroku na historické spojenectví s Británií sloužící tentokrát pro udržení neutrality Portugalska a míru na Iberském poloostrově.

Zaujetí pro zahraniční dění odvádělo Salazara od tristních poměrů v zemi. Úsporná opatření všeho druhu učinila život příliš těžkým za situace, kdy Portugalsko neválčilo a utrpení tedy nedávalo smysl. Sám věrný premiérův žák Marcello Caetano musel šéfa nečekaně drastickým listem upozornit na rostoucí nálady vzdoru: „*Pane předsedo! Promiňte mi tento nový dopis. Ty předchozí nebyly dobře přijaty a fakta ukazují, že to byla škoda. Ale musím znovu naléhat: bylo a je nezbytné pečovat o morální ovzduší v zemi, které je hrozné. Hrozné. Vláda se vzdálila národu, odcizila se mu: nestará se, nevysvětluje, nepodporuje, nepodněcuje, neřídí. Dokonce i ti, kteří mají odpovědnost za vedení, žijí bez direktiv. Nespokojenost je všeobecná, dlouhodobá a neřešená: nespokojena je armáda, válečné námořnictvo, Národní republikánská garda, policie, úřednictvo… A všechno se nechá běžet, všechna řešení přicházejí pozdě a vláda si hledí jen represe… Korporativní organizace ztratila prestiž, zničeny jsou Národní odbory, opouštějí se lidé i principy. Není tedy divu, že v okamžiku krize se všechno jakoby rozpouští – je to toto strašlivé panorama zbabělosti a odpadlictví. Skryli před Vaší Excelencí skutečný morální stav země? Všeobecné nadšení pro Rusko? Opozici vůči vládě? Jen tak se dá vysvětlit, že v těžké době Sekretariát národní propagandy předvádí jen tanečky a státní rozhlas máloco víc než taneční hudbu. Metody masové brutální represe nejsou podstatou moci. Moc si je jistá, když je vyrovnaná a spravedlivá. Nedopusťte, aby vaši spolupracovníci spustili toto ze zřetele. A věřte v upřímnost rozčarovaného, ale věrného Marcella Caetana*.“

Těžkou personální ztrátu utrpěl Salazarův tým, když po silničním neštěstí zemřel 16. listopadu 1943 ministr veřejných prací a komunikací a zároveň starosta Lisabonu Duarte José Pacheco. Ministr byl jedním z několika málo oblíbených veřejných činitelů jak pro svou povahu, tak proto, že jeho „veřejné práce“ nabízely nezaměstnaným obživu. Salazar také 25. listopadu před poslanci Národního shromáždění vysoce ocenil Pachekovu „službu Národu“.

Příštího dne Salazar mluvil k poslancům znovu, zabýval se ale opět jen zahraničními záležitostmi. Vysvětlil, že dočasnou kontrolu Azor budou Britové kompenzovat dodávkami potravin a válečného materiálu Portugalsku. Shrnul timorský případ a jeho poněkud nedůstojný současný stav: Japonsko vágně přislíbilo, že po válce Portugalský Timor odevzdá lisabonské vládě a ta svůj návrat na daleký ostrov vázala na britskou vojenskou a diplomatickou sílu v prostoru mezi okupovaným britským Hongkongem a ohroženou Austrálií.

Političtí protivníci vystihli Salazarovu vratkou pozici v domácí i mezinárodní politice a koncem roku 1943 zahájili přípravy na poválečné převzetí moci. Komunisté se na svém třetím sjezdu v listopadu 1943 rozhodli rozvinout *„širokou akci za změnu Národních syndikátů z ochránců zaměstnavatelských zájmů na ochránce zájmů dělnické třídy.“* Hnutí národní antifašistické jednoty (MUNAF) založené v prosinci spojovalo z iniciativy komunistů nejrůznější antisalazaristické skupiny. Policie všechny skrytě i otevřeně opoziční proudy pečlivě sledovala, ale zasahovala proti nim zatím jen výjimečně. Salazar naopak zkoušel získat si veřejnost smířlivostí: na vánoce 1943 nařídil rozsáhlou amnestii pro nepolitické vězně.

Na Silvestra roku 1943 přijal Salazar Henryho Norweba. Nový velvyslanec USA vychrlil bez dlouhé předehry požadavky své vlády: poskytnutí vojenských zařízení na ostrově Ponta Delgada, rozšířeného letiště v Lajes na ostrově Terceira, možnost výstavby nového letiště v Santa Marii a meteorologické stanice na ostrově Flores na

Azorách. Salazar byl jednak podrážděn Norwebovou neomaleností, jednak se obával, že Britové americký nástup na Azory budou těžce nést jako důkaz poklesu vlastního významu. Proto diplomata zmátl - pouze naslouchal a žádné stanovisko nesdělil. Norweb jako typický Američan upřímně nechápal, že někdo může mít jiné názory nebo zájmy. Oheň byl na střeše a po celý leden 1944 uhlazovala diplomatická korespondence hrany tichého, a přece citelného konfliktu.

Na počátku roku 1944 téměř pominulo nebezpečí, že by bylo Portugalsko zataženo do války. Ale právě to byl signál pro to, aby opozice zvedla hlavu. Znovu se připomněli „vnitřní disidenti" v Salazarově blízkosti: Marcello Caetano v dopise premiérovi 25. ledna 1944 zopakoval „*postupný morální rozklad země*", stěžoval si na sobce, kteří na válečné nouzi vydělávají, i na levičáky, kteří si „*připíjejí šampaňským na ruské vítězství*". Svízelné životní podmínky vyvolaly únorové stávky a demonstrace zemědělských dělníků. Ožily různé skupinky zdůrazňující svůj *antifašismus*, zrodil se ilegální Klub svobodného Portugalska, který nezískal širokou popularitu, demokratická hesla šířila „stará garda" demokratů kolem Antónia Sérgia a Nortona de Matose. „Anglická strana" chtěla získat pro opoziční politiku Arminda Monteira, který ukončil svou misi v Británii, ale zkušený diplomat přešel k méně rizikovému podnikání jako poradce několika významných společností.

Neviditelný vír domácích názorů na válku a dění v zemi i v koloniích se točil kolem Salazara. Ten nyní nehýřil sebejistotou a kvůli orientaci na zahraniční politiku nedokázal doma víc než udržovat svůj systém v setrvačnosti. Bylo to málo. Podle ústavy mělo po deseti letech její platnosti dojít právě nyní k revizi a přehodnocení základního zákona. Salazar sice na takové změny nespěchal, ale ani je nevylučoval. Předákům Národního svazu 8. února 1944 řekl: „*V politice se nikdy nemůžete zastavit; budoucí revize je částečně k tomu, aby doktrínu potvrdila, částečně aby ji opravila*." Uznal, že po válce bude snaha likvidovat autoritativní režimy, ale Portugalsko nemá jinou alternativu než pokračovat v tom, co se dělá nyní: udržet si neutralitu, nezávislost, imperiální integritu a spojenectví s Velkou Británií.

Caetano na slova premiéra reagoval hned 10. února dalším dopisem, kde se snažil svého nadřízeného rozhýbat: „*Problém není doktrína, nýbrž činnost a příslušné metody. Je nezbytné ve vládě vytvořit týmovou atmosféru, dát ministrům (přinejmenším) dojem, že spoluutvářejí politiku. Pokud se tento naléhavý problém nevezme v úvahu, nebude stát za to s Novým státem spolupracovat: pro lidi bude lepší zůstat doma, dělat na svých věcech a ... čekat*."

Zvláštní aliance anglosaských demokratů a stalinských komunistů se propracovávala k válečnému vítězství. Vývoj odsouval Salazarův neměnný antiparlamentarismus a korporativismus do minulosti. Marcello Caetano, který se už dřív odvážil koncept korporativismu zpochybnit, přiložil ke svému dopisu ze 17. února 1944 celý seznam reformních kroků nutných k ozdravení všech oblastí života země i kolonií. Ale Salazar si vedl svou. Před vedoucími Národního ústavu práce se 18. února v knihovně Národního shromáždění představil jako vášnivý ideolog z mladých let. V projevu výjimečně improvizovaném podle několika poznámek načrtnutých na malém papírku odběhl daleko od sociální otázky, o které měl hlavně hovořit. Obhajoval korporativismus, který řeší ekonomiku i sociální problémy najednou. Tvrdil, že „revoluce pokračuje", že není sociální, nýbrž národní a ekonomická. Všichni mají lépe pracovat, aby se zvětšovalo bohatství z produkce. K tomu je nezbytná autorita. Až vítězové po této válce prosadí své ideologie, měli by Portugalci zůstat věrni sobě a neopouštět linii „národní revoluci". Její součástí je trvalé poselství národní

spolupatřičnosti i kolektivistické přesvědčení, že „*výchova a vzdělání musí být přístupné všem, aby bylo možné využít nejlepších schopností všech tříd*.“ Jestliže budou všichni pracovat a vzdělávat se, bude „*výhodou pro všechny, že jsou řízeni těmi nejlepšími*.“

Doba se měnila, ale Salazar odmítal vidět každý jiný směr než ten, který se mu zdál být osvědčený. Pokud připustil nějaké změny, pak nesměly měnit podstatu jím vybudovaného systému. Namísto zdiskreditovaného Sekretariátu národní propagandy vznikl 23. února Národní sekretariát pro informace, lidovou kulturu a turistiku. Vedl ho opět António Ferro, Salazarův životopisec a obdivovatel, podřízený opět samotnému premiérovi. Opozici připadaly takové kosmetické korektury jako provokace. Ale postupující nesoulad demokracie a komunismu vně portugalského světa rozděloval Salazarovy oponenty už od počátku na dvě obtížně smiřitelné skupiny. Zkušený konzervativní vůdce nemusel být překonán: nabízel kontinuitu a jakousi bídnou jistotu v době, kdy poválečné uspořádání světa hrozilo možná stejně dramatickými riziky jako druhá světová válka sama, nabízel poklid chudé křesťanské pospolitosti v době nástupu nesmiřitelných vítězících ideologií. Uvnitř salazarismu nabízeli východisko reformami systému disidenti a tlakem na podnikání „industriálové“. Jako alternativa k systému se rýsovaly tři možnosti, jedna méně přijatelná než druhá: návrat k chaotické „staré“ republice, uhlazený parlamentarismus anglosaského typu, který Portugalsko vlastně nikdy nepoznalo, a komunismus. Zatím se ani jedna z eventualit netěšila masové důvěře, každá signalizovala nebezpečí. Salazar si proto udržoval naději, že svůj model osobní autoritářské vlády udrží mezi hlavními proudy doby; musel však pohotověji reagovat na výzvy, které poslední fáze války přinášela.

Vítězství neutrality

S tvrdošíjností sobě vlastní posvětil Salazar princip neutrality na kult, jenž ovšem protiřečil době, kdy se většina světa přidala k vítězící protifašistické koalici. Campbell i Norweb naléhali v únoru 1944, aby portugalská vláda uvalila embargo na vývoz wolframu Německu a jeho spojencům. Stejný požadavek vznesl jihoafrický premiér a člen britského válečného kabinetu Jan Smuts. Salazar riskoval všechno, aby takovou žádost nemusel uspokojit. Norweba uvedl do rozpaků, když vyzval Američany k pomoci při osvobození Timoru, Britům nabízel rozsáhlejší vojenské základny na Azorách. Smutsovi odpověděl až v květnu, že dodávky Německu „*omezí tak, že to snad bude shledáno uspokojivým*.“

Britská tajná služba zvažovala, že shromáždí nespokojené portugalské důstojníky ke spiknutí proti Salazarovi. Rozzlobený Churchill psal Edenovi: „*Podle mého názoru musíme v tomto okamžiku Salazara tvrdě stisknout. Pokládá se za povolaného, aby vyzýval celý svět. Jsem připraven podporovat Vás v hořké politice proti němu. Až donedávna jsem se cítil spokojen s jeho ústupky na Azorech, ale teď myslím, že musíme změnit pozici*.“ Brity nezajímaly Salazarovy opakované argumenty, že by 80 000 lidí ztratilo práci, kdyby se zavřely wolframové doly. Zato museli uznat, že Salazar dokáže „*sjednotit za sebou většinu země*.“ Americká analýza zaslaná do Londýna odsunula otázku wolframu do pozadí jako podružnou, Britové v přípravách operace *Overlord* neměli čas na nic jiného, a tak Salazar zase z nebezpečí vyvázl.

Proti rostoucím opozičním hlasům Salazar opět zmobilizoval své věrné. Svým rozsáhlým projevem *Příprava Národa na poválečné období* 25. května 1944 udal tón

II. sjezdu Národního svazu. Poukázal na nynější válečné hrůzy a nezbytný poválečný chaos a představil vlastní „*úkoly pro mír*“. Předpokládal, že budoucí svět povedou tři síly: Británie s Evropou, Spojené státy americké a Sovětský svaz. Při jejich očividném myšlenkovém nesouladu bude riziko spočívat v tom, zda tyto mocnosti budou kolísat „*mezi snahou pokračovat ve válce v míru, nebo budou hledat mír jako jediný cíl, kvůli němuž by se dala odpustit válka*.“ Portugalsko jako součást atlantické periférie spíš nabude na významu, než aby svou strategickou důležitost ztratilo. Z toho plynou jisté naděje. „*Nebylo by upřímné tajit, že mne znepokojují mnohé vážné starosti, jako všechny, kteří se z titulu povinnosti nebo z intelektuální zvídavosti zabývají obrovským konfliktem a jeho důsledky. Ale když uvážím vzestup národního vědomí, který se režimu podařilo uskutečnit, a všechno, co máme k dispozici k dalšímu vzestupu, vede mne to k důvěře v budoucnost...*“ Zdůvodnil potřebu silného státu i nacionalismu v nejisté blízké budoucnosti a prohlásil: „*Co se nás týče, v několika málo desetiletích jsme získali všechny zkušenosti a prošli jsme všemi cestami: tu naši známe. A to je důvod, proč si dovolujeme s jistotou revidovat, kritizovat, a kvůli zlepšení diskutovat v souladu se sociálními podmínkami a poučením z naší i cizí zkušenosti základní principy a samotnou organizaci portugalského státu*.“ Opozice z projevu pochopila, že Salazar je připraven přežít konec války a pokračovat ve vedení nezměněného nebo jen nepatrně pozměněného autoritativního režimu.

Aktuální domácí napětí jako by Salazar neviděl. V květnu se v mnoha městech středního Portugalska stávkovalo proti válečným dodávkám Německu, proti drahotě a neschopnosti byrokratů zajistit přídělové zásobování. Stovky zoufalých lidí v nekonečných frontách na mizerně distribuované přídělové poukázky obžalovávaly neschopnost vlády zajistit přežití zbídačených mas. Hrstka ilegálně pracujících komunistů dokázala bez potíží ovlivnit na 25 000 dělníků, aby ve dnech 8. a 9. května 1944 demonstrativně zastavili práci. Protesty tvrdě potlačila policie. Názorové spory se z tematiky ohrožení země a impéria přesunuly na hospodářský stav země. Oponenti poukazovali na fakt, že neutralita je politikou bídy, protože vyvolává jen blokádu a nedostatek. Vláda se o řešení pokusila, bylo to však řešení alibistické, papírové a příliš dlouhodobé. Daň z válečných výnosů měla zvýšit příjmy, program válečných úpisů měl koncentrovat kapitál. Informace o chystané reorganizaci průmyslu a dokončení elektrifikace země měly vyvrátit tvrzení o ekonomické impotenci režimu.

Koncem května Salazar vyřešil originálně problém s wolframem: uvalil embargo na export pro všechny bojující strany, noviny později uveřejnily prohlášení, v němž zdůraznily, že vláda vyhověla žádosti britského kabinetu a zakázala export žádané komodity, „aby zkrátila válku“. Neutralita byla zachována, Němci se urazili a Britové pochopili, že „*je to služba srovnatelná s poskytnutím zařízení na Azorách*.“ Pochvala přišla i z USA a Brazílie. Po spojenecké invazi do Normandie sice zvedla hlavy „anglická strana“, ale na svržení Salazara podle Nouzového programu prozatímní vlády vydaného Národním antifašistickým hnutím nebylo ani pomyšlení. Opozičních a nezávislých názorů přibývalo. Režim napadala Protifašistická liga i Liberální skupina z Porta. Černošští a mulatští studenti většinou z „asimilované“ domorodé elity z kolonií se sdružovali podle země původu, a tak vláda, aby je „imperiálně“ promíchala a kontrolovala, zřídila v roce 1944 Dům studentů impéria (CEI); inteligentní koloniální mládež však sympatizovala s liberály z MUNAF a fandila demokratickým Spojencům v očekávání změny světového řádu po válce.

Další oslavy „národní revoluce“ 28. května 1944 ozdobilo defilé Portugalské legie a otevření důležitého lisabonského Viaduktu Duarte Pacheca. „Římský pozdrav“ ukázněných legionářů i politiků už působil trapně. V Parku Eduarda VII. se

shromáždilo na 1300 důstojníků k aktu „sbratření ozbrojených sil“. Vyslechli Salazarův projev *Nebezpečí vojenského hnutí a záchrana armády pro Národ*. Premiér tu opět lichotil své generalitě, nečinné, neklidné a zbytečné; vysvětlil jí, že politikou neutrality uchránil své muže největších nebezpečí a ušetřil je pro obranu „korporativního státu“, integrity Portugalska a koloniální říše.

Nespokojenou domácí veřejnost a stále hlučnější opozici měly ukonejšit nákladné ukázky vlastenectví a obdivu k historii národa. V posledních letech se zvedl z trosek symbol Lisabonu – Hrad sv. Jiří; poněkud přehnané restaurační práce učinily z rozvalin lákavou památku a turistický cíl. S plnou parádou se 10. června 1944 slavil Camõesův den zvaný tehdy častěji Den rasy. Otvíral se Národní stadion, který kdysi Salazar slíbil jako vrchol infrastruktury zábavy a odpočinku. Tisíce členů chlapeckých i dívčích složek Portugalské mládeže a další tisíce členů Národní federace pro radost z práce defilovaly v uniformách a sportovních soupravách. Bombastická „ultraneoklasicistní“ architektura sportoviště ladila s bombastickými projevy o obnovené velikosti Portugalska. Salazar, jenž akce inicioval, tak potvrdil svůj zájem o podporu trojího opia obluzujícího veřejnost symbolizovaného třemi F: fotbal, fado, Fátima – lidová sportovní zábava, tklivá hudební forma a katolické obřady, oslavy a procesí.

Začátkem srpna přijal národní komisař Portugalské mládeže Marcello Caetano samotného premiéra v jásajícím mládežnickém táboře. Při oslavách bitvy u Aljubarroty 13. srpna se blýskla armáda: vyrovnané šiky pochodovaly po třídě Svobody celé tři hodiny. Propagandistická ofenzíva zaujala veřejnost stejně jako zprávy o osvobození Paříže. Ale pocit, že brzy dojde k rozuzlení války, vyvolával dojem, že toto rozuzlení se bude týkat i portugalského režimu. Invaze anglo-amerických armád v Normandii povzbudila opoziční MUNAF. Jeho Program prozatímní vlády předpokládal automatické zhroucení Salazarova režimu po vítězství Spojenců ve válce. Ale jistil se i premiér. V srpnu zrušil dosud čilé styky s Pétainovým režimem ve Vichy. V září jednali portugalští diplomaté s anglickými a americkými protějšky o navrácení v budoucnu osvobozeného Portugalského Timoru pod lisabonskou správu.

Když Salazar 6. září zrekonstruoval kabinet, vysvětlil obšírně, že opouští rezort obrany, v němž „*vykonal užitečnou práci*“, aby umožnil vyzbrojování, výrobu vojenského materiálu i správu armády „*v rytmu vyvolaném potřebami Portugalska a jeho impéria*“. Na dýchánčích lisabonské smetánky se šeptalo, že „je to jeho poslední vláda.“ Premiér však obsadil důležité rezorty svými konzervativními stoupenci, aby předem čelil očekávaným demokratickým tlakům; do křesla ministra válečného námořnictva usedl admirál Américo Thomaz.

Ne zcela nadšeně musel Salazar konstatovat, že mezi západními Spojenci zcela dominují USA nad vyčerpanou Británií. Ucházel se tedy o americkou přízeň, aby si zajistil přinejmenším návrat Portugalského Timoru a konec obklíčení Macaa. Zavolal si 10. října Norweba a oznámil mu, že vyhoví americkému naléhání na pronájem vojenských zařízení na Azorských ostrovech. Americký diplomat ovšem nechápal, proč Salazar váže využití ostrova Terceira a výstavbu letiště v Santa Marii na americkou ochranu portugalských držav v Orientu. Také *State Department* zpočátku neporozuměl Salazarově tezi, že užívání azorských letišť Američany je zároveň „nepřímou“ účastí Portugalska na znovuzískání jeho části Timoru. Přestože Rooseveltova administrativa nesympatizovala s existencí žádné koloniální říše Evropanů – dokonce i impérium spojeneckých Britů pokládala za zdroj budoucích

sporů, roztály po portugalském vstřícném kroku antipatie mezi portugalskou a severoamerickou vládou. Neznamenalo to, že by si Američané Salazara považovali, sledovali ostatně pozorně vzestup protisalazarovské opozice. Salazarovu dobrou vůli však nemohli neocenit. Důsledky tajné smlouvy podepsané 28. listopadu 1944 dobře vystihl Campbell v hlášení pro své nadřízené: „*Salazar vedl tvrdou obrannou bitvu a hájil každou pozici s největší houževnatostí. (...) Není pochyb, že Američané vsadili na to, že nás zde ekonomicky a politicky nahradí. (...) Když spiklenci proti režimu nedostali pomoc od nás, začínají se obracet k Američanům a ti jim při své nezodpovědnosti dávají, snad nevědomky, jistou pomoc, o které úřady dokonale vědí. (...)* (Salazarova) *finanční pozice je silná, ale kdyby po něm následovala rozhazovačná vláda, která by začala promarňováním Salazarových úspor, pak neručím za důsledky*.“

Doma se k bitvě o moc chystali komunisté. Domnívali se, že v okamžiku vítězství spojenců vypukne ozbrojený boj proti aparátu Nového státu. Po delší přípravě začali v prosinci 1944 organizovat Bojové antifašistické skupiny. Policie dění podrobně monitorovala, vláda se neodvážila rozpoutat perzekuci a odpovídala taktickými protiopatřeními. Státní podtajemník pro korporace vyhlásil 11. listopadu úmysl zavést v Národních syndikátech – salazaristických odborech – volby; zatímco někteří oponenti odmítli takovou pseudodemokratizaci jako podvod, komunisté naopak svým manifestem z ledna 1945 doporučili svým příznivcům, aby se takových voleb aktivně zúčastnili. Iniciativní „industriální křídlo“ vládního tábora přimělo kabinet vyhlásit 26. prosince ambiciózní plán ekonomické svépomoci, který měl stavbou hydroelektráren úbytek pracovních příležitostí po uzavření wolframových dolů.

Drobnými ústupky se však teď už veřejnost nedala ukonejšit. Vnitropolitické napětí stoupalo. Jakmile byl na začátku roku 1945 zveřejněn rozpočet, odpálili státní úředníci a vojáci z povolání rozbušku nepokojů. Zjistili, že se nepočítá s růstem jejich mezd. K neklidu v armádě se přidali téměř zapomenutí monarchisté a pravičáci. Salazar se natolik vzdálil od vnitřní politiky, že situaci neporozuměl. Na schůzi vlády 8. ledna 1945 nervózně a netakticky vyčetl ministrům neodpovědnost, a aniž vyslechl jejich obhajobu, ze zasedání odešel. Ministři se urazili a tři dny tiše stávkovali. V té době už měli i oni Salazara dost. Vojenská delegace žádala prezidenta Carmonu, aby propustil Salazara a zvedl platy. Letáky ilegálních levicových skupin volaly po osvobození od „nacistické“ vlády. Na tajná konta v portugalských bankách přibývaly peníze na podporu opozice.

Ale oponenti se houfovali ve vzájemně nevražících skupinkách neschopných soustředěného odporu. Neexistovala respektovaná politická síla, linie nebo program, které by srozumitelně ukázaly, jak se přebuduje až příliš soudržná konstrukce Nového státu; komunistická ani monarchistická představa budoucnosti nezískaly popularitu a demokracii definitivně zdiskreditovala dávná „stará republika“. Koncem ledna 1945 Salazar schválil patnáctiprocentní vzrůst mezd úředníků a důstojníků. Drobné bouře ve sklenici vody pokaždé vyšuměly a premiér mohl upřít pozornost na válečné finále.

Hospodářský úpadek Portugalska a každodenní bídu měl vyřešit březnový vládní zákonný dekret o podpoře a reorganizaci průmyslu. Ale domácí starosti se nyní ztrácely v senzačních novinkách přicházejících ze světa. Zemřel prezident Roosevelt. Italští partyzáni popravili Mussoliniho. Korporativistická paralela vedla levicové protivníky režimu k představě, že podobně by měl skončit i tvůrce portugalského režimu.

Počátkem května přišla zpráva, že se zastřelil Adolf Hitler. Luís Teixeira de Sampaio, Salazarova pravá ruka na Ministerstvu zahraničních věcí, dal pokyn diplomatickému protokolu, aby se postupovalo jako při jiných úmrtích hlavy státu. Neutralita vydala hořký plod: v Lisabonu vlály 3. května 1945 státní vlajky na půl žerdi jako výraz soustrasti nad smrtí původce největší války dějin. Zděšení Britové a Američané oprávněně přičítali odpovědnost za tuto provokaci Salazarovi jako nominálnímu ministrovi zahraničí. Diplomatické protesty se tentokrát nevyhýbaly ani velmi silným slovům. Výčitky Salazarova svědomí se nedostavily: premiér věnoval Teixeirovi de Sampaiovi svou velkou fotografii s nápisem *Za mírovou práci v den vítězství*. Ale válka končila a nepříjemný incident utonul ve vlně radosti.

Celé Portugalsko se živě zajímalo o vítězství spojenců a tisk přinášel denně podrobnosti o posledních bojových operacích až po osvobození Prahy. Nejen takové zprávy, ale také naděje na vnitřní přerod vyvolala 8. a 9. května 1945 nadšené oslavy konce války. Na spontánních manifestacích zaznívaly hlasité požadavky na změnu systému: lidé otevřeně volali po politických a odborových svobodách, po svobodných volbách a propuštění politických vězňů. Salazarovu režimu se veřejně vyčítalo, že ostudně sympatizoval s Mussoliniho Itálií, Hitlerovým Německem, Frankovou diktaturou ve Španělsku i s Pétainovou kolaborantskou vládou ve Vichy. Výbuchy úlevy i nadějí však všude doprovázel také názor mlčící většiny, která rozeznávala jen hlavní alternativy, a proto děkovala: stal se zázrak, Portugalsko vyvázlo bez obětí na životech a na území z nejstrašnější války dějin.

HLEDÁNÍ JISTOT

Nástup opozice

Svět se zásadně změnil. Spojené státy americké převzaly vedení Západu, jehož demokratickou podstatu iberské diktatury jen poskvrňovaly. Komunistický vliv se rozšířil po celé Evropě a Stalin zamýšlel „*vymést Iberský poloostrov"*, aby „*zmizel Salazar a s ním současný portugalský režim*." Minulost portugalského autoritativního systému i válečná neutralita se náhle ukazovaly být přítěží; Portugalsko rozhodně nepatřilo k vítězům konfliktu.

Nepatřilo však ani k poraženým. To zdůraznil ještě 8. května Salazar před poslanci Národního shromáždění. U příležitosti ukončení války připomněl všechna strašlivá utrpení, jež postihla Evropu, „*matku civilizací*". Oslavil obnovu nezávislosti dříve podmaněných zemí a hlavně „*naši národní realitu, dobrodiní aliance s Anglií, zemí náležející mezi vítěze*." Naznačil tím vlastní zásluhy, jež umožnily vyhnout se „*kyklopskému ničení životů a majetků*" a v britském stínu Portugalsko ochránily.

Hlavní slavnostní projev si Salazar nechal na 18. května. Na zasedání Národního shromáždění nejprve zrekapituloval výsledky války a označil nedostatek morálky za hlavní příčinu debaklu poražených. Okamžitě ovšem zapochyboval, že demokracie západních vítězů může fungovat v zemích, jež se jim nyní musely podrobit. K sebezáchovnému efektu politiky neutrality poznamenal: „*Zdá se mi, že to bylo naposled, co jsme mohli a museli být neutrální v evropském konfliktu*." Pak obhajoval právo na vlastní politický projekt: „*Každá země, jejíž vedoucí politikové si jsou plně vědomi své odpovědnosti, musí mít instituce, jež se nejlépe přizpůsobí jejich způsobu života, a mezinárodní společenství jim má poskytnout a zaručit odpovídající stupeň svobody. (...) Jestliže naše ústava nepřijala parlamentní režim a spíše se blíží*

prezidentskému systému a vybírá si z obou to, co jí nejvíc vyhovuje; jestliže národní reprezentace se rozvíjí v duální formě prostřednictvím Shromáždění a Komory korporací; jestliže vláda má v kompetenci s Poslaneckou sněmovnou široké legislativní pravomoci, pak myslím nestojí za to vést dlouhé programové diskuse, jež by bránily nebo napadali takové řešení. To co nejvíc zajímá, je zjistit, zda to poskytuje Národu mír a řád.“ Nakonec řečník před nabitou galerií přešel k tématu napjatě očekávanému. V nedávné době prý dostal výzvy, aby předal moc skutečným demokratům. Sám cítí únavu z vedení, ale protože není možné „*nechat padnout moc na ulici“*, začal hledat ty opravdové portugalské demokraty. Musel to udělat i proto, že se zvedly „*hlasy, které obviňují náš režim, že je diktaturou utiskující portugalský lid*.“ Hledání dopadlo jednoznačně: diktatura neexistuje, fungující instituce prý byly schváleny lidovým hlasováním, ústava platí, společenské jistoty jsou pevně zaručeny, přístup k funkcím je otevřen. Podivně znásilněná logika vydala překvapující výsledek: „*Tedy, skuteční demokraté jsme my*.“ V nové době bude prý třeba jen posílit parlamentní kontrolu vlády a přiznat Národnímu shromáždění větší legislativní pravomoci, případně změnit systém volby prezidenta republiky - a ústavní změny budou dostačující.

Salazar zjevně odmítl vyklidit pozice. Oponenti proto označili projev za „pokryteckou frašku“. Ale opory režimu se dostaly k ovlivňování rozpolceného veřejného mínění dříve. Národní svaz zorganizoval 19. května na lisabonském Obchodním náměstí obrovskou manifestaci. Portugalská legie, Portugalská mládež, Národní federace pro radost z práce, všechny složky Národních syndikátů a korporativních organizací bouřlivě děkovaly – tentokrát bez „římského pozdravu“ - za to, že Salazar uchránil zemi válečných hrůz. Premiér se statisícům lidí předvedl jako vševědoucí mistr politiky a psychologický taktik. Pochválil národ za „*práci, pořádek a disciplínu a oběti během zlých minulých let*“. V projevu k defilujícím statisícům lidí potlačil své osobní zásluhy a ocenil jednotu národa „*nikoli kolem jednoho muže, jedné vlády nebo jednoho režimu, nýbrž kolem zásad nezávislosti, věrnosti a národní cti*.“ Vštípil jim, že jejich „*domovy nebyly zničeny, jejich rodiny nebyly rozehnány a laskava portugalská země nebyla zdevastována*“. Vlastenecká slova uzavřelo volání ze všech hrdel *Viva Portugal!*

Vděčnost za přežití války vyjádřil Salazar nepřímo při banketu v paláci Necessidades, sídle Ministerstva zahraničních věci. Tam se 29. června 1945 loučili portugalští představitelé s odcházejícím britským velvyslancem. Ronald Campbell s chotí vyslechli slova díků za úspěšnou „*misi, jež fakticky nekončí*“. Premiér si nenechal ujít ani potvrzení spojenectví s Brazílií; 8. srpna na pracovním obědě s brazilskou delegací jednající o pravopisné dohodě znovu podtrhl historické bratrství a současnou pýchu na velký spřízněný americký národ.

Zahraniční politika, Salzarova doména, však dostala úplně jiné kontury, když 50 zakládajících států – bez Portugalska – 26. června 1945 na Konferenci Spojených národů o mezinárodním uspořádání v San Francisku přijalo Chartu OSN. Portugalský premiér musel nyní přemýšlet, jak upraví svůj systém, aby byl do nově organizovaného mezinárodního společenství přijat, jak a zda zajistí „sebeurčení“ národům ve své koloniální říši. Především svolal komise a reprezentace Národního svazu, aby jim 18. srpna shrnul politickou situaci. Omluvil se za válečné zdržení své péče o Národní svaz a podal přehled současného dění v Evropě i v Pacifiku. Takzvané „vítězství demokracií“ pochopil jako problém pro Portugalsko, jež by mělo zachovat svou „originalitu“. Potvrdil, že „národní politika“ nebude organizována prostřednictvím systému politických stran, přičemž ani Národní svaz není klasickou

politickou stranou. Slíbil revizi ústavy, nové parlamentní volby s reformou volebního práva, ovšem bez „partajního ducha“.

V roce 1945 přijela z exilu naposledy navštívit Portugalsko bývalá královna Amélie

Po slovech měly přijít činy. První velký problém, který se vynořil, mohl Salazara znemožnit, nebo naopak postavit na nohy. Po svržení atomových bomb na Hirošimu a Nagasaki požádal Salazar japonského velvyslance o navrácení Timoru a snadno docílil toho, že otřesená japonská vláda 17. srpna 1945 vyhověla. Z mosambické metropole Lourenço Marques vyjela konečně 18. srpna vojenská výprava k východu. Australané však hodlali své dlouholeté oběti při partyzánských bojích na Timoru zúročit pokračující kontrolou portugalské části ostrova bez ohledu na to, že Salazar neměl nejmenší chuť připustit je k řešení „*společných zájmů*“. I když k Orientu vypluly další dvě válečné lodě, nemohli Portugalci ani pomyslet na to, že Australany z ostrova vypudí silou. Situace se zašmodrchala a za velké nervozity se opozice kolem Nortona de Matose v srpnu dokonce pokusila o státní převrat. Ale policie domácí nespokojence rázně rozehnala, zatímco Salazar vsadil v timorském případě podle svého zvyku na diplomatické intriky. Obratně využil nenápadného australského a amerického soupeření o vliv nad oblastí, kde Británie a Nizozemsko obtížně obhajovaly své předválečné pozice. Portugalská houževnatost přinesla výsledky. V polovině září získal guvernér Portugalského Timoru přístup k telegrafu a telefonu, 27. září přijely před Dili první portugalské válečné lodě a v dalších dnech se portugalská správa bez překážek ujala malého a dalekého zámořského území. Když Salazar 7. října informoval veřejnost o příznivém vyřešení složité timorské kauzy, představil se

znovu jako nenahraditelný vůdce národa a politik světového formátu, jenž Portugalskému Timoru dokázal „*obnovit spojení s matkou vlastí*“.

Světovou scénu ale ovládla protisalazaristická opozice. Portugalský vlastenecký a demokratický svaz fungující v Paříži upozorňoval britského premiéra Attleeho, že ve světě ještě existují „*dvě ohniska fašistické infekce představované Frankem a Salazarem*.“ Ústřední výbor Antifašistického hnutí Portugalců v Brazílii burcoval ve stejném smyslu socialisty a intelektuály v mnoha zemích. Lisabonská Národní rada protifašistické jednoty bombardovala velmoci výhradami vůči portugalskému režimu. Spojený velký lusitánský orient si jménem všech zednářských lóží stěžoval novému americkému prezidentu Trumanovi, že svobodní zednáři jsou pronásledováni „*portugalským gestapem.*“ Masivní mediální kampaň poprvé vytvořila naprosto záporný obraz autoritativního režimu ve světových médiích a ztotožnila salazarismus s fašismem.

Režim manévroval ode zdi ke zdi. Cenzura byla na 48 hodin zrušena, ale potom zase obnovena. Svoboda slova umožnila vyjádřit všechny dosud utajované bolesti, ale vzápětí se hlasatelé neoficiálních názorů dostali do spárů policie. Dlouhé měsíce po válce bylo slyšet daleko víc opozici než zastrašené salazaristy, ani tisk teď nehýřil zavedenou oficiální rétorikou. Šestapadesátiletý Salazar si uvědomil, že se ocitl na křižovatce. Jeho jistota se vytratila. Jako kdykoli dříve v dávných časech se po ztrátě psychické rovnováhy dostavily fyzické potíže. Kromě bolestí očí a migrén trpěl Salazar najednou dojmem, že nedokáže chodit bez cizí podpory, že se musí opírat o zeď, aby neupadl. Vážně uvažoval o tom, že odejde z politiky do soukromí, nejspíš na svou univerzitu.

Při vzpomínce na vznik republiky zazněly 5. října v Lisabonu i v Portu požadavky, aby předáci Nového státu odešli. Premiér se rychle rozhodl, že se s výzvou vypořádá. Navštívil prezidenta republiky a ten 6. října rozpustil Národní shromáždění. Salazar příštího dne uzavřel jednání sněmovny projevem, jímž zároveň otevřel volební kampaň pro volby stanovené na 18. listopad. Nemluvil jen o Timoru, bilancoval činnost vlády za války, kdy jen jednota a disciplína umožnily „*překonat s přáteli i nepřáteli obrovské potíže*.“ Vůči současnému evropskému myšlení se stavěl velmi rezervovaně: „*Svět vře vášněmi, opíjí se neurčitými slovy a pocity*“, a tak „*lidé zvyklí přemýšlet nemohou nepociťovat vážnost protikladů a omylů, o kterých Evropa debatuje, sterilizuje se a stále víc se zmenšuje*.“ Když obhajoval právo na práci, použil nových pojmů: stát jako „*sociálně organizovaný Národ“* přebírá úkol vést společnost k „*organické demokracii“*. Pak načrtl reformy, které by takový typ demokracie zajistily. Vyhlásil *„dostatečně širokou“* amnestii reorganizaci soudů a „dostatečnou“ svobodu tisku. Národní svaz včlení do volebních seznamů nezávislé osoby, pokud chce opozice sestavit svůj seznam, „*má právo to učinit“*. Je ovšem třeba, aby se politikové sloužící vlasti „*zbavili svého frakcionářství, mají-li je, svého stranického ducha, pokud ho chovají, svých předem hotových idejí, protože nic z toho zemi nezajímá, či lépe řečeno, zemi rozhodně zajímá, aby se nic z toho nevzkřísilo*.“ Opozice prý zatím nedokázala víc než vypouštět „*zvučné a prázdné“* fráze o „*opěvovaných svobodách“*. Nyní ať ukáže, co praktického národu nabídne. Salazar ukončil poznámkou, která měla upozornit na jeho vlastní, stále obtížně nahraditelnou roli: „*Netoužím vládnout a nezajímá mne vládnout. (...) Přál bych si jen upřímně a z hloubi duše, aby dílo, jemuž mnozí zasvětili a jiní obětovali život, nebylo vystaveno ignorantskému neporozumění, naprosté nekompetentnosti, vichru tak nízkého ducha a tak ubohých vášní, které by nás zneuctily jako lidi a zahanbily a zradily jako Portugalce.*“

Opozice nabídku omezené demokracie přijala. Staří matadoři z doby před vojenským převratem se spojili s mladými marxisty, ožila Skupina demokratických studií, objevily se odborné kritiky volebního zákona. Hnutí demokratické jednoty (MUD) navazující na válečné aktivity Národního antifašistického hnutí předložilo vládě 10. října soubor požadavků: nerozpouštět zatím parlament, odložit volby o šest měsíců, povolit založení více politických stran, doplnit seznamy voličů a udělit amnestii politickým vězňům. Vláda vyhověla jen amnestií z 18. října - z „tábora pomalé smrti" u kapverdského Tarrafalu se směli vrátit 102 deportovaní a ve věznicích zbylo jen 52 „politických". O čtyři dny později byla rozpuštěna PVDE. Zkompromitovanou policii však okamžitě nahradila Mezinárodní policie obrany státu (PIDE) vybavená pravomocí zasahovat do kriminálního procesu a vyšetřovat podezřelé 180 dní – celého půl roku! - bez právní kontroly.

V druhé polovině října 1945 dostoupilo politické napětí vrcholu. Jedna protivládní petice střídala druhou, podpisy advokátů, obchodníků, pedagogů a lékařů svědčily o tom, že elita jde proti Salazarovi. Vznikl dojem, že režim došel k „*pomalé a hořké kalvárii"* a že národ začíná psát novou kapitolu dějin. V bratrské Brazílii ustavili nejproslulejší intelektuálové Společnost přátel portugalské demokracie. Britský, francouzský a americký tisk referoval o obrovských šancích portugalské opozice.

Salazar zatím trucoval v Santa Combě. Přijel do Lisabonu 21. října jen proto, aby ukázněně volil do orgánů místní samosprávy. Pak se zase ztratil v rodném kraji. Brzy ovšem nesnesl zprávy, že se „*situace hroutí"*. Probuzený bojovník se vrátil do centra dění a zahájil nové tažení. Předákům Národního svazu vyčetl pasivitu, promluvil do duše zmateným ministrům. Vyslal funkcionáře na předvolební mítinky. Dal zkontrolovat podpisy pod opozičními kandidátkami a při tom se zjistilo, že některé se tam objevují dvakrát nebo třikrát. Nejvyšší správní soud neuznal 9. listopadu námitky opozice a na základě verdiktu se vláda usnesla neoddalovat parlamentní volby. Protože opozice nepředložila opravenou konkrétní kandidátku, zakázala vláda opoziční agitaci. MUD za těchto podmínek doporučil voličům, aby nehlasovali vůbec.

Kampaň dozněla v tisku. Salazar tam odmítl spojitost mezi svým režimem a italským fašismem nebo německým nacismem. Označil následující volby za „*absolutně svobodné"* s tím, že je třeba rozlišovat mezi „*organickou"* a „*individualistickou demokracií"***.** Tvrdil, že země nechce „*ani diktaturu, ani demagogii"*. Varoval před stranictvím, které vede k nesvárům, nepořádku a „*vyčerpání veřejných zdrojů"*. Požádal o podporu „*dobrý portugalský lid"*, katolíky, republikány i monarchisty, ozbrojené síly i mládež.

Také protivníci našli dost prostoru v tisku pro svou agitaci. Spisovatelé poukázali na potlačování svobody tvorby, ekonomové na bídu portugalské vesnice. Starý demokrat Cunha Leal napadl Salazara, že „*nechce a neumí pracovat, jestliže na ulicích nevládne bojácné mlčení*." Srovnal Nový stát s nacismem a vyjmenoval znaky jeho totalitarismu: „*jedinou stranu, cenzuru, hypertrofii politické policie, zneužití koncepce politických zločinů a trestů za ně, tělesné tresty a koncentrační tábory*."

Salazar argumentoval, že „*nemáme náš život podřizovat systémům, figurkám nebo cizímu vkusu*" a „*máme si vládnout podle našich vlastních preferencí*." Především obratně využíval neotřesených mechanismů moci, které si před lety vytvořil. Do rozhodujících parlamentních voleb 18. listopadu 1945 opozice nešla a tím se vyřadila. Ze zapsaných 909 456 voličů, 12 % obyvatel evropského Portugalska, dalo pouhých 25 % oprávněných voličů svůj hlas 120 kandidátům navržených Národním svazem. Ale volební zákon ani neumožňoval porážku, vždyť podle důvěrného pokynu č. 2,

I/45 ministra vnitra civilním guvernérům se měly jako kladné hlasy uznat všechny vložené lístky, „*i ty, kde byla všechna jména přeškrtnutá*“. Manévr nakonec vyšel, jediná kandidátka „zvítězila“; opozice podle vlády dostala prostor, ale nevyužila ho. Jeden z poslanců prohlásil po volbách nadšeně ve sněmovně: „*Kromě toho, že nemáme diktaturu, jsme skutečnou demokracií.*“ Než se všechny okolnosti vyjasnily, režim si udělil mandát k vlastnímu pokračování.

Opozice upozorňovala na volební podvod a žádala rozpuštění zvoleného parlamentu a nové volby. Ale její slabý hlas zanikl v několika stávkách za zvýšení mezd. Nadšení ovšem nevládlo ani v rozpačitém vládním táboře. Postonávající šéf vlády si na přelomu let 1945 a 1946 svolával všechny složky Národního svazu a při bilanci třenic a neobratností své strany se jen rozčiloval: „*Zdá se, že jsme se v ničem nepoučili*.“ Přičítal nepěknou atmosféru posledních měsíců portugalské národní vrtkavosti, nestálosti a sklonům k extrémismu. Ještě víc ho zranily stížnosti a stesky šéfů vládních rezortů. Ve vládě ovšem už dávno nepracovaly skutečné osobnosti, protože kádrové mechanismy salazarismu hnaly do výšin jen povolné loajalisty. Jeden z mála těch skutečně schopných, ministr kolonií Marcello Caetano, mluvil Salazarovi částečně z duše a částečně jitřil jeho zoufalství, když projevil pochybnosti, zda jsou ministři vůbec kompetentní, když označil vystupování Národního svazu o posledních volbách za katastrofální a odsoudil neschopnost kabinetu řešit naléhavé problémy. Salazar mlčel, poslouchal a trpěl. Doma nemohl usnout a přemítal, jakým způsobem ráno podá demisi. Po probdělé noci se přece jen vzchopil, a aby se mohl dát do nového boje za své milované dílo, řekl si: „*Ale, vždyť to jsou jen uličníci*.“

Po několik týdnů v sobě Salazar dusil zklamání z volebního Pyrrhova vítězství. Na veřejnosti se objevoval co nejméně. Teprve 23. února 1946 předstoupil vyrovnaný před vedoucí komisí Národního svazu, aby obšírně předložil zkušenosti z posledních voleb. Rázně rozdělil řešení napjaté situace na správné „*národní“* a nepřijatelné „*extremistické“*, nepřímo odsoudil světové tendence k „*uniformitě politických režimů jako nezbytnému základu pro mezinárodní spolupráci*.“ Pochválil „*dobrý portugalský lid*“, že pochopil nebezpečí „*stranického života*“. Zkritizoval zneužívání pojmu „svobody“, které může končit neexistencí veřejné moci a chaosem. Vysvětlil, že občanské svobody nestojí na hádkách partají. Slíbil do dalších dnů „*nezbytnou autoritu a svobodu podle možností*“.

Bojovný a neústupný Salazar pomalu obnovoval svou kontrolu nad národem, ačkoli pod jeho rouškou „organické“ či „organizované“ demokracie zůstával starý autoritativní režim vcelku nedotčený. Některé signály mu byly příznivé. Velká Británie se uvolila alespoň splácet úroky ze svých dluhů, Američané naznačili trvalý zájem o základny na Azorách a tím i přízeň vládě, která jim vyhoví. Newyorský kardinál Spellman přijel na návštěvu Lisabonu a o šéfovi portugalské vlády se vyjadřoval v superlativech. Církev udělila arcibiskupovi z mosambického Lourença Marques kardinálskou hodnost. Britská válečná flotila přijela 22. března 1946 na zdvořilostní návštěvu.

Samotná Británie se přitom potýkala s takovým nedostatkem, že její ministr zahraničí apeloval na „všechny země“ včetně Portugalska, aby vyráběly více potravin a spotřebovávaly jich méně. Lisabonská vláda, tj. Salazar, dala 3. dubna zveřejnit v v novinách poselství, které se vracelo k dávné Salazarově představě práce v chudobě a pořádku. Text zdůraznil potřebu „*vyrábět a spořit*“ a „*nespotřebovávat víc než je nezbytně nutné*.“ Samo publikování takového poselství potvrzovalo, že Portugalsko zůstává po válce, stejně jako jeho tradiční protektor, zemí bídy.

V takové atmosféře Salazar takticky zůstával v pozadí a snažil se vyhnout obvyklému seriálu dubnových oslav. Ale Národní svaz pojal připomínku Salazarova nástupu k moci 27. dubna jako vždy velkoryse - a chvála vůdce národa zaplnila ulice i média. Carmona začátkem května v interviewu pro tisk konstatoval: „*To nejhorší je už za námi*.“ Salazar nevěřil. Nejel do Fátimy na oslavy korunovace Panny Marie 13. května, i když tím urazil přítele Cerejeiru. Podporu tradicionalistické vládě vyjádřil ve Fátimě nepřímo legát Svatého stolce kardinál Benedetto Masella tím, že korunoval obraz světice. Salazar zato přijel do Bragy 28. května na hlavní oslavy dvacátého výročí vojenského převratu, ale proti obyčeji nepronesl žádný veřejný projev.

Zato hovořil na banketu pořádaném 10. června pro velvyslance USA a Velké Británie. Hermana Baruch a Owen O´Malley si vyslechli hlavně pochvalu samotného Portugalska, které poskytlo a i nadále poskytuje základny na Azorských ostrovech anglosaským armádám.

Opozice zahnaná do ústraní řešila své akční dilema. Socialisté se už 27. ledna 1946 rozhodli vystoupit z příliš levicového MUD. Rozchod s komunisty žádali také poslední členové Portugalské republikánské strany. V červnu 1946 založili někteří nespokojení vojáci a demokraté Výbor národního osvobození; skupina připravovala ozbrojené převzetí moci, kdyby se Salazarův režim sám od sebe zhroutil a sám Salazar – jak občas říkal – by odešel přednášet na univerzitu v Coimbře. S demokraty z Výboru zásadně nespolupracovali anarchisté. Komunisté se na červencovém IV. sjezdu v Lousã potěšili tím, že jejich řady vzrostly na 4800 členů, ale byli překvapeni faktem, že Salazarův systém přežil válku. Rozhodli se zrušit „bojové skupiny“ i vlastní mládežnickou organizaci, aby se mohli lépe integrovat do předpokládaného celonárodního hnutí odporu. Na sjezdu si pochvalovali, že díky jejich drobné práci mezi lidmi „*se uskutečnily stovky masových shromáždění v syndikátech, kde byly předloženy požadavky pracujících, byly rozbity desítky fašistických* (tj. provládních) *direkcí a zvoleny desítky direkcí, jež mají důvěru pracujících.*“ Taktiku infiltrace do Národních syndikátů však komunistům vyčítali opozičníci z krajní levice i pravice. Výbor národního osvobození ustavil pro provedení puče svou ozbrojenou variantu zvanou Vojenský výbor národního osvobození, ale když Salazar neodcházel, teoretické i praktické přípravy puče samy od sebe chátraly. Nepevný salazaristický monolit odolával.

Obě strany se hotovily k rozhodujícímu boji o moc. Cokoli se událo, stalo se předmětem souboje, nebo alespoň dvou diametrálně odlišných výkladů. Když si Salazar přivlastnil „organizovanou demokracii“, napadl ho 22. července 1946 vlivný severoamerický časopis *Time*; autor článku nazval Salazara „*děkanem evropských diktátorů*“ a obrázek na obálce ukázal obličej šéfa vlády vedle shnilého jablka. Text popisoval Portugalsko jako „*melancholickou zemi zchudlých, zmatených a vyděšených lidí*.“ Úřady vykázaly autora článku ze země, časopis zmizel z výloh obchodů a na šest let byl zakázán jeho prodej v zemi. Vláda podala 3. srpna 1946 přihlášku do OSN, ale Stalinův SSSR žádost vetoval s poukazem na nedemokratickou povahu Salazarova režimu. Opozici to poskytlo vítanou příležitost, aby 27. srpna vydala dva dokumenty protestující proti tomu, že je země tyranizována mezinárodně nepřijatelným režimem. Salazar odpověděl 4. září oficiálním stanoviskem, v němž OSN napadl: „*Máme povinnost zkoušet vstoupit do všech organizací, které směřují k zachování míru, a rozvíjet mezinárodní spolupráci. Jestliže tento přístup nenachází ohlas ve Spojených národech, je to tím, že tato instituce se ještě nachází ve fázi svého života, kdy právo vstupu mírumilovných národů není jasně uznáno*.“ Podotkl také, že Velká Británie a USA hlasovaly ve prospěch portugalské žádosti.

Salazar na titulní straně časopisu Time

Na mezinárodní scéně se vítězové války rozdělili do dvou nesmiřitelných táborů a Winston Churchill vystihl novou situaci příměrem o „železné oponě“. Portugalsko už geopoliticky patřilo do západní sféry, třebaže její demokracii si vysvětlovalo po svém. Většina událostí přesto zužovala Salazarův manévrovací prostor. Odsouzení německých válečných zločinců v Norimberku účtovalo zároveň s meziválečnými pravicovými totalitními režimy. Generálním tajemníkem OSN se stal norský obhájce lidských práv Trygve Lie. OSN doporučila členským státům stáhnout diplomaty z Frankova Španělska. USA udělily nezávislost Filipínám, o svobodu se hlásila také britská Indie, v jejímž obrovském celku mělo Portugalsko své tři enklávy; za válek Vietnamců proti Francouzům a Indonésanů proti Holanďanům začala v Asii rázná dekolonizace. Ve střední Evropě nastupovaly k moci ve Stalinově režii komunistické vlády. Západ i Východ urychlovaly raketový výzkum i zbrojení.

Také v Portugalsku se fronty rozestoupily, ale jejich síly se zdály být vyrovnány: Salazar disponoval neomezeným vlivem na vládu a oficiální instituce, opozice však útočila a režim se v ideologickém souboji s rozpačitým zpožděním jen bránil. Každý incident, každé jubileum, každý přicházející problém dramatizovaly neustávající napětí. Blížilo se výročí republikánské revoluce. Z Porta vypochodoval 9. října 1946 6. pluk jezdectva k jihu. Salazar a jeho ministr obrany pochopili, že jde o pokus o ozbrojený převrat. Zmobilizovali jednotky 2. vojenského okruhu a ty u Mealhady zahradily povstalcům cestu na Lisabon. Velitel 6. pluku jezdectva Fernando Queiroga ujistil, že jeho povstalé muže nikdo nenásleduje. Musel se tedy v Mealhadě vzdát. Večer 10. října dal Salazar zveřejnit věcnou, ale zároveň výhrůžnou zprávu o události. K posádkám nastoupili vojenští vyšetřovatelé.

„Revolta z Mealhady“, chabý pokus padesáti mladých důstojníků a několika civilistů o státní převrat, skončila porážkou jako desítky předešlých. Salazar se nicméně dostal do palby zahraničního tisku. „*Stín diktátora“*, který došel k „*soumraku“* své existence, byl ostouzen a napadán a nemohlo ho příliš potěšit, že jeho demokratičtí i komunističtí kritikové stejně nevybíravě napadají sebe navzájem.

Na první konferenci Národního svazu 9. listopadu 1946 Salazar pronesl sáhodlouhý inaugurační projev, v němž rozebral vroucí domácí politickou scénu a nový poválečný svět. Obvinil „*nepřátele současné politické situace*“, z jedné strany monarchisty, z druhé komunisty, že nezodpovědně nabízejí každý svůj „*režim odlišný od současného*“. Přitom jen „*silná vláda pod stabilním vedením státu*“ zajistí „*klid v řádu, který znamená veřejný mír*.“ Není prý vlastně jasné, „*co se má rozumět pod pojmem demokracie*“, když tento systém uvrhl Evropu do „*hlubokého nepořádku*“. Zároveň Salazar varoval před „*Ruskem, jež má dnes všechny možnosti ovládnout Evropu*“. Pak rozebral varianty státu a společnosti a ukončil expozé konstatováním, že jeho Portugalsko je vlastně průkopníkem ideální podoby společenského uspořádání.

Lisabonský deník přinesl dalšího dne 10. listopadu opakované premiérovo varování před chaosem, který by vyvolalo soupeření stran při zavedení demokratického systému: „*Když důkladně zkoumám krizi, jíž Evropa prochází, a vidím, že bezprostředním lékem má být pro nás existence tří, šesti nebo deseti stran, rozhádaný parlament a vláda paralyzovaná tlakem protikladných prvků, zjišťuji s hlubokým smutkem slepotu lidí*.“

Ve stínu autority se odehrávaly žabomyší vojny mezi zárodky opozičních politických sil neschopných sjednocení a akce. V takové situaci konference MUD 30. listopadu 1946 celkem marně žádala „*organizační a akční svobodu politických stran*“. Týdny a měsíce běžely a režim, který si už neříkal Nový stát, nenacházel rovnocennou, koncepčně a organizačně vytříbenou konkurenci.

Jeho zdánlivě překonaný symbol Salazar rozptyloval pověsti o své nemoci, ale jako by se stahoval jen ke svým a bál se střetu s oponenty. V prosinci znovu stávkovali zaměstnanci v průmyslu, rybářství a dolech proti ubohým mzdám. Pohřeb opozičního intelektuála Abela Salazara, kterého vláda jeho jmenovce zbavila pedagogického místa, se 29. prosince 1946 stal manifestací masového protestu proti Novému státu.

Před Salazarem stály dvě možnosti: buď něčím mimořádným zdůvodní a tím udrží svou nepatrně zreformovanou linii, nebo bude muset odejít.

K bezpečnému přístavu

Svár o směr dalšího vývoje v Portugalsku probíhal za prudkých proměn rozbouřeného světa. Z vítězných válečných spojenců se stali otevření konkurenti a nepřátelé, kteří svou supervelmocenskou legitimaci hledali v arzenálu zbraní hromadného ničení. Menší národy se musely zařadit k jednomu ze dvou globálních uskupení, aniž by se přitom dbalo na jejich zvláštnosti nebo skutečný názor. Předválečné politické nálepky ztratily význam. Portugalsko jako přirozená součást Západu nabízelo bloku vedenému USA také strategicky výhodné opěrné body ve svých afrických a asijských koloniích. Evropu smiřoval s portugalským režimem katolický zápal; z vyhladovělého Rakouska posílala církev po roce 1947 vybrané chudé děti nabýt sil v exotické jižní zemi prostého klidu, barvitých náboženských ceremonií, pomerančů a palem.

Portugalská domácí scéna ale stále bouřila, jak dokazovala v lednu 1947 stávka lisabonských dokařů. Salazar zůstával poněkud nejistý. Přebudoval vládu a sám se zbavil vedení ministerstva zahraničních věcí - po dlouhých letech kumulace vysokých funkcí zůstal „jen“ premiérem. Při tom své spolupracovníky udivil: často je žádal o radu a názor, protože se poprvé sám nedokázal dobře zorientovat v jemném předivu osobních vztahů. Noví ministři byli opět ponejvíc univerzitní profesoři či osvědčení vojáci, a tak v zásadě pokračovala „katedrokracie“ loajální staré gardy. Počátkem února 1947 předstoupila nová vláda před premiéra, který jí nařídil, aby se „politicky rozvinula“.

Namísto dřívější jednoty nyní Salazar manévroval mezi dvěma frakcemi vlastního tábora. Civilní skupinu odhodlanou reformovat celý systém vedl Marcello Caetano, překvapivě zbavený vedení ministerstva kolonií. Vojenskou frakci představoval ministr obrany Fernando de Santos Costa, stoupenec vlády pevné ruky. Režim už nenabízel monolitickou jednotu a sám Salazar si nyní občas dával poradit. Jeden z neúspěšných kandidátů na ministerskou funkci podal v soukromém listě novou charakteristiku oslabeného vůdce: „*Nesoudím špatně o doktoru Salazarovi. Je mi ho líto, že je v rukou skupiny, která ho nutí přijímat rozhodnutí opačné, než je jeho vůle a jeho slovo*.“

V březnu se na univerzitách slavil Studentský den; policie ale proti protestnímu rázu akce zakročila, vtrhla na akademickou půdu a následně uvěznila předáky mládežnické složky MUD. Stávky v loděnicích se počátkem dubna rozšířily i do dalších provozů, a tak stát poslal 29 vůdců hnutí do „trestní kolonie“ u kapverdského Tarrafalu. Každý pokus o odpor končil poražen, propracovaná alternativa k existujícímu autoritativnímu režimu neexistovala, a tak se Salazar postupně napřimoval.

Jako sebevědomý ideolog vystoupil na schůzi Národního svazu (UN) 4. března 1947, aby uvedl Marcella Caetana do funkce šéfa komise UN spolupracující s vládou. Kategoricky prohlásil, že „*udrží protistranický charakter režimu, aby mohl uskutečňovat vládní dílo*.“ Vysvětlil, že UN není strana a že režim bez stran neznamená vládu bez politiky, naopak umožňuje vyhnout se oslabujícím stranickým sporům. Přiznal, že důsledky spořivé válečné politiky dosud tíží lid, ale že řešení se dostaví. Nechtěl si připustit, že svět je jiný, a stále argumentoval dávným svržením chaotické „staré republiky“ a napadal stranický zmatek, který znovu hrozí: „*Dvacet let míru a pokroku potvrzuje systém, třeba s jeho vadami a nedokonalostmi, jehož srovnání s předešlými dvaceti lety by mělo být dostatečné (ne-li budící pýchu) k prokázání živou zkušeností, jak plodná je jednota a jak se špatně poslouží zemi opětným poškozením jejího morálního zdraví, jak můžeme nazvat hřích rozdělování.*

Jak strašlivé jsou některé kauzy, propojení, závislosti, záměry! Jak malicherné jsou některé motivy malých skupin – větrných mlýnů meloucích písek! Tož musíme s nimi bojovat, rozhodně, odhodlaně, za Národ, za nás … a dokonce i za ně!“ Předáci Národního svazu se Salazara ptali, jak chce vyjít ze situace. Odpověděl pevně: „*Nechceme vycházet, chceme zůstat*.“ Povzbudil nového ministra hospodářství k nákupu potravin v zahraničí, aby se zlepšilo zásobování. Zároveň zakázal oslavy Dne studentstva i cestu mládežnické frakce MUD do Paříže na Týden mladých demokratů. Nařídil zatknout důstojníky, kteří s Vojenským výborem národního osvobození údajně připravovali převrat.

Překvapivou směs trochy cukroví a hodně biče Salazar vysvětlil uprostřed dubna ve vládě. Prohlásil, že už bude dělat jinou politiku než těsně po válce. Anglie a USA prý už totiž prohlédly sovětské lsti a budou prý raději podporovat silné protikomunisticky orientované režimy. Také proto opakovaný požadavek MUD na svobodu politických stran vyjádřený 27. dubna 1947 narazil na názory pravicové opozice. Cunha Leal, Nuno Simões a další liberálové ve spojení s „disidenty“ diktatury Bissaiou Barretem a dalšími doporučovali rozpuštění MUD a rekonstrukci „republikánských“ či „socialistických“ stran na přísně ústavním a v podstatě loajalistickém základě. Pro Salazara ale zůstával politický systém založený na stranách nepřijatelný.

V odhadu zahraničněpolitického prostředí měl premiér pravdu, ale ta nic nenabízela samotným Portugalcům. Síla režimu je mohla ukáznit, nikoli přesvědčit. Salazar neváhal tvrdě zasahovat ani tam, kam se údajně chtěl vrátit. Když v květnu vypukly nepokoje na vysokých školách, vnikla policie na akademickou půdu a dělala pořádek přímo v prostorách lékařské fakulty lisabonské univerzity. Povrchní šetření ukázalo, že zejména mládežnická frakce MUD je údajně silně ovlivněna komunismem. Proto sám Salazar navrhl 14. června drastická opatření proti intelektuálům: zatknout některé členy akademické komise lisabonské univerzity, zatknout většinu členů ústřední komise mládeže MUD, propustit řadu pedagogů. Akt pomsty byl 15. června zveřejněn. Civilní i armádní veřejní zaměstnanci, mezi nimi 26 univerzitních pedagogů, ztratili místo, protože se podíleli na „nezákonné činnosti“ nebo spáchali „názorové přečiny“, když se připravovali kandidovat během minulých parlamentních voleb za opozici.

V té době už Salazar našel téma, na němž bylo možné sjednotit vůli většiny národa. Studená válka se stala skutečností, v Řecku přerostla ve skutečné boje. Portugalské zámoří se ocitlo v ohrožení. Macao bylo vydáno na milost a nemilost Číně, kde zuřila občanská válka. Timor byl obklíčen plameny indonéského odboje proti Holanďanům. Požadavek nezávislosti britské Indie dostal nevraživou konkurenci v požadavku nezávislého Pákistánu a zahajoval masakry náboženské války; obsahoval ovšem i požadavek na ukončení portugalské správy ve třech enklávách zvaných Portugalská Indie. Salazar využil přítomnosti delegací ze všech zámořských území před jejich odjezdem do Říma, kde měl být kanonizován portugalský jezuitský misionář a mučedník ze 17. století São João de Brito. Promluvil tedy 11. července „k nejširšímu a nejúplnějšímu zastoupení národů impéria“: „*Jsme bratrstvím národů, jež pojí spíš skutečné spříznění než slabá politická solidarita. Při důkladném pohledu na věc jsme to my, kteří zastávají zásady rasové rovnosti, nezávislosti, morálního a materiálního povznesení národů v maximálně možné míře*.“ Proto vyzval k upevnění říše a k „*pokračování v cestě, kterou jdeme po staletí*.“

Bylo to smělé odmítnutí světových výzev k sebeurčení národů a k nezávislosti kolonií. Toto první dějství dramatu mělo doprovázet celou dlouhou zbývající kariéru

státníka, jenž z historie misionářských a obchodních výprav do dalekého světa odvodil neměnnou přítomnost a budoucnost koloniální říše chápané jako dobrovolné společenství národů uznávajících portugalský křesťanský vklad. Teoretickou iluzi doprovázela brutální praxe: v letech 1946 a 1947 bylo zatčeno přes dva tisíce obyvatel Goy, největší enklávy v takzvané Portugalské Indii, 87 z nich bylo popraveno či umučeno. Vrchní inspektor koloniální správy a poslanec za Angolu v Národním shromáždění Henrique Carlos Galvão, účastník převratu v roce 1926, vydal roku 1947 zprávu o životních podmínkách v Angole; obžaloval koloniální správu, že způsobila fyzický úpadek lidí, že nedbá o zdravotnictví, takže dětská úmrtnost dosahuje strašných 60 %, že násilím rekrutuje pracovní sílu a zneužívá kontraktů a vůbec vytvořila „*ducha destrukce*“. Vládu zpráva o největší kolonii rozčílila tak, že ji odložila *ad acta* a jejího autora začala pronásledovat.

Salazar měl však před sebou stále obraz svých „nositelů civilizace“, kteří povznášejí primitivní národy Afriky či Asie. Nedostatky koloniální správy měli napravit sami domorodci tím, že přijmou portugalský životní styl, jazyk a kulturu. Obrana zámoří byla po letech koloniální propagandy společným tématem pro vládu i veřejnost. Zatímco zámoří bylo daleko, režim se nyní přece jen snažil získat domácí obyvatelstvo jeho hmotným povznesením. Pro Salazara byl dosud materiální rozvoj druhořadým tématem, pouhým prostředkem na odstranění nejpalčivější bídy, teď však premiér pochopil, že musí napravit skličující zaostalost minimálně rozsáhlejšími programy veřejných prací, které budou zároveň lékem na nezaměstnanost. Dal si předložit realizační studie hydroenergetických projektů, kontroloval stav příprav výstavby nového univerzitního města v Coimbře, škol, nemocnic i potřebných mostů. Zajímal se o velkorysé úpravy poutního místa ve Fátimě. Podněcoval ministry, aby zlepšili zásobování a zdemokratizovali cenovou politiku.

V červnu, červenci i v srpnu jednala s premiérem v paláci São Bento aktivní reprezentantka svrženého portugalského vládnoucího rodu Filipa de Bragança. Sestra Duarte Nuna, jenž občas z ciziny připomínal svůj nárok na neexistující portugalský trůn, a teta Duarte Pia, mladého „následníka trůnu“, nalezla v Salazarovi zalíbení. Dvaačtyřicetiletá aristokratka přicházela jako host obvykle v doprovodu příbuzných, neměla ani špetku naděje, že by Salazar podpořil eventuální návrat k monarchii, ale přesto si ze zdvořilého a inteligentního jednání odnesla mimořádně příznivé pocity. Stala se od té doby jednou ze stálých platonických uchazeček o Salazarovu přízeň.

Vláda využila k další ideologické masáži na svou podporu oblíbené oslavy, tentokrát osmisetletého výročí dobytí metropole prvním portugalským králem. Společenské akce spojené s připomínkou dávného roku 1147 zaujaly nejen domácí, ale i četné zahraniční návštěvníky. V *La Libre Belgique*, v britském listě *Times* stejně jako v brazilském tisku se po letech objevily první příznivé články; novináři obdivovali „*vnitřní plamen“*, který nezištného Salazara žene do práce pro národ. Opozice ale proti historizujícímu jubileu postavila s nemenším úspěchem trpké současné téma: komunistický docent Bento de Jesús Caraça, zbavený Salazarem místa, zveřejnil v říjnu nepříjemné podrobnosti o krutých poměrech v „táboře pomalé smrti“ u kapverdského Tarrafalu, kde odsouzené oponenty režimu trestané v plechových barácích zvaných „pekáč“ likvidovalo tropické slunce.

Ačkoli v zemi zavládl klid rušený jen občasnými stávkami zemědělských dělníků v Alenteju, premiér se nyní občas uchýlil do Vimieira, jako by na věrné rodné hroudě hledal útočiště před výpady protivníků. Až koncem října se vrátil do úřadu. I tady utíkal před nepříjemnostmi domácí politiky k zahraničněpolitickým kalkulacím. Ty

představil 25. listopadu, když při zahájení parlamentního cyklu schůzí analyzoval situaci ve světě. Ovlivněn nedávnými otřesy ji viděl jako „*bídu a strach*“. Děsil se sovětského postupu až do srdce Německa a tvrdil, že kvůli ruské hrozbě je „*Evropa odsouzena žít léta ve stavu stálé pohotovosti*“, navíc „*nemůže pomýšlet, že by vzdorovala sama, i kdyby se pod tlakem událostí sjednotila*.“ V tom je však také naděje. Amerika pomohla Evropě a nyní se celý Západ, jehož základnou je také Afrika, musí pozvednout. Proti nebezpečné doktríně komunismu zneužívající svobody a podporující rozvrat prostřednictvím různých „hnutí“ či „sil“ je třeba z portugalského hlediska především nadstranická politika vlády, jejíž důstojnost nepřátelé napadají, a dobré vztahy mezi parlamentem, „šéfem státu“ a „šéfem vlády“.

Plakát ke slavnostem výročí dobytí Lisabonu křesťany

Salazar neřekl mnoho nového, ale přesto měl úspěch; poukázal na nepřirozené rozdělení poválečné Evropy a tím nepřímo obhajoval portugalskou izolaci vůči tlakům přicházejícím ze světa. politiku. Jakási únava z neúspěchů přepadla opozici, naopak Marcellu Caetanovi se podařilo rozhýbat Národní svaz k činorodosti. A tak protivníky autoritativního režimu za pomoci médií přehlušovali jeho obdivovatelé.

Patřičnou publicitu si zajistilo okázalé díkuvzdání portugalských žen. Z iniciativy příznivkyň předsedy vlády, do jejichž čela náležela Fernanda de Castro, manželka Antónia Ferra (a jedna z blízkých Salazarových přítelkyň), a Mariana das Dores de Melo, 92letá hraběnka ze Sabugosy, se v Zahradě tisku (*Jardim da Imprensa Nacional* se pak bude jmenovat *Jardim Salazar* a nakonec *Jardim Elisa Baptista Sousa Pedroso*) 11. ledna 1948 odhalovala vznosná skulptura, kterou vytvořil přední sochař Leopoldo de Almeida. Na podstavci pod bílou postavou ženy s květinami vynikal nápis *Portugalské ženy vděčné Salazarovi*. Dámy předaly premiérovi poselství, v němž děkovaly, že uchránil Portugalsko před hrůzami války. Polichocený přítomný státník vděčně odpověděl „*matkám a vychovatelkám*“ Portugalců s

patřičným pohnutím a skromností. Tehdy ještě netušil, že umělecké dílo spojené s jeho jménem zmizí okamžitě po konci jeho mocenskou éry.

Socha „Portugalské ženy vděčné Salazarovi“ nepřežila „karafiátovou revoluci“

Světovým novinkám, třeba příznivým, Salazar nedůvěřoval. Jeho vláda 27. ledna 1948 zamítla první nabídku zvážit podmínky Marshallova plánu obnovy poválečné Evropy. Nedůvěru však ihned vyvážil vstřícný krok: v únoru 1948 podepsali v Lisabonu zástupci Portugalska a USA dohodu o poskytnutí základen na Azorských ostrovech armádě USA. Nejraději se teď opatrný Salazar zamýšlel nad stavem světa, kde podle jeho názoru vlády nevládnou, ale brání se, kde se lze obávat, že „*z panické hrůzy před autoritou upadnou státy víceméně demokratickou cestou do despotismu*.“
V březnu postavila vláda MUD mimo zákon a lisabonští předáci organizace šli do vězení. V oslavách výročí svého působení ve vládě viděl Salazar spíše zbytečnou příležitost ke konfliktům. Ale jeho instituce pracovaly jako dobře zajetý motor. V dubnu připomínaly Národní svaz i Liga 28. května ve všech významnějších městech dvacet let Salazarova vstupu do vlády a neobyčejné zásluhy tandemu Salazar-Carmona. Premiéra 27. dubna zdravila delegace pedagogů z coimberské univerzity, která se ke gratulacím vypravila za mocným kolegou do Lisabonu. Oslavovaný „spřáteleným kamarádům“ řekl: „*V této pracovně nebyl život snadný ani sladký, nebyl zbaven velkých starostí a nepříjemností*.“ Ale „*stálo za to pracovat, bojovat, stárnout, aby si člověk naplno vychutnal ocenění a vděčnost jako dnes. Každopádně očekávám žádostivě okamžik, kdy se vrátím*...“ Příštího dne varoval nastoupenou generalitu před ruským nebezpečím, kterému nadbíhá zmatená inteligence. Poněkud paradoxně hledal obranu západní civilizace také v posilování styků s Frankovým Španělskem, všude ve světě odsuzovaným pro brutální likvidaci levicové opozice. Dvaceti let Salazarova působení ve vládě si všiml i světový tisk a nešetřil příznivými referencemi. *Gazette de*

Lausanne pochválila „*portugalskou renesanci"* úspěšně probíhající pod Salazarovým vedením, *Daily Telegraph* označil Portugalsko za oázu pořádku v dezorganizované Evropě. Salazar, povahou vlastní i svého režimu značně odlišný od arogantního a siláckého Franciska Franka, přestal být pro většinu západních médií „fašistickým diktátorem" a začal být představován jako svérázný, ale vcelku pozitivní symbol kontinuity a stability euroatlantických hodnot.
Vláda pomalu přecházela do ofenzívy. V červenci zastavila kvůli „marxistickému stylu" katolický časopis *Dělník*. V srpnu dosáhla pronikavého mezinárodního úspěchu, když navázala diplomatické styky se svobodnou Indií, s níž se ovšem svářila o Gou a další dvě součásti Portugalské Indie. O dalších deset let byl prodloužen pakt o přátelství se Španělskem. V září zvítězili nad Salazarovou opatrností průmyslníci tím, že kabinet přiměli k jednoznačnému připojení Portugalska k Marshallovu plánu. Soukromému sektoru se otvíraly příznivější podnikatelské podmínky.
Země se přece jen posouvala kupředu. Na prvním národním kongresu architektury v roce 1948 diskutovali přední odborníci i politické souvislosti nejnákladnějšího technického umění tak, aby překonalo schéma velikášství a bombastu. V Lisabonu uspořádaná ambiciózní výstava „15 let veřejných prací" představila konkrétní výsledky výstavby a zároveň naznačila, že bude nutné od jednotlivostí přejít ke komplexním rozvojovým plánům. Když tuto akci místo nemocného prezidenta republiky Salazar svým projevem 7. listopadu uzavíral, stále ještě pro něho nebyl materiální pokrok tím hlavním společenským cílem: „*Od prostých dělníků z fabrik a kanceláří, od řemeslníků a nájemců až po ty, kdož koncipovali, plánovali a projektovali všechna díla, k inženýrům a architektům, dekoratérům, sochařům a malířům, kteří je obohatili a zkrášlili, všem vláda mým prostřednictvím posílá slova blahopřání a díků. Myslím, že všichni zde zažili hluboké zadostiučinění a hrdost, když přispěli svým úsilím a talentem k nádheře naší epochy. Rozumíme dobře jejich touhám, oni by měli pochopil naše limity a především duchovní požadavky, což je podstata našeho díla*."
Konsolidace systému otřeseného poválečným nástupem opozice měla být podrobena zkoušce hned v prvních týdnech roku 1949. Podle demokratizačních úprav z roku 1945 se připravovaly otevřené všeobecné volby prezidenta republiky. Do ringu vstoupila jako první opozice. Její kandidát José Mendes Ribeiro Norton de Matos měl kromě pokročilého věku na své straně mnoho předností. Jako bývalý univerzitní docent, republikán spojený s Demokratickou stranou, hrdina první světové války, reformátor Angoly, zednářský velmistr a portugalský vyslanec v Londýně měl známé téměř ve všech kruzích. Na tiskové konferenci prohlásil, že „*nemyslí na nic jiného, než jak navždy vymýtit ze země"* Salazarův režim. Slíbil zajistit přechod k parlamentní demokracii, zavázal se odstranit cenzuru a garantovat všechny politické svobody. Ve svém Manifestu k národu zdůraznil Norton de Matos kromě ústavní úpravy ve prospěch stranického systému vlastně tytéž principy politiky, které po léta prosazoval Salazar: „národní jednotu" viděnou jako jednotu impéria, spojenectví s Británií a Brazílií.
Vládní tábor pocítil ohrožení, protože kolem Nortona de Matos se semkly rozmanité skupiny žádající demokratizaci. Salazar tedy přešel do protiútoku. Při zahájení konference Národního svazu 7. ledna 1949 v Portu pronesl nezvykle obsáhlý přehled svých názorů na vlastní postavení, na situaci v zemi a především na potřebu zachovat dosavadní řád, jehož garantem bude vládní kandidát na prezidenta republiky, starý Óscar Carmona povýšený nedávno na maršála. Salazar bil na poplach: jeho režim „ *se nemůže zhroutit, naopak musí dokončit svůj vývoj*." Otevřenou sebechválou Salazar nutil publikum přijmout navrhovanou kandidaturu: „*V této zemi, kde se tak snadno*

vynášejí i očerňují veřejné osobnosti, požívám vzácné výsady všeobecného respektu.“ Pak pohaněl parlamentní systém, připomněl zmatek před rokem 1926, odmítl partajní politiku „*klientelismu napojeného na ministerstvo financí*“. Tvrdil, že „*většina Portugalců neměla nikdy tolik svobody, kolik jim jí poskytuje současný režim*.“ Sdružování má volný prostor, omezení platí jen pro politické strany, protože „*partajní duch korumpuje či zbavuje cti moc, deformuje pohled na problémy vlády, obětuje přirozené pořadí řešení, nadřazuje se nad národní zájem a ztěžuje, ne-li úplně znemožňuje využití národních hodnot pro veřejné blaho*.“ Režim musí mít i duchovní hodnoty, proto spolupracuje s církví, aniž by jí byl podřízen. Všechny tyto hodnoty musí být zachovány, o což se postará ústavně nejvyšší autorita – prezident republiky, pokud jím bude maršál Carmona.

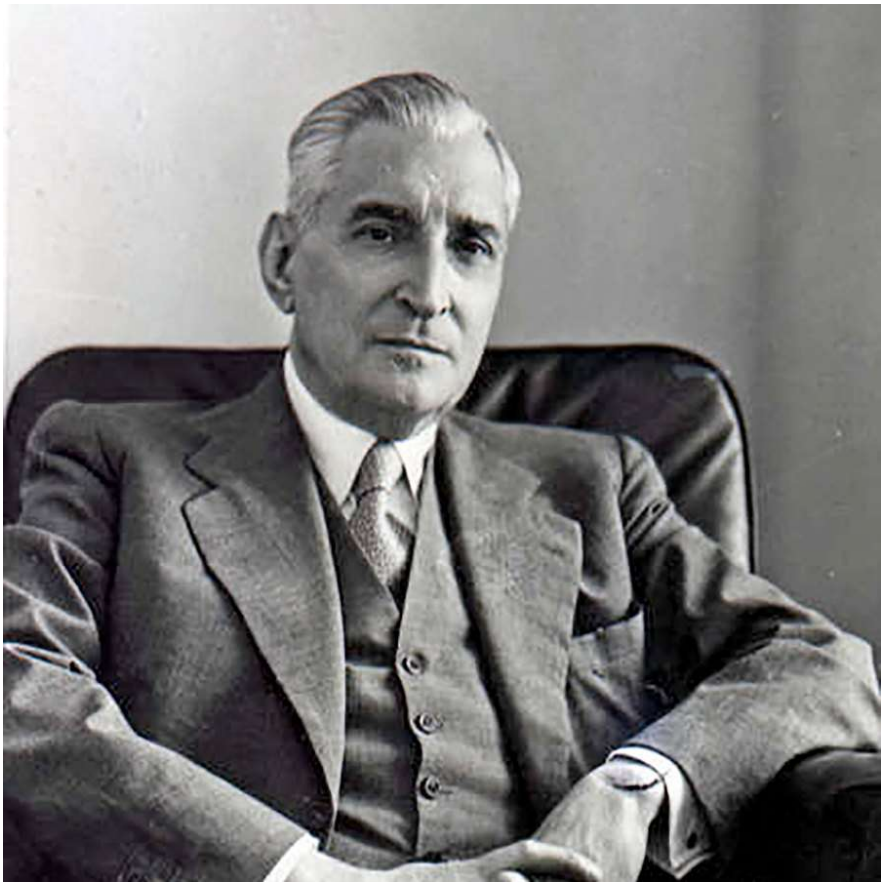

António de Oliveira Salazar – jedno z oficiálních poválečných fotografií

Ještě na závěr volební kampaně promluvil Salazar 11. ledna do rozhlasu. Vyčetl opozici tři chyby: že se vůbec do soutěže přihlásila, že s prezidentstvím spojila změnu režimu a že se údajně podřídila komunistům. Vyzvedl opět jednotu národa jako nejvyšší potřebu a obvinil opozici z neschopnosti nastolit konkrétní ekonomická témata. Znovu varoval před neomezenou svobodou vrcholící v hádkami politických stran a sliboval, že některá „zneužití moci“ napraví nestranná justice.

Nervozita z možných důsledků svobodných voleb prezidenta republiky zachvátila celý vládní tým. Těsně před volbami se do opozičního kandidáta pustil důstojník Jorge Botelho Moniz. Ve své přednášce 14. ledna 1949 varoval před plánem opozice obsadit parlament a pak s jeho pomocí zrevidovat ústavu a změnit režim. Viděl za Nortonem de Matos komunistické spiknutí zakrývané vlasteneckou rétorikou. Pro příměr si Moniz došel až do Československa: „*Komunistické velení nepřijímá*

rozdělení moci, a když by je generál Norton de Matos uposlechl a snažil se reagovat, dopadl by jako Beneš a Masaryk.“ Moniz čerpal ze živé odezvy portugalského tisku na pád demokracie v Československu doprovázené publikováním rozsáhlých Pamětí zesnulého prezidenta Edvarda Beneše.

Navzdory takové agitaci proběhl počátek volební kampaně korektně; Salazar za to dostal dokonce poděkování od Matosova sekretariátu. Nezapomněl ovšem strašit, že protivníci využijí kampaně k „*nepořádku, úpadku, hanbě a destrukci*.“ Ve volební kampani stál Norton de Matos proti celé mašinérii Národního svazu, vlády, armádního velení i církve. Umírněné opoziční útvary nazvané Demokratická aliance a Demokratický svaz se pokusily podpořit Matose a zároveň získat legální prostor ke své budoucí činnosti. Rétorika se přiostřovala. Matos nadchl posluchače v Évoře a Beje otevřenými výpady proti nedemokratickému systému, v Portu se na dostihové dráze sešlo neuvěřitelných sto tisíc lidí, aby podpořili kandidaturu starého demokrata. Ale vládní tlak vykonal své: MUD se rozložil a za koncepčního tápání dalších opozičních sil se Norton de Matos 12. února 1949 zřekl kandidatury; svůj krok odůvodnil prohlášením, že nejsou zajištěny rovné podmínky demokratické soutěže. Dalšího dne byl churavý maršál António Óscar de Fragoso Carmona, droboučký stařík zapadlý ve své uniformě, zvolen prezidentem republiky. Salazar dobyl dalšího vítězství, s jehož přesvědčivostí si nelámal hlavu.

Konečně se mohl věnovat zahraniční politice. Dekolonizační vlna v Asii vyvrcholila, Britové i Američani odešli a jen Francouzi sváděli ještě marný boj o „svou“ Indočínu. Příslušnost malé Portugalské Indie k lisabonskému „impériu“ se už jevila jako historická absurdita. Pro Portugalsko však byly právě Diu, Damão a Goa, zbytky doby objevů, symbolem dávné slávy, základem historické koncepce jednoty celé říše. Salazar hodlal o „svou“ Indii svést tvrdý diplomatický zápas, ale nedělal si od počátku iluze, že by v něm mohl zvítězit. Když posílal do New Delhi Vasca Garina, řekl svému velvyslanci: „*Myslím, že vás tam neudržím. Ale kdybyste měl zemřít, budete jistě umět zemřít dobře*.“

Teotónio Pereira mezi politiky podepisujícími zakládací listinu NATO

Řešení mnoha potíží doma i v zámoří nabídlo pozvání, aby se Portugalsko připojilo k Severoatlantické obranné smlouvě. Vyjevil se tu rozdíl mezi poměrně snesitelným portugalským režimem a mezinárodně nepřijatelným frankismem pošpiněným krví a brutálními popravami odpůrců. Salazar plně chápal historický smysl vstupu do NATO

i se všemi riziky. V sázce byla angažovanost Portugalska v možné příští válce, ale aliance nabízela tři nedocenitelné hodnoty: západní partnerství, vojenskou sílu a atomový deštník. Salazar dokázal překousnout i závazek „*hájit svobodu, společné dědictví a kulturu národů založenou na zásadách demokracie, svobody jednotlivce a právního řádu*“. 19. března doporučil vládě, aby pozvání přijala, a 23. března ji bez obtíží přiměl k definitivní pozitivní odpovědi. Když 4. dubna 1949 Portugalsko slavnostně přistoupilo k Severoatlantickému paktu, uzavřelo se období nejistot a skončila také izolace autoritativního režimu.

Konsolidace

Vstup do NATO nic neměnil na vnitřní politice určované Salazarem. Portugalský předseda vlády dokonce při podpisu paktu vyjádřil zklamání nad tím, že preambule Severoatlantické smlouvy zakotvuje demokratické hodnoty. Svým antiparlamentním názorem nijak moc partnery nepohoršil.

Maršál Carmona se 20. dubna 1949 ujal prezidentského úřadu. Bylo zřejmé, že stařec nad hrobem je už vzdálen všemu veřejnému dění a že vlastně v čele státu zůstal sám Salazar. Také on zestárl. Koncem dubna oslavil šedesátku. Kromě žlučníkových potíží a občasných migrén byl celkem zdráv, ale ještě víc se skrýval a jeho životní tempo se zvolnilo. Méně jezdil do Vimieira, dal si ve svém sídle zbudovat kapli, aby nemusel vycházet do města na mši. Nezúčastnil se hlučného připomínání svého jubilea, během něhož byla po celé zemi otevřena stovka veřejných staveb od škol až po zavlažovací kanály.

Poslední dobou se nerad ukazoval při velkých církevních událostech. Zůstával však věrný katolické výchově svého mládí a katolické víře podle dávné tradice „spojení kříže a koruny“. Nepřipadalo mu paradoxní, že v Portugalsku je dvakrát víc kněží než lékařů. V jednom ze svých projevů prohlásil: „*Portugalsko se zrodilo ve stínu církve a katolické náboženství od počátku formovalo duši národa a stalo se dominantním rysem charakteru portugalského lidu. Při svém putování po světě – při objevování, obchodování a propagaci víry – se bez váhání prosadil závěr: Portugalec, tedy katolík*.“

Nenechal si ujít otevření přehrady na řece Sado 29. května. Snaživí budovatelé ji pojmenovali podle premiéra a Leopoldo de Almeida odlil do bronzu Salazarovo jméno zakotvené v podobě pamětní desky v betonu. Salazar na tuto poctu tentokrát reagoval s pokorou v obavách, že jeho jméno na vodním díle dlouho nevydrží. Přesto se chopil příležitosti ukázat, že jeho vláda zajišťuje víc než klid. Stavbu nabízející možnosti zavlažování širokého zemědělského okolí představil jako své navázání na snahy velkých mužů minulosti počínaje princem Jindřichem. Ačkoli zbytečně historizoval, souzněl už se svými mladšími kolegy naléhajícími na modernizaci stále zaostalé portugalské ekonomiky.

V neměnném životním rytmu se Salazar plně věnoval politice. Všední starosti z něho snímala správkyně domácnosti Maria de Jesus Caetano Freire zvaná Dona Maria. Velmi zvláštní vztah se vyvinul mezi ráznou, energickou a pilnou dámou, která svůj život a obdiv věnovala státníkovi. Ten se s ní i radil, od ní se mnohdy dovídal, co se děje „venku“ a jaké názory se šíří v ulicích. O nekonečné péči své guvernantky vydal uznalé svědectví: „*Nepoužívám peněženku ani peníze: kde bych vlastně bankovky utrácel? Nevybral jsem si ani jednu ze svých kravat ani žádný ze svých obleků. Nevím, kolik mám košil. Práce zabere všechen můj čas a všechno mé myšlení. Po svém*

příchodu do Lisabonu se Marie postarala o všechno, co já jsem zanedbával. Zbavila mě všech materiálních starostí. Zná mé záležitosti mnohem lépe než já. Žije můj život. Její intuice je taková, že větří možná nebezpečí mnohem dříve, než na ně upozorní mě. Mé sestry na mě takový pozor nedávají. V Lisabonu se stará o moje jídla. Kvůli mně se změnila v jakousi sekretářku. Mnoho lidí, kteří se nechtějí obrátit na mě, píšou listy Marii. Dostává tak dost pošty. Někdy slyším, jak si stěžuje a mumlá: Ztrácím čas odpovídáním na všechny tyhle dopisy, když mám co na práci v domě..."

Do zaběhlého rytmu zasáhla jediná změna: v létě vyklidil kvůli nutné údržbě své dosavadní sídlo, a protože se necítil dost silný na cestu do Vimieira, odstěhoval se do pevnosti svatého Antonína v nedalekém Estorilu na „lisabonské riviéře". Klid lázeňského městečka a romantická blízkost moře se mu tak zalíbily, že se mu skromný příbytek v estorilské pevnosti stal po zbytek života oblíbeným útočištěm, jež pak jako letní a víkendový byt střídal s pracovnou v „malém" paláci São Bento. Estoril nabízel kromě klidu a osvěžujícího mořského vzduchu i zajímavá setkání: v letech 1948-1963 se tu jako soukromník usadil bývalý německý velvyslanec Oswald von Hoyninhen-Huene a Salazar se bude marně snažit, aby vláda v Bonnu tohoto obdivovatele portugalské kultury znovu reaktivovala do diplomatické funkce.

Zákony života a smrti určily, že Salazarův odchod z výsluní už bude muset v dohledné době nadejít. Stoupenci Nortona de Matose se na tuto eventualitu připravili, když z levicových frakcí Hnutí demokratické jednoty (MUD) v dubnu založili Národní demokratické hnutí (MND). Ale samotnému premiérovi se zdálo, že kvůli povinnostem nyní odejít nemůže. Otvíral nová díla a podílel se na koncipování připravovaných staveb, musel řešit neočekávanou finanční krizi. Jako analytik mezinárodních vztahů neměl mnoho konkurentů a k zásadním problémům se vyjadřoval celkem kvalifikovaně. Národnímu shromáždění předložil 25. července analýzu světové situace u příležitosti ratifikace přistoupení k NATO. Spojenci podle něho neprozřetelně umožnili Rusku, aby obsadilo srdce Evropy, odkud může kdykoli zaútočit na Západ. „*To, co se zdá nejhorší, je, že komunismus nepotřebuje násilí, aby se prosadil, stačí mu jen, že žije, a už tím se dostává na opačný pól evropského společenského pořádku*." Západní Evropa musí zkoumat, zda má síly k vlastní obnově; nemá-li je, bude „*odsouzena vybrat si mezi Amerikou a Ruskem*." Vysvětlil, že USA logicky navazují na někdejší britské garance portugalské bezpečnosti a doporučil, aby se v dohledné době členem NATO stalo také Frankovo Španělsko.

Příprava parlamentních voleb jen rušila Salazara v rozjímání o stavu světa; berlínská krize, zavraždění Mahátmy Gándhího hinduistickým fanatikem, občanská válka v Číně a definitivní rozštěpení Německa, to byla velká témata. V dramatické době Salazara zajímalo, zda bezpečnostní deštník NATO bude Portugalsku co platný také v zámoří. Premiér se také musel věnovat pětidenní návštěvě *caudilla* Franciska Franka v Portugalsku. Protože ale čachry přímo v lůně Národního svazu volaly po zásahu, vstoupil do „volební kampaně" 20. října obsáhlým projevem k vládním kandidátům a činitelům UN: „*Víme, že v některých obvodech se kromě volebních seznamů Národního svazu představily i seznamy opozice (nevíme, jak jinak je nazvat). Vláda by upřednostnila zařadit jejich kandidáty do seznamů UN jako nezávislé*." Uznal, že by parlament měl mít poněkud větší legislativní pravomoci. Pak znovu odsoudil stranický systém a o rozdělené opozici utrousil ironické poznámky: „*Národní obzor nabízí skutečně lidi pro ustavení pěti nebo šesti* (politických stran) *hned ze začátku, ale předsedů máme na víc*." Všech 120 poslanců navržených Národním svazem 13. listopadu zase hladce prošlo.

Na ustavující schůzi nového parlamentu koncem měsíce nebyl osmdesátiletý maršál Carmona už ani schopen přečíst projev, který mu napsal Salazar. Formální akt jako by symbolizoval únavu a zkostnatělost režimu. Ale čas Salazarova systému se prodloužil. Premiér mohl vzít jen povrchně a vědomí prosincové stávky na dolním Teju a na jihu proti drahotě a nedostatku. Schválil portugalský podpis pod Všeobecnou deklarací lidských práv. Kvitoval jako tichou podporu, že Winston Churchill si v lednu roku 1950 vybral právě portugalskou Madeiru, aby tam strávil dovolenou malováním.

Z letargie setrvačnosti vytrhl čelné instituce indický požadavek na odevzdání Portugalské Indie. Důraznou nótu vláda v březnu neméně rázně odmítla s tím, že „*nemůže diskutovat nebo vyjednávat s cizí vládou otázky svrchovanosti vlastních území*.“ Dramatická kauza určená jako trvalé sousto pro světová média byla na světě. Goánci v Indii i ve světě upozorňovali na svou specifickou kulturu a spojení s Portugalskem obhajovali, jiní Goánci ovšem mnohem energičtěji žádali připojení ke svobodné „matce Indii“. Salazar zahájil diplomatickou přesvědčovací kampaň, jejímž cílem bylo získat podporu všech dosažitelných sil pro nepravděpodobné udržení geograficky podivných indických území. Tisk obrátil domácí pozornost k velké imperiální věci. Premiér prohlásil ve vládě, že mu osud říše nyní dělá větší starosti než za války.

Opozice pochopila, že po výzvách ke sjednocení národa bude následovat perzekuce. Nemýlila se. Za rozhořívající se korejské války si PIDE úspěšně vyzkoušela likvidační razii na komunisty, aniž by se musela obávat mezinárodní kritiky. V policejních sítích tehdy uvízl i komunistický předák Álvaro Cunhal, jehož proces započatý 3. května skončil trestem doživotního žaláře. Tlak vyvolával protitlak. Zpráva ministra vnitra o domácích náladách, předložená na zasedání vlády 16. května, neskrývala obrovské napětí v zemi. Růst cen a nezaměstnanosti volal po konkrétních krocích. Ministři ale nepřišli na jiné aktuální řešení než na radu, aby Salazar vystoupil ze soukromí a obrátil se k veřejnosti při oslavách 24. výročí „národní revoluce“.

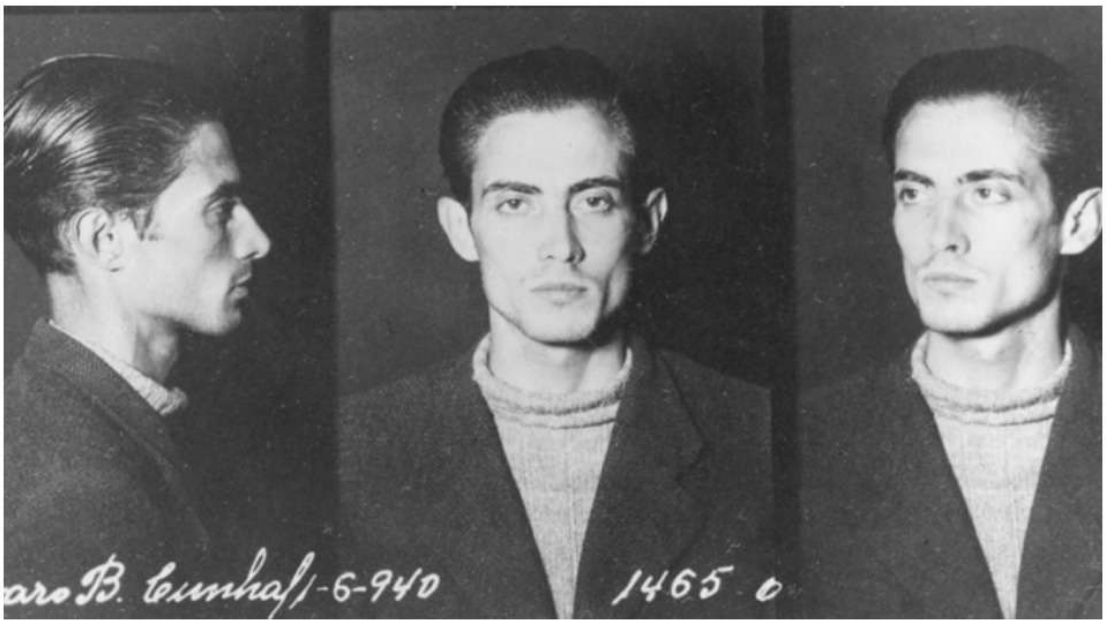

Vůdce komunistů a Salazarův oponent Álvaro Cunhal – vězeňská fotografie

Braga měla dostat nový stadion. Salazar se 27. května 1950 vypravil automobilem na sever a nazítří 28. května pronesl ve „svatém městě revoluce“ projev, jemuž namísto otevření stadionu dominovala aktuální politika. Jako obyčejně se premiér nevyslovil ke skutečně naléhajícím potížím. Připomněl převrat z roku 1926, vzdal povinný hold ozbrojeným silám a vyjádřil radost z nadšené lidové slavnosti, jíž byl svědkem. Proti materialistickým hodnotám postavil ty duchovní: „*Ekonomika je užitečná, ale nevyjadřuje a nevymezuje celistvost života. Vedle bohatství určeného k uspokojení primárních potřeb jsou tu požadavky srdce a ducha na cit, krásu, spravedlnost…*“ Pak zaútočil proti myšlenkovým proudům, které na rozdíl od „*poselství národní revoluce*“ vytvářejí zmatek a vyvolávají touhu po formování „takzvaných“ politických stran. Napadl i domácí i mezinárodní komunismus, který „*vnesl na bojové pole zlobu náboženských válek zhoršenou tím, že jako státní totalitní doktrína musí být ze zásady nesnášenlivý v principech a tyranský v držení moci*.“ Volal po energické obraně Evropy, Afriky i Ameriky, aby je komunisté „*nepodpálili za pomoci mnoha nevinných ideologů*.“

Jeho vláda ovšem neskýtala obraz rozhodnosti a efektivity. Salazar ji proto v červenci přebudoval obvyklým paternalistickým způsobem. Když kabinet i metody jeho rekonstrukce zkritizovalo Národní demokratické hnutí, zahájila politická policie PIDE vlnu pronásledování a zastrašování. Korejská válka zostřovala napětí, Salazar znovu a znovu brojil proti světovému komunismu a PIDE rozšiřovala své pravomoci v boji proti všem, kteří se odvážili vyslovit své výhrady vůči režimu.

Jakmile nová vláda 22. srpna 1950 zasedla k pravidelné práci, Salazar prosadil „dokončení vývoje“ svého systému vytvořením Ministerstva korporací a sociálního zabezpečení. Pak předal ministrům starosti a odjel do Vimieira. Sem dostal pozvání na setkání s generalisimem Franciskem Frankem, který o dovolené rybařil v nedaleké rodné Galicii. Salazar si 26. září rád odjel odpočinout od starostí posledních týdnů na sever. Pohovořil v Frankem v La Coruñi a navštívil poutní místa v Santiagu de Compostela. Francisco Franco okamžitě návštěvu oplatil a dal se svým partnerem provázet po historických místech severního Portugalska. Salazar měl opět dobrý pocit, že ho *caudillo* respektuje jako moudrého rádce a jako jedinou autoritu schopnou pomoci při prolamování mezinárodní izolace frankistického režimu. V zahraničí měl ostatně další příznivce: důvěrnými listy z rakouského Fischhornu u Salcburku se připomněla také Filipa de Bragança, trvalá Salazarova obdivovatelka.

Sčítání lidu v roce 1950 potvrdilo zaostalost Portugalska ve srovnání s rychle se vzmáhajícími státy západní Evropy. Polovina obyvatel pracovala stále v zemědělství, jen necelá čtvrtina v průmyslu, Nízké mzdy, nezaměstnanost, vysoké ceny potravin volaly po zásadnějších reformách, ale nová vláda oplývala konzervativci a extrémními pravičáky. Konflikty v Asii inspirovaly Salazara, aby ustavil Nejvyšší radu národní obrany a Nejvyšší radu vedení války – oběma orgánům sám předsedal.

Během klidného podzimu roku 1950 vláda přece jen chystala legislativní a rozvojové akce. Předáci Národního svazu vyslechli od premiéra, že mají aktivněji spolupracovat na revizi ústavy, posílení armády a budování střídmého životního stylu, který dovolí financovat rozvojové projekty. Také oponenti se chystali k novým bojům. Skupina nazvaná Demokraticko-sociální direktorium se otevřela všem nekomunistickým protivládním směrům, ale velkou popularitu nezískala. Všechna významnější studentská uskupení protestovala v prosinci proti vládnímu zákazu Univerzitního týdne a Národního studentského sjezdu. Z téměř osmi milionů obyvatel evropského Portugalska nepamatovali ti mladší a vzdělanější ani republikánské zmatky, ani

vojenskou diktaturu, která kdysi vynesla k moci Salazara, zato marně toužili po tom, aby se mohli naplno kulturně, společensky a politicky projevit. Generační konflikt, jemuž Salazar nevěnoval pozornost, doplňoval sociální a politické spory. Právě mladým lidem nebyl režim schopen nabídnout nic zajímavého, už druhá generace vyrůstala za Salazara v nudě, apatii a intelektuální stagnaci. Organizace Portugalské mládeže (MP), vytvořená kdysi k režimní mobilizaci, nyní odložila militaristické cviky se zbraní a dožívala ve skupinkách, které si u táboráků vyprávěly dávno známé příběhy ze slavné minulosti národa.

Výkonná komise Národního svazu se 12. prosince 1950 ujímala nejasného úkolu „*orientovat národní vědomí*“ a Salazar vedoucím své aktivistické instituce obšírně předkládal své aktuální myšlenky. Projevoval ochotu diskutovat problémy a revidovat ústavu, ale jen tak, aby se „*potvrdila naše doktrína a zkušenosti desítek let*“. Připomněl mnoho zahájených děl od továren až po nové univerzitní město v Coimbře. Žádal Národní svaz, aby „*podporoval vnitřní politiku s inteligencí a věrností*“ a aby také spolupracoval při vládních zahraničních aktivitách. V této souvislosti se znovu obul do „Ruska“ a do komunismu jakožto ideologie „*zásadně neslučitelné s principy a institucemi civilizace*“. V této souvislosti obhajoval i západní angažovanost v korejské válce. Svým projevem premiér naznačil, že hodlá prostřednictvím poslušného Národního svazu určovat domácí i zahraniční politiku v nastupující dekádě a že ve vedení svého státu fakticky nepřipustí žádnou konkurenční osobnost nebo myšlenku.

Setrvačnost propojených a kontrolovaných institucí spolu se zakotveností země v západní alianci tak zajišťovali režimu „organizované demokracie“ další měsíce či léta přežívání. Salazar mohl být spokojen, třebaže sám cítil, že na nové výzvy odpovídá postaru. Řada událostí mu však potvrzovala, že jeho systém i osobní vedení jsou pro zemi stále potřebné. V rámci aktivit NATO navštívil Lisabon vrchní velitel sil Severoatlantického paktu Dwight D. Eisenhower. K dlouhému rozhovoru se 17. ledna 1951 samozřejmě setkal se Salazarem. Portugalský premiér byl dobře naložen a zasvěceně rozebíral světovou situaci. Americký generál si ze schůzky odnesl ty nejlepší dojmy a později je vyjádřil uznalými slovy: „*Zdá se mi, že ze všech evropských státníků, s nimiž jsem hovořil, Salazar myslí nejpronikavěji a nejsoudněji.*“

O opomíjeného státníka z konce Evropy se po mimořádné návštěvě začal zajímat i světový tisk. Agentura United Press se Salazara 3. března 1951 zeptala na jeho názor na stav civilizace a světovou bezpečnost. Potvrdil svou myšlenkovou zralost: ze současného civilizačního chaosu odvodil touhu po míru, poznamenal ovšem, že speciální „mírová hnutí“ jsou jen politickou lží, protože „*pro mír jsme všichni*“.

Komplikace, která se dala očekávat, zasáhla režim 18. dubna 1951. Maršál Carmona zemřel. Salazar problém kontinuity prezidentského úřadu podcenil a nyní nenacházel osobnost, která by na ústavně nejdůležitějším postu byla podobně bezkonfliktní jako Carmona. Diskuse o nástupnictví vzrušila všechny vrstvy národa. Impozantní defilé ozbrojených složek na náměstí Impéria při rutinních oslavách vojenského převratu 28. května naznačilo, že starší branné a miliční organizace poklesly na významu a armáda se vrací na společenské výsluní; nový prezident by tedy měl reprezentovat generalitu a zajistit její věrnost zavedenému systému.

Salazar se k poněkud riskantní prezidentské volbě neurčitě vyjádřil 5. července. Pochválil zesnulého Carmonu a vytyčil tak ideální portrét dalšího prezidenta republiky, že se ukazovalo nesnadné nalézt muže (žena nepřicházela v úvahu)

zkušeného „*ve správě a ekonomice, ve vládnutí, politice, čestného, spravedlivého, benevolentního vůči všem, s pochopením pro slabé a osudem znevýhodněné*.“ Devótní politikové a předáci Národního svazu navrhovali, aby prezidentský úřad převzal sám Salazar, ten to ale odmítl a raději z nejvyšších nároků na svého formálně nadřízeného slevil: „*Nemějme obavy, když to nebude mudrc, světec či hrdina, hlavně potřebujeme člověka duchovně integrovaného do historického poslání portugalského národa, tak aby se sám cítil bdělým hlídačem obrany a kontinuity Národa*.“

Opozice měla osobností nadbytek, ale zůstala rozdělená na prozápadní a prokomunistickou. Levicového profesora matematiky na univerzitě v Portu Ruie Luíse Gomese, napadaného nekomunisty z vládního i opozičního tábora, posoudil Nejvyšší soud podle nových zákonů jako „nevolitelného“. Do arény tak za alternativní síly nastoupil jedenašedesátiletý kontradmirál Manuel Carlos Quintão Meireles, ministr zahraničních věcí za „staré“ republiky a reprezentant ozbrojených složek. Kampaň se rozjela jako důkaz demokratické konkurence hesel a názorů, ale v ničivém kotli režimních institucí se prostor pro „nesystémového“ kandidáta zužoval. Kdokoli neschválený Salazarem se stal terčem útoků, že je napojen na komunisty, nepřátele a podvratníky.

Ústřední komise Národního svazu kandidáta vládního tábora našla. Generál Francisco Higino Craveiro Lopes však 17. června na Salazara zapůsobil jako muž ne zcela podle jeho gusta. Příslušník jiné generace a jiných názorů se však honosil hrdinskými činy na dávné mosambické frontě první světové války, a mohl být tedy vzorem obětavého boje za „Národ“. Generál měl sice sklony respektovat spíš potřeby současné doby víc než čtvrt století staré tradice „národní revoluce“, ale zůstával vůči premiérovi uctivý a povolný, proto vládní tábor oznámil jeho prezidentskou kandidaturu.

Francisco Higino Craveiro Lopes – oficiální prezidentský portrét

V lisabonském sportovním paláci Salazar 19. července představil svým propagandistům prezidentského kandidáta vlády. Zaútočil přitom na hesla „*míru a svobody*“, kterými operovala opozice, jako na falešnou agitaci připravující „*naše podřízení Moskvě*“. Téhož dne Quintão Meireles po řadě ohnivých volebních shromáždění oznámil, že stahuje svou kandidaturu, protože nevidí záruky čestného

volebního boje. Vyzval své potenciální voliče k abstenci, ale právě ta umožnila, aby byl 22. července 1951 bez problémů zvolen Craveiro Lopes.

Obřadná inaugurace nového šéfa státu ukazovala skutečnou hierarchii hodností: předseda Rady ministrů a přítomný kardinál Manuel Gonçalves Cerejeira kooptovali nového muže do pevné struktury institucí a hodnot režimu, které prezident nemohl a nesměl ovlivnit. Blyštící se uniformy loajální generality potvrzovaly, že rovnováha mezi civilní a vojenskou částí společnosti byla zachována, a že tedy dosavadní systém založený na armádní solidaritě se Salazarovou naprostou rozhodovací prioritou může pokračovat.

Vzplanutí

Po většinu dosavadního života byl Salazarův vztah k ženám zdeformován řadou komplexů. Hluboký vztah k matce a sestrám poznamenal chlapce v dětství určitou feminizací, církevní výchova oslavou celibátu a panenství naplnila rozpaky a falší přirozenou touhu po ženě v dospívání. Prostředí plné rozporů a pokrytectví nepřálo otevřené touze ani upřímnému vztahu mezi mužem a ženou. Stejně jako smetánka krutě zacházela se sluhy a chudáky, tak příkře se despotičtí portugalští muži obvykle chovali k nerespektovaným ženám. Salazar sice prožil několik naplněných i nenaplněných vztahů, ale později jeho přirozenost tlumily i ohledy na politiku, kde bylo výhodnější neriskovat problémy způsobené vlastní chotí; příklad duševně a morálně prostinké paní Carmonové, která kdysi poněkud primitivně posilovala image lidovosti zesnulého prezidenta republiky, byl pro Salazara spíše varováním. Čas postupně zredukoval Salazarovu erotiku na jednotlivá setkání a na korespondenční kontakt s rozsáhlým okruhem obdivovatelek. Později si zralý muž uvědomoval rychlost odkvětu ženské krásy v zemi, kde upracovaná a nehezká žena nepůsobila na muže nijak přitažlivě, protože téměř nikdy neudržovala svůj fyzický ani duchovní půvab. K pocitům a dojmům se družily převzaté a pěstované názory na nadřazenost muže v rodině, obci, společnosti a světě. Ženy stále „vychovávala“ organizace Dílo matek pro národní výchovu (OMEN) založená v roce 1936, aby jako katoličky věnovaly svou pozornost výlučně rodině a poslouchaly její „hlavu“. Na počátku ani na vrcholu politické kariéry Salazar nepřipouštěl, aby ženy ovlivňovaly veřejný život; ve jménu uchování tradičních hodnot obhajoval „přirozenou“ podřízenost ženy v hierarchizované rodině a společnosti: „*V zemích, kde vdané ženy vykonávají práci mužů v továrnách, na úřadech, ve svobodných povoláních, hrozí, že se instituce rodiny, kterou my bráníme jako základní pilíř naší dobře organizované společnosti, rozpadne.*“

Nebylo to z politické vypočítavosti, nýbrž spíš z hlubokých psychologických pohnutek, že Salazar zůstal starým mládencem. Koncem 30. let už odhodil skrupule katolického ideologa a mohl si dovolit být otevřený i ve vztahu k ženám. Přesto stále řešil svůj citový problém víc než podivně: s jednou ze svých životních družek se fyzicky setkal vždy jen na přelomu posledního a prvního dne v roce. Když se roku 1945 jeho autorita otřásla, dostal seriózní nabídku od Caroliny, vikomtky z Asseky, aby zvolil tiché manželství z rozumu a přešel z riskantní politiky do klidu rodinného života; takový vztah by mu byl celkem vyhovoval, ale uvažoval o něm jen velmi krátce. Sympatie, které mu vyjadřovala z exilu svobodná Filipa de Bragança, zřejmě v premiérovi nevyvolaly více než zdvořilostní korespondenční odezvu.

Rozhodující byla pro Salazara vždycky nikoli realita, nýbrž představa o skutečnosti. Z vlastní země znal vlastně jen rodnou oblast Beiry a Lisabon, ale nikterak to neomezovalo jeho hluboký patriotismus; nikdy se nesnažil poznat impérium, a přesto vzdálenému zámoří, o němž měl zkreslené představy z dob hrdinského obsazování impéria na přelomu století, věnoval značnou část své politické energie. Také žena byla pro politického vůdce spíše souborem představ, požadavků a ideálů a zároveň pouhou ochránkyní rodinného krbu a vychovatelkou dětí. Pak není divu, že setkání se zcela odlišným typem ženy emancipované, chytré, samostatné, vzdělané a přitom milé způsobilo i v pozdní době státníkova života doslova výbuch citu.

Salazar se prudce a cele zamiloval - ve svých dvaašedesáti letech. Stalo se to právě před prezidentskými volbami v létě roku 1951. Premiérův byt v estorilské pevnosti tehdy obléhali neodbytní novináři. Salazar jim odmítal poskytnout interview, který by vedle volebních prognóz musel přiznat neatraktivní koncepci výběru s minimem alternativ. Z vrozené galantnosti a z ohledu na svou mezinárodní reputaci poskytl rozhovor pouze vytrvalé Christině Garnierové. Francouzská žurnalistka a spisovatelka ho svým zájmem, duchem a šarmem okamžitě okouzlila. Už první setkání se protáhlo na víc než hodinu a bylo zřejmé, že mezi oběma póly přeskočila jiskra, která zažehla dlouhodobý plamen. Christina Garnierová se stala vášní a žádostí, tlumenou jen věkem a jistými ohledy na veřejné mínění. Protože pětatřicetiletá inteligentní žena dala stárnoucímu muži nádherný dar absolutní emocionální odezvy, způsobila explozi vášně, kterou Salazar mezi skupinkou svých spolupracovníků ani příliš neskrýval. Chápal, že je to jeho poslední boj s osamělostí přehlušovanou vždy jen prací, že je to jeho poslední vzplanutí, po němž přijde už jen nicota.

Christine Garnierová v rozhovoru se Salazarem

S novým prezidentem Craveirem Lopesem se 9. srpna dohodl, že nebude omezován při korekturách kabinetu. Pak hned odjel do Vimieira a vzal s sebou také Christinu. Její úmysl napsat o Salazarovi knihu propagující portugalského státníka ve frankofonních zemích byl jen vnější zástěrkou naplněného milostného poměru. Po

období počínajícího úpadku tělesných a duševních sil na Salazara tato láska zapůsobila jako elixír mládí: oživila jeho vnímavost, přinesla čilost a činorodost.

V říjnu 1951 si zajistil audienci u Salazara francouzský publicista Louis Rambaud. Psal studii *Skutečný Salazar* (*Le vrai Salazar*) věnovanou premiérově osobnosti. V dialogu dost neomaleně kritizoval Sazalarovo skrývání, malou empatii a politiku „bez srdce“. Salazar zůstal zdvořilý, ale kázání ho rozladilo. Když Rambaud později žádal o fotografii těsně před vydáním knihy, Salazar se omluvil, že žádnou nemá, případně že ji pošle až po vydání.

Poté co Christine Garnierová odjela do vlasti, vrhl se Salazar do práce. Pro obranu zámoří a odpíraný vstup do OSN potřeboval americkou solidaritu, uzavřel tedy v září s USA novou smlouvu, která dávala Američanům k dispozici válečné základny a letiště na Azorských ostrovech. Po smrti Amélie z Orléansu a Bragançy, manželky předposledního portugalského krále Karla 25. října 1951, přiměl svou vládu, aby 6. listopadu ohlásila překvapující státní pohřeb. Na III. sjezdu Národního svazu 22. listopadu musel svým projevem *Nezávislost národní politiky – její podmínky* vyvracet fámy, že se chystá obnovit monarchii; přihlásil se tu k republice, ovšem k takové, jakou si představoval a vytvořil sám. „*Jsme na dobré cestě na linii obrany západní civilizace a je v nejlepším zájmu portugalského národa žádat právo, abychom se organizovali podle našich koncepcí, dělat vše podle našich potřeb a naší letory a tak nabídnout i ostatním příspěvek, třeba skromný, naší zkušenosti*.“ Jako hlavní úspěch své vlády uvedl stabilitu – tutéž nehybnou stabilitu, kterou se oponenti chystali rozrušit, aby se země rychleji pohnula vpřed.

Procházka s Christine Garnierovou

V prosinci Salazar s potěšením vyvracel výtky z nedostatku pokroku. Řečnil 21. prosince při otevření „mostu maršála Carmony“ přes řeku Tejo ve městě Vila Franca de Xira. Ve stejné době dokončená přehrada v Castelo de Bode plnila sliby elektrifikace přijaté už roku 1944. V ovzduší upevňování vládní moci narazila každá oponentura na policejní pěst. Počátkem ledna 1952 zatkla PIDE republikánskou opoziční skupinu, která se vytvořila během volební kampaně Quintãa Meirelese; mezi zadrženými byl také Henrique Galvão, někdejší spolupracovník režimu a od doby,

kdy předal opozici svou zdrcující zprávu o bídné správě Angoly, jeho ostrý kritik. Nepřízeň režimu poznal také angolský Meirelesův spolupracovník António Agostinho Neto.

Christine Garnierová přijela 9. ledna 1952 s rukopisem své knihy věnované Salazarově politické i lidské biografii. Procházky v Lisabonu i ve Vimieiru dostaly hluboce intimní manželský ráz. Až koncem ledna premiér novinářku propustil, aby mohla v Paříži provést poslední úpravy textu. Zůstal stále okouzlen a nedbal už ani na konvence. Překvapoval tím i samotnou Christinu. Tu pozval na procházku Paříží portugalský velvyslanec ve Francii a před výlohou klenotnictví se jí zeptal, který prsten se jí líbí. Když na jeden ukázala, okamžitě šperk koupil; dárek elegantní ženě předal z pověření svého premiéra...

Koncem února se v Lisabonu sešli delegáti na zasedání Rady NATO. Portugalsko připravilo jejich jednání klidnou atmosféru. Salazar ocenil, že historické setkání, během něhož se aliance rozšířila a organizačně upevnila, bylo „*diplomatickým úspěchem pro Portugalsko kromě jeho dobré propagace*." Režim ale akce zneužil k perzekuci oponentů; odpůrci si pak budovali ústředny v zahraničí – demokraté v Paříži, komunisté v Moskvě. Sám Salazar brzy odjel do Vimieira, protože Christine Garnierová se 9. března diskrétně ubytovala v Urgeirice poblíž Santa Comby. V polovině dubna přerušil svůj intimní život schůzkou s generalisimem Frankem ve španělském příhraničním městě Ciudad Rodrigo. Přestože se jednalo o důležité dláždění španělské cesty do NATO, zmínil se Salazar 23. května ve vládě o setkání na nejvyšší úrovni jen několika větami.

Salazar reviduje zápisky Christine Garnierové

Víceméně podle očekávání promluvil premiér 3. května v Coimbře ke přebudovaným komisím svého Národního svazu. V řeči plné skrytých invektiv vůči jiným názorům připomněl tradiční hesla Bůh – Vlast – Autorita – Rodina – Práce. Mobilizoval k

„*otevřenému boji proti faktorům rozkladu*“ a akcentoval morální jednotu jako nejpotřebnější hodnotu, o niž musí jeho stoupenci usilovat.

V té době Christine Garnierová uváděla po západní Evropě francouzské vydání své knihy *Prázdniny se Salazarem*. Uspořádala řadu přednášek ve Francii i v Belgii a pomohla zde vytvořit pozitivní obraz státníka, o němž kolovaly jen nejrůznější mýty. Ve knize rozhovorů zkoumala názory, záliby a vlastnosti předsedy vlády. Salazar vysvětloval svou zdrženlivost a neochotu příliš se objevovat na veřejnosti: „*Nemůžete bavit davy a zároveň jim vládnout*.“ Mimo jiné se zmínil, že by se ještě jednou rád podíval do Paříže, dodal „*až budu mít volno*.“ Christina opáčila: „*Volno? To, pane předsedo asi nikdy mít nebudete*.“ Salazar reagoval: „*Neberte mi naději!*“ Garnierová položila premiérovi řadu otázek o národním charakteru, politice a vývoji režimu. Odpovídal inteligentně a autorka jeho portrétu dokázala tento přístup ještě zvýraznit: „*Některé jeho věty mi znovu tanou na mysli: «Nejsou věčné režimy, nejsou dokonalé režimy, nejsou univerzální režimy. Nejsou věčné režimy, jen režimy stabilní a nestabilní; nejsou dokonalé režimy, jen ty, které slouží nebo neslouží národům. Nejsou univerzální režimy, jen ty, které zvažují a jiné které neuznávají specifika okolností a univerzálnost lidského faktoru.» Co to znamená? Že režim bere v úvahu kvality i nedostatky lidí a společnosti, kterou řídí, a s tím zajišťuje v maximální míře pořádku a individuální svobody nezbytné podmínky k pokroku kolektivního života.*“

Salazar trpěl odloučením, a tak už koncem května přijela Christine do Estorilu. Tři dny měli jen pro sebe, pak musela žurnalistka odjet do Paříže. Brzy poté dostal Salazar list od jedné ze svých stálých portugalských ctitelek, které se *Prázdniny* dostaly do ruky; celý text i fotografie pochopila zhrzená duše jako „*zradu dvacetileté lásky*.“

Varovné signály

Zvláštní Salazarova osobnost, tajemná a nepřístupná, vyvolala dlouhou řadu lidových vtipů na adresu „předsedy Rady ministrů“. Sama Christine Garnierová některé z nich zaznamenala, protože dobře charakterizovaly státníka, který se tolik odlišoval od svých evropských kolegů. Hlavně z věčného utahování opasků si lidé dělali smutnou legraci. Říkalo se, že se v restauracích servíruje „treska à la Salazar“ – čtyři nebo pět vařených brambor a z ryby vůbec nic. Jiný žert říkal, že portugalští krejčí budou šít obleky bez kapes, protože jejich zákazníci stejně žádné peníze do kapes nedávají. Vyprávěla se historka, jak se jeden úředník Ministerstva financí chlubil Salazarovi, že ráno ušetří pár dvacetníků, protože jde do práce pěšky za tramvají; Salazar mu prý na to řekl: Měl jste jít za taxíkem, ušetřil byste čtyři escudy.

Po Christinině odjezdu se Salazar musel vrátit z milostného snu do politické reality. Cítil se nabitý energií. Daleko víc se nyní pohyboval: zajímal se, jak funguje přehrada v Castelo de Bode, vyjel si člunem na skalnatý ostrov Berlenga Grande naproti malebnému poloostrovu s mysem Carvoeiro, prohlédl si historickou expozici na Ministerstvu financí. Přebudoval Státní radu, přijal britského politika a budoucího premiéra Anthonyho Edena, který v Portugalsku trávil líbánky se svou druhou ženou. Podpořil konzervativní „venkovské křídlo“ proti „industriálnímu křídlu“ během přípravy velkého rozvojového plánu na léta 1953-1958, a tak omezil moderní projekt Marcella Caetana na trochu rozsáhlejší „plán veřejných prací“. Domácí opozice se nemusel obávat; vůdci komunistů i radikálních republikánů byli za mřížemi nebo za hranicemi a dopis 72 významných mužů prezidentu republiky z počátku roku 1953

požadoval více svobody před parlamentními volbami naivním chválením prezidentova projevu jako „*výzvy k všeobecné spolupráci*“.

Nejvíc Salazara nyní zaměstnávala gradující indická otázka. Léta patriotické imperiální propagandy učinila ze zámoří modlu režimu, ale světová dekolonizace vymetla Evropany z Asie, kde se porážce vystavovali už jen Francouzi a Portugalci. Ministr kolonií se sice nedávno vrátil z Asie s přesvědčením, že obyvatelé Portugalského Timoru, Macaa a Portugalské Indie jsou věrni evropskému centru, ale Salazarovi bylo jasné, že udržení asijských trosek impéria nemá s věrností nic společného. Přítomnost kardinála Cerejeiry na říjnových oslavách 400. výročí působení sv. Františka Xaverského v Goe indickou vládu do krajnosti podráždila. V lednu 1953 žádaly orgány v New Delhi o novou delimitaci goánské diecéze, vzápětí se indická vláda opakovaně obrátila na Lisabon s požadavkem „*sjednotit portugalská území s Indií“*. K Salazarově zuřivosti nepřipouštěl indický premiér Džaváharlál Néhrú jinou možnost než „*přímý převod, který by zajistil splynutí těchto území s Indickým svazem*.“ Sondáže, které portugalští diplomaté zahájili u velmocí, ukázaly nemilou, ale logickou skutečnost, že Velké Británii je milejší posilování vlastního společenství národů než podpora partnera v NATO v portugalsko-indickém sporu. Ke všemu došlo ještě k násilnému potlačení nepokojů na ekonomicky čilém portugalském africkém ostrově São Tomé - přes tisíc mrtvých obětí při brutálním potlačení domnělého povstání obyvatel „čokoládových ostrovů“ obžalovalo v únoru 1953 koloniální správu z kruté neschopnosti právě v okamžiku, kdy se dekolonizace začala přesouvat z Asie do Afriky.

Salazar pečlivě sledoval změny, které by mohly temný obzor rozjasnit. Generačně a názorově přijatelný Dwight D. Eisenhower nastoupil do úřadu prezidenta USA. Zemřel Stalin a sovětská politika se zřekla nesmyslné agresivity. Salazar by byl dal přednost koordinované evropské iniciativě při obraně vlastního dědictví. Svému velvyslanci v Bruselu psal: „*Zaznamenávám v mezinárodním životě jakousi přestávku vyvolanou tím, že nikdo neví, jaké budou a kam až půjdou rozdíly mezi Trumanovou a Eisenhowerovou administrativou v pojímání světových záležitostí.*“ Rozpačité sjednocovací tendence slabých evropských vlád komentoval s obvyklou nedůvěřivostí: „*Tímhle kolísáním evropské politiky se jen ztrácí čas na organizaci sil a na upevňování hospodářské, vojenské, kulturní a politické spolupráce, kterou je možné a nutné ustavit a utužovat, ať už s federací, nebo bez federace.*“

Mezinárodněpolitické úvahy přerušilo blížící se čtvrtstoleté jubileum Salazarovy vlády. Premiér si ve svých 64 letech zachoval svižný vzhled. Šedivé vlasy neprořídly, žlučové kameny ani občasné srdeční potíže nevyvolávaly velké obavy lékařů. Na nespavost a migrény si dávno zvykl. Cítil však častěji únavu, nedokázal pracovat denně víc než osm devět hodin. Proti bombastickému pojetí oslav protestoval: „*Nechci být občansky kanonizován*.“ Prezidentovi republiky zabránil udělit „*prostému šéfovi vlády“* nejvyšší státní vyznamenání.

Ale Národní svaz si dal záležet, aby se poslední dubnové dny vtiskly do paměti národa. Lisabon tonul ve vlajkoslávě a dekoracích, přijeli hosté z domova i ciziny, řečnili politikové a církevní hodnostáři. Opěvovaný Salazar sice odpovídal na záplavu blahopřání, ale nejraději v tichosti pracoval u svého psacího stolu na státních záležitostech. Pečlivě zkorigoval všechny veřejné projevy, které měl pronést Craveiro Lopes při návštěvě Španělska a postaral se tak o úspěch diplomatického galapředstavení v druhé polovině května. Květnová výměna nót s Indií však věštila

konflikt a vyvrcholila indickým varováním, že vláda v New Delhi potrestá neochotu předat Portugalskou Indii přerušením diplomatických styků.

Rozsáhle se Salazar vyjádřil k ekonomice i politice 28. května 1953, kdy v paláci Foz na náměstí Obnovitelů zahajoval cyklus ministerských konferencí k prvnímu rozvojovému plánu pro „kontinent, ostrovy a zámoří". Pochvaloval si „*dosavadní vyrovnané finance*", ale zároveň se postavil za větší míru dalších investic do průmyslu i zemědělství. Připustil dosud málo propagované zahraniční kapitálové injekce do rozvoje, rovněž i větší účast soukromého kapitálu, ale žádal při tom nejen hospodářskou, ale také „*morální jednotu*" všech součástí impéria. Podrobně vysvětlil, kam peníze přijdou a co všechno se zlepší, jako stoupenec staré školy zdůraznil, že lepší zemědělství – nikoli průmysl – je stabilizační faktor ekonomiky. Neodpustil si ani pohled do světa: „*Docházím k závěru, že když Rusko nemá příležitost k válce a Západ ji nemůže rozpoutat z morálních ohledů, udrží se mír, tento ubohý mír, i v příštích letech a bude pokračovat v takové nešťastné a zbědované podobě, jak ho máme nyní*."

Aby se Portugalsko vyhnulo dekolonizačním požadavkům OSN, přijaly nejvyšší orgány v návaznosti na ústavní úpravy z roku 1951 27. června 1953 zákon, který formálně rušil rozdíly mezi „metropolí" a „koloniemi". „Koloniální říše" zmizela – ale oblíbený pojem *império* se užíval dál - a z jednotlivých zámořských území se oficiálně staly „provincie" jednotného multikontinentálního státu. V nomenklatuře institucí nahradil pojem „zámoří, zámořský" dříve užívané pojmy „kolonie, koloniální". Třebaže s takovým pojetím státu a s takovým pojmoslovím užívaným i v předchozích staletích souhlasily všechny portugalské provládní směry i naprostá většina proudů opozičních, zahraničí média trik odhalila a odsoudila. Salazarův režim byl pak soustavně pranýřován jako pokrytecký a zpátečnický odpůrce pokroku a svobody podřízených národů.

Koncepce rozptýleného státu, která se rodila na mořích od 15. století, najednou narážela na nevoli Východu, Západu i vznikajícího bloku rozvojových zemí. V projevu na výroční plenární schůzi Národního svazu 10. července před novými parlamentními volbami podal Salazar dramatický obraz světa, který vhání Portugalsko do nebezpečné izolace. Světovou politiku ovládly USA a SSSR. Asie už odmítla evropské hodnoty; o politickou hegemonii tu budou zápasit Čína, Japonsko a Indie v tichém soupeření s Ruskem. Afrika je rozvrácena: na severu ji vzbouřili arabští nacionalisté, na jihu se otevřel rasový problém. Kontinent se udrží jen ve spolupráci s Evropou, jež je ovšem ekonomicky oslabená. „*Dílo civilizace a mírového růstu"* v portugalském zámoří má mnoho nepřátel včetně OSN. Naštěstí „*nemáme ta území v mandátu, z něhož bychom skládali účty*." Národ dobře ví, že „*objevení zemí skoro nebo úplně nezalidněných a duch našeho kolonizačního díla tvoří naši opravdu jedinečnou situaci a s ní tradici, které musíme zůstat věrni*." Goa, Macao a Timor se nyní ocitly „*fyzicky i politicky v zóně velkých tajfunů*." Svízelný je případ Portugalské Indie, k němuž však má vláda jasné stanovisko: „*Nemůžeme ani s plebiscitem - který jinak marně žádala Francie - ani bez něho vyjednávat postoupení nebo odevzdání ani jediné píďě národního území a jeho obyvatelstva*." Takové názory musí šířit Národní svaz stejně jako optimismus ze zdařilé alfabetizace, z úspěšného startu Rozvojového plánu a z dalších pozitivních výsledků dosažených doma.

Jako by se zavedený systém znovu a znovu probouzel k životu. Jeho mentor aktivizoval unavené i pochybující: „*Teď je ten správný čas znovu zažehnout dávný plamen a pokračovat v cestě. Nesplnili bychom vážnou povinnost a nevyužili bychom*

také skvělé příležitosti, kdybychom při položení základů hospodářského plánu nevyužili následující léta k současnému posunu korporativního modelu.“

Korporativismus jako soužití organizovaných sektorů společnosti však bylo třeba znovu a znovu povzbuzovat, životaschopnost jevily ponejvíc „lidové domy“ (*Casas do Povo*) slušně zajišťující komunitní společenský život v menších obcích. A v pohledu do světa se Salazar dostával do vlastní argumentační pasti. Jeho rozbor mezinárodní situace byl pronikavý a poměrně přesný, ale v oblasti zahraniční a koloniální politiky opakoval nepravdivé a překonané floskule: zámoří nebylo při obsazení liduprázdné, země jako Indie měly svou kulturu dávno před připlutím portugalských korábů. Mezi hrdými státy osvobozené Asie působily zbytky dávných portugalských výbojů jako anachronismus. Salazarovy stejně jako jiné evropské historické nároky neplatily, jak to ukázaly případy Indonésie nebo britské Indie. Ovšem ani požadavek portugalské opozice na případnou demokratizaci „zámořských provincií“ namísto dekolonizace už neodpovídal době favorizující nezávislost. Salazarova rétorika bez síly obhajovala sice většinový pocit imperiální spolupatřičnosti, ale tento pocit vytlačovaly v portugalských asijských teritoriích mnohem mohutnější mocenské tlaky stejně jako iluze o blahobytu jako logickém důsledku vyvázání malých území ze svazků se vzdáleným a stále chudým Portugalskem.

V září si jel Salazar léčit unavené hlasivky do Vimieira. Snad čekal, že přijede Christine Garnierová, ale ta byla právě upoutána nemocí na lůžko a z Francie jen pilně korespondovala. Premiér s chutí zapadl do venkovského života. Velitel ochranky byl zoufalý, že Salazar chodí po svém milém Caramulu a po trzích ve Viseu bez osobní stráže. Připravovaly se volby a každý den se dal čekat atentát na muže, který přitahoval sympatie i antipatie všech.

V době, kdy po Asii také severní Afrika dramaticky vyslovovala kontinentální požadavek nezávislosti, obhajoval Salazar své pojetí spolupráce mezi evropským centrem a jeho zámořskými zeměmi. Ve vlivném listu *Journal de Genève* vyšel 13. října jeho článek *Portugalsko jako stabilizační prvek západní civilizace*. Jasko poslední Don Quijote tu horoval pro zapomenuté a idealistické pojetí evropského pronikání do zámoří. „*Příspěvek, jímž Portugalci rozšířili prostor evropského vlivu, jímž rozšířili západní civilizaci, a činnost, kterou ve stejném smyslu nadále rozvíjejí v územích pod svou svrchovaností, činí z této malé země nenahraditelného dělníka evropského kolektivního úkolu. Mohu potvrdit, že směr politické činnosti a aplikace morálních principů do vztahů s jinými národy se zakládají na věrnosti tomuto duchu staré Evropy, jehož zmizení bych pokládal za ztrátu její vlastní podstaty. A přiznávám otevřeně, že z tohoto důvodu jedna z největších starostí v oblasti, kde můžeme působit, je právě zachování té svěžesti, jako když prameny tryskají ze země, přirozené jednoduchosti, lidského a křesťanského bratrství portugalského lidu, bez nebezpečí všech těch pokrokových výdobytků a všech čistě materiálních vylepšení, všech hořkostí boje o život. A věříme, že to dokážeme!*“

Říjen roku 1953 přinesl tak rozmanitou předvolební agitaci, jakou by bylo možné očekávat jen v tom nejotevřenějším politickém systému. Salazar a jeho unavený Národní svaz stáli docela stranou, hlučeli všichni jejich oponenti. „Starodemokratický“ bouřlivák Cunha Leal se dostal do rozhlasu, kde zopakoval požadavky na zásadní reformu režimu. Ale voliče rozladilo nesmiřitelné rozdělení opozice na komunistickou a antikomunistickou. Strany, hnutí a skupiny od krajní pravice po krajní levici představily přesně to, před čím Salazar vždycky varoval:

roztříštěnost, nejednotnost, vzájemné osočování, nadřazování stranických zájmů státnímu zájmu. Fungující mechanismy režimu a konec konců i mlčící většina většinového venkovského lidu dotlačily mnoho opozičních směrů k tomu, aby doporučily svým sympatizantům abstenci. Volby 8. listopadu přesto proběhly za nebývalého zájmu voličů. V některých lokalitách opozice dokonce zvítězila, ale nezískala převahu ani v jednom volebním obvodu. Většinový systém zaručil, že všichni kandidáti Národního svazu prošli.

V 50. letech se na portugalském venkově žilo jako ve středověku (Foto A. Pastor)

Ve městě Loulé se 15. listopadu připomínalo 10. výročí úmrtí Duarte Pacheka. K inauguraci památníku oblíbeného ministra „veřejných prací" přijel i Salazar. Procítěně zavzpomínal na doby, kdy každá veřejná stavba znamenala pokus o vykročení ze zaostalosti. Svého zesnulého spolupracovníka oslavil poetickými slovy a projev uzavřel, jako by si v druhém plánu uvědomoval svou vlastní konečnost: „*Jsou mrtví, kteří neumírají, a my všichni, kdož přicházíme zdaleka i zblízka v teskném putování, dosvědčujeme, že tento muž nezemřel*."

Zahraniční politika zůstala Salazarovou doménou, ale jeho kabinetní řešení vnitropolitických problémů jen s několika přáteli ho vytlačovalo na okraj stále bouřlivější scény. Domácí a následně i zahraniční události se Salazarovi začaly vymykat z ruky. Klid už mohla zajistit jen politická policie PIDE. V listopadu vybuchla továrna na válečný materiál v Braço de Prata. V prosinci stávkovali zemědělští dělníci v Alenteju proti bídě a otrockým pracovním podmínkám. Začarovaný kruh opakujících se problémů dramatizovalo opět zámoří. V prosinci

1953 zahájila indická vláda blokádu portugalských enkláv. Úředníci se nemohli dostat z Diu, Damãa a Goy, území Dádrá a Nagár-Havélí oddělená úzkým pruhem indického území od Damãa zůstala pro portugalské orgány buď vězením, anebo zapovězenou zónou. Z Lisabonu nebylo možné fakticky ztracené vnitrozemí Dádrá a Nagár-Havélí zachránit, na nóty, které předával Vasco Garin, odpovídal Néhrú nepřátelsky.

Jako by se Salazar ocitl na konci cesty. Na požadavky revize svého systému nechtěl přistoupit, křečovitá snaha zachránit zámoří nemohla dobře dopadnout. Vyvzdorovaná stabilita se ukazovala být riskantnější, než by byla pružná labilita. Salazar v posledních sedmi osmi letech bezpočtukrát naznačil ochotu odejít z čela vlády, ale bylo už zřejmé, že to nemyslí vážně a že kontinuitu režimu zajistí prostě tím, že nikdy neodejde. Navíc nemínil měnit ani metody, ani zásady své stabilizující koncepce. Ani jeho vysoký věk už nebyl příznivý perspektivním inovacím. Pozdní láska, poslední připomínka mladých životních sil, se vytrácela: Christine Garnierová zůstávala ve Francii. Hlásily se jen samé nepříjemnosti - opuštěnost, stáří, starosti. Osamělý státník se tím víc upjal ke svému dílu. Překážky jen mobilizovaly nahromaděné duševní síly a zkušenosti muže, který se nehodlal vzdát.

Poslední vítězství

Počátkem padesátých let měl Salazar doma přece jen dost stoupenců, i když ve vztahu lidí k vládnoucímu režimu převažovala únava a pohrdání. Až na ojedinělé situace vládl vnucený klid a pořádek. Režim zkameněl a unavené opoziční skupiny pochopily, že ho v nejbližší době nezmění. Lisabon zažil zdánlivě idylické časy, kdy se ráno s nevzrušivou pravidelností plnily všechny úřady a odpoledne všechny restaurace. Mezi pomalu se šinoucími auty v centru velkoměsta projížděli mladíci na bicyklech s nástavbou a nabízeli zákazníkům osvěžující *esquimo.* V Lisabonu nebo Portu se potkávala hrstka vzdělanců hovořících několika jazyky s masou negramotných nádeníků. Lisabonskou lidovou čtvrtí Madragoa, ve zcela jiném světě než v nablýskaném Dolním Městě, procházely hřmotné obchodnice zvané *varinas* s nákladem drobného zboží na ošatkách na hlavě a další ženské tu praly prádlo u společných betonových valch. V těsné blízkosti úspěšných průmyslníků či bankéřů si městská chudina stěží vydělala na každodenní jídlo. Venkov působil skličujícím dojmem. Fotograf Artur Pastor procházel v 50. letech severním krajem Trás-os-Montes, středoportugalskou Beirou i Alentejem na jihu; jeho záběry primitivních kamenných příbytků připomínaly raný středověk, fotografie bosých, smutných a upracovaných lidí neurčitého věku obžalovávaly vládce země ze zločinu zanedbání vlastního lidu. Velkostatkáři v Alenteju pohlíželi na své zemědělské dělníky jako na otroky a jejich neslýchanou bídu vysvětlovali jako jižanskou lenost. V beznaději lidé hledali práci a lepší život v cizině; do „svých“ afrických zámořských zemí mířili jen neochotně, zato namísto dřívějšího brazilského směru nyní odjížděli do rychle se rozvíjejícího Německa nebo Francie. Stát jim v tom nebránil už proto, že remitence, ušetřené peníze posílané domů, umožňovaly rodinám přežít a vylepšovaly i státní rozpočet. Migrace odhalovala zvětšující se rozdíl mezi portugalskou zaostalostí a rodícím se západoevropskou společností svobody a blahobytu.

Toto tradicionalistické Portugalsko, jež minula průmyslová revoluce i čelo technického pokroku, ovládalo obrovské země za mořem, které už zachytily větry světové dekolonizace a hledaly cesty, jak se vymanit z diktátu metropole. Kdo chtěl v Salazarově státě vidět pozitivní trendy, mohl konstatovat, že se v nevelkých městech přece jen jakžtakž dařilo řemeslu, pomalu se zlepšovalo zásobování, po celé zemi

přibývalo škol a nemocnic, přehrad, zavlažovacích soustav, vědeckých a výzkumných institucí. Stabilita vyvolávala jistou naději, že celý systém může být životaschopný, intenzivní církevní utěšování těch méně šťastných nutilo národ přijmout osud v podobě práce a chudoby. Reálná alternativa k vládnoucímu autoritativnímu režimu ostatně neexistovala - rozdělený svět i tlak Nového státu znemožnily opozici, aby předložila jiný přitažlivý program pro celý národ.

V napětí a zvratech pokračující studené války nezůstalo pro portugalské korporativistické dědictví mnoho prostoru. Francouzsko-německé sbližování zahájilo novou evropskou éru, Mossadekovo znárodnění íránských naftových polí a Násirovo znárodnění Suezského průplavu otevíralo střet mezi rozvojovými zeměmi a supervelmocemi. Když korejská válka skončila přes všechny obrovské oběti na *statu quo ante bellum*, využily světové velmoci euforie z osvobozování koloniálních národů pro svůj zápas o hegemonii. Ideologické šarvátky silných doprovázela mediální manipulace s veřejností. Sovětská propagace sociální a národnostní rovnosti oslovovala chudé a podřízené země světa, ale budovala přísně střežené impérium velkých frází a malého pokroku. Americké hlásání svobody sledovalo cíle průmyslové a finanční hegemonie velké země, která prožívala za „americké dekády“ triumfální pocit nadřazenosti nad Evropou a dalšími regiony oslabenými válkou, aby nakonec narazila na vlastní rasový a sociální problém.

Salazarova sestra Marta s bratrovou bustou ve městě Santa Comba Dão v roce 1954

Salazar se setrvačně věnoval své státnické práci. Dokonale využíval monopolního postavení v politice, ale ani ho nenapadlo hromadit majetek. Sám byl překvapen, že nedá dohromady nevysokou částku 150 000 *escudů* na koupi volných pozemků ve Vimieiru. Momentální klid v zemi mu říkal, že jeho politické reformy měly svůj smysl; veřejné projevy nevole po uvěznění populárního Henrika Galvãa se mohly rozptýlit v řádném soudním procesu. Premiér si mohl dovolit 26. ledna 1954 uzavřít trestnou kolonii v obci Chão Bom u Tarrafalu na kapverdském ostrově Santiagu; policejní bilance vykázala, že z 340 politických vězňů jich 32 v táboře „převýchovy“

zemřelo. Ve srovnání s divokou kampaní proti „neamerické“ činnosti a s obrovskou zločinností v USA nebo s masovými procesy a popravami nevinných lidí v „lidově demokratických“ státech se dalo argumentovat, že perzekuce je vlastně v Portugalsku mírná a počet obětí režimu zůstává nepatrný.

Počátkem dubna 1954 uváděl Salazar do funkce vedení Výboru pro jadernou energii. Ve svém projevu vyzvedl význam univerzitní práce a vědeckého výzkumu, který „*nám dovolí dohonit něco ze ztraceného času*“. Craveiro Lopes se chystal na návštěvu São Tomé a Angoly, aby v Africe demonstrovat péči metropole o tyto „provincie“. Salazar si dal těsně před odjezdem předložit prezidentovy projevy a s hrůzou zjistil, že se texty hemží starobylou terminologií, kterou by světová média rozcupovala. Všechny dokumenty tedy pečlivě prošel a vyškrtal z nich slova *impérium*, *kolonie*, *černí* a další relikty dobyvatelského myšlení 19. století překonané ústavními úpravami z let 1951 a 1953. Teprve potom Craveira Lopese propustil na návštěvu západoafrického *zámoří*, ale na cestu mu přidal list, v němž šéfovi státu jemně vytkl omezenost.

Afrika zatím ještě starosti nepůsobila, zato internacionalizovaná indická otázka spěla ke konfliktu. Při pohledu na mapu bylo jasné, že Néhrúovy řeči o portugalských „*provokacích a hrozbách“* jsou účelovým zkreslením. Portugalsko prostě nemohlo ze tří maličkých enkláv Indickou republiku ani kohokoli jiného ani v nejmenším ohrožovat, mohlo se ovšem stát vhodným panákem, jehož fackováním by prestiž Indie vystoupila k asijským vrcholům. Dobré postavení Néhrúovy Indie v britském *Commonwealthu* zcela kolidovalo s portugalskou snahou získat podporu Británie a NATO pro udržení zámořských pozic. Kanadská vláda se usnesla, že závazky v rámci NATO se nevztahují na „*nemetropolitní“* teritoria.

Salazar by měl zahájit ústup z Indie, ale zvolil útok. Rozhlasem se 12. dubna obrátil k národu, aby mu předložil fakta o tom, že Goa není vykořisťována, nýbrž subvencována, že Goánci po staletích vývoje nejsou ani Indové, ani Portugalci, ale svébytné etnikum, „*malé ohnisko západního ducha v Orientě*.“ Druhou stranu konfliktu tvrdě napadl: „*Jestliže pan Néhrú může každý den mezi svými nekonečnými starostmi věnovat několik minut poznámkám o Goe, která není jeho, nebude se jistě divit, že se já zabývám alespoň jednou do roka malým státem, který je náš a který vlivem dějin a silou práva tvoří součást portugalského národa*.“

Jízlivými výpady sice Salazar nadchl vlastní posluchače, ale rozvířil indický problém právě v době, kdy argumentace založená na „vlivu dějin“ a „síle práva“ v mezinárodním společenství ani trochu nezabírala. Téma obrany „*posvátného dědictví“* bylo ovšem až paradoxně zásadní pro domácí politiku. Pravicoví oponenti nepravdivě vyčetli vládě, že nejedná při obraně Portugalské Indie dost energicky; jejich volání, aby goánský lid „*svobodně vyjádřil svou vůli“*, nezajímalo ani Néhrúa, ani Salazara, ani žádnou z velmocí, které se ke sporu vyjadřovaly. Portugalští komunisté si doma moc nepomohli, když ve svém letáku nesmyslně obvinili Salazarův kabinet, že „*ohrožuje 300 milionů Indů“* jen proto, aby militaristé mohli „*obklíčit Sovětský svaz a Čínskou lidovou republiku*.“

V portugalských městech zhoustla atmosféra při oslavách 1. máje 1954. Komunisté vyprovokovali politické stávky a v alentejském Baleizãu zastřelil 19. května důstojník Národní gardy devětadvacetiletou dělnici. Ale výbuch nesouhlasu média představila jako ojedinělý a brzy nato překrylo vnitřní problémy ohrožení zámoří.

„Provincie“ zvaná oficiálně *Estado Português da Índia* přestala mít prostor k další existenci, když Francouze 7. května 1954 stihl ostudný vojenský debakl u vietnamského Dienbienphu. Francouzi vyklízeli i své indické enklávy na jihovýchodě subkontinentu zvané Pondichéry, Yanaon a Mahé. Jen Portugalci trvali na „historickém právu“ spravovat Gou, Damão a Diu. Guvernér Damãa se 20. července 1954 pokusil navštívit svá vnitrozemská území Dádrá a Nagár-Havélí, ale přes indické ozbrojence neprošel. Tisíce indických „dobrovolníků“ naplnily obě teritoria a obklopily přímořské Damão. Dádrá a Nagár-Havélí byly ztraceny; žádné portugalské vojsko tu nebylo a domorodou policii Indové snadno přemohli. Dva zabití indoportugalští důstojníci vstoupili do dějin jako první oběti portugalských dekolonizačních porážek.

Vnitrozemské území Dádrá a Hagár Havélí obsadili indičtí „satjágrahis“

Salazar se měl z prolité krve poučit k hledání přijatelného východiska. Odpověděl ovšem mobilizací svého vzrušeného národa a diplomatickou kampaní. Vládní komuniké ostře odsoudilo „*zločin proti míru a právu*.“ Portugalci masově putovali ke hrobu Vaska da Gamy. Brazilský velvyslanec v New Delhi hájil portugalské stanovisko, řada velvyslanců západních zemí doporučovala indické vládě, aby se mírnila. Ale Néhrú odmítl jakýkoli „*kompromis v otázce Goy*.“ Proslýchalo se, že 15. srpna během oslav indického Dne nezávislosti vniknou tisíce neozbrojených Indů do portugalských enkláv. To by vyvolalo násilnosti a těžké komplikace. Proto Lisabon oznámil, že „*je pevně odhodlán bránit se silou při jakýchkoli násilných činech proti svým územím*.“ Vláda navrhla, aby byli na hranicích umístěni mezinárodní pozorovatelé, z nichž tři vybere Portugalsko a tři Indie. Ještě než přišla Néhrúova odpověď, Salazar 10. srpna vybičoval národní vášně, když v rozhlasovém projevu prohlásil, že převod „*provincií a obyvatel od jednoho vlastníka k druhému jako půdy s dobytkem bouří naše city vzniklé v demokratické škole*.“ V tu chvíli Néhrú návrh na mezinárodní pozorovatelskou kontrolu přijal. V obávaný den 15. srpna 1954 se nakonec žádná demonstrativní invaze nekonala. Až v noci 16. srpna obsadila skupina Indů pevnost Tiracol na goánském území. Policie ale začala střílet do vzduchu, vetřelci se dali na útěk, ve zmatku jeden z Indů zahynul a několik dalších bylo raněno. Néhrú ustoupil, Salazar bitvu vyhrál.

Jeho silácká prohlášení však věštila vyostření konfliktu: „*A kdyby přese všechno Indie zahájila válku proti malému území* (Portugalské Indie)*, co mohou udělat síly, které se*

tam nacházejí nebo tam budou soustředěny? Bít se, bojovat, nikoliv v hranicích možností, ale i za nimi. Dlužíme to nám samotným, Goe, západní civilizaci, světu, i kdyby se nad námi útrpně usmíval. Po dotknutí kamenů v pevnostech Diu nebo Damão, po modlitbě v kostele Dobrého Ježíše, po obejmutí nohou Apoštola Indie musí všichni Portugalci bojovat do poslední krajnosti, jeden proti deseti nebo tisíci, s vědomím, že pouze plní svou povinnost. Nebyl by to nový případ v dějinách Indie."

Světová válka proti portugalskému pojetí státu se však teprve rozhořívala. Indický nárok na tři portugalské enklávy nepominul. V Léopoldvillu, hlavním městě Belgického Konga, založil Álvaro Holden Roberto Svaz severoangolského lidu (UPNA), který měl svrhnout portugalskou správu Angoly a obnovit v pánvi Konga staré konžské království etnika Bakongů. Lisabon se bránil. Srpnový dekret rozšířil pravomoci PIDE, která směla zadržet podezřelého až na 360 dní. Z Portugalska se definitivně stal policejní stát, kde bylo možné člověka držet celý rok v cele předběžného zadržení, aniž cokoli provedl. V Portu začal proces proti předákům Národního demokratického hnutí. Ruku v ruce s preventivním potlačováním veškeré opozice šly pokusy o záchranu režimu zvenčí, ačkoli se mezinárodní prostředí jevilo jako stále nepříznivější. Smlouva o přátelství a konzultacích uzavřená s Brazílií se měla stát „Magnou Chartou portugalsko-brazilského společenství".

Po první indické krizi se Salazar cítil vyčerpaný a churavý. V listopadu mu psala Filipa de Bragança, že se jí po něm stýská; nevyvolalo to žádnou citovou reakci. Až do prosince nevydal ani hlásku, léčil si hlasivky, sbíral síly a úřadoval jen písemně. Deprimoval ho francouzský útěk z Asie i smrt Nortona de Matose na začátku ledna 1955. Policejní hlášení tehdy prokazovalo, že nálada v zemi je už zase „špatná". Poněkud ji zlepšily oslavy čtvrtstoletí vyzvednutí Manuela Cerejeiry do funkce kardinála-patriarchy; Salazar 11. února oplatil svému dávnému příteli jak letitou solidaritu, tak loňsko *Tedeum* sloužené při stejném výročí Salazarova vzestupu k moci. Navíc si předseda rady ministrů vysloužil od „modré armády svaté dívky Fátimy" vyznamenání za „výjimečné zásluhy v boji proti komunismu".

Při návštěvě brazilského prezidenta Joãa Café Filha koncem února 1955 se Salazar cítil k smrti unaven. Nepřestal však ani na okamžik sledovat změny na světové scéně, ve kterých se mohl otevřít prostor pro obhajobu portugalské imperiální koncepce. Bulganin a Chruščov se rozešli se stalinismem a deklarovali „politiku mírového soužití". Červencová schůzka mocností naplnila svět nadějným „duchem Ženevy", ale nedokázala dojít k jediné definitivní dohodě. Na konferenci v Bandungu vyhlásilo nově se tvořící uskupení nezávislých asijských a afrických zemí politiku míru, ale také nutné dekolonizace. Salazar si kladl otázku, zda studená válka skončila, nebo zda vstupuje do nové fáze.

Proti možným domácím otřesům zasáhla PIDE masovým zatýkáním už v lednu. Po přestavbě Salazarovy vlády počátkem července naznačoval nepokoj v několika posádkách, že se urazili někteří ambiciózní politikové, na něž funkce nezbyly. Nejjistější zárukou udržení systému se stávala vnucovaná kázeň, solidární nacionalismus se objevoval jen a jen ve dnech vypjatých mezinárodních krizí. Policejní režim stál na perzekuci kořeněné vyčpělými nacionalistickými obřady. Život v Portugalsku se stal řetězcem strachu z uvěznění, obav ze samostatného myšlení, z pochybností o smyslu existence.

V létě Salazar přestavěl vládu a propustil nejvíce zkompromitované konzervativce. Do vedení důležitého „prezidentského" ministerstva byl povolán Marcello Caetano a „reformisté" se postavili do čela několika rezortů. „Národní odbory" podřídil Salazar

přímo ministerstvu korporací, aby bylo možné účinněji potlačovat takové jevy, jako byla stávka 15 000 rybářů v jižních přístavech nebo v Évoře vzpoura 300 dělostřelců, kteří odmítli odjet do Portugalské Indie.

Socha mecenáše Calouste Gulbenkiana před sídlem jeho nadace v Lisabonu

Při pohledu na světové i domácí dění byl Salazar stále zahořklejší. Jedinou radost mu udělal multimilionář Calouste Gulbenkian, který před svou smrtí odkázal obrovské peníze nadaci na podporu charitativních, uměleckých a vědeckých aktivit. Když se o tom Salazar dověděl, vybuchl nadšením: „*Je to nejdůležitější věc, která se v Portugalsku stala za posledních padesát let.*“ Ale hned nato ho rozzlobilo, že Pius XII. vyznamenal audiencí Džavahárlála Néhrúa na jeho evropské cestě. Prvnímu výročí indického útoku na Dádrá a Nagár-Havélí vtiskl Salazar konfrontační ráz, když dal tisku 22. července zveřejnit vládní komuniké o „goánské otázce“: „*Jestliže se goánskou otázkou rozumí převod suverenity portugalských území v Indii na Indický svaz, pak je jisté, že se taková otázka nerozřeší mírovými prostředky. (…) Mnohokrát jsme opakovali – a tuto pozici stále držíme – že jsme stále ochotni jednat a hledat vhodná řešení přátelskými prostředky. Ať už jde o problémy bezpečnosti, hraničních vztahů, průjezdu, provozu železnic nebo přístavu Mormugão, měnových záležitostí, výuky ve školách a příslušných kurzech, rybářství, teritoriálních vod, pracovního režimu na jednom či druhém území, to všechno, co může vyvolávat potíže či třenice, se dá přátelsky vyřešit. A věříme, že to tak bude, jakmile si Indie ověří neúčinnost dosavadních postupů a začne uplatňovat principy mírového soužití a respektu ke svrchovanosti, za které se pan Néhrú bije při svých cestách světem. Dnes je to rok, co začalo útokem na Dádrá hrozné indické násilí proti portugalským územím. Zemřely tam první oběti, které řízením prozřetelnosti nebyli evropští Portugalci na misi suverenity, nýbrž Portugalci z Indie, rodáci z těchto zemí, kteří se za ně bili a umírali. Pan premiér Néhrú by mohl na okamžik zvážit tajemství, že za ovládanou a zotročenou zem zemřeli titíž muži, které jeho lidé přišli tak laskavě osvobodit*.“ V té době jen bandungské mírové závazky zadržely Néhrúa, aby se Salazarovi nepomstil

za jeho neústupnost i za řádění vojenského soudu, který v Goe koncem května 1955 odsoudil dlouhou řadu protiportugalských aktivistů do vězení a jen posílil hnutí *satyagrahis* (podle Gándhího pojmu *satjágraha* pro sílu ducha, či triumf pravdy) za připojení Portugalské Indie ke svobodné Indické republice.

Indie přerušila 25. července 1955 diplomatické styky s Portugalskem. Ve stejné době zformovala konference asijských a afrických zemí v indonéském Bandungu „třetí svět" k úsilí osvobodit dosud podřízené země. Právo Portugalska na zámoří už mohli uznávat snad jen evropští kolonialističtí kolegové.

Zdálo se, že prostor pro portugalskou propagandu ještě existuje. Prezident Craveiro Lopes v říjnu úspěšně absolvoval státní návštěvu Velké Británie. Sám premiér přesvědčivě argumentoval v prestižním americkém časopise *Foreign Affaires* ve prospěch historických nároků na zámoří. Společné komuniké podepsané počátkem prosince 1955 s vládou USA v podstatě uznávalo portugalskou koncepci multikontinentálního státu.

Historický úspěch se dostavil 14. prosince 1955. Po dlouhých jednáních bylo Portugalsko přijato za plnoprávného člena OSN. Okamžitě zmlkla domácí opozice, která Salazarovi už dlouho vyčítala, že nedokáže zabránit mezinárodní izolaci. Pouhý týden po přijetí do světové organizace předal portugalský zástupce Mezinárodnímu soudnímu dvoru v Haagu stížnost své vlády na indický postup vůči Portugalské Indii.

Salazar sledoval finále své diplomatické ofenzívy z lůžka. V první polovině prosince se zhroutil, z práce ho vyřadilo hned několik slabostí najednou. Obtížně náporu chorob vzdoroval a dlouho a velmi pozvolna se zotavoval. Ani Christine Garnierová, která mu v minulých měsících dělala působivou reklamu ve Francii a Belgii, se neodvážila přijet, jak původně plánovala. Celkové vyčerpání zasáhlo i Salazarovy city. Christine si v četných dopisech stěžovala, že dostává příliš nepravidelnou a příliš řídkou poštu z Lisabonu...

Konec starých časů

K novým předsedům okresních komisí a dalším předákům svého Národního svazu promluvil Salazar 19. ledna 1956. Potřeboval zareagovat na nepřízeň zvenčí i zevnitř, tvrdil, že režim, jenž po tři desetiletí působí v zemi, je více „vládní“ než „politický“. Kritizoval překrucování omílaných pojmů *demokracie, diktatura, lidská práva*, z nichž komunisté dělají „*svou lidovou demokracii, svou diktaturu proletariátu, své osvobození národů*.“ O „*komunistické nemoci“* sice soudil, že se „*brzy vyčerpá a pomine“*, ale varoval před nákazou, protože právě nyní by mohl komunismus ohrozit Portugalsko. Netrpělivci inspirovaní z Východu se totiž snaží uskutečnit revoluci, aniž prý chápou, že je to právě ta změna, kterou již vládnoucí režim provedl a provádí. „*Příliš pomalu? Snad trochu pomalu, ale opakuji a podtrhuji - v míru*.“

Proti revoluční hrozbě se postavila PIDE. Od 12. března směla zadržet až na tři roky „*všechny, kteří zakládají sdružení nebo hnutí komunistické povahy nebo vyvíjejí podvratnou činnost či připravují zločiny proti bezpečnosti státu nebo teror*“. Neslýchané opatření zvýšilo všeobecný strach, ale také touhu po změně režimu. V březnu zachvátila vlna stávek Angolu, Mosambik i Guineu; bylo zřejmé, že impulsy k neklidu tam přicházejí tentokrát spíš zvenčí v souvislosti s dekolonizací postupující rychle na francouzských územích, ale z pomyšlení na kýmkoli podnícené povstání v Africe jímala hrůza. Jalová agenda dubnového sjezdu Portugalské mládeže potvrdila, že kdysi aktivní opora režimu nemá ani myšlenku, ani budoucnost. Uniformovaným dětem vyprávěli jejich vedoucí o „nezcizitelné říši“ a pilovali s nimi povinnou ódu na impérium:

V Sagres jako v Beiře,

v Praii jako na Terceiře,

v Díli, Macau, Bolamě,

v Angole i ve Funchalu

všude volá sama země:

tady je Portugalsko!

V dubnu se světový časopis *Foreign Affairs* věnoval Portugalsku a jeho indickým državám. Salazar si neodpustil komentář, v němž opět argumentoval, že Portugalci tu byli 450 let před vyhlášením nezávislosti Indického svazu. Bylo už poněkud dětinské připomínat krále Manuela, dávnou Indickou radu nebo zákon z roku 1761 potvrzující rovnost etnik, ras a náboženství v portugalských indických územích. Salazar jako základní argument opakoval 2. článek ústavy, podle něhož „*stát nemůže zcizit žádným způsobem jakoukoli část národního území*.“ Zbytečnou energii nevěnoval ani tak svým „*Portugalcům z Goy*“, jako domácímu publiku vystrašenému gradujícím sporem s gigantickou Indií. Bylo znát, že je to pro premiéra zásadní otázka, ale že si svou neústupností říká o porážku.

Květnovému IV. sjezdu Národního svazu dominovala stará garda. Shromáždění v sále Zeměpisné společnosti bylo to pravé prostředí pro Salazarovu účast. Premiér tu upozorňoval na ústup Evropanů z Asie i Afriky, na probíhající přeměnu světa. Především brojil proti komunismu a upozorňoval na jeho rafinovanou strategii: „*První fáze: komunistické strany se spojí s jinými víceméně spřízněnými politickými stranami (...), aby dosáhly podílu na moci. Druhá fáze: komunistické strany a vůdci strany obsadí pozice a vyvinou potřebný tlak, aby změnili současnou menšinu v*

demokratickou většinu. Třetí fáze: když uchopí moc, provedou skutečnou, úplnou a brutální komunistickou revoluci.“ Volal po obezřetnosti a bdělosti a stavěl se do role hráze Západu: „*Silné duchy špatné časy neporazí, naopak zdvojnásobí jejich energii a pro národy i jednotlivce je život boj, a kdo na boj rezignuje, není hoden žít. Nás se toto netýká*.“ Je třeba mít „*důvěru v nás samotné a v osud Národa*.“

Salazar se domníval, že by domácí komunisty zkultivovalo, kdyby přijali národní program. Ale portugalské revolucionáře nyní umírnil naopak nový moskevský internacionalismus: na okamžik vzali vážně sovětskou politiku „mírové koexistence“ a vydali dokument o možnosti „*mírového řešení portugalského politického problému*.“ Neznamenalo to samozřejmě konec odporu, ostatně jedině komunisté vytrvávali v organizování masových protirežimních akcí se sociálním zabarvením. V červnu se stávkovalo v okolí Lisabonu, v červenci novináři a advokáti veřejně kritizovali cenzuru tisku a „*zvláštní bezpečnostní opatření“* politické policie PIDE. Sedmašedesátiletý Salazar se cítil být z „*nejpodlejšího bahna“* domácího dění unavený a stěžoval si spolupracovníkům, že jeho život je stále „*obtížnější a tvrdší*.“

Záludné potíže mu připravovala také cizina. Z OSN došel formální dotaz, zda Portugalsko jako člen světové organizace nespravuje „neautonomní“ teritoria podle článku 73 Charty. Salazar pochopil, že nadešel osudový moment. Jestliže odpoví kladně, jako by propouštěl všechna zámořská území. Jestliže odpoví záporně, vystaví se kritice, že Portugalsko je nejen koloniální mocností, ale navíc že provokuje svou neochotou přiznat se k pokračování koloniálních tradic. Dlouho dokument studoval, dlouho váhal. Pak se opřel o formální „provinční“ statut zámořských součástí říše a nařídil odpovědět, že Portugalsko žádná závislá území nemá.

Věděl dobře, že je to počátek sporů s celým světem, bylo mu jasné, že zahraniční veřejné mínění ovládané supervelmocemi nepřesvědčí o tom, co řekl na nedávném sjezdu, totiž že Angola nebo Mosambik jako provincie jednoho ústavního celku „*jsou nezávislé s nezávislostí Národa*.“ Strach o zámoří nyní nabobtnal v neustávající denní i noční můru. Uhýbání a nedůvěra se prosadily jako nejpřednější metody zahraniční politiky. Salazar podezíral už i spřátelené Brity, že chtějí rozšířením přístavu v angolském Lobitu učinit z transafrické Benguelské železnice svůj vlastní „koridor“ v portugalském území.

Po dlouhé době odloučení navštívila v září 1956 Salazara Christine Garnierová. Našla v Estorilu starého a melancholického muže s vyhaslými city. Neradoval se ze setkání, nepřekročil meze galantní zdvořilosti. Chyběla mu teď ostatně vnitřní síla ocenit i občasné vlastní úspěchy. Moc ho nepotěšilo, že v srpnu – po více než třiceti letech a zjevně o třicet let opožděně - dotvořil korporativní strukturu svého státu prosazením zákona o vytvoření několika korporací, nejásal nad zázrakem, že Marcello Caetano přece jen dočasně zaktivizoval Národní svaz.

Podzim onoho roku souzněl se Salazarovým pesimismem, protože ani jiným nic dobrého nepřinášel. V Británii padl Anthony Eden. Sovětské tanky zmasakrovaly maďarské povstání a odhalily komunistické násilnictví, na kterém nic neměnila ani Chruščovova kritika stalinských represí. Intervenci Izraelců, Britů a Francouzů do Egypta rozehnaly supervelmoci tak nešťastně, že sovětští komunisté získali přízeň většiny Arabů. Tuto „Suezskou krizi“ si Salazar vysvětlil jako příležitost „znovu spojit Evropu“ tak, aby tvořila třetí sílu mezi SSSR a USA; když se ukázalo, že Británie bude dál spolupracovat s USA a Francie s Německem, vzdal se snů o ovlivňování Evropy a zahraniční politiku zaměřil jen na obranu zámořského „impéria“. Věděl přitom, že portugalská ekonomika se pohybuje „*v kruhu vzájemných*

závislostí, jež nemůžeme popřít a nedokážeme potlačit“, tedy že portugalská „zóna escuda“ se bude muset opřít o nějakou politicko-ekonomickou nadstátní strukturu. Salazar byl tak posedlý vnějšími hrozbami, že se z malého prostoru mezi Lisabonem a Estorilem odmítal vzdálit třeba jen na krátkou prohlídku velkých veřejných staveb. Myslel pouze na složité zahraniční dění. Během zvláštní schůze vlády 9. listopadu nabídl útočiště maďarským uprchlíkům.

Jako příprava na případný evropský konflikt se lepšil výcvik armádních špiček v rámci NATO. Ale osudová hrozba Salazarovu režimu se blížila z jiné strany. V Africe vyhlásily nezávislost Súdán, Tunisko a Maroko; Španělské Maroko raději vyklidil i iberský soused Francisco Franco u vědomí nevyvratitelnosti dekolonizace. V Alžírsku se rozhořívala strašlivá válka místních Arabů proti dlouholeté francouzské okupaci. Osvobozenecký zápal už přeskočil kromě Goy i do portugalských afrických „provincií“. V Portugalské Guineji položil inženýr Amílcar Cabral základy nacionalistické organizace později známé jako Africká strana nezávislosti Guineje a Kapverdských ostrovů (PAIGC). V prosinci se v Angole sloučilo několik skupinek do Angolského lidového osvobozeneckého hnutí (MPLA). Afričané volali po sebeurčení a právu budovat domácí politické reprezentace, jak to dovolovali všude v subsaharské Africe Francouzi. Africká dekolonizace se protlačila mezi témata prvořadého celosvětového zájmu a každá i obskurní skupina volající v portugalských územích po nezávislosti mohla počítat s velkým ohlasem a sympatiemi.

Kromě kolonií zlobili i studenti. Vláda se snažila o jejich přízeň marně, třebaže se v Lisabonu právě stavěly moderní budovy filozofické a právnické fakulty. Mládež žádala svobodu názoru. Tři univerzity v evropském Portugalsku pobouřil vládní dekret, který hodlal omezit samosprávu studentských sdružení.

Počátkem prosince se v lisabonském Paláci sportu připomínalo 20. výročí vzniku Portugalské legie. Salazar ochotně promluvil, aby resuscitoval tuto milici vzniklou kdysi kvůli španělské občanské válce tím, že poplašně upozorňoval na současný rozklad západní civilizace. Vybídl předáky Portugalské legie, aby byli „*připraveni tváří v tvář agresivním mocnostem, které neskládají zbraně*.“ Poněkud záhadně podotkl: „*Čeho že se tedy bojím? Řeknu upřímně, že mám strach – ze strachu*.“

V lednu 1957 začala čtvrtá komise Valného shromáždění OSN projednávat portugalskou odpověď na zaslaný dotazník. Delegace z Lisabonu se pokoušela přesvědčovat svět o unitární povaze svého multikontinentálního státu, pak i manévrovat s hlasovacím mechanismem, ale bylo to marné. OSN nepřijala terminologii „zámořských provincií“ a Portugalsko verbálně odsoudila za nepružnost při dekolonizaci. Okamžitě se projevily důsledky: ve všech mezinárodních organizacích začaly potíže, domácí opozice zvedla hlavu.

Příjezd mladé a sympatické anglické královny Alžběty II. na okamžik projasnil obzory. Salazar šel v organizaci královské návštěvy do nejmenších detailů a dbal na to, aby bohatý program panovnického páru ve dnech 16.-20. února 1957 prohloubil „*staleté přátelství*.“ Celá země sentimentálně prožívala přítomnost milé panovnice; pohádková nádhera nadchla lid, monarchisté se cítili polichoceni, režim si užíval své legitimizace.

Pak se vrátily všední dny. Skupina důstojníků se otevřeně zastala vězněného Henrika Galvãa, a tím vyvolala názorový rozkol v armádě. V březnu protestovali přední advokáti proti krutým praktikám PIDE. Zahájení provozu státní televize RTV 7. března si sice vláda připsala jako úspěch, ale brzy jí dělal starosti „televizní faktor“:

do chudého a izolovaného Portugalska se od nynějška dostávaly svůdné obrazy demokratické západoevropské a americké konzumní společnosti. Do Evropského hospodářského společenství vzniklého v březnu Portugalsko nevstoupilo a připravilo se o dynamický rozmach. Při oslavách Dělnického dne se 1. května znovu stávkovalo. Koncem května se průmyslníci a ekonomové shodli na nutnosti zrychlit ekonomický rozvoj.

Salazar v rozhovoru s královnou Alžbětou II.

Salazar viděl možnosti postupu vpřed centralisticky. V projevu k nové výkonné komisi Národního svazu 4. července burcoval své ministry k větším výkonům. Vyjádřil se i k požadavkům na demokratizaci veřejného života. Své dávné přesvědčení nezměnil - nevěřil, že hlas lidu může cokoli kvalifikovaně rozhodnout, viděl v demokratizaci nezralých národů jen cestu do ničivého chaosu. Proto odsoudil politické strany, které se označují za demokratické, ale podobají se stranám v komunistických státech, které „*musíme považovat za totalitní*.“ Jen v několika zemích tradiční parlamentní demokracie prý mohou nepočetné strany vládnout, jinde vzniká nebezpečí intolerance, převratů, sociální nedisciplinovanosti a korupce. Portugalsku by vysoký počet stran přinesl rozklad, zkázu a neschopnost ubránit státní zájmy. „*Radil bych s prozíravostí, kterou mně a zemi udělila tvrdá zkušenost, abychom nadále pokračovali touto cestou*.“ Udrží-li Portugalsko vnitřní jednotu a impérium, bude moci vzniknout po obou stranách Atlantiku portugalsko-brazilská komunita jako významný stabilizační faktor rozháraného světa.

Vývoj v Africe nyní Salazarovi působil největší starosti. Doktor Kwame Nkrumah z nezávislé Ghany hodlal osvobodit celý kontinent od Dakaru až po Kapské Město. Povstalcům bojujícím proti francouzské moci v Alžírsku pomohli sousedé z Maroka a Tuniska. Vrásky naskakovaly už i z dění v portugalských územích. Biskup Sebastião Soares de Resende z mosambické Beiry odmítl zřízení státního gymnázia ve městě, protože by se tím porušil konkordát z roku 1940. Salazar se odmítl do takového sporu státu s církví vmísit, ale s nelibostí pozoroval, jak se kolem biskupa seskupili duchovní, podnikatelé i úředníci. Zdálo se, že už i bělošská menšina v koloniích je na pokraji vzpoury. Bylo to nebezpečné proto, že všechny rozvojové země se náhle stávaly miláčky Východu i Západu. Washington přitom záhadně lavíroval mezi NATO a vzdálenými kontinenty. V tomto světě nebylo možné impérium uhájit a zachovat. Salazar se svěřoval nejvěrnějším: „*Stojím na velitelském můstku, ale kolem sebe vidím jen hustou mlhu*.“

V poslední době se požadavkům doby obratněji přizpůsoboval generál Franco v sousedním Španělsku. Salazar přijel 10. července 1957 do Ciudad Rodriga nedaleko za portugalskou hranicí poprvé nikoli udílet rady, nýbrž sbírat zkušenosti. Páté setkání obou vůdců bylo pro portugalského premiéra skutečně podnětné. Franco se snažil za každou cenu vyjít z mezinárodní izolace, odhodlal se k obnově monarchie a plánoval industrializaci Španělska. Ačkoli stále udržoval svou „marockou gardu“, jeho nedávný odchod ze Španělského Maroka mu přinesl chválu světa a otevřel možnost buď udržet nepatrnou Španělskou Guineu, nebo se s rovníkovým zbytkem majetku v Africe v klidu rozejít. Po schůzce Salazar mezi přáteli kolegu po svém pochválil: „*Franco není žádný mluvka a má v sobě galicijskou mazanost*.“

V srpnu vyjednaly korporace vyšší mzdy si zemědělským dělníkům v Alenteju, nejubožejší skupině zaměstnanců. Zdálo se, že režim je schopný adaptace. Salazarovo zdraví se v uplynulých týdnech zlepšilo. Kromě nespavosti se nehlásily žádné potíže a dobrá kondice umožňovala intenzívně pracovat. Také proto se premiér nyní nezmiňoval o svém případném odchodu z politiky. Při pravidelných nedělních návštěvách u prezidenta republiky se snažil Craveira Lopese zdvořile přesvědčovat o svých konzervativních hodnotách, ale nedařilo se mu nutit generálovi vnutit všechny své ideje. Ještě nepříjemněji Salazara 4. října 1957 šokoval sovětský *sputnik*, který dokazoval technologickou i zbrojní převahu nenáviděných ruských komunistů; jeden z loajálních profesorů mu napravil náladu veřejným prohlášením, že první umělá družice Země bude jistě jen sovětský podvod.

V říjnové kampani k parlamentním volbám ponechal přesvědčovací iniciativu Národnímu svazu. Cunha Leal přispěl do volební agitace tradičně: ve svých *Úvahách nevoliče* vytkl Salazarově vládě cenzurní útlak a politickou perzekuci, které zemi zahalily do ustrašeného mlčení skrývajícího hmotnou ubohost a nesmírně nízkou životní úroveň. Ačkoli se protivládní tábor od července na účast ve volbách připravoval, stačilo svévolné slavnostní prohlášení 18 osobností v Portu, že se opozice nezúčastní voleb, aby všechny naděje na průnik do malého demokratického prostoru padly. Protože byly opoziční kandidátky podány po termínu, byly většinou odmítnuty. Opozice neudělala formální chybu pouze v Braze a tam také zůstala v aréně.

Útoky proti jeho vládě během předvolební kampaně Salazara otrávily. V rozhlasovém projevu 1. listopadu 1957 uzavřel kampaň sarkasticky: „*Zjistilo se, že ani svoboda, ani správa, ani vláda nejsou takové, jak by odpovídalo národním zájmům. (...) Lid se třese zimou, umírá hladem a dusí se, protože nemůže dýchat svobodný vzduch demokratických institucí*.“ A přitom „*opozice či různé opozice, kterých stále přibývá,*

vedou spokojený život podle libosti, hromadí a využívají své výsady ve větší šíři a bezpečněji než dříve, upevňují a rozvíjejí svou činnost, zpracovávají a publikují své literární a odborné práce. Nikdo se nevystěhovává či nevyhledává dobrovolný exil. Cizinci přicházejí i odcházejí volně a tak mohou i pozorovat a posuzovat život v zemi. A tak se mi nezdály elegantní jejich opakované apely na mezinárodní orgány, jednak proto, že takové orgány nemají zásadně intervenovat do vnitřního života států, a také proto, že jsme se museli bránit proti nařčení z hříchů proti demokracii jen proto, že jsme Portugalci.“ Neopomněl strašit špatnou situací ve světě. „*Mezinárodní ovzduší ovládá moc Ruska a jeho politika, rozklad Asie a Afriky, antikolonialismus, ekonomický pokrok a touha po zvýšení životní úrovně lidí. Všechny ostatní problémy jsou od nich odvozené*.“ Uznal, že materiální rozvoj země by měl být rychlejší, ale znovu viděl záruku dalších úspěchů v tom, že „*vláda bude celonárodní*.“

V podtextu bylo slyšet starou výhrůžku, že se všechno zhroutí, když Salazar odejde od moci. Ale samo mechanické obsazení bezvýznamných parlamentních křesel si znovu říkalo o pokračování zavedených institucí včetně jejich tvůrce a garanta. Nakonec i v Braze získal Národní svaz většinu mandátů, a tak se už Salazar nevzrušoval poznámkami zahraničního tisku, že parlamentní volby byly jen další karikaturou demokratické procedury.

Podařilo se mu další vítězství. Jako pragmatikovi mu nevadilo, že ho docílil manipulací. Neobtěžoval se zkoumáním, proč svět i značná část jeho národa odmítají akceptovat metody, postupy a ideje, které pro jinou dobu a jinou generaci vytvořil před dlouhými třiceti lety. V jeho osobním životě se změnilo jen to, že z jeho blízkosti po mnoha letech odešla dospělá Maria de Melo, jeho chráněnkyně Micas; Salazar jí vystrojil svatbu v zahradách svého *palacete* São Bento a manžel Manuel Rita si odtud odvedl někdejší dívenku, jíž tu Salazar před lety za teplých večerů vyprávěl poutavé příběhy.

Bazilika v portugalské Fátimě dovršila výstavbu poutního střediska

Končila poměrně klidná etapa Salazarovy vlády ve znamení tří oblíbených F: fado – fotbal - Fátima. Vynikající zpěvačka Amália Rodrigues povznesla *fado* na světovou úroveň, když tuto ryze portugalskou hudební formu předvedla ve strhujícím provedení nejen domácímu publiku, ale i nadšeným posluchačům v Madridu, Rio de Janeiru,

New Yorku nebo Římě; v roce 1957 potvrdila úspěch *fada* dlouhohrající deska vydaná v Londýně a nazvaná *Amalia Rodrigues Sings Fado From Portugal and Flamenco From Spain*. Fotbal jako nejpopulárnější masová zábava dostal své lisabonské svatostánky v podobě stadionu *Estádio da Luz*, kde hrála Benfica, a stadionu *Estádio José Alvalade*, kde měl domovská práva Sporting Clube. Světová pověst městečka Fátima jakožto poutního místa katolického křesťanstva se mohla opřít o skvostný kostel Panny Marie Růžencové dokončený v roce 1953 a povýšený na baziliku minor v roce příštím; církev tu nabízela pokání, vykoupení a posílení víry v souladu s politikou režimu. Zůstávalo otázkou, zda tyto podpůrné psychologické a vlastenecké sloupy systém udrží proti útočící demokracii, dekolonizaci a *welfare society*.

NA ÚSTUPU

Delgadova výzva

Po celá desetiletí Nový stát buď vřazoval osobnosti pod Salazarův dohled, nebo je od politiky odháněl. Postupně se tak utvrzovalo obecné přesvědčení, že za jediného stálého vůdce neexistuje náhrada. Ale vzdělání se poněkud zlepšilo, země se pomalu modernizovala, a tak také stoupal počet lidí, kteří dokázali koncipovat vlastní vize a odmítali upřednostňovat klidnou poslušnost před nebezpečnou svobodou. Už i z odpadlíků režimu se rekrutovali neposlušní vůdci alternativních proudů. Většinou začali v některé volební kampani, většinou skončili v některém vězení. Kritik Henrique Galvão stejně jako komunista Álvaro Cunhal nedostali možnost utkat se v rovném souboji názorů, protože smyslem Salazarova režimu bylo zabránit rozkladu „národní jednoty“. Každá volební kampaň však se železnou pravidelností odhalovala faleš vynucované jednoty, každá musela vyvolat ještě ostřejší konflikt mezi mocí a jejími konkurenty.

Blížily se prezidentské volby a opozice jich hodlala plně využít. Koncem října 1957 získali demokratičtí politikové pro prezidentskou kandidaturu osobnost, která měla všechny předpoklady uspět. Generál Humberto da Silva Delgado byl v nejlepších letech, nedávno se vrátil ze Spojených států, kde působil jako portugalský letecký přidělenec u NATO. Jako ředitel civilního letectva udržoval široké kontakty s armádou i nevojenskými složkami. Ctižádost a energičnost opozičního kandidáta zaručovaly, že se nevzdá bez boje.

Salazar začal hned vnímat silnější otřesy. Populární Henrique Galvão byl převezen z vězení do nemocnice Santa Maria a odtud psal protivládní manifesty; v soudním procesu byl uznán vinným a odsouzen k šestnácti letům ztráty svobody. S opozicí začal téměř otevřeně spolupracovat brazilský velvyslanec Álvaro Lins. To se dalo vysvětlit: diplomatova manželka slýchávala přes den sténání a výkřiky ze sousední „úřadovny“ PIDE ve věznici Aljube, jednou ze svého okna zahlédla dokonce popravu jakéhosi odpůrce režimu; její protesty přinesly jen šalamounské řešení - PIDE se odstěhovala ze středu města.

Vládní tábor stál před obvyklým problémem, koho pověřit kandidaturou pro volby hlavy státu. Salazar nejvyšší úřad opět odmítl, protože prezidentem měl být podle tradice započaté „národní revolucí“ z roku 1926 armádní činitel. Generál Craveiro Lopes předpokládal, že bude druhým volebním obdobím pokračovat; protože ale mnohokrát představil vlastní myšlenky, nebyla nyní jeho kandidatura pro Salazara vítaná. Craveiro Lopes to nějakou dobu nechápal, ale Salazar mu taktně vysvětlil, že s

ním nepočítá. Bylo dohodnuto, že do ringu vstoupí reprezentant další ozbrojené složky a dosavadní ministr námořnictva admirál Américo Thomaz, absolutně oddaný přívrženec předsedy vlády.

Předehrou volební kampaně se v dubnu 1958 staly oslavy Salazarových 69. narozenin a jeho třicetiletí ve vládě. Národní svaz pojal vzpomínkové akce opět bombasticky, svolával schůze, pořádal přednášky a konference, organizoval „nadšené" manifestace. V odpovědi na blahopřání brazilských a zámořských Portugalců 29. dubna Salazar podtrhl mentální spříznění světové lusofonní komunity: „*Mnohokrát jsme zdůraznili, že tvoříme širokou rodinu, jejíž emocionální vazby vytvořené staletími dějin a jejichž vztahy duchovní příbuznosti se ukazují jako pevnější prvky soudržnosti a základ politického společenství než ekonomické zájmy*." Během oslav byla před palácem Foz v Lisabonu odhalena Salazarova socha v podobě mudrce oděného do doktorského taláru, replika sochy představené už roku 1937 na světové výstavě v Paříži. Marcello Caetano ve svém projevu pochválil celou „*Salazarovu éru"*. Oslavenec sledoval projevy, shromáždění a chvalozpěvy před televizní obrazovkou a odmítal kamkoli vyjít, protože prý těch třicet let je „*diskutabilních*" a jedinou realitou je „*bolestné úsilí vyvinuté v průběhu tak dlouhé doby*."

Ve skutečnosti nebyl vládní tábor vůbec jednotný a Salazar své rozhádané příznivce jen obtížně ukázňoval. Zhrzený Craveiro Lopes neskrýval podezření, že jeho odstrčení je jednou ze Salazarových temných lstí a pomstou za alternativní názory. „Industriální" a „venkovská" skupina stoupenců režimu proti sobě vzájemně intrikovaly. V Katolické akci se objevili pokrokáři a rozpoutali hned polemiky s katolickými tradicionalisty. Kdyby toho všeho nyní oponenti využili, proklamovanou „národní jednotu" by rozvrátili. Salazar se hrozil, co se bude v předvolební kampani dít.

Generál Humberto da Silva Delgado

Stejnou nesvorností ovšem jako obvykle trpěla i opozice. Humberto Delgado vystupoval jako „nezávislý národní kandidát", ale dostal konkurenta v osobě levicového advokáta a malíře Arlinda Augusta Pirese Vicenta. Oba dva opoziční adepti nejvyššího úřadu vydali proklamace k národu. Delgadova se setkala s bouřlivým nadšením: generál slíbil „*povznést se nad všechna hnutí a stranické*

zvláštnosti“, aby mohl budovat „*svobodnou, antitotalitní, křesťanskou vlast založenou na rodině a rovnou západnímu světu i civilizaci, k níž patříme*.“ Arlindo Vicente charakterizoval ve svém manifestu Portugalsko jako společnost strachu, násilí a dekadence. Slíbil zorganizovat „*širokou a čestnou“* volební registraci občanů, zvýšit životní úroveň, bojovat proti „*superkapitalismu“* a „*nadvládě monopolů“*, omezit velkostatkáře a prosadit v zámořské politice princip rovnosti mezi metropolí a zámořím.

Delgadova sebejistá argumentace okamžitě upoutala a vyvolala velká očekávání. Při tiskové konferenci na úvod volební kampaně položil jeden z novinářů Delgadovi choulostivou otázku, co udělá se Salazarem v případě svého volebního vítězství. Delgado nezaváhal: „*Samozřejmě ho propustím*.“ Jako by vybuchla bomba nejtěžšího kalibru. Od té chvíle se popularitě „nebojácného generála“ nemohl nikdo vyrovnat. Volební kampaň přinášela Delgadovi jeden triumf za druhým. Porto třeštilo nadšením při bouřlivé Delgadově předvolební manifestaci, ale když se Delgado 16. května vrátil do Lisabonu, zasáhly mocenské orgány proti „*narušování veřejného pořádku“*. Delgadův vlak byl odkloněn na nádraží, kde generála nikdo nečekal. Policie a Národní garda rozháněly opoziční stoupence. PIDE přísně kontrolovala také Delgadovu volební schůzi 18. května. Ale jako by se lidé v nezvyklém ruchu přestali bát. Kandidát opozice v *Provolání k národu* akcentoval lidská práva, nutnost demokratizace a reforem. Bezradné policejní velitele zachvátila panika, že je revoluce přede dveřmi. Přitom nemohli celý národ zavřít. Zbyly hrozby nejhrubším násilím. Ministr obrany Santos Costa vyslal do husté zástavby Dolního Města těžkou bojovou techniku. Výstřely do vzduchu varovaly všechny, kdo by pomysleli na změnu poměrů.

Touha po změně se přesto nedala potlačit. Levicová agitace Arlinda Vicenta příliš nezabírala, zato Delgado sklízel ovace. Braga, Coimbra i Évora mu ležely u nohou. V dalších a dalších manifestech se generál obracel ke všem sociálním a profesním skupinám. Poprvé za Salazarovy doby zažilo Portugalsko tu pravou politickou bitvu názorů a pocítilo blížící se dychtivě očekávaný převrat.

Delgada podpořili všichni, kteří měli výhrady vůči režimu: nacionalistický pravičák Rolão Preto i republikán Cunha Leal stejně jako levicový spisovatel a bouřlivák Aquilino Ribeiro. Pro generála se vyslovovali monarchisté i republikáni, vojáci i civilisté. Nitky solidarity s koryfejem opozice vedly až do generálního štábu. Salazarismus najednou kromě svého hlavního představitele neměl žádnou dostatečně populární osobnost. Když se 20. května 1958 představil Américo Thomaz, dlouholetý ministr válečného námořnictva, působil důstojně a korektně, ale nikoho obzvlášť nenadchl. Jakmile 30. května stáhl Arlindo Vicente svou kandidaturu a tak vybídl své potenciální voliče k podpoře Delgada, stál režim před osudovou zkouškou.

Salazar zuřil. Hluk kampaně ho dráždil, nemohl najednou zastavit dění, které hrozilo zlikvidovat jeho postavení a případně i jeho politický systém. V době amerického konzumního blahobytu a rychlého evropského ekonomického vzestupu by byl Salazar potřeboval nějaký rozvojový úspěch, zřetelný argument, že vede svou zemi k lepším časům. Ale on vlastně žádný takový argument nehledal. Netrápil se příliš tím, že v Portugalsku je průměrný věk dožití u mužů jen 58,8 a u žen 65 let, zatímco v Československu 67,23 a 72,3 let. První plán rozvoje národního hospodářství z let 1953-1958 nenabídl Portugalcům na konci období příliš mnoho blahobytu a druhý plán na léta 1959-1964 se připravoval bez zájmu samotného premiéra. V palbě opoziční agitace musel tedy Salazar znovu – a tentokrát už trapně – obhajovat svou

ideu izolovaného, spořádaného a chudého života. Přispěl tedy po svém k vrcholící prezidentské soutěži, když se 31. května 1958 obrátil na municipální delegace, které mu do paláce São Bento přijely vyjádřit svou podporu. Hovořil o *Díle režimu ve volební kampani*. Dotkl se vnitřní, zahraniční i zámořské politiky, ekonomických i sociálních problémů. Poněkud nešťastně obhajoval zaostalost své země: „*Je nám jako všem podobným líto, že nejsme v první řadě mezi nejbohatšími a nejrozvinutějšími národy. Tam nikdy nebude naše místo a ti, kteří horují pro takovou možnost, hluboce nechápou skutečnosti. Bez půdy a podzemních zdrojů, bez bohatého pobřežního moře je naším největším bohatstvím v metropoli člověk a jeho práce. Aby se však tato pozitiva pozvedla na žádoucí úroveň, bude zapotřebí velikého úsilí a dlouhého času. Kapitál a technika se nevynalézají: dovezou se nebo se vytvoří. Já sám bych dal přednost pomalejšímu pohybu vpřed za skromného života, než abych vystavil zemi novým způsobům kolonizace cizinci.*“ Pochválil svou vládu a varoval spoluobčany, aby nesedli na lep opozici: „*Podle mého soudu tedy můžeme uzavřít, že v těchto sektorech národního života a v hrubých obrysech, nepočítáme-li přípustné nedostatky nebo chyby, všechno, co se udělalo, bylo zaměřeno na účinnou službu veřejnému dobrému. To, co vidíme navrhovat na druhé straně, se nemůže nebo nesmí udělat. Ale to není to nejhorší. Nejhorší je myslet si, že se jakákoli sociální politika dá dělat s jakoukoli politikou ekonomickou, že se dá tvořit jakákoli hospodářská politika s jakoukoli politikou finanční a že jakákoli ekonomická či finanční politika může podle libosti posloužit jako základna pro politiku mezinárodní nebo zámořskou*.“ Jako zkušený krizový hospodář varoval před možným rozhazováním peněz, které připravuje opozice, a připomínal svá úsporná opatření, jež „*ubránily Vlast a integritu portugalského zámoří. Nešťastný lid, který si splete plané sliby se skutečností a jednoho dne se přesvědčí, že práce se stala otroctvím a nepořádek normálním životním prostředím*.“

Takové staromilské názory už neoslovovaly ani věrné stoupence režimu. Proto bouře nesouhlasu spojená s naději na možný Delgadův úspěch jen sílila. Na posledním předvolebním shromáždění 4. června mluvil nervózní Salazar ve Sportovním paláci ve prospěch admirála Thomaze vcelku krátce: „*V těchto těžkých dobách není jisté nic z toho, čeho užíváme. Nezávislost, integrita vlasti, mír, pořádek, vlastnictví, útočiště domácností, svoboda svědomí, ekonomika, práce, vylepšování veřejné infrastruktury, nic není bezpečné, pokud my sami nebudeme bránit principy, na nichž to všechno spočívá, a nebudeme ochotni se za ně bít*.“ Ke hlučné soutěži dodal: „*Ztrácíme trochu na dobrém jménu pracně vypěstovaném v průběhu mnoha let; získáváme, když si klademe otázku, zda šlo o volební kampaň po portugalsku, nebo po americku, či v jejím stínu o přípravu povstaleckého hnutí po rusku*.“ Ale vůdce věděl, že držení moci dává prostředky, jak zkorigovat vůli veřejnosti. Proto své stoupence nakonec povzbudil: „*Nemějte obavy*.“

Volby proběhly 8. června klidně. Policie dohlížela na ulicích, ve volebních místnostech byli i delegáti opozice, ale hlasy pak až do 28. června bez další kontroly sčítali úředníci Salazarova státu a Nejvyššího soudu. Museli přiznat, že v 15 z kontinentálních 274 okresů dostal Delgado víc hlasů než Thomaz. Během těch dlouhých dnů se stávky střídaly s demonstracemi a bouřemi ve městech. Za masového zatýkání byl konečně vyhlášen výsledek: Delgado dostal podle komisařů 23 % hlasů, Américo Thomaz kolem 75 %.

Salazarův tábor tentokrát „zvítězil“ krajně nepřesvědčivě. Poprvé se Salazarovi vlastně volby vymkly z rukou. Neskrýval krajní podráždění, měl pocit, že jeho ministři jsou neschopní a neloajální. Po vyhlášení nepravděpodobné volební bilance

nepokoje nanovo vybuchly. Delgado veřejně obvinil vládu ze zfalšování voleb. Prezidentovi republiky Craveiru Lopesovi napsal 21. června dlouhý dopis, kde vyjmenoval případy volebních podvodů všeho druhu. Rozbouřené Alentejo krotily oddíly Národní gardy. Salazar si uvědomil, že musí sám předejít revoluci, protože nový prezident nastoupí do úřadu až 9. srpna. Obrátil se tedy 1. července k národu. V projevu odsoudil rozpoutané vášně a konkurenty svého kandidáta dodatečně sepsul: „*Aby opozice zmobilizovala 23 % voličů, uzavřela největší koalici a vytvořila nejúplnější spojení sil, co kdo pamatuje; musela přijmout i spolupráci, ne-li direktivní nadřazenost, i komunistů. Ti všichni se mohli spojit k podvratnému úsilí, nikoli ke konstruktivní práci. Opozice nemohla v žádném případě vytvořit alternativu a její nepravděpodobné vítězství by uvrhlo zemi do chaosu a otevřelo novou kapitolu nepořádku v národě*.“ Premiér oznámil, že nadále neumožní přímé alternativní prezidentské volby ani návrat „*k parlamentnímu nepořádku a slabým vládám*.“ Oznámil personální změny na všech úrovních a slíbil, že přezkoumá působení cenzury.

Américo de Deus Rodrigues Thomaz, poslední prezident autoritativního režimu

Přežívání

Salazar argumentoval, že je lepší zdokonalit existující systém než tvořit nejistý nový, nabízel vysoké funkce všem schopným, ale jeho slova a jeho politická linie už vyvolávala jen rozpaky. Vlivný biskup z Porta António Ferreira Gomes si v dopise Salazarovi 13. července stěžoval, že volební kampaň odhalila konec důvěry národa v církev. Jménem „zkompromitovaných“ katolíků použil neobvykle ostrá slova: „*Musíme být brutálně upřímní: portugalský korporativismus se stal ve skutečnosti prostředkem, jenž zbavil pracující přirozeného práva na svobodné sdružování, jež si dříve namáhavě vydobyli*.“ Ještě v srpnu využili otřesů režimu provládní technokraté. Navzdory Salazarovým obavám z „*nevyhnutelných negativních důsledků“* prosadili

druhý rozvojový plán na léta 1959-1964. Poněkud rychlejší postup k rozvinuté společnosti zapůsobil zároveň jako výzva k liberalizaci režimu už proto, že dosavadní rámec nedával svobodnému podnikání dostatečný prostor ani finanční zajištění.

Ze své další vlády Salazar 10. srpna vyhnal všechny bystřejší osobnosti včetně Marcella Caetana; ten se rozhořčeně vrátil na univerzitu s prohlášením, že navždy opouští politiku. Premiér zůstal vlastně u kormidla sám. Odstrčeného Craveira Lopese utěšil povýšením na maršála, aniž by tím uklidnil armádu. Poraženému generálu Delgadovi se nepodařilo vyvolat vojenskou vzpouru, tak ze svého volebního tábora vytvořil Nezávislé národní hnutí (MNI) jako orgán odboje. Za pokračující Delgadovy a Galvãovy agitace Salazar raději zakázal přednášku, kterou měl v Lisabonu proslovit vlivný britský socialista Aneurin Bevan.

Měnící se svět na něho dotíral samými nepříjemnostmi. Nový papež Jan XXIII. ohlašoval své reformní úmysly. Koncem roku 1958 útočili na Portugalsko diplomaté v OSN. Salazara rozzuřilo, že indický vůdce Néhrú znovu navrhoval „*prodiskutovat kalendář odevzdání Goy*." Britové už opustili své Zlaté pobřeží, jež přijalo historicky symbolický název Ghana, a v přípravách na odchod z černého kontinentu afrikanizovali svá autonomní teritoria také Francouzi. Francouzská Guinea se s Paříží definitivně rozešla a francouzská vláda nezávislost země sousedící s Portugalskou Guineou korektně uznala. Jen Salazar neměnil názor ani systém a odmítal se inspirovat i jinak sympatickou Francií, jejíž nový představitel Charles de Gaulle po neúspěchu svého projektu „společenství" se připravoval svým zámořským zemím přiznat nezávislost. Stále nevybíravější útoky na Portugalsko z komunistických a levicových pozic komentoval Salazar slovy: „*Právě exponenti tvrdých diktatur nás napadají, právě oni nemají jiný cíl než přijít nám na pomoc a ustavit tady demokracii! Podivné!*"

Za velkých technických i politických proměn světa by nové ideje uvítali také Portugalci, ale Salazar jim ve svém projevu k nové Výkonné komisi svého Národního svazu 6. prosince 1958 nabídl jen ty staré a podle něho osvědčené. Nedoporučil stav nesvornosti zvaný „demokracie", protože by to vedlo k bezmocnosti vlád a k diskreditaci národa. „*Národ jako kolektiv potřebuje v něco a v někoho věřit. Není-li tomu tak, snadno se poblázní mýty, ztratí se v mlhavém obzoru a roztříští se v propasti. Pak je obnova bolestná a těžká. A tak je naše odpovědnost větší než v klidnějších a snadnějších dobách, kdy se dalo pohrávat s politikou, budit vášně a živit veřejnost iluzorními sliby*." A pak se přiznal ke své nejnovější starosti: „*Slyšel jsem, že část dnešní mládeže, zvláště ta univerzitní, trpí jakýmsi druhem úzkosti, stěžuje si na pocit prázdné duše a že mnoho mladých se snaží vyplnit toto prázdno načerpáváním komunistických doktrín*." Reagoval mentorsky. Podotkl, že ani dřívější generace neměly snadný život, ale nalezly uplatnění ve službě národu. Vytkl svému školství, že nevtisklo do duší ideály Nového státu. Varoval před důsledky, varoval před komunismem: „*Vzpomeňte na Maďarsko, nezapomínejte na Berlín*."

Ohlížení zpět neléčilo rány přítomnosti. Nejen mladí se od Salazara odvraceli. Potlačení opozice při prezidentských volbách se pociťovalo jako moment zvratu, jako výzva k odporu. V říjnu 1958 založil Fernando Queiroga Občanskou revoluční frontu, fantasmagorickou odbojovou organizaci existující jen ve vůdcově fantazii, ale reagující na obecný dobový pocit, že je třeba svrhnout režim násilím, když zklamal volební postup. Queiroga, exulant od potlačeného „spiknutí z Mealhady", měl spíše literární úspěch svou knihou *Utlačené Portugalsko*; napsal tam věšteckou větu: „*Generálové v této zemi jsou shnilí. Ať nastoupí kapitáni schopní je odstrčit a*

pochodovat k demokracii.“ Plán Humberta Delgada na ozbrojené spiknutí byl 18. prosince odhalen. Krize sílila i v zámoří: Holden Roberto přejmenoval svou odbojovou organizaci na Svaz národů Angoly (UPA), aby vyjádřil připravenost bojovat za nezávislost celé největší portugalské kolonie; získával podporu v Ghaně i mimo Afriku. Za stávek v obcích Leixões a Póvoa de Varzim se rozběhly přípravy k nevídané podpisové akci – v lednu 1959 podepsaly tisíce Portugalců petici vyzývající Salazara, aby odstoupil.

Hlavní podněcovatel opozičních nálad Humberto Delgado byl 7. ledna 1959 zbaven vojenských funkcí a poslán do penze. V obavách o život požádal 12. ledna brazilského velvyslance Álvara Linse o azyl v Brazílii. Brazilci vyhověli - a lisabonskou vládu to krajně pokořilo. Navíc prominentní oponent režimu Henrique Galvão uprchl z vězeňské nemocnice. Použil prastarého triku: smotal pyžamo pod přikrývku, aby se zdálo, že spí, a tím na dostatečně dlouhou dobu zmátl své strážce. Galvão se v polovině února vynořil z ilegality, když dostal politický azyl v Argentině díky pomoci argentinského zastupitelství v Lisabonu. Dva největší a historicky nejbližší jihoamerické státy vyťaly Salazarovi bolestivý políček.

V městě Braga na severu zveřejnilo 142 lékařů, právníků a důstojníků 14. ledna 1959 manifest „Portugalcům“. Prohlašovali zde: „*Výsledky voleb dokazují, že ani překážky, těžkosti, zastrašování, věznění, ba ani popravy nemohou potlačit pevnou a rozhodnou opozici národa proti vládě, jež všechny, dokonce i mnoho bývalých přívrženců režimu, zklamala a omrzela.*“ Opozice sice nebyla pevná ani rozhodná, ale omrzení přetrvávajícím systémem výstižně zachycovalo obecnou náladu.

Skličující dojmy a chladné počasí počátku roku 1959 Salazara přemohly. Ležel se silnou chřipkou a jen občas mohl sledovat dění ve světě. Nepřinášelo mu nic povzbudivého. S Fidelem Castrem zvítězili na Kubě romantičtí revolucionáři. Násir získal sovětské peníze na stavbu Asuánské přehrady, která otevřela komunismu cestu do Afriky. Ekumenický koncil svolaný Janem XXIII. věštil spory o doktrínu a nepokoje v církvi. Technologická soutěž zakrývající závody ve zbrojení se s ruským *Lunikem* přiblížila až k Měsíci.

Nadějí přestárlého režimu se od prvních dnů roku 1959 jevil druhý rozvojový plán. Masivní investice posilovaly dobře zvolená odvětví. V Lisabonu se začal stavět odvážný velký most přes Tejo a nové loděnice. Začala modernizace železnice, stavba rybářských lodí, rozšiřovala se kapacita rafinérií nafty, postupovala elektrifikace. Režim opouštěl tradicionalistickou základnu skromnosti a odříkání s rizikem, že v industrializovaných oborech a v intelektuální špičce se soustředí opozice proti autoritativní vládě. Pokrok ovšem přinášel výsledky postupně, a tak nedokázal rozptýlit pocity frustrace.

Každé Salazarovo slovo o korporativismu a národní hrdosti se těžce prodíralo dravým světem techniky, peněz a konzumu. Salazar odmítal vidět v těchto hodnotách pravdu. Proto bojoval dál. Počátkem března roku 1959 dostal dopis 45 osobností z katolických kruhů; v dokumentu se odsuzovaly zločiny politické policie, žádalo se vyšetření PIDE nezávislými orgány. Odpověď byla nelítostná: signatáři šli před soud pro „*urážku prestižní korporace“* a byli obviněni „*z falešných, nebo alespoň hrubě zkreslených tvrzení, která svou povahou ohrozila dobré jméno Portugalska a prestiž portugalského státu ve světě*.“

Napětí rostlo. PIDE vyhodnocovala rozmanité informace o tom, že se radikální studenti domlouvají na ozbrojeném vystoupení s některými důstojníky. Opozice ale

kolísala. Ani Delgadovo Nezávislé národní hnutí (MNI), ani „Výbor intelektuálů“ jakožto sdružení exilových antisalazaristů se neukazovaly příliš akceschopné. Ve spojení s MNI vzniklo mezi vyššími armádními činiteli Nezávislé vojenské hnutí (MMI), ale jeho akční rádius byl zatím nepatrný. PIDE tiše shromažďovala informace. Salazar přijímal 11. března amerického velvyslance Charlese Burke Elbricka, aniž by dal na sobě znát rozrušení. Téhož večera se sešli významní vojenští a civilní spiklenci u lisabonské katedrály, aby dohodli poslední podrobnosti převratu. V tu chvíli zasáhla jako blesk policie. „Katedrální převrat“ byl v zárodku rozmetán a pučisté z Nezávislého vojenského hnutí putovali za mříže.

Salazar a Charles Burke Elbrick

Jako by se nic nestalo, úřadoval Salazar v dalších dnech tiše a nenápadně dál. Veřejnost se o pokusu o převrat dovídala z tajné šuškandy, kuse a opožděně. Intelektuálové, liberálové a levičáci si teď museli dávat ještě větší pozor, co vysloví, a hlavně co napíšou: ve všech zveřejněných publikacích stálo varovné sdělení „*vidováno cenzurní komisí*“. Zaměstnanci se z porážek opozičních vůdců poučili: na četných demonstracích a při drobných stávkách zůstávali u požadavků vyšších mezd a odborářské svobody. Čilá Delgadova a Galvãova agitace v Brazílii nebo Venezuele nemohla poměry v Portugalsku přímo ovlivnit. Pro to všechno se otevřeněji myslící portugalská elita nyní zmítala v pochybnostech. Jak se zbavit režimu, který o všem ví a všechny oponenty odstraní? Jak a kam pokračovat, když stará cesta nikam nevede a nová se asi nikdy neotevře?

V obklíčení

António de Oliveira Salazar oslavil 27. dubna 1959 sedmdesátku. Starý muž si zachoval přitažlivý vzhled, byl štíhlý, bledý, upoutával hustými bílými vlasy a pohyblivýma očima. Věk a povaha mu diktovaly lpět na jednotvárném denním programu. Vstával před devátou, kolem desáté posnídal čaj s topinkami, pak prošel tisk a v jedenáct odešel do pracovny. Dopoledne nerad přijímal návštěvy a obvykle nepracoval ani s ministry. Třídil hromady čerstvých telegramů a hlášení a ponechával na svém stole jen ty dokumenty, ke kterým se chtěl vyjádřit. Často dlouho telefonoval, ať už politikům, nebo sestrám do Vimieira. Po druhé hodině odpolední poobědval, pak si dopřál krátkou procházku parkem a odpočinek do půl čtvrté. Poté přijímal návštěvy. O půl šesté si dal opět čaj s topinkami a v šest hodin dával večerní audience nebo se radil s ministry. Kolem desáté hodiny končil s prací a povečeřel. Denní rituál uzavíral poslechem rozhlasových nebo televizních zpráv, před půlnocí si přečetl něco z portugalské klasiky nebo poslechl gramofonovou desku. V jednu hodinu po půlnoci uléhal.

Vimieiro ho už dávno nelákalo k návštěvám, také v Coimbře se mnoho změnilo a moderní univerzitní areál, který prosadil za cenu poničení starých městských čtvrtí, teď ničím nepřipomínal zbožné město jeho mládí; radikální studenti tu nyní svými miniaturními „republikami“ dávali najevo touhu po individuální svobodě. Salazar se neutápěl ve vzpomínkách, ale k novým věcem a dějům neměl moc vřelý vztah. Realisticky si připouštěl blížící se konec. Přátelům někdy říkal: „*Už jsem žil hodně, už jsem žil příliš*.“ Ze skály u starého domu ve Vimieiru dal vysekat sedm náhrobních kamenů, dvěma z nich ozdobil hroby rodičů, další měl pro sebe a pro sestry. Vybral si místo posledního odpočinku na rovné parcele hřbitůvku u kostela Svatého Kříže, kde ho kdysi dávno pokřtil otec Antonín. Na svůj kámen, který se mu stále nezdál dost dobře vyleštěný, dal vyrýt jen písmena A.O.S.

Datum přibylo na náhrobním kameni až po Salazarově smrti

V nepřátelském ruchu technické doby se vzdaloval od všech ideologií, od konzervativních proudů, dokonce i od církve, která ho kdysi pomohla vyzvednout.

Přijal čestný doktorát filozofie univerzity v Coimbře, ale k Cerejeirovu nemilému překvapení odmítl účast na slavnostní inauguraci obrovského Kristova pomníku tyčícího se na jižním břehu Teja proti Lisabonu. Velká socha na vysokém podstavci měla přitom lichotit Salazarovi, byla totiž splněním slibu, který učinili portugalští biskupové v roce 1940: postaví takovou místní repliku populární sochy Krista v Rio de Janeiru, vyhne-li se Portugalsko přímému válečnému nebezpečí. Premiér se ale nechtěl vystavovat podezření, že stát je příliš závislý na „morálním patronátu" katolické církve, a tak poslal k monumentálnímu „Kristovi Králi" místo sebe prezidenta republiky.

Sám se cítil snesitelně jen mezi předáky Národního svazu. Tam vždy nacházel ukázněně příznivou odezvu a pro obhajobu své pravdy před nimi se právě nyní nečekaně vzchopil. Přes své věrné se 23. května 1959 obrátil k národu s mladistvým plamenným projevem. Zase překvapil, zahanbil svou skeptickou elitu, našel vhodná slova a mobilizující elán. Do jisté míry potlačil pochybnosti, povzbudil malověrné straníky i část unavené veřejnosti. Jeho volání *Vydržet! Vydržet!* se stalo heslem příštích let. Hodně mluvil o Africe, kde se komunisté snaží „*zmenšit, oslabit, rozdělit síly Západu*." Vybízel k nezaujatému přemýšlení: Portugalsku se vytýkají kolonialistické omyly, ale oproti ozbrojeným srážkám všude ve světě vládne klid na Portugalském Timoru i na Kapverdských ostrovech, bez rizika je možné procházet Angolou i Mosambikem. Proto je třeba udržet směr a zlepšovat osvědčené: „*Náš pochod nikdy nepozná ani zastávek, ani návratů*."

Hledal oporu mezi mlčící většinou a bylo cítit, že ji tam opravdu nachází. Určité souznění mezi vládou a lidem vypozorovali i vnímaví znalci země ze zahraničí. Vlivný Londýnský časopis *Times* napsal: „*Portugalsko charakterizuje nový cit pro směr, nová perspektiva načrtnutá režimem*." Jediné nebezpečí hrozí Portugalcům v tom, „*že mohou snadno ztratit hlavu"* - starého a osamělého vůdce.

Salazarův tábor náhle naplnila sebeobranná energie. Nacionalistické shromáždění 12. června hlučně a mladistvě vyzvedlo salazarismus z hrobu. Koncem července přijel na státní návštěvu etiopský císař Haile Selassie, aby svou přítomností a několika připomínkami portugalských objevitelů a misionářů potvrdil Salazarovu teorii zvláštního práva Portugalců na zámoří. Koncem srpna schválilo Národní shromáždění ústavní zákon, který rušil přímé prezidentské volby a svěřoval výběr šéfa státu kolegiu 602 volitelů.

Systém ztělesněný jediným mužem se překvapivě vzepjal k boji, jako by chtěl naplno ožít. Ale čekaly ho nové rány. V říjnu úřady zabavily román Aquilina Ribeira *Když vyjí vlci*, protože prý spisovatel „*pod pláštíkem literární fikce zdiskreditoval současné instituce*"; případ popudil proti vládě velkou část kulturní obce. Ze zámoří přicházely jen nepříjemné zprávy. V docích v Pidjiguiti na okraji Bissau bylo zabito několik stávkujících, a ačkoli neštěstí vzešlo z černošské kmenové rivality, odpovědnost byla připsána koloniální správě Portugalské Guineje. Všechna světová média rozpoutala protiportugalskou kampaň, protože dekolonizační horečka dostupovala vrcholu. Salazar nedokázal vřavu přehlušit a bránil se jakoby z ústraní. Jednomu známému francouzskému novináři řekl: „*Svět se zbláznil (...) a v běhu dějin poskytne málokterá epocha jako tato naše obraz tak hluboké duševní poruchy. (...) Opakuji neúnavně, že Afrika je doplňkem Evropy, nezbytným pro její obranu, potřebným pro její ekonomiku, což znamená, že velká část evropského potenciálu se může ztratit v afrických územích, anebo, což je totéž, Evropa může být poražena v Africe*."

Do horečnaté aktivity posledních týdnů zasáhl osud. Ve Vimieiru zemřela 19. listopadu sestra Elisa. Soustrast vyjádřili kromě oficiálních představitelů všichni osobní přátelé, mezi nimi premiérova obdivovatelka Filipa de Bragança. Salazar zrušil agendu a spěchal domů, stejně rychle však po pohřbu pospíchal do Lisabonu. Ve vichru politických událostí, třeba většinou nepříjemných, nacházel léčbu, posilu i povzbuzení. Koncem prosince spokojeně kvitoval připojení Portugalska k Evropskému sdružení volného obchodu vedenému Velkou Británií, ačkoli mu plány „industriálů“ na rychlejší ekonomickou modernizaci mnoho neříkaly.

Bosí venkované symbolizovali pokračující chudobu Portugalska

Statistické údaje vládu legitimovaly. Mezi léty 1953 a 1959 se hrubý národní produkt zvyšoval průměrně o 4,3 % za rok; proti Francii nebo Německu, k nimž se nyní obracely portugalské obchodní vztahy, však Portugalsko stále připomínalo skanzen plný chudáků. Na přelomu dekády se nicméně o Portugalsku zapojovaném stále víc do evropských struktur začalo v Evropě více mluvit; úžasné památky a nádherná příroda lákaly turisty, zároveň však upřená pozornost odhalovala největší mezinárodněpolitický problém malého státu – nechuť k požadované dekolonizaci. V Salazarovi vyvolávaly paradoxy doby střídání občasných depresí a energičnosti,

stejně tak oscilovaly pokora a odpor národa. Na počátku roku 1960 kypěl premiér aktivitou. Ale média si našla v Portugalsku jiné hrdiny. Z dobře střežené pevnosti Peniche u mysu Carvoeiro uprchlo 3. ledna deset prominentních politických vězňů, mezi nimi komunistický předák Álvaro Cunhal. Dřívější uprchlík Henrique Galvão ve svém ilegálním listě *Svobodné Portugalsko* už v březnu 1960 věštil, že „*brzy začnou v Portugalsku násilné akce*“. Zmatku podlehlo několik ministrů Salazarovy vlády; v březnu se uchýlili do kasáren Portugalské legie na Cais do Sodré v Lisabonu, aby si útěkem na moře zachránili život při očekávaném vystoupení armády. V dubnu obsadilo 150 horníků doly v Aljustrelu na protest proti propuštění svých kolegů; rodinní příslušníci zase okupovali sídlo Národních hornických odborů. Policie zasáhla a do pevnosti v Peniche odvlekla 130 dělníků. Domácí političtí nepřátelé Salazara sice iritovali, ale ještě víc ho rozladila slova britského premiéra Harolda Macmillana vyslovená na jihu afrického kontinentu o „*větru změn“*, který vane Afrikou inspirován „*africkým národním vědomím*.“ Tady viděl budoucí potíže: bylo jisté, že Evropa nesdílí jeho názor na udržení Afriky a kapituluje před supervelmocemi. Portugalsko zůstane v boji o právo na soužití se zámořím samo. Před spolupracovníky si Salazar posteskl: „*Dívám se a kolem sebe vidím jen mlhu*.“

Se zahraniční veřejností mohl vést dialog jen z ticha své pracovny. Ve výkladech pro milánský list *Corriere della Sera* stejně jako pro mexický *Excelsior* bránil své vidění světa i svůj styl vlády: „*Třicet let pořádku, bezpečnosti, klidu, to lidi snadno neodpustí.*“ Především varoval před ukvapenou dekolonizací Afriky, před oním již příslovečným „větrem změn“, který rozfoukává také jistoty samotných Afričanů: „*Mají-li nové africké státy správní, hospodářskou a technickou strukturu, která jim dostačí k nezávislému životu, mají-li nebo budou mít nezbytné elity k vládnutí, účinné správě, řízení ekonomiky a financí, jestliže kromě toho je nezávislost skutečně vůlí obyvatelstva a ne jakýchsi politických agitátorů, pak nevidím důvod, proč bychom je neměli radostně pozdravit a ukázat naši spokojenost s vytvořením nových států*.“ Ale „*nejsou-li fakticky splněny výše uvedené podmínky, uvidíme po období křečí velkou část Afriky v dražbě a jiné mocnosti, jak se snaží pod různými záminkami nahradit ty, které nyní za příslušná území odpovídají*.“

A znovu se zdálo, že konzervativní donkichotiáda má naději na úspěch. Mezinárodní soudní dvůr v Haagu uznal 12. dubna 1960 portugalskou suverenitu nad územími Dádrá a Nagár-Havélí v zázemí indického Damãa; bylo to ovšem k ničemu, protože Indové do těchto vnitrozemských enkláv už dávno odmítali Portugalce pustit. Při slavnostní inauguraci nového hlavního města Brazílie prezident Juscelino Kubitschek 21. dubna oslavil portugalské kořeny Brazílie. Jakmile dozněly protesty proti bídným životním podmínkám během oslav Dne pracujících, byl v Lisabonu 5. května přivítán a obklopen péčí indonéský prezident Ahmad Sukarno; nebylo mu zatěžko potvrdit, že Indonésie si sousední východní portugalskou část Timoru nenárokuje. Na krátkou návštěvu přijel 19. května také americký prezident Dwight Eisenhower a jeho slova zchladila protisalazarovské aktivisty doma i v cizině: „*Jsme si jisti, že Portugalsko je dobrý přítel. Musíme upevňovat toto přátelství*.“ Také soukromá návštěva nepálského krále Mahendry 17. června demonstrovala, že Portugalsko je nakloněno suverénům třetího světa. A setkání s generálem Franciskem Frankem v Méridě 20. června dostalo vysloveně srdečný ráz; Frankova galicijština a Salazarova portugalština zněly stejně, povahy obou nekorunovaných pyrenejských monarchů, kteří se už tak dobře znali, souzněly podobně jako jejich plány a starosti.

Nadějné záblesky rozmetaly události na černém kontinentě, kam Portugalci od Salazarova nástupu upírali svůj pohled. „Rok Afriky“ přinášel svobodu jedné zemi za

druhou, sláva se střídala s problémy, schopné i neschopné domácí garnitury činily z Afriky nevypočitatelný prostor. Belgické Kongo dostalo 30. června 1960 nezávislost a ihned se propadlo do zmatku a občanské války. Hranice s Angolou se odhalila a Portugalcům se vymstil každý pokus o preventivní bezpečnost ve své největší „zámořské provincii“: při zadržení předáka MPLA Antónia Agostinha Neta v červnu pořádkové síly usmrtily několik lidí poblíž hlavního města Luandy. Nervózní koloniální úřady zasáhly nesmyslně krutě také v městečku Mueda v severním Mosambiku, když rozháněly demonstraci proti polootrocké práci.

V chmurných starostech o osud zámoří se Salazar podílel na ceremonii, která se právě zámoří týkala - na jubilejní připomínce 600 let úmrtí Jindřicha Mořeplavce. Krize v Africe činila z lisabonských oslav komickou parádu vyvolávající z temnoty času idealizovaný středověk. Ale přijel brazilský prezident i etiopský princ a 9. srpna byl v Belému na břehu vod, odkud kapitáni vyjížděli do světa, předán veřejnosti štíhlý a elegantní Památník objevitelů. Kamenná pocta generaci statečných námořních velitelů, kartografů a umělců slavné doby velkoryse navazovala na někdejší Výstavu portugalského světa z roku 1940. Akce dozněly při zářijovém Mezinárodním kongresu dějin objevů.

Pozornost světové veřejnosti byla obrácena nikoli k začátku, nýbrž ke konci koloniální historie. V Africe padla celá francouzská říše a vrcholil rok překotného osvobozování. Liberální tisk napadal Salazara, že jako jediný vidí v nezávislosti afrických států komunistickou léčku, přechodnou etapu k porážce Západu. Zvučné osvobozenecké manifesty odbojových skupinek z Angoly a Guineje Salazar nebral vůbec vážně, zato zahraniční sdělovací prostředky věnovaly každému slovu afrických nacionalistů celé stránky komentářů. Ve světě plném euforie z úspěšného „roku Afriky“ se dočkalo mimořádného ohlasu zářijové prohlášení PAIGC, které navrhovalo lisabonské vládě zahájit rozhovory o sebeurčení Portugalské Guineje a Kapverd. Salazar takový dokument pokládal za nepodstatnou impertinenci, ale autor prohlášení Amílcar Cabral sklízel ovace na Východě i na Západě.

Mezinárodní komplikace působily jako voda na mlýn domácí opozice. Zůstávala provinciálně omezená, rozdělená, ale její volání po změně režimu bylo v zásadě srozumitelné pro stále více lidí. Stále se očekával převrat. Stávky zaměstnanců nyní občas kořenily protestní okupace sídel „národních odborů“. Uvěznění oblíbeného intelektuála a zakladatele *Nové setby* Jaima Cortesãa narazilo na takový odpor veřejnosti, že byl historik z věznice Caxias propuštěn. Šířil se názor, který už dříve vyslovil Rui Luís Gomes, že obyvatelé kolonií jsou stejně jako evropští Portugalci oběťmi diktatury a že pouze demokratická vláda umožní všem zvolit si vlastní cestu.

Režim bránila po celý rok pilná PIDE. Mezi březnem a červencem 1960 byly pro politické přečiny odsouzeny 103 osoby na 138 let vězení, 725 let ztráty politických práv a 123 roky „bezpečnostních opatření“. V říjnu se konalo šest politických procesů, v nichž bylo souzeno 23 obžalovaných. Při oslavách 50. výročí vzniku republiky 5. října zasahovala v Portu i Lisabonu policie proti davům žádajícím návrat k demokratické republice. Portugalská liga pro lidská práva přidružená k UNESCO chřadla už delší dobu a její malátná jednání vždy sledovali policejní stenografové; nyní byla zakázána úplně a její archiv v listopadu policie zabavila.

Poručenský výbor OSN vyzval 11. listopadu Portugalsko, aby okamžitě předložilo informace o správě svých zámořských území. Lisabonská vláda to odmítla s tím, že nemá kolonie, nýbrž zámořské součásti unitárního státu, o kterých nemusí nikoho informovat. Pouze frankistické Španělsko, Jihoafrická unie, Belgie angažovaná v

bojích v Kongu a Francie válčící v Alžírsku Portugalsko v konfliktu s OSN podpořily. Různé organizace začaly pořádat manifestace na obranu ohroženého zámořského impéria. Zástupci měst demonstrovali za kolonie před palácem São Bento, sídlem předsedy vlády. Dědictví objevů vyzvedla závěrečná schůze delegátů konference o odkazu prince Jindřicha Mořeplavce. Národní shromáždění uspořádalo zasedání věnované výlučně zámoří a vyslechlo Salazarův projev *Portugalsko a protikoloniální kampaň*. Do Macaa a na Portugalský Timor odpluly malé vojenské jednotky. Portugalsko přistoupilo 21. listopadu 1960 k Mezinárodní bance pro obnovu a rozvoj, stalo se členem Mezinárodního měnového fondu. Ale Západ stržený „větrem změn" ve své přízni vůči partnerovi v NATO kolísal; dekolonizace Afriky se stala prvořadým tématem světové politiky a portugalský vzdor zcela protiřečil globálnímu nadšení z osvobozování.

V listopadu 1960 zaslalo 300 významných osobností ze všech složek opozice prezidentu Thomazovi dopis, v němž žádali, aby jim povolil ustavit komisi a vydávat noviny k širokému prodiskutování naléhavé koloniální otázky. Premiér jako vždy všechny opoziční návrhy odmítal a ironizoval. Naznačoval ovšem naléhající potíže i před poslanci Národního shromáždění. Tady 30. listopadu 1960 kupodivu opomněl zmínit slušnou hospodářskou bilanci své vlády: svět sice vyčítal, že jen 42,5 % bytů v zemi je elektrifikováno a jen 19,6 % domácností má koupelnu, ale zasvěcení věděli, že proti začátku éry „Nového státu" je to jistý úspěch. Salazar mluvil jen a jen o Africe. Příliš rychlé rozdávání nezávislosti a odchod bělochů viděl jako zbytečnou revoluci, která likviduje užitečnější alternativu splývání kultur a ras. „*Nevidím zvenčí než pozornost upřenou na disidenty a možný rozkol; to usnadňuje hry se zájmy, které myslím nejsou zájmem portugalské komunity. Daleko od nás a cizí našemu národnímu vědomí se rodí formule a procesy, jež by se měly aplikovat na našich územích, ale jež jinde ztroskotaly. Svaté dědictví integrity Národa nemůže být obětováno nenávisti, kompromisům a neukojeným ambicím*". Tváří v tvář „*nové fázi kolonialismu - mezinárodnímu kolonialismu"* vyhlásil odhodlání své vlády udržet „národní" jednotu multikontinentálního státu a k tomuto cíli modernizovat zámoří po všech stránkách.

Počátkem prosince vyhlásili vůdcové angolského a guinejského odboje z Londýna (právě z tradičně spojeneckého Londýna!), že zahájí vojenské operace, nepřistoupí-li Salazarova vláda na jednání o nezávislosti. XV. zasedání Valného shromáždění OSN schválilo 14. prosince deklaraci o nutnosti udělit nezávislost koloniálním národům. Portugalská snaha udržet ideu transkontinentálního státu označena za „*hrozbu blahu lidstva a mezinárodnímu míru*." Salazara nebezpečí jako obyčejně elektrizovalo. Nechtěl kapitulovat v Africe také proto, že mu jihoafrický ministr hospodářství Diederichs slíbil pomoc při povznesení Angoly a Mosambiku. Portugalský premiér vyjádřil své potěšení slovy venkovana: „*To je velice důležité, protože když my tady se štěstím nakopeme brambory, ti v Jižní Africe, se štěstím nebo bez něho*, *nakopou diamanty a zlato*."

Schylovalo se k bouři. Salazar na příchod nových těžkých časů reagoval konstruktivně: udělil koncem roku 1960 rozsáhlou amnestii svým nepříliš radikálním politickým odpůrcům. Obžaloba proti mnoha obviněným byla stažena, mnohým byl po vynesení rozsudku prominut trest. Omilostněn byl také oblíbený spisovatel Aquilino Ribeiro, jehož romány realisticky odhalovaly portugalskou přikrčenost a zaostalost. Také skupina katolíků obžalovaných z pomluv Portugalska v zahraničním tisku dostala milost, v žádném případě však nemohli velkorysost očekávat komunisté. Milost nedostal ani předák Katolické dělnické mládeže Manuel Serra, který byl

odsouzen jako organizátor protivládního spiknutí a pak urazil režim svým útěkem z vězení i azylem na kubánském a nakonec brazilském vyslanectví.

Salazar si uložil nové poslání: houfovat většinu národa do boje za impérium. Dlouholetá zkušenost mu napovídala, že svízelná doba mu sice přinese nevypočitatelná rizika, ale také jednu výhodu: lid se zase semkne kolem svého vůdce. Jeho instituce fungovaly setrvačně, jeho režim zastaral. Ale zvláštní fluidum osobnosti nemilovaného a rázného diktátora působilo – naprosto různě, ale silně - na stoupence i odpůrce a posilovalo pocit národní spolupatřičnosti úspěšněji než policejní donucování k jedinému názoru.

Autoritativní režim lidem nabídl na přelomu 50. a 60. let východisko z monotónnosti domácí chudoby jen v emigraci za prací do západní Evropy. Statistická bilance poměrů v evropském Portugalsku dokazovala, že odvrácenou stranou Salazarova násilného uklidnění národa je sociální ubohost: V roce 1959 zemřelo z tisíce narozených v Československu 25,8 dětí do jednoho roku, ale v Portugalsku 88,6; v roce 1960 zemřelo ve stejně početném Maďarsku 7926 dětí do pěti let, v Portugalsku 18 878. Jeden Dán spotřeboval 3340 kalorií za den, Portugalec pouze 2420. Hlavní neúspěch autoritativního režimu však spočíval v duchovní sféře: jeho ideologie naprosto vyčpěla a také proto se od režimu začala odvracet katolická církev a množily se dezerce funkcionářů z Národního svazu. Nová literatura se koncem 50. let plnou silou uměleckého obrazu postavila proti pokrytectví, tmářství, sociální nespravedlnosti a politické impotenci systému, který se odmítal vyvíjet. Věčné pronásledování vědců a intelektuálů a neustálý dohled nad nejtvořivějšími mozky dokazovaly krizi režimu, jenž se jinak rád opíral o vysokoškolské odborníky.

Zámoří žilo v poněkud odlišné atmosféře. Salazarismus je od doby vyhlášení „koloniálního zákona“ povznesl z naprosté administrativní ubohosti do lepšího stavu zájmu, výstavby, rozvoje a bělošské kolonizace. Pohnutky byly přízemní a vlastně vykořisťovatelské, ale přece jen se alespoň správní pořádek projevoval pozitivně: v portugalských afrických územích sice domorodci jen obtížně plnili stanovené a nikdy nevysvětlené pracovní a daňové povinnosti, ale systém podpory místních náčelníků, jisté porozumění pro africkou povahu a další specifické rysy portugalského kolonialismu způsobily, že v zámoří vládl pokoj. „Nacionalizace“ zrychlila prostupování místních kultur s portugalským kulturním dědictvím a úředníkům i misionářům se často podařilo přesvědčit izolované domorodce v odlehlých vesnicích horké savany, že jsou vlastně černí Portugalci. Rozvojové plány začaly od konce 50. let viditelně modernizovat městská střediska „zámořských provincií“, jejichž infrastruktura si nezadala s portugalskými vzory. Podnikatelských společností a jejich hospodářských aktivit v zámoří přibývalo, soužití ras potlačovalo beztak nepatrný portugalský sklon k rasismu. Ale v každé ze součástí zámořské říše už volaly nacionalistické skupiny po nezávislosti, dokonce i pro maličké ostrovy São Tomé e Príncipe v Guinejském zálivu žádal nezávislost Výbor za osvobození Svatého Tomáše a Princova ostrova. Dekolonizační vlna hrozila smést všechny duchovní i hmotné výsledky – místy lepší, místy horší – pětisetleté portugalské přítomnosti v Africe. Zvlášť ve veliké Angole silně rezonovalo dramatické dění v okolních francouzských, belgických, britských a jihoafrických územích. Nesmírné angolské zdroje surovin, půdy i lidí přitahovaly velmocenské zájmy o velký a bohatý prostor, a tak i místní bělošská komunita začala uvažovat o možnosti proměnit svůj vřelý vztah k africké zemi ve vedení její případné budoucí samostatnosti.

Salazar sledoval osvobozování dlouhé řady zemí během „roku Afriky“ s nedůvěrou: „*Jaká utrpení, jakou krvavou anarchii poznají africké národy po vyhlášení teoretické nezávislosti! Dělají jim pozlacené sliby, které z nich udělají největší sluhy. Materialisté ničí řád věcí, který nazýváme civilizací*.“

Koncem roku 1960 se začali bouřit afričtí nádeníci mezinárodní společnosti *Cotonang* v kraji *Baixa de Cassanje* východně od angolské metropole Luandy. Pracovní podmínky na bavlníkových plantážích byly málo snesitelné, ale o sociální požadavky tentokrát nešlo v první řadě. Agitátoři, kteří překračovali severní hranici, vybízeli k povstání. Koloniální správa nasadila proti nepokojům bojová letadla a tím si kromě odsudků světa vysloužila nenávist domorodců.

Neústupnost v koloniální otázce se měla zauzlit právě v největší kolonii. Nastával heroický, předem ztracený boj o národní dědictví ležící na vzdálených kontinentech. Ten boj dával smysl režimu, který by byl jinak zbytečný. Patetický zápas o uchování minulosti pro budoucnost přinášel nové důvody, aby Salazar nadále setrval v čele ohroženého národa.

Annus horribilis

Od začátku ledna 1961 se neklid přenášel z angolského vnitrozemí až k pobřeží. Úřady ani jednotliví běloši si najednou nemohli být ničím jisti, útoky na majetek a sídla místní správy dokládaly, že chaos z rozvráceného Konga zachvátil i dosud klidnou Angolu. Světová média hýřila nadšením z uplynulého „roku Afriky“ a očekávala jeho pokračování na půdě největší z portugalských zámořských držav. Církev, která se v zámoří blahodárně angažovala, se prohlášením z 15. ledna 1961 pokusila přehlušit škodolibý zahraniční chorál: „*V této hodině, kdy, jak se zdá, Západ ztrácí svědomí, za ideové anarchie, za nedostatku práv a povinností, ve fascinaci mýty, kdy jsou rozbity tabule Desatera (...), si je Portugalsko vědomo svého evangelizačního a civilizačního poslání. A trpí, když vidí, že toto poslání není pochopeno ani oceněno a že existují dokonce pokusy vyčítat mu je*.“

Senzaci nabídl zahraničním sdělovacím prostředkům Henrique Galvão. Se skupinou 23 Portugalců a Španělů se 21. ledna ve venezuelské La Guaiře zmocnil výletního parníku *Santa Maria* patřícího portugalské rejdařské společnosti. Namísto do Miami zamířil se 600 rukojmími do Atlantiku. Salazar flagelantsky spekuloval, o co Galvãově skupině jde: „*Na jejich místě bych se pokusil o převrat nebo o něco takového, nevím. Například o útok na Cabindu nebo nějaký nebráněný kapverdský ostrov a tam bych ustavil alespoň na několik hodin nějaký úřad, něco na způsob vlády. To by byl pěkný světový skandál!*“

Skandál byl obrovský. Galvão pateticky oznámil, že jeho *Operace Dulcinea* je bojem proti Salazarovi, a to jménem mezinárodního výboru liberálů vedeného Humbertem Delgadem. Představil tento výbor jako *„jádro budoucí osvobozenecké armády Španělska a Portugalska“*. Prohlásil, že nadcházející portugalská revoluce *„otevře brány svobody také pokroku a nezávislosti zámořských kolonií“*. Nic nemohlo získat hlasitější mediální podporu. Světový tisk únoscům odpustil, že zabili jednoho muže posádky a podle mezinárodních zákonů spáchali pirátský čin. Americká letadla nalétávající nad svými zadrženými občany nadšeně hlásila, že Galvão změnil jméno unesené lodi na *Santa Liberdade*. Radiové depeše z paluby uváděly média do varu: Galvão ohlašoval *„revoluci, jejímž výchozím bodem by bylo rozbití nespravedlivého sociálního řádu a jež by byla založena na reformě venkova i města“*. Oznamoval

brzké ustavení portugalské protisalazarovské vlády v exilu, vytvoření „*komise pro osvobození Portugalska*“ ve Venezuele, a hlavně cestu „své“ lodi až do rozbouřené Angoly. Zároveň Humberto Delgado vyhlašoval ze senegalského Dakaru, že vyšle 5000 dobrovolníků na osvobození Guineje a Kapverd. Nebylo těžké rozpoznat, že v revolučních manifestech převládá románské chvástání nad reálnými možnostmi oponentů, ale jedno se podařilo: mýtus Salazarovy nedotknutelnosti padl a portugalský exil, mohutně podporovaný ze všech stran, zahájil nepřehlédnutelnou protestní kampaň proti dvaasedmdesátiletému diktátorovi.

Salazar otvírá první kilometry dálnice

Bylo to o to důležitější, že domácí opozice zůstala bezzubá. „Politická alternativa“ tak, jak ji 31. ledna 1961 prezentoval liberální *Program demokratizace republiky*, byla nesrozumitelná. Také proto se pozornost soustředila na Galvãovu exilovou akci. Koncem ledna se zahraniční novináři nahrnuli do Luandy, aby tam při očekávaném Galvãově vylodění asistovali další revoluci. Až na místě zjistili, že Američané už Galvãovo dobrodružství zastavili hned u brazilského Recife. Přesto se reportéři své senzace dočkali. Skupinka ozbrojených revolucionářů, k jejichž činu se s nepatrným zpožděním přihlásilo provýchodní Lidové hnutí za osvobození Angoly (MPLA), napadla v noci 4. února 1961 vojenskou věznici v Luandě, kasárny policie a rozhlas.

Pořádkové síly zasáhly, ale v Angole se rozpoutala válka. Rozezlení běloši hledali viníky v domorodých čtvrtích a ve strachu stříleli dříve, než budou zabiti sami. V Luandě, nejstarším městě založeném Evropany v subsaharské Africe, v Angole, perle v koruně portugalského impéria, se úplně zhroutil rasový smír, na který byla Salazarova vláda mimořádně hrdá.

Koncem února dočetl Salazar knihu svého věčného oponenta Cunhi Leala *Kolonialismus antikolonialistů* a poslal autorovi děkovný dopis. Oba měli totiž stejný názor na potřebu udržet zámoří. Ostatně žádná složka opozice nebyla schopna vypracovat program něčeho, čemu se zatím ani nesmělo říci „dekolonizace"; i socialisté soudili, že by při obecné politické nezralosti Afričanů vedla ztráta kolonií k národní tragédii postihující evropské Portugalce i obyvatele zámoří. Ale události v Angole naznačovaly, že zachovat impérium bude nadlidský úkol. Libérie požádala o svolání Rady bezpečnosti k vyřešení situace v portugalských koloniích. Humberto Delgado se 27. února při tiskové konferenci v Brazílii poprvé vyjádřil, že by portugalské zámořské země mohly dostat nezávislost. To už Delgado mluvil jazykem nové administrativy Johna Kennedyho, která podporovala sebeurčení, i kdyby si měla rozzlobit spojenecký Lisabon.

Svoboda Afriky se v minulých letech stala hlavním světovým tématem. Salazar neochotný taktizovat přecenil soudržnost Západu, přecenil svůj historizující pohled na koloniální dědictví, přecenil onu věčně vzývanou, ale stále méně respektovanou suverenitu národního rozhodování. Dávno šli proti němu komunisté - a teď hrozilo i nepřátelství USA. Velvyslanec Elbrick se 6. března sešel s ministrem obrany Júliem Botelhem Monizem a požádal ho, aby Salazara přiměl k ústupnosti. Dalšího dne přijel za Salazarem do paláce São Bento sám. Oznámil, že USA budou podporovat nezávislost koloniálních národů, a to i pod portugalskou vlajkou. Předložil americké ultimátum: Portugalsko odejde z Afriky; kdyby tím vznikly ztráty, USA je nahradí. Salazar byl po chřipkovém onemocnění trochu churavý, ale nad únavou převážilo špatně utajované rozhořčení. Mlčel, provokativně nezareagoval na hlavní Elbrickovo téma a audienci usekl: „*Poslouchal jsem pozorně a děkuji vám za návštěvu. Pozdravujte prezidenta Kennedyho. Dobré odpoledne, pane velvyslanče.*"

Davidovo furiantství Goliáše vydráždilo. Když se v OSN řešila angolská otázka, delegace USA 15. března 1961 poprvé hlasovala proti Portugalsku. Téhož dne se v Africe rozpoutalo peklo. Bakongové Holdena Roberta přešli z rozvráceného Konga severní hranici a vtrhli do Angoly. S mačetami, noži, klacky a primitivními puškami bili a stříleli do všeho, co nebylo bakonžské a protestantské. Zabíjeli všechny bělochy, rozřezávali těla pilami, rozbíjeli hlavy dětí o beton, zapalovali a rabovali farmy, masakrovali i černé katolíky a příslušníky jiných kmenů. Od Maquely do Zombo až po Ambrizete se severní Angola topila v krvi. Atavistický masakr uvítala světová média jako legitimní projev boje proti kolonialismu.

Krutá válka otevřeně zachvátila obrovskou zem, kde Portugalci měli jen 2000 bělošských a asi 6000 černošských vojáků. Salazar sevřený bezmocnou hrůzou i výčitkami, že zanedbal obranu Angoly, nedokázal nějaký čas v médiích na konflikt reagovat. Reakce veřejnosti, kterou tentokrát nebylo třeba příliš organizovat, ho však přesvědčila, že jeho imperiální mýtus přijali lidé za svůj. Do ulic v Lisabonu i v Luandě spontánně vyšli všichni, bílí i černí, kteří věděli, odkud dostal Holden Roberto peníze. Před americkým konzulátem v Luandě bylo horko stejně jako před velvyslanectvím USA v Lisabonu. Hesla „*Angola je naše"* a „*Amerika rudochům"* patřila k těm výjimečně slušným.

Koloniální válka v Angole vystavila Salazarův režim zkoušce odolnosti. Rozmanité politické síly v Portugalsku si položily otázku, zda je teď vhodná doba ke změně systému. Álvaro Cunhal v čele radikálních komunistů v každodenní agitaci vysvětloval, že program svržení Salazarova režimu je nutnou cestou z mezinárodní izolace. Přesto bylo znát, že celonárodní povstání, jak je navrhovalo prohlášení ústředního výboru Komunistické strany Portugalska z března 1961 nazvané *Cesta ke svržení fašistické diktatury a k získání politické svobody,* teď nepřichází v úvahu. Národ šel tentokrát kvůli zámoří se Salazarem, ale mezinárodní důsledky dramatu byly hrozivé. Francouzský prezident Charles de Gaulle opatrně vybízel k odvaze alespoň umírnit „obranu impéria" a reformovat režim: „*Chápu vaši politiku. Ale s čím počítáte, s kým počítáte?*" Ve vládním táboře se zformovala skupina ochotná provést puč. Ministr obrany Júlio Botelho Moniz poslal Salazarovi ultimativní dopis; žádal jménem „vojenských velitelů" liberalizaci režimu a přizpůsobení portugalské politiky mezinárodní dekolonizační normě: „*Současný politický prostor je velmi úzký a stále se zužuje na dnešní hranice opotřebovaných politických hodnot a mnohdy na nedostatek dostatečné morálky. (...) Jen zásadní výměna osob, metod, struktury a pročištění může dosáhnout potřebného cíle.*" Také brazilský velvyslanec přemlouval zamlklého Salazara celé tři hodiny, aby se zamyslel nad nějakou formou sebeurčení pro zámoří; když starý muž nereagoval, zeptal se: „*Co chcete dělat, pane profesore?*" Salazar ze sebe smutně vysoukal odpověď: „*Nevím dost dobře... V každém případě bojovat*."

Gordický uzel se chystali rozetnout důstojníci. Generál Botelho Moniz, kterému Salazar neodpověděl, se 10. dubna postavil do čela skupiny, která s tichou podporou amerických diplomatů připravila státní převrat. Příštího dne se o možnosti převratu mluvilo otevřeně po celém Lisabonu. Salazar tvrdil, že je připravený na všechno, jednomu ze svých ministrů řekl: „*Nevím, zda se vrátím do Coimbry, nebo zda půjdu do Santa Comby*." Před půlnocí 11. dubna 1961 šel ministr Botelho Moniz za prezidentem republiky. Žádal propustit Salazara. Américo Thomaz se vyjádřil písemně až příští den: „*Rozhodl jsem se opět projevit svou důvěru panu předsedovi Rady ministrů*."

Botelho Moniz ztrácel hodiny, Salazar nepromarnil ani minutu. V době, kdy ministr obrany mobilizoval pěchotní školu v Mafře, rozpustil premiér kabinet a s ním se zbavil i Monize. Večer 12. dubna měl na stole seznam nových ministrů. Kvůli obraně Angoly osobně převzal Ministerstvo národní obrany. Obrátil se k národu a volal ho do boje: „*Za Angolu, rychle a rázně*!" Obrovský ohlas této mobilizace zviklal mnoho důstojníků, kteří se chystali jít proti vládě. Pak přišla zpráva, že věrné jednotky zastavily dva pluky, které měly dobýt Lisabon. Puč se zhroutil.

Neuvěřitelně snadno Salazar porazil ozbrojenou i neozbrojenou opozici. Adriano Moreira později vzpomněl: „*Bylo to podivné spiknutí. Generál Botelho Moniz měl podporu všech velitelů hlavního štábu a nedokázal přijmout závěrečné rozhodnutí z čistě legálních důvodů, což je v armádních pučích velmi zvláštní faktor. Doktor Salazar ho propustil z vedení ministerstva obrany a vrchní velitel generálního štábu armády mu řekl: Pane ministře obrany, už nemůžete vydávat rozkazy. A tím všechno skončilo*."

A Salazar vítězil dál. Patos boje za zachování zámoří probudil v národě vzpomínku na „centuriony" generace 1895; kolem Salazara se semklo množství názorových proudů a společenských vrstev. Staří politikové zapomněli na republikánské šarvátky a přihlásili se k vládní linii obrany impéria. Mladí křesťanští konzervativci vytvořili

Vlastenecký svaz, který chtěl urychlit bělošskou kolonizaci zámoří a podepřít integraci všech „provincií“ státu. Braga ukázala víceméně spontánní lidovou manifestací, že za Salazarem stojí i venkov. Koncem dubna se v Luandě vyloďovaly vojenské jednotky a defilovaly na hlavní pobřežní třídě za frenetického jásotu bílých i černých Angolanů. Salazar sám si nebyl moc jistý výsledkem vojenských operací a svěřoval se přátelům: „*Potřebujeme, aby nám Prozřetelnost pomohla tři týdny...*“ Ale jak se armáda rozvinovala po angolském území, ohniska odporu uhasínala a zůstávaly jen pochybnosti, zda bude možné napravit všechny minulé chyby a získat znovu důvěru Afričanů. U vědomí navršených omylů se plukovník Francisco da Costa Gomes 22. dubna 1961 v příspěvku pro *Lidový deník* vyslovil pro politické, nikoli vojenské řešení vztahu k zámoří.

Teprve 4. května oznámil Salazar definitivní přestavbu vlády. Tři noví čtyřicátníci mezi ministry dokazovali smysl svého šéfa pro inovaci nejen svým věkem, ale hlavně činorodostí. Ministr zámoří Adriano Moreira se ihned jel do Angoly přesvědčit, jak daleko je pacifikace země a co všechno bude muset zreformovat, aby vztah mezi portugalskou Evropou a Afrikou opravdu zmodernizoval. Jako nedůvěřivý skeptik se projevil jen ministr obrany - Salazar: „*Národní obrana? V Portugalsku neexistuje. Je to permanentní zázrak.*“

Koncem května navštívil Lisabon britský ministr zahraničních věcí Alec Douglas-Home, aby přiměl Salazara k pružnějšímu postoji ke koloniální otázce. Nátlak britského spojence, ale i vědomí nezbytnosti změn urychlovaly přípravu zásadních reforem koncipovaných v týmu Adriana Moreiry.

Někteří přední západoevropští státníci znepokojení nepřehledným africkým zmatkem i sovětským vzestupem potvrzeným Gagarinovým obletem Země opatrně vyjadřovali své pochopení pro portugalskou nulovou alternativu dekolonizace. Salazar nevynechal jedinou příležitost, aby neloboval v NATO za solidaritu, nebo alespoň za tiché přehlížení portugalských pokusů získat zámoří hmotným povznesením a upřímnou nápravou minulosti. Západoněmecký ministr obrany Franz Josef Strauss nabídl portugalským kolegům tiché spojenectví za příznivé podmínky pro německé investice. Ale prezident USA John Kennedy zostuzený porážkou kubánských emigrantů na Playa Girón se už naplno pustil do boje o Afriku se Sověty. *State Department* vypracoval koncem května studii, která sice dávala Portugalcům čas na rozmyšlenou, ale jednoznačně obhajovala africký independentismus. Podtajemník *State Departmentu* pro Afriku Mennen Williams, bývalý michiganský guvernér a obchodník s mýdlem, šel ještě dál: pro Johna Kennedyho připravil 4. července 1961 zprávu, která učinila z Angoly symbol zápasu bipolárních protivníků o třetí svět: „*Angola se stala pro velkou část světa, tak jako Berlín pro Evropu, středobodem velké bitvy mezi svobodou a útlakem. (...) My podporujeme svobodu*.“

Proti takovému soupeři neměl Salazar šanci. Ale možná právě proto se mu v létě 1961 zdálo, že znovu našel smysl, cíl i taktiku své politické práce. 30. června předložil Výkonné komisi Národního svazu nezvykle hlubokou studii o problémech světové politiky a portugalského zámoří. Rozebral postavení jednotlivých území a obhajoval jejich příslušnost k Portugalsku: „*Indický stát, maličký se svými 650 000 obyvateli na 4 000 km² na čtyřech nebo pěti rozptýlených územích je nepochybně zvláštností na Hindustánském poloostrově. Tady proběhlo propojení ras a kultur. (...) Rozumí se, že Goa je součástí portugalského Národa, protože ji v krizích portugalský stát podporuje, vede a finančně zajišťuje. (...) Existence Macaa jakožto území podřízeného portugalské svrchovanosti se zakládá na starých smlouvách mezi*

portugalskými králi a čínskými císaři. (...) Je jisté, že Macao jednou bude pohlceno Čínou, na níž v denním životě zcela závisí. Západní svět tím bude kulturně ochuzen. (...) Malý ostrov Timor, jehož polovinu sdílíme od roku 1945 s Indonésií, nemá podmínky pro nezávislost.“ Řečníka rozčílil jednostranný přístup OSN k angolskému konfliktu: „*Výzvy portugalským úřadům, aby okamžitě zastavily represe, je teatrální postup Rady bezpečnosti, který nemá šanci na prosazení, protože těžce narušuje povinnosti suverénního státu. Od poloviny března nenašly Rada bezpečnosti ani Valné shromáždění příležitost nařídit teroristům, aby zastavili své vraždění a řádění. Ale když zasáhne autorita, jejíž povinností je zaručit život, práci a majetek celé populace, brání státu splnit tuto povinnost, protože je nezbytné, aby teroristé beztrestně pokračovali ve svém vraždění a návratu k životu v divočině*.“ Poprvé zde Salazar otevřeně kritizoval obě supervelmoci: „*USA dělají v Africe, třeba s odlišnými úmysly, politiku podobnou ruské*.“ Odměna se dostavila neprodleně. Elbrick při audienci 15. července naléhal na reformy, které by vyvrcholily portugalským odchodem z Afriky. Salazar k malé diplomatově radosti vyjmenoval jiné reformy, které se připravují právě proto, aby Portugalsko odcházet nemuselo.

Prohlubující se roztržku s OSN se z pověření podvýboru světové organizace přišel pokusit zažehnat bolívijský velvyslanec Carlos Salamanca. Nechce být „*prorokem neštěstí“*, ale když přijdou reformy „*příliš malé a příliš pozdě“*, obrátí se celá OSN proti Portugalsku. Salazar vysvětlil svá stanoviska i svou utopickou, třeba ušlechtilou představu kooperace evropského a zámořského Portugalska. Salamanca odcházel s vědomím, že schůzka byla zbytečná; odnášel si vznešený, ale poněkud tragický dojem: „*Je to duch starého Řecka mluvící hlasem císařského Říma*.“

Políčky pršely do Lisabonu už i z osvobozené Afriky. Senegal přerušil 29. července diplomatické styky s Portugalskem a zároveň podpořil Cabralovu PAIGC usilující o nezávislost Portugalské Guineje a Kapverd. Vláda Dahomeje (dnešní Benin) dala 1. srpna obsadit izolovanou portugalskou pobřežní pevnost São João Baptista de Ajudá. Portugalský rezident a jeho pomocník, jediní dva udržovatelé tradic dávného obchodu, spálili všechno, co se spálit dalo, a odešli bez potíží do Nigérie. Na dotazy lisabonské vlády, proč je likvidován tento nevojenský objekt, který nikoho neohrožuje, se v Porto Novu ani v OSN samozřejmě nikdo neobtěžoval odpovědět.

Adriano Moreira mezitím dokončil své zásadní dílo: zákonem ze 6. září 1961 se v Guineji, Angole i Mosambiku se rušil „statut domorodců“ a všem obyvatelům zámoří se přiznávalo plné portugalské občanství. Skončila také evidence a preference *assimilados.* Padlo tedy veškeré rasové a kulturně vzdělanostní kategorizování obyvatelstva a lidé z „provincií“ se právně srovnali s obyvateli „metropole“. Ale svět rozdělený berlínskou zdí a nepoučený smrtí Daga Hammarskjölda v rozvráceném Kongu přijal zákon jako nedůvěryhodnou frašku. Kdo by v nervózním běhu událostí čekal sto, dvě stě let, až se v Angole nebo v Mosambiku vytvoří multirasová společnost podobná brazilské! Okamžitá dekolonizace byla tím jediným, čeho si žádala politická centra i vlivná média. V nich se nadšeně přetřásalo, že australský premiér vybídl Salazara dlouhým dopisem, aby odešel z Afriky. Portugalská opozice si pro parlamentní volby připravila *Program demokratizace* jako program svržení salazarismu. Zemědělský inženýr a vůdce PAIGC Amílcar Cabral požádal portugalskou vládu podruhé otevřeným dopisem z 13. října o nezávislost pro Portugalskou Guineu a Kapverdské ostrovy, čemuž svět souhlasně aplaudoval.

Na portugalské parlamentní volby padal stín angolských a indických událostí. Během přípravy voleb však roztříštěná opozice Salazarovu táboru nijak vážně nekonkurovala,

protože zůstávala krajně nejednotná. Na schůzi v Leirii se liberálové dožadovali, aby byli komunističtí kandidáti vyloučeni jak z registrace, tak z vedení volební kampaně. Kandidát opozice za Lisabon hájil na schůzi s voliči pasivní linii „*smíření všech Portugalců, jak z Národního, tak z opozičního svazu*“. Předáci Demokraticko-sociální akce naopak tvrdili, že žádné volby nemají cenu, protože „*tentokrát je jisté, že bude převrat – Galvão se skrývá v horách Gerês.*“ Také vůdci jakéhosi Revolučního iberského osvobozeneckého direktoria (DRIL) tvrdili, že revoluce by byla lepší než volby. Nakonec se opozice 8. listopadu zase vzdala účasti, protože se cítila být omezena. Neúnavný provokatér Henrique Galvão se opět propracoval do popředí pozornosti světových médií, když se jeho jménem aktivista Hermínio da Palma Inácio zmocnil letounu státních aerolinií TAP, 10. listopadu rozhazoval nad několika městy protivládní letáky a pak unesl posádku do Maroka, kde požádal o azyl jménem jakési Protitotalitní fronty svobodných Portugalců v exilu. Ale v neděli 12. listopadu proběhly volby klidně jako staré známé divadlo - mechanické hlasování bez problémů, ale také bez alternativ. Předsedou Národního shromáždění byl zvolen Salazarův přítel a poslanec od roku 1934 Mário de Figueiredo. Když prezident Américo Thomaz zahajoval 29. listopadu činnost nových sněmoven, prolomila rozpaky zpráva, na kterou se všichni po celá léta strachovali pomyslet: vláda v New Delhi rekrutuje „dobrovolníky“ proti Portugalské Indii.

Na velkou část asi 700 000 obyvatel tří rozptýlených enkláv tvořících „Portugalský indický stát“ se lisabonská vláda už delší čas nemohla spolehnout a ani její pořádkové složky s muzeální výzbrojí nevynikaly aktivitou. V roce 1961 stávkovali v Goe horníci a množily se přepady portugalských policejních stanic. Indické válečné lodě zaujaly pozice u přístavu Karwar jižně od Goy. Portugalská diplomatická protiofenzíva neznamenala nic proti skutečnosti, že indické bojové čluny křižovaly už i před Damãem a osamělou malou pevností Diu. V blízkosti Goy zakotvila indická letadlová loď *Vikrant*. Néhrúův předpoklad, že se Portugalcům nepodaří získat světové autority na svou stranu, se potvrzoval. Generální tajemník OSN U Thant byl nyní především zaměstnán krizí v Kongu, kde nedávno zahynul jeho předchůdce. Velvyslanec Elbrick naznačil Salazarovi 6. prosince, že Washington se pro Gou rozhodně nebude angažovat. Také Británie odmítla Portugalsku jakkoli pomoci. Poručenský výbor OSN přijal 13. listopadu 83 hlasy proti třem rezoluci, jíž Portugalsko odsoudil za neochotu dekolonizovat své zámoří.

Portugalští diplomaté hlásili z New Delhi, že indický útok začne 12. prosince. Hlučné propagační kampani lisabonské vlády se podařilo jediné: západní tisk přetřásal nepoměr mírumilovných Néhrúových frází a indických vojenských příprav. Stačilo to k tomu, aby indický premiér zaváhal. Salazar přesto očekával nejhorší. Pro generála Manuela Vassala e Silvu, guvernéra Portugalské Indie, zredigoval 14. prosince svůj nejdiskutabilnější rozkaz: „*Vaše excelence pochopí hořkost, s níž vydávám toto poselství. Nedokážeme předpovědět, zda Indický svaz napadne či nenapadne v brzké době území tohoto státu. Všichni víme, že naše síly jsou skromné, ale ať už sousední stát libovolně znásobí útočné síly, vždycky se nakonec ukáže obrovská disproporce. Při nemožnosti zajistit plně účinnou obranu bylo politikou vlády udržet v Goe síly, jež by donutily Indický svaz provést, tak jak je to vidět nyní, silovou vojenskou operaci vyvolávající světový skandál, a nikoli zůstat u pouhých operací policejních. To znamená, že první poslání našich sil bylo splněno. To druhé spočívá v tom, abyste se nerozptyloval bojem proti teroristickým agentům předstírajícím osvobozování, ale abyste organizoval obranu tak, aby bylo možné ukázat statečnost Portugalců podle staré indické tradice. Je strašlivé pomyslet, že to může znamenat totální oběť, ale*

doporučuji a očekávám takovou oběť jako jediný způsob, jak zůstat na výši našich tradic a poskytnout nejvyšší službu budoucnosti Národa. Nepředpokládám možnost příměří ani portugalských zajatců, tak jako nebudou lodě, které by se vzdaly, neboť, lituji, vojáci a námořníci mohou jen zvítězit nebo zemřít.“

Krutý rozsudek smrti nad vlastními bídně vyzbrojenými posádkami mohl Portugalce v Indii jen rozladit, rozhodně nemohl zvrátit nekonečnou přesilu Néhrúových vojsk. Stejně nerealistické bylo očekávat, že portugalská obrana vydrží nápor protivníka osm dní, během nichž se snad podaří zmobilizovat světové veřejné mínění a donutit indickou armádu k ústupu. Konfliktu mohl předejít už jen zázračný zásah vyšší moci.

U Thant se o zázrak pokusil. Požádal 15. prosince Néhrúa, aby Indie nevolila jiné než mírové prostředky. Španělská vláda vydala 16. prosince prohlášení odsuzující v indické otázce „*jakýkoli proces agrese a násilí*.“ Néhrú však měl za sebou sovětskou aktivní a americkou tichou solidaritu, proto zřetelně oznámil, že jeho „*trpělivost je vyčerpána*.“ Celé Portugalsko očekávalo 16. prosince, zda přijde úder. Salazar v noci nespal a počítal hodiny. Když se nic nestalo, začalo se ráno 17. prosince zdát, že si Néhrú přece jen nedovolí porušit dávné bandungské mírové závazky ozbrojenou anexí portugalských území. Horečně se jednalo také v OSN. Vasco Garin požádal o svolání Rady bezpečnosti, ale Sověti Američanům naznačili, že jednání zablokují svým vetem. Indický delegát se bez obalu vyjádřil, že jeho vláda udělá, co bude chtít, „*s Radou nebo bez Rady bezpečnosti, podle Charty nebo proti Chartě*.“ Namísto odmítnutého návrhu USA z 18. prosince prošel v OSN příštího dne naprosto opačný návrh rezoluce, jímž Libérie, Cejlon a Egypt označovaly portugalskou správu zámoří za hrozbu světovému míru a bezpečnosti.

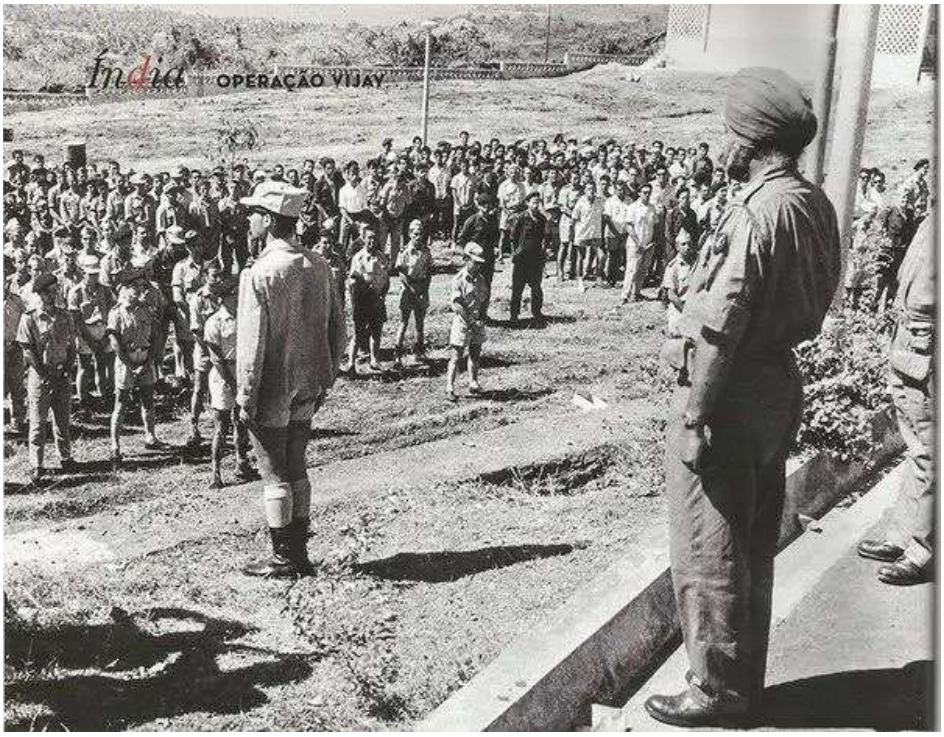

Portugalská kapitulace v Goe

Ale planá jednání už přehlušily zbraně. Časně ráno 18. prosince se všechny druhy vojsk indické armády vrhly na Diu, Damão a Gou. Odpor několika stovek

portugalských vojáků a několika tisíc indoportugalských policistů se starými puškami nemohl útočníky zastavit. Příštího dne umlkla poslední ohniska odporu. Guvernér a velitel portugalské armády i administrativy Manuel António Vassalo e Silva nesplnil rozkaz spáchat sebevraždu a nekonečné přesile se vzdal. Historie portugalské přítomnosti, kterou otevřel Vasco da Gama, dospěla do tragického finále. Salazar utrpěl největší porážku svého života. Ztráta výspy křesťanské civilizace v Asii pro něho byla nesnesitelným pokořením, popřením smyslu portugalských dějin. Bylo mu zřejmé, že je to precedens, po němž přijde útok na větší a důležitější součásti transkontinentálně chápaného Portugalska. Tušil, že je to konec celé jeho koncepce národa, řádu a moci.

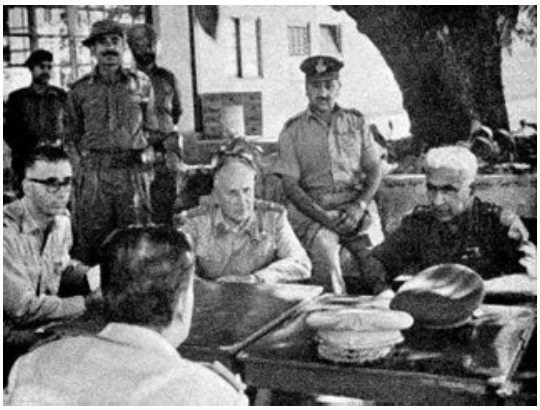

Guvernér Vassalo e Silva s indickými důstojníky po kapitulaci

Indická prohra ukázala, že Salazarův systém nedokáže ubránit hodnoty, které vyzvedl na národní oltář. Premiérovi protivníci z toho vyvodili, že režim tudíž nedokáže ubránit ani sám sebe. Neměl také skoro už žádné spojence – ministr zahraničních věcí Franco Nogueira se vracel ze zasedání OSN s poučením, že jeho režim má přátele už jen ve Frankově Španělsku a v Jihoafrické republice, která se kvůli zachování rasistického apartheidu vyvázala z britského Commonwealthu. Od celonárodní konsternace při ztrátě Goy proto nebylo daleko k odporu. Nervozita valem stoupala, a tak se důstojníci PIDE rozběhli do terénu: 19. prosince 1961 byl zastřelen přímo na lisabonské ulici člen ilegálního vedení komunistické strany José Dias Coelho. Napětí se tím jen zvýšilo. 31. prosince vstoupil do Portugalska Humberto Delgado, aby vedl do převratu 3. pěší pluk dislokovaný v městě Beja.

Končil *annus horribilis*, v němž Afrika i Asie různým způsobem odmítly zastaralý portugalský imperiální koncept. Hořkost porážek se obrátila proti všem údajným viníkům. Nešťastný guvernér už neexistující Portugalské Indie Vassalo e Silva šel před vojenský soud a pro nesplnění rozkazu hrdinsky padnout byl vyhnán z armády i ze země. Režim a jeho PIDE se zatvrdily, a tak museli oponenti počítat s nemilosrdnou perzekucí. Salazar však ještě neskládal zbraně: vyzval svůj národ k obraně afrických držav, jež stále činily malé Portugalsko velkým.

Bouřlivý rok 1962

Delgadův výsadek neměl dobře připravené zázemí. Vojáci jako vždy improvizovali a několik pracujících z lisabonské průmyslové zóny včetně vůdce levicové katolické

mládeže Manuela Serry jim dodali nadšení, nikoli dobrou taktiku a účinnou součinnost. Sotva se asi 150 povstalců 1. ledna 1962 zvedlo k boji, policie, Národní garda i jednotky věrné vládě puč v zárodku rozmetaly. Desítky civilistů i vojáků putovaly za mříže, „nebojácný generál“ Humberto Delgado se rychle přesunul do Porta, a když ani tam mu nekynul jakýkoli revoluční úspěch, prchal znovu do španělského exilu. Neplodné tažení podlomilo Delgadovu prestiž opozičního vůdce.

Salazar se postavil proti světu v čele státu, který stále kulhal za Evropou. Portugalec snědl průměrně 2420 kalorií denně, zatímco Holanďan 2970 kalorií. Lisabon se vzmáhal, ale nepodařilo se novou výstavbou potlačit ostudné chudinské čtvrti. Otrhaní nádeníci na velkostatcích v jižním Portugalsku sloužili „patronům“ za nejhladovější mzdy v Evropě. Věčné zaostávání však nyní zastiňovaly obavy o zámoří a sám předseda vlády myslel stále jen na pád Goy. Pro francouzský list *Le Figaro* chmurně analyzoval nedávné děje, aniž by si přiznal, že proti nim měl dříve postavit buď účinnější politiku, nebo mocnější hráz: „*Néhrú zná dobu, ve které žije. A zachází s ní, jak si zaslouží. Dnešní svět ztratil věrnost vůči základním zásadám, získal na technice to, co ztratil na svědomí. Néhrú proto kalkuloval - a odůvodněně - že na agresi proti Goe a na nedodržení jeho slova brzy padne zapomnění, vždyť dříve přísahal, že pro osvobození Goy nikdy nepoužije sílu zbraní*.“ Trpké poučení musí posloužit jako příprava na další střety: „*Mohu říci, že všude v Africe máme mohutné bojové prostředky. Nebude to prohraná bitva*.“

Premiérova víra v alespoň africký úspěch se opírala o fakt, že všechny opory režimu fungovaly. Když Salazar vstoupil 3. ledna 1962 do jednacího sálu Národního shromáždění, ovace adresované jeho osobě se mísily s proklínáním Indie, OSN, USA a Néhrúa. Využil bojového ducha a z porážky v Indii vyvodil „*povinnost bránit naše zámoří*.“ Té noci neměly řízené i spontánní demonstrace v portugalských městech konce; lidé trhali americké a britské vlajky a spílali Néhrúovi a Kennedymu.

Na ztrátu „*nejcennějšího klenotu ukradeného z pokladu“* - jak se o indické kauze vyjádřil v pastýřském listu klérus - mohla dát zapomenout účinná obrana Afriky. Drobná partyzánská válka v Angole se opět dostala do popředí pozornosti. Do Mosambiku a do Guineje se přesouvaly pořádkové oddíly v obavách, že boje propuknou i tam. Přemýšliví politikové hledali schůdné řešení koloniálního problému. Marcello Caetano napsal 2. února 1962 předsedovi vlády rozsáhlý rozklad, jak by se mělo africké impérium i zbytek asijských držav přeorganizovat: „*Podle mého názoru jediná ústavní úprava spočívá v transformaci dnešního unitárního státu na federativní stát*.“ Přidal řadu příkladů od Švýcarska po Brazílii, navrhl postupné budování federace až po zpracování zvláštních ústav pro Angolu a Mosambik. Takový návrh Salazar nepřijal. Zdálo se mu, že by to byla jen jiná cesta ke ztrátě zámoří a měl pravdu v tom, že svět by v momentálním nadšení z africké dekolonizace portugalskou transkontinentální federaci stejně odsoudil a napadal jako temný trik lisabonských vládců.

Většina Portugalců si podržela vřelý vztah k ostrovním i pevninským provinciím v Africe, a také proto se mnozí upřímně obávali, že neústupný režim Afriku neudrží. Veřejnost zarážela jednoznačná podpora světových médií africkým nacionalistům, jako byli Amílcar Cabral, António Agostinho Neto nebo Holden Roberto. Otřesy způsobily, že opozice zvedla hlavu, mládež otrávená mentorováním se přestala bát. Studenti lisabonské klasické univerzity se v únoru odmítli smířit s tím, že byl zakázán jejich Studentský den; policie protesty udusila přímo v univerzitní menze. V Coimbře se přes všechny zákazy 9. března uskutečnilo První národní setkání studentů. Tři dny

poté byl režim konfrontován s každodenní argumentační konkurencí: z Alžíru začal vysílat protisalazarovský Rozhlas svobodného Portugalska řízený delgadovskou opoziční skupinou. Ale rozdělení opozičníci sami sobě nevěřili. Bulletin „Portugalců v exilu“ v únoru 1962 napsal: „*Připustit, že antisalazaristická aliance demokratů a komunistů či filokomunistů by mohla nějak bez nebezpečí pro demokracii urychlit proces likvidace současného režimu, je stejně hloupé jako nebezpečné.*“

Koncem března ministr školství znovu zakázal Studentský den. Lisabonští studenti vstoupili do protestní stávky a coimberští se připojili. Nakonec skoro všichni studenti tří portugalských univerzit žádali hladovkou nebo stávkou změnu portugalské politické scény a pro sebe akademickou svobodu. Zdálo se, že odpor vzdělané mládeže se už nedá utlumit. Ale policie vnikla do lisabonského univerzitního města a bezostyšně dělala pořádek přímo na akademické půdě. Kolem tisíce studentů bylo naráz zatčeno. Rozzlobený rektor klasické univerzity Marcello Caetano, po celá léta opora režimu, dramaticky složil funkci na protest proti porušení autonomie „univerzitní korporace“.

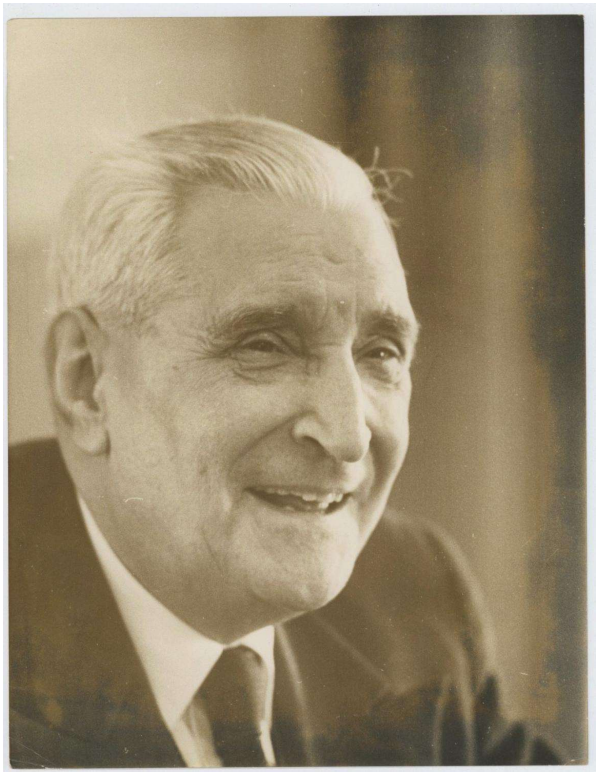

António de Oliveira Salazar v roce 1962

Najednou proti sobě stály národ a moc jako nepřátelé. Na schůzi vlády 17. dubna oznamoval jeden z ministrů nepokoje na železnici a přípravy levice na demonstrace Prvního máje. Salazar stál už skoro sám proti všeobecné nevoli, ale hodlal ji jako kdykoli dříve zlomit násilím a případně i svými argumenty. Na zasedání vlády se nejprve pokusil o sarkastický žert, když poznamenal, že ministři „*budou potřebovat vitamínovou injekci*.“ Ale pak se na členy kabinetu zlostně obořil jako na neschopné a ustrašené školáky: „*Neuděláme-li nic, do deseti let budou u tohoto stolu sedět komunisti*.“

Koncem dubna stávkovali horníci v Aljustrelu a brutální zásah Národní republikánské gardy stál dva lidi život. Květen 1962 začal bouřlivými oslavami Prvního máje. Ve středu a na jihu země stávkovalo 70 000 zemědělských dělníků za osmihodinovou pracovní dobu. V nejživějším centru Lisabonu se 8. května z oslavy spojeneckého vítězství v druhé světové válce vyvinula zase protivládní demonstrace a po záhadných výstřelech ze střech Dolního Města padl jeden mrtvý. Ale to už napětí klesalo. Studenti v pouličních bitkách zjistili, že si kontakt s úřady nevynutí a že jejich intelektuální argumenty neoslovují další vrstvy národa. Vlna nenávisti se vyčerpala.

Smysl Salazarových úředních úkonů se v ruchu srážek vytrácel. Třiasedmdesátiletý premiér zavedl 6. dubna svou zemi do GATT – předchůdce MMF - a brzy poté dal schválit Zákoník zemědělské práce, který v zámoří rušil zbytky nucené práce domorodců. Byly to příznivé kroky, ale neřešily podstatu koloniální závislosti. Ve vztahu ke konkrétním potížím už Salazar nebyl na výši situace. Studenty pokládal za výstražný příklad, jak malá menšina komunistů dokáže svést velkou část národa do neštěstí. Dogmaticky promlouval k důstojníkům při oslavách „národní revoluce“ 28. května: „*Když v národě pohasne jako první duchovní hodnota statečnost při obraně, nejsou vojáci, neexistuje armáda, ale jen jedinci, kteří nevědí, co si mají počít se svými zbraněmi*.“ Tvrdě apeloval, že kdyby během ohrožení Afriky měl v armádě nastat rozklad, „*byla by to zrada mrtvých*.“ V červnu Salazar v rozhovoru pro *US News and World Report* drze vyčetl Spojeným státům, že „*mají zvláštní odpovědnost za neúspěchy ve studené válce*.“

Dělal si nepřátele na všech stranách a ti odpovídali stejnou mincí. Mennen Williams otevřeně verboval angolské emigranty v rozvráceném Kongu do boje proti portugalské správě Angoly a plánoval založení Afroamerického institutu k výchově odbojářů. Právě v době, kdy z tanganického Dáresalámu oznámila svůj vznik Mosambická osvobozenecká fronta (FRELIMO) v čele s absolventem americké univerzity Eduardem Mondlanem, přijel do Lisabonu ministr zahraničních věcí USA Dean Rusk. Salazar si tentokrát dal pozor, aby nevyvolal konflikt, ale k srdečnosti se nenutil. Málo vřelé vztahy zamezily uzavřít definitivní dohodu o dalším pronájmu základny v Lajes na azorském ostrově Terceira armádě USA. Salazar věděl o americkém zájmu a chtěl z pronájmu vytěžit co nejvíc, pouze přátelům se ovšem svěřoval tak protiamericky, jak sám cítil: „*Jestli Američané chtějí obnovit dohodu, pak musí za tu základu zaplatit tolik, kolik nás stojí válka v Africe*.“

Afrika a Asie poučovaly o hloubce dekolonizačního dramatu. Poražení Francouzi opustili rozbité Alžírsko, Britové nedokázali obhájit Středoafrickou federaci a ponechali běloškou komunitu v Jižní Rhodésii v izolaci, bývalé Belgické Kongo se v křečích rozložilo. Američané stále podněcovali odboj v Africe, ale zároveň potlačovali revoluční síly v Latinské Americe a především se zaplétali do stále zrádnější vietnamské pasti. O přízeň osvobozeneckých hnutí se ucházel i Sovětský svaz. V zuřivém sovětsko-americkém nepřátelství byly malé státy odsouzeny k tomu, aby si na své úspěšné či ještě nedokončené cestě k nezávislosti vybrali buď nezažitou západní demokracii, anebo cizorodý komunismus.

António de Oliveira Salazar svolal 4. července 1962 vládu. Do běžné agendy si sám stále promítal vzpomínku, že přesně před 30 lety jako premiér oznámil prezidentu Carmonovi sestavení svého prvního kabinetu. Jakoby mimochodem bilancoval. Cítil se duševně svěží, ale pocit fyzické křehkosti se hlásil stále častěji. Ztratil už zájem o hospodaření ve Vimieiru, které beztak nic nevynášelo, ale udržel si vřelý vztah k rodnému kraji. Politika mu působila rozčarování, ale stále se nemohl odhodlat, aby se

závislostí na droze moci skoncoval. Nechtěl odejít, a vzhledem k logické pomstě tak dlouho pronásledované opozice si ani nemohl dovolit vyklidit politickou předscénu konkurentům. Přesto říkával: „*Jedno je jisté - nechci umřít ve funkcích. Leda by mě zastřelili. Nepočítám-li takovou eventualitu, chci odejít, než umřu. Chci vést po opuštění úřadu alespoň rok a půl smysluplného života v Santa Combě.*“

V opozici vládl zmatek, který Salazarovo vládnutí fakticky legitimizoval. Napolo fiktivní Protitotalitní fronta svobodných Portugalců v exilu (FAPLE) negativisticky konstatovala ve svém bulletinu z července 1962, že portugalský lid je „*tělesně i duševně deprimován*“, intelektuálové jsou „*morálně zkorumpovaní*“, mládež je „*obětí všemožného zmatku*“, od armády se nedá očekávat „*jakákoli pozitivní nápravná akce*“, ale také že „*filokomunisté představují v blízké budoucnosti nebezpečí pro zemi, pro celý Iberský poloostrov i pro celý svobodný Západ*“.

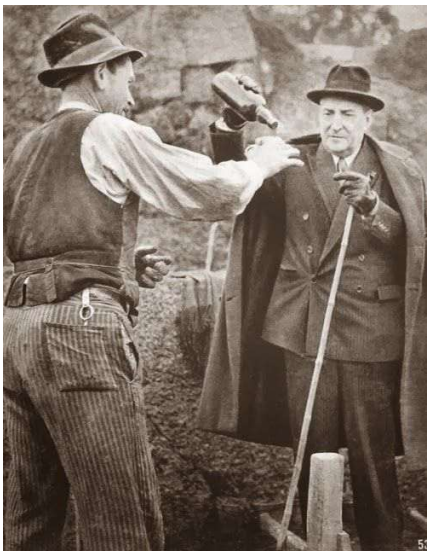

Salazar mezi vinaři

Potíže se teď zaplétaly kolem zámoří. Salazar opakovaně potíral myšlenku na taktické institucionální uvolnění svazku mezi evropskou základnou a africkými součástmi své koncepce Portugalska. Podporoval naopak všechny druhy povznesení zámořských území jako morální políček světu udivenému válečným chaosem v osvobozené Africe. Po zbytečných nejasnostech mezi angolským guvernérem a ministrem pro zámoří byl Angole a Mosambiku splněn dávný sen: nově založené univerzity měly vychovávat mládež bez rozdílu barvy pleti pro potřeby rozvíjejících se místních společností. Vysněné povznesení školství už odboj neocenil. V Angole sloučil Holden Roberto svůj Svaz národů Angoly s malou Angolskou demokratickou stranou do Angolské národně osvobozenecké fronty (FNLA) a vytvořil i Vládu Angolské republiky v exilu (GRAE), jíž předsedal. Angolské organizace FNLA a MPLA působící zatím v konžském exilu, PAIGC z Portugalské Guineje viditelná hlavně v bývalé francouzské Guineji nebo v Senegalu a mosambická FRELIMO cvičící v Tanganice se těšily sympatiím svobodné Afriky, ale i médií z Východu, Západu i z mezinárodních organizací. Velitelé vládní armády v Angole si stěžovali na nedostatečnou podporu lisabonské vlády i na spory mezi vedením armády a ministerstvem zámoří. Adriano Moreira konzultoval 15. října se Zámořskou radou, jak

Angolu, Mosambik a Guineu zachránit. Hledal obrovské finanční zdroje na obranu i rozvoj, ale nalezl pouze ideu „*pevného portugalství*.“

Bylo to málo v době, kdy XVII. zasedání Valného shromáždění OSN brojilo proti Portugalsku, kdy alžírský vůdce Ahmad Ben Bella hřímal, že pomůže osvobodit Angolu. Jen Karibská krize, kdy svět pohlédl do tváře smrtelného jaderného konfliktu, na pár dnů odsunula portugalskou dekolonizaci do pozadí. Ale sotva pominulo nebezpečí globální sebevraždy, útok proti portugalské správě zámoří opět ovládl sdělovací prostředky i instituce. Mezinárodní organizace práce ILO v listopadu 1962 odsoudila korporativní systém svírající celou portugalskou společnosti, útoků na portugalskou držbu zámoří z Východu i Západu přibývalo tím více, jak se množily převraty v rozvojových zemích, komplikace Američanů v Jihovýchodní Asii a potíže Rusů s narůstáním opozice v satelitních státech.

Počátkem prosince Salazar přestavěl vládu. Mezi ministry se sice objevily mladé a nadějné osobnosti, ale vytlačení inteligentního Adriana Moreiry z funkce ministra pro zámoří varovalo: Salazar nepřipustí žádnou alternativu ke svému historizujícímu konceptu multikontinentálního státu, nepřipustí dokonce ani to, aby mladí a schopní politikové svou popularitou a pružností přerostli jeho samého. Protože boje v Angole téměř ustaly, předal Salazar při této příležitosti řízení Ministerstva národní obrany odborníkům a tím si získal armádu.

Přesun amerických priorit do Asie a obrovské komplikace, které mocnostem působilo soupeření o vliv v Africe, pomalu měnily americkou zahraniční politiku. Salazar měl hluboký pocit zadostiučinění, když v prosinci 1962 hlasovaly USA v OSN proti rozvojovým zemím společně s Portugalskem, aby byl portugalský případ vyňat z dekolonizační agendy světové organizace. Do dávné řeky vřelejší kooperace však už nešlo vstoupit, ukvapená doba nedávala čas na nápravu vztahů mezi Lisabonem a Washingtonem, natož na zklidnění světové atmosféry.

Mladí Portugalci odplouvali od roku 1961 na fronty koloniální války

Rok 1962 končil dramaticky, stejně jako začal. Valné shromáždění OSN přijalo 14. prosince rezoluci vyzývající Lisabon, aby uznal nezávislost svých kolonií. Opozice

ožila a bila do systému ze všech možných směrů. Přímo v Portugalsku se proti Salazarovu překonanému stylu vlády seskupila nekomunistická opozice do Hnutí revoluční akce (MAR). V Římě založili oponenti Salazarova režimu Vlasteneckou frontu národního osvobození (FPLN). Jako houby po dešti se rodily „fronty", „direktoria" a „hnutí" stále četnějších emigrantů a vyhnanců. Biskup z Porta António Ferreira Gomes vyhnaný ze svého úřadu se postavil do čela katolických nespokojenců s vládnoucím cerejeirovským církevním konzervatismem. Mládež dávala najevo, že touží po svobodě názoru a konzumním stylu života. Do protirežimního halasu opatrně přispěl i bývalý prezident Craveiro Lopes, když žádal „*vyslechnout všechny názorové proudy, informovat pravdivě a souhlasit se svobodnou diskusí*". Ale přepestrá protivládní fronta zůstávala hluboce rozdělená. Bylo zřejmé, že opozice není schopna jednotné akce proti režimu a hlavně že nemá jasnou představu, jak by mělo vypadat Portugalsko bez Salazara. A tak se dokonce i socialisté obávali, co by následovalo po případném Salazarově pádu; říkávali, že svoboda může živit lidi po několik dní nebo týdnů, ale nenaplní-li se žaludek, následuje jen rozčarování.

V klíčové koloniální otázce Salazarovi od opozice nejen nehrozilo nebezpečí, naopak přicházela často podpora. I tak hlasitý protivník režimu jako Henrique Galvão soudil, že národy portugalských kolonií „*ještě nedosáhly plné kapacity, aby lidsky a pokrokově rozhodovaly o svém osudu*", že ještě nejsou „*připraveny účinně vykonávat právo na sebeurčení*". Rozchod se zámořím si žádný Portugalec nedokázal představit – a vlastně ani okamžitý rozchod s unavujícím salazarismem. Když premiér spočítal všechna pro a proti, zdálo se mu, že nemusí poslouchat ani respektovat mnohohlasý sbor tuzemských i zahraničních oponentů. Z proher minulých měsíců nevyvodil žádné konstruktivní poučení, nanejvýš se stahoval do sebe a do čtyř stěn pracovny, v níž nehrozila diskuse. Vyčerpával se drobnostmi, korespondencí, personálními malichernostmi. Když ho ministr veřejných prací zval koncem roku na slavnost zaražení opěrného pilíře k odvážnému mostu přes Tejo, odpověděl: „*Bohužel nemám čas ani chuť*."

Na mnoho front

Bylo až nevysvětlitelné, že Salazarův archaický režim přetrval do pokročilých šedesátých let. Opozice rozpadlá do skupinek inspirovaných obvykle v zahraničí mu nedokázala vytvořit srozumitelnou konkurenci, mlčící většina Portugalců měnila svou bytostnou dobrotu a mírnost ve výbuch nespokojenosti jen zřídka. Starobylý systém opřený i o náboženský fatalismus nebyl zdaleka tak násilnický jako sousední španělský, jenž se nerozpakoval neustále popravovat politické odpůrce. V Portugalsku sice politická policie PIDE naháněla strach, ale přitom se jako významný den vzpomínalo výročí zákazu trestu smrti. Režim omlouvalo, že ho brzdily stále další a další krize: po hospodářské z 30. let a válečné izolaci se nyní s válkou v Africe otvírala nová etapa strádání, kdy neproduktivní výdaje na armádu a její vybavení znemožňovaly prosperitu. Jestliže za dřívější potíže vláda nemohla, poslední konflikt v zámoří vyvěral přímo z její podstaty a znovu neumožňoval vymanit se ze zaostalosti. Sociolog António Barreto později vykreslil životní podmínky v Portugalsku nejčernějšími barvami: „*Uzavřená země. Autoritářský stát. Nevzdělaný národ. Lidé venkovští a konzervativní. Malí, chudí a stojící stranou. Takoví jsme byli v 60. letech. S úzkými obzory, bídnými školami, špatným zdravotnictvím, nedostatečným zaměstnáním a žádnou svobodou. Bez sociálních jistot, se strašlivou dětskou úmrtností, nízkým věkem dožití a vysokou úmrtností na nakažlivé nemoci nesené chudobou.*“

Před tuto malou zem na okraji Evropy postavil Salazar nesplnitelný úkol ubránit koloniální dědictví v době, kdy dekolonizace v Asii dávno a v Africe nyní jasně zvítězila. „Větry změn“ přetvořily Afriku k nepoznání. Kromě bělošských vlád v Jihoafrické republice a Rhodésii, nevalně vstřícných vůči portugalským multirasovým vizím, neměla portugalská africká území ani přátele, ani bezpečnou hranici. Odbojníkům do Portugalské Guineje, Angoly a Mosambiku proudily ze všech stran zbraně i propaganda namířené proti soužití původních obyvatel s Portugalci ve jménu boje proti salazarismu.

První, angolská fronta se sice uklidnila, ale premiéra zasypávaly poplašné zprávy o tom, že černí ani bílí Angolané nedůvěřují ve společnou budoucnost s Portugalskem a že už i mezi luandskou a benguelskou bělošskou elitou se mluví o nezávislosti. V zahraničí málokdo z přečetných komentátorů angolských událostí podporoval portugalský nárok na Angolu jako perlu zámořské říše. Salazar měl vlastně pravdu, když tvrdil, že „*Angola je portugalský výtvor a bez Portugalska by neexistovala*“, ale taková argumentace nyní neplatila. V USA vznikly na přelomu let 1962 a 1963 dvě studie o situaci v Angole. Detailní hlášení CIA nevyznělo pro rozhádané a blafující soupeře z UPA/FNLA a MPLA příliš příznivě, proto je washingtonská vláda raději nezveřejnila. Zato *Clayova zpráva*, která naléhala na zásadní změnu vztahů mezi Lisabonem a Luandou, dostala rozsáhlou publicitu, aby příslušně zformovala veřejné mínění.

Na druhé, propagandistické frontě Lisabon nedokázal držet krok proti informačním gigantům, a tak se nedařilo vyvracet oblíbené, třeba překonané žurnalistické schéma o primitivním násilnictví a nebezpečné zaostalosti portugalského kolonialismu. Komise 24 zřízená OSN navázala na dávné anglické jízlivosti týkající se „neekonomické“ administrativy portugalských kolonií a soustavně ostouzela portugalský systém správy zámořských území. Konžská republika (Brazzaville) neudělila vízum portugalskému delegátovi Komise OSN pro Afriku. Salazar nerozptýlil nepříznivou atmosféru ani svým článkem pro britský časopis *International Affairs.* V jeho vydání z dubna 1963

tvrdil: „*Známe z přímého a dlouhodobého styku úroveň a možnosti určitých afrických elit a nepochybujeme proto o jejich kapacitách být vedoucím prvkem, jímž, v portugalském případě, jsou a byli v dějinách. Ale nesoudíme, a zkušenost potvrzuje naše přesvědčení, že tyto elity jsou početně dostačující ve všech zemích a ve všech sektorech, ať ve správě či v privátních činnostech, aby samy zastaly všechny složité funkce moderního státu. (...) Zdá se nám, že tyto nové státy riskují ještě těžší podřízení než bylo to, z něhož se chtěly osvobodit*.“ V době, kdy se řada svobodných afrických států skutečně propadala do vnitřních sporů a do závislosti buď na bývalých koloniálních mocnostech, nebo na vyděračských korporacích, tyto argumenty nebylo radno otevřeně formulovat; převažující morální doktrína tvrdila, že každá nezávislost je dobrodiním, každý kolonialismus zločinem. Salazar proto neuspěl, ani když obhajoval svůj koncept spolupráce se „zámořím“ prostřednictvím svých příznivců v zahraničí, k nimž stále patřila také Christine Garnierová. Třetí fronta drobné a trvalé války s domácí opozicí Salazara znervózňovala; zdálo se mu, že iniciativy Humberta Delgada a Henrika Galvãa začaly poslední dobou - přinejmenším v zahraničí - souviset s akcemi komunistů.

Otevřela se další fronta skutečné války. Africká strana nezávislosti Guineje a Kapverdských ostrovů (PAIGC) Amílcara Cabrala se 23. ledna 1963 přihlásila k ozbrojenému boji proti správě Portugalské Guineje. Vidina války v guinejských bažinách a močálech strašila jako noční můra každého evropského důstojníka. Do bažinatého ústí velkých řek moderní technika vládní armády zapadala a partyzáni v takovém terénu museli dominovat. Portugalská Guinea byla navíc malou zemí, kam mohly destrukční výsadky PAIGC přijít ze sousední Guineje nebo ze Senegalu, provést bojovou akci a zase v blízkém zahraničí zmizet. Ještě k tomu začala MPLA bojovat také v angolské exklávě Cabinda, stále se z Konga vrhaly do severní Angoly i oddíly FNLA Holdena Roberta s a bylo jen otázkou času, kdy Mosambická osvobozenecká fronta (FRELIMO) učiní ze severního Mosambiku další bojiště proti portugalské správě. Veliké zdroje portugalské Afriky se nyní staly předmětem velkého zápasu. Salazar by dal všechno za to, aby impérium bylo opravdu bezvýznamné, protože viděl, jak cizí sponzoři o africké kapacity stojí, a proto každý pokrok v zámoří zesiluje světovou protiportugalskou kampaň. Když mu přinesli skvělou zvěst, že se u severních břehů Angoly našla vydatná ropná ložiska, sklesle zabědoval: „*Ještě tohle neštěstí nám chybělo!*“

V boji na mnoha frontách odbýval povýšeně tu domácí. Návrh na zavedení práva na stávku odmítl se slovy: „*Jsme příliš chudí, abychom si mohli dovolit takový luxus*.“ Výzvě demokratických politiků z konce dubna 1963 k „upřímnému dialogu“ se vysmál: „*Tihle osmdesátiletí jinoši si myslí, že jsem starý a překonaný*.“ Ale pod dusivou pokličkou salazarovských institucí vřela nespokojenost. Dubnová Delgadova výzva z Rio de Janeira, aby se portugalští důstojníci vzbouřili, ovšem neměla žádný ohlas. Ale První máj proběhl jako masová demonstrace proti režimu, jednoho člověka policisté zabili přímo na třídě Svobody v centru Lisabonu.

Salazar věděl, že zachování jeho režimu i jeho vlastní neotřesené pozice nejvíce ze všeho závisí na mezinárodním prostředí. V cizině měl vlivné zastánce. Francouzský konzervativní literární kritik a esejista Henri Massis obdivoval Salazarův systém od roku 1938, kdy poprvé Portugalsko navštívil. V roce 1961 vydal svou pozitivní reportáž *Tváří v tvář se Salazarem.* V té době Massis podporoval úsilí za zachování francouzského Alžírska, a když Francouzi po strašné válce museli roku 1962 odejít, viděl v portugalských vojácích v Africe poslední obranu západního světa. Napsal: „*Je v zájmu Západu, aby v Portugalsku vládl pořádek*.“ Opakoval obvyklou tezi

portugalského tisku: „*Jsme přesvědčeni, že bráníme Evropu v posledních pevnostech, kde ještě může být ubráněna*.“ Massis vyjadřoval dobovou psychózu některých západních kruhů z komunistického obklíčení: „*V den, kdy se komunismus usadí na Iberském poloostrově a Portugalsko se stane lidovou demokracií a Lisabon druhou Budapeští, bude konec Evropy blízko*.“

V zahraniční politice se Salazar cítil být doma a sem namířil většinu své energie. S jihoafrickým ministrem zahraničí se dohodl na stavbě přehradní kaskády na jihoangolské pohraniční řece Kunene. Od severoamerického generála Lymana Lemnitzera, vrchního velitele NATO, s chutí vyslechl principiální souhlas se svou zámořskou politikou. Liverpoolského lorda Russela, který přijel posoudit činnost PIDE, ovšem nepřijal, lord ostatně jakožto odpůrce autoritářských režimů o setkání neusiloval.

V úterý 14. května 1963 vyjel Salazar automobilem na smluvenou návštěvu Španělska. Těsně před hraničním přechodem v Caie náhle s upřímnou hrůzou vykřikl: „*Zapomněl jsem si pas! Jak teď přejedeme hranice?*“ Doprovod měl o zábavu postaráno, na hranicích úředníci jen uctivě zdravili a zanedlouho byla výprava v Méridě. Sedmé - a poslední - setkání s Franciskem Frankem trvalo první den až přes půlnoc a muselo pokračovat ještě druhý den. Salazar se zajímal, co udělá Španělsko se svým malým územím v rovníkové Africe. S nelibostí zjistil, že Franco je připraven Španělskou Guineu, jak její pevninskou část Río Muni, tak ostrov Fernando Poo, opustit, aby vyloučil problémy ve vztahu k OSN kvůli kusu džungle a několika plantážím; jen zmatené poměry mezi černošskými nacionalistickými skupinkami v této oblasti ho od odchodu zdržují. Salazar byl poněkud rozladěn a výsledky dialogu raději zamlžil: „*Franco mluví málo, španělská politika je obtížná, nemůžeme jí příliš věřit a velmi obsírné komuniké by muselo uvést víc toho, co jsem řekl já, než toho, co řekl Franco.*“ Ve svém lisabonském bytě Salazar odváděl řeč jinam, aby mohl setkání znovu ze všech sil bagatelizovat: „*Tak vida, skoro jsem necítil svůj žlučník. Zdá se, že dokážu přežít španělské jídlo.*“

Iberští stařící – karikatura setkání Franka a Salazara

Franco se změnil, vedl nyní vstřícný industrializovaný stát, kam mířil příliv turistů. Proto Západu nevadilo, že se tu „komunisté“ pravidelně popravují. Salazar se tímto způsobem „modernizovat“ nemínil, proto zápasil s nepříjemnostmi. V Addis Abebě vznikla Organizace africké jednoty, která svou Chartou z 25. května 1963 vyhlásila Portugalsku nepřátelství. Nesplnilo se Salazarovo přání, aby se po smrti Jana XXIII. postavil do čela církve konzervativní papež. Pavel VI. naopak povzbudil reformní portugalské katolíky. „*Budeme mít s církví těžké časy*,“ poznamenal Salazar. Africké státy začaly rušit diplomatické styky s Portugalskem. Kongo-Léopoldville uznalo za představitele Angoly exilovou vládu severoangolského odbojového nacionalisty Holdena Roberta. Salazar marně protestoval, že lidé kolem bakonžského vůdce jsou vlastně cizinci financovaní z ciziny. Už i Haile Selassie přátelsky naléhal, aby Lisabon udělil svým africkým zemím nezávislost. Salazar poslal do Etiopie slušný vysvětlující dopis, ale mezi svými počastoval afrického vladaře temnou věštbou: „*Dobrá, je to velký císař. Teď ale rozněcuje ve své zemi takové revoluční síly a spolupracuje s nimi i na mezinárodní aréně, že bude mít smutný a bídný konec*.“

Opatrné kroky domácí opozice Salazarovi umožňovaly i nadále přehlížet skupinky, které pro něho nepředstavovaly rovnocenného soupeře: když se ve svém poselství z 25. července 1963 přihlásila k životu Demokraticko-sociální akce (ADS), jemně označila svůj cíl jako „*starý požadavek na otevření zákonné cesty ke spoluúčasti tohoto širokého názorového sektoru na politickém životě země*“. Maršál Craveiro Lopes, nyní vystupující jako disident, sice nežádal revoluci, zato naléhal na „*postupný vývoj režimu*“. Salazar měl dojem, že toto všechno je zbytečné, protože se jeho režim skutečně vyvíjí, na jeho vkus až příliš.

Vláda těžila z toho, že se chyby a omyly nevyhýbají ani jejím odpůrcům. Salazar dokázal v úzkém prostoru obratně manévrovat, aby obhájil a udržel svůj transkontinentální koncept státu. Podle nového *Organického zákona pro zámoří* se zlepšilo zastoupení afrických území v zemských i v lisabonských ústředních orgánech. OAJ se ostudně dohadovala, zda uzná za představitele Angoly vládu Holdena Roberta, anebo vůdce MPLA. Salazarův oponent Cunha Leal ve svém novém spisku *Džbán, který jde k prameni* odhalil v dekolonizaci novou expanzi, která vytlačí slabé z bohatých zdrojů surovin potřebných pro další velké války nejsilnějších. Ale to všechno byly jen ojedinělé hlasy v globálním dekolonizačním chóru. Diplomatická kampaň OAJ prorazila i v OSN, a tak rezoluce Rady bezpečnosti z 31. července 1963 žádala členské státy, aby Portugalsku neposkytly žádnou pomoc, zejména ne vojenskou. Salazar se nedal zlomit; na schůzi vlády 6. srpna tvrdil, že si rozvojové země při projednávání rezoluce nejspíš uvědomily, že se svými požadavky nemohou zajít příliš daleko. Furiantsky dodal: „*A bili jsme se dobře*.“

Přece jen však nevole světa národ deprimovala. Salazar tedy 12. srpna vypracoval rozsáhlou deklaraci k vládní zámořské politice. „*Zkoumali jsme problém z hlediska práva, ale ptáme se, co se po nás chce politicky. V rezoluci 1542 z 15. prosince 1960 Valné shromáždění vyjmenovává všechna portugalská území od Kapverd po Timor. Nedokážeme ale přijmout, že neuvádí plochu, obyvatelstvo, stupeň ekonomického a kulturního rozvoje. Ale protože stejně jako rezoluce 1807 ze 14. prosince 1962 vyzývá portugalskou vládu, aby okamžitě uznala právo na nezávislost národů, které spravuje, můžeme usoudit, že jediným cílem je dovolit rozdělení portugalských území, jež držíme, bez pevné jednoty, nebo ve prospěch anexe jinými, protože tato území nemohou udržet svou nezávislost. Tak se stalo v Goe přeměněné z kvetoucího státu v*

kolonii Indického svazu ozbrojeným útokem, který Charta zakazuje.“ Předseda vlády odmítl nezávislost Angoly a Mosambiku. Mezinárodní dekolonizační kampaň vysvětlil jako snahu komunistů dobýt světovládu. Naivita „*těch, kteří tvrdí, že v Africe nevznikají komunistické společnosti, nás nutí k úsměvu, protože to, co si Moskva přála učinit, provádí Západ a zbytek programu bude dokončen, až přijde čas.“* Požádal svůj lid o „*trochu odvahy“* a shrnul: „*Jednoduše řečeno, portugalské zámoří může být obětí útoku, ale není na prodej*.“

Tentokrát nezazněla jen stará tvrzení. Salazar poprvé jasně vyjádřil, že se jeho země bude bránit až na pokraj svých sil, že je ale připravena spolupracovat i s africkými zeměmi, budou-li chtít, neboť se cítí být také „*africkým národem“*. Měl k tomu řadu důvodů: malawijskému prezidentovi Hastingsi Bandovi přislíbil komunikační koridory přes Mosambik, normalizovaly se vztahy s některými méně radikálními režimy černé Afriky. Po rozpadu Středoafrické federace nacházeli Portugalci spojence v Rhodésii vedené bělošskou elitou i v Jihoafrické republice, třebaže její rasismus kolidoval s portugalskou mantrou rasového smíru. V postupujícím rozvratu černého kontinentu mohla být brzy rozvinutá portugalská Afrika výhodnou základnou obratu ke konsolidaci možná i pro svobodné země. Jenže i posledním projevem sáhl Salazar na majestát: otevřeně napadl shodu supervelmocenské politiky USA a SSSR v Africe. Velvyslanec Charles Burke Elbrick neopomněl se skrytou výhrůžkou sdělit, že Salazarova slova Američany „*znudila“* a „*urazila“*.

Salazar u mikrofonu

Vlastenecké vzdorování Salazarovi naopak vydobylo jisté sympatie doma. Všechny tři složky ozbrojených sil vyjádřily premiérovi 23. srpna plnou podporu. Čtyři dny poté 27. srpna zaplnili lisabonské Obchodní náměstí jak organizovaní manifestanti z pozapomenuté Portugalské mládeže a Národní nadace pro radost z práce, tak loajální jednotlivci podporující spontánně zámořskou politiku vlády. Skandování zástupů mělo potvrzovat, že za Salazarem jde v koloniální otázce velká část lidu, armáda, církev i obchodní špičky. Organizátoři dlouho neviděné bouře souhlasu ovšem už předem počítali s tím, že Salazar z okna jednoho z ministerských paláců „*úchvatnou*

mobilizaci duší“ odmění závěrečným emocionálním projevem: „*Otcové a matky Portugalců, kteří jsou zde v jásotu či v slzách, nic nežádají, nýbrž nabízejí za holokaustu vlasti krev své krve a nejčistší ze svých citů. Pracující z polí, obchodů a kanceláří, dílen a továren se nedomáhají ničeho než práva přispět prací svých rukou k obrannému úsilí. Příslušníci inteligence a vedoucí různých podniků nepřicházejí s jiným úmyslem než podnítit svou váhou a mocí obecný pokrok, aby bylo možné dosáhnout toho nejlepšího*.“ Bylo obtížné rozeznat, co je v předem připravené akci upřímné, ale tentokrát se zdálo, že problém zámoří skutečně sbližuje vládu s veřejností.

Když se premiér vrátil do svého sídla v estorilské pevnosti, měl na chvíli pocit, že žádná z jeho mnoha minulých obětí nebyla marná. Přátelům řekl: „*Byl jsem tak dojat, že jsem nedokázal po zbytek odpoledne pracovat*.“ Ale jeho dojem nebyl přesný. Na domácí podpoře už tolik nezáleželo, když ty nejmocnější síly v zahraničí naplno pracovaly proti režimu. Portugalci v jejich tlaku pozvolna měnili názory. Nyní častěji odcházeli za prací do západní Evropy, a když se vraceli, upozorňovali na spojitost mezi demokratickou politikou a blahobytným životem v Německu nebo ve Francii. Televize propagující opojné požitky *welfare society* odcizovala spořivému asketickému vůdci mládež. Obrana zámoří však byla pociťována jako tak vážná věc, že se touha po pokroku dala na čas odložit. Sílil podivný paradox: dokud bude Afrika ohrožena a Salazar ji bude hájit, dotud lidé nemohou nepodpořit premiéra - spíš jako vlastence než jako představitele přežilého režimu osobní moci.

Proti všem

O konečném úspěchu obrany zámoří se rozhodovalo daleko od Portugalska. Koncem srpna 1963 přijel do Lisabonu osobní posel prezidenta Johna Kennedyho George Ball s dalekosáhlým návrhem: USA koupí Azory za milion dolarů pod podmínkou, že Salazar opustí Angolu a Mosambik. Rozhovor sám o sobě nebyl nepříjemný už proto, že Salazar na takový kšeft od samého počátku nehodlal z principu přistoupit. Ball myslel jako správný Američan ve finančních kategoriích, proto nejprve klidně odporujícího Salazara nechápal. Ohodnotil ho nicméně jako člověka „*rychlého a jasného myšlení, krajně konzervativního, hluboce pohlceného jinou dimenzí času vzdáleného od naší doby, budícího silný dojem, že on a jeho země žijí v jiném století a že princ Jindřich Mořeplavec, Vasco da Gama a Magalhães aktivně ovlivňují tvorbu portugalské politiky.“* Salazarovi skutečně nešlo především o peníze; myslel daleko do budoucnosti: až se záplava dolarů vyčerpá, čím si chudé Portugalsko pomůže, nebude-li mít zámoří? Stejně tak se obával nejistého osudu Angoly i Mosambiku. Logika Salazarových myšlenek nakonec zasáhla i Balla. Když se emisar po návratu do USA znovu zabýval Salazarovým „*lusitánským snem“*, položil si kacířskou otázku: „*A proč ne?*“

Tvrdošíjně nastupovali portugalští politikové do nových a nových kol nevděčného zápasu o uskutečnění vysmívané ideje multikontinentálního státu. V New Yorku předložili 14. října představu pokroku ve svých afrických územích diplomatům z devíti afrických zemí delegovaných OAJ. Nigérie, Madagaskar a Maroko projevily pro argumenty Lisabonu pochopení, ostatní delegace naléhaly na „demokratizaci“. Ale Salazarova nedůvěra v demokracii se potvrdila v okamžiku, kdy se vedoucí guinejské delegace v OSN prořekl: „*Kdyby Portugalsko zorganizovalo v Angole a Mosambiku plebiscit, jeho výsledky by byly přijaty jen v tom případě, když by byly*

příznivé pro Afriku, a to proto, že Afričané nepřipustí, aby jediný čtvereční milimetr afrického území měl politické napojení na neafrickou zemi.“

Atentát na Johna Kennedyho 22. listopadu 1963 ukázal, že nemocná je samotná americká společnost. Salazar sice doufal, že nástupci mladého washingtonského týmu budou méně radikální, ale nedělal si iluze, že by získal podporu u velmoci, která se prodrala ke světové hegemonii. Masakry v Kongu a desítky dalších tragédií sice už vedly v Evropě i v Americe k diferenciaci názorů na nešťastné důsledky překotné africké dekolonizace. Hlavní hybatelé světové scény se však dávno ztotožnili s argumentací opřenou o kategorie svobody a nezávislosti a nyní už nemohli změnit svá stanoviska. Komunisté zásadově útočili proti „portugalskému fašismu“. Papež Jan VI. vyjádřil ve svém novoročním poselství pochopení pro touhu „*nových národů Asie a Afriky“* po svobodě. Čou En-laj navštívil několik afrických zemí a dal najevo, že do soutěže o vliv nad třetím světem vstupuje také kontinentální komunistická Čína.

Tlak zvenčí sílil. Rada bezpečnosti OSN konstatovala ve své rezoluci z 11. prosince 1963, že Portugalsko nesplnilo nic z požadavků červencové rezoluce. To posilovalo domácí odboj. Delgadova exilová skupina ale živořila v Alžírsku a sám Humberto Delgado zvolený na II. konferenci FPLN v Dobříši hlavou Portugalského revolučního výboru nedokázal zastavit úpadek své organizace. Zato v komunistické straně zesílilo militantní křídlo. Od ledna 1964 budovali komunisté podle čínského revolučního vzoru ozbrojené bojůvky nazvané Fronta lidové akce (FAP) a Skupiny lidové akce (GAP); ačkoli se nyní komunisté rozštěpili na několik skupin s různým stupněm „věrnosti marxismu-leninismu“, stali se pro Salazara nebezpečnější už pro podporu, kterou si mohli v zahraničí zajistit. Také demokraté se připravovali na Salazarův konec: do čela Socialistické lidové akce se v dubnu 1964 v Ženevě postavil jako generální tajemník Mário Soares. Ale v samotném Portugalsku panoval zatím klid. Salazar získal vojenskou pomoc od Francie a mezinárodní izolaci neviděl černě, protože jednotvárné protiportugalské debaty v OSN podle jeho názoru ztratily tempo. Také média nenacházela mnoho nových senzací a začala omíláním antisalazaristické tematiky nudit.

V druhém březnovém týdnu Salazar onemocněl. Celé dva týdny byl vyřazen ze všeho dění, až potom směl vstát z lůžka, číst a psát. Ptali se ho, zda během nemoci pomyslel na smrt. Pokrčil jen rameny: „*Nu, ať umře jen ten, komu se chce*.“ Ale uvědomoval si svůj věk a častěji říkal: „*Je čas, abych se vzdálil.*“ Promyslel také postup, který by před zemi co nejšetrněji postavil nového předsedu vlády: „*Šéf státu vybere zcela svobodně nějakého člověka, sjedná se datum mého odchodu a bude jmenován dotyčný muž, aby mne nahradil*.“ Ale jedním dechem Salazar celkem radostně dodával: „*Šéf státu ovšem - alespoň v hovoru se mnou - odmítá jen se bavit o takové věci*.“

Dne 27. dubna 1964 dovršil pětasedmdesátiletý António de Oliveira Salazar předlouhých 36 let řízení státu. Jako obyčejně mu skupina vybraných dětí přišla gratulovat s velkými květinovými pugéty. Zároveň ale národ začal tajně odpočítávat měsíce, které vůdci zbývají do odchodu na věčnost. Snad také proto proběhl První máj až na několik demonstrací klidněji než dříve. Veřejnost se už ani nebouřila, když provládní *Ranní deník* 28. června pěkně po staru vysvětlil, že si Salazarův kabinet představuje tolik žádanou diskusi s opozicí jako dialog „*s orgány, nebo prostřednictvím vhodných orgánů, jimž náleží vyjadřovat národní vůli*“, tedy jako dialog loutkové vlády s loutkovým parlamentem - s vyloučením veřejnosti. V Portugalské Guineji a Angole odbojáři nedokázali porazit vládní vojsko plné černochů. Německá a francouzská vojenská technika a poradenská pomoc slibovaly

vyřešit africký konflikt ve prospěch lisabonského kabinetu, pokud by ten přešel k jiné než unitární koncepci. Souputníci a soupeři předsedy portugalské vlády stárli a odcházeli. 27. května dostal Salazar informaci, že zemřel jeho politický rival Džavahárlál Néhrú. Starý muž se s vítězným protivníkem rozloučil nezdvořilou poznámkou: „*Ach, politicky byl mrtvý už dlouho*.“

V tichosti své pracovny si Salazar neustále doplňoval přehled o složitém zahraničněpolitickém dění. Hodlal využít všech příznivých prvků na měnící se africké scéně ve prospěch portugalských zájmů; jeho Angole mohl pomoci konžský separatista a vládce Katangy Moise Tshombe, spojencem jeho se stali rhodéští běloši. Tajný agent Jorge Jardim, vynikající znalec Mosambiku a Afriky, zajišťoval jak dobré vztahy s několika africkými státníky, tak informace o houštině intrik, osobních pletich a velmocenských intervencí, které se v Africe splétaly do zmateného přediva událostí.

Vnitřní politika se dostala na druhou kolej. Vládním úspěchem bylo červencové prodloužení povinné školní docházky ze 4 na 6 let související s celkovým zlepšováním školství. Zaostalost naopak prozrazovala sociální struktura: v roce 1964 pracovalo ještě 47 % v zemědělství, v zemi bylo stále přes 30 % negramotných, třeba především ve starších ročnících.

Světová dekolonizace se téměř všude uzavřela, z evropských impérií zůstalo jako připomínka minulosti už jen to portugalské. Koncem srpna 1964 přijel do Lisabonu posel prezidenta USA Lyndona Johnsona Rosswell Gilpatrick. Vyžádal si všechny informace o portugalské Africe a poté odjel na studijní cestu do Angoly a Mosambiku. Když se vrátil, přinášel si příznivé dojmy o rychlém rozvoji bělošské i rasově pestré společnosti v zázemí Luandy a Lourença Marques. V Lisabonu se spojil s představiteli tisku, aby si ověřil, že zámořská politika vlády má doma skutečně širokou podporu. Pak v USA podle vlastních zážitků zpracoval svou *Zprávu*. Nespokojení nadřízení Mennen Williams a W. Averell Harriman, kteří portugalské země v Africe nikdy nenavštívili, potřebovali pro oficiální propagandu jiné informace, a tak se postarali o to, aby výsledky Gilpatrickovy mise zapadly.

Afričtí odbojáři A. A. Neto (MPLA), A. Cabral (PAIGC) a E. Mondlane (FRELIMO)

Další frontu partyzánské války proti Salazarovu Portugalsku otevřela 25. září 1964 skupinka ozbrojenců FRELIMO po přechodu tanzanské hranice. Vojensky neplodný útok na bezvýznamnou obec Chai v severním Mosambiku posloužil k hlučné a všude šířené deklaraci idealistických cílů mosambického exilového odboje řízeného americkými poradci. Svět dostal dalšího hrdinu jménem Eduardo Mondlane a další osvobozenecké téma. Portugalskou koexistenční vizi propagovanou poslední dobou obrázkem za ruce se držících nahatých chlapečků, jednoho černého a druhého bílého, překryl dým války.

BOJ AŽ DO KONCE

Klid před bouří

Na konci léta roku 1964 se předseda Rady ministrů dopracoval křehké konsolidace své moci. Doma se nakrátko rozhostil klid, jisté potíže kupodivu vyvolávali nejspíš radikální katolíci. Zato obhajoba transkontinentálního Portugalska narážela na stále zuřivější odpor z nejrůznějších stran. Vlivný tanzanský prezident Julius Nyerere vyzýval Afriku ke „svaté válce“ proti Portugalsku. Nebezpečí pro Mosambik jen mírně snižovala tajná dohoda s Rhodésií uzavřená v září 1964 u příležitosti návštěvy předsedy bělošské rhodéské vlády Iana Smitha v Lisabonu. V Angole Portugalcům hrálo do karet, že nacionalistické organizace FNLA podporovaná CIA a MPLA sponzorovaná z Moskvy propadly vzájemnému nepřátelství a bojovaly především mezi sebou o případnou moc v budoucím nezávislém státě. Mezinárodní organizace však stále napadaly lisabonskou vládu a favorizovaly jakýkoli odboj a toto převažující stanovisko ovlivnilo i katolickou církev. V papežových projevech odsuzujících kolonialismus Salazar marně hledal „*jediné slovo, které by připomnělo pět set let činnosti portugalských misionářů v Africe*.“ Organizace africké jednoty uznala 25. listopadu MPLA za „jediného legitimního představitele angolského lidu“, ačkoli se o moc v budoucí svobodné Angole ucházela také FNLA Holdena Roberta a ačkoli se vyzvednutá MPLA otřásala vnitřními frakčními boji. Rozum i fakta se dávno zabarvily podle použité propagandistické ideologie, sdělovací prostředky a politická prohlášení vytvořily na obou stranách zjednodušená schémata; z portugalské strany se hovořilo o obraně „Národa“ před komunismem a jeho neprozřetelnými západními pomahači, zahraničí přetřásalo konflikt „portugalského kolonialismu“, který v kritizované archaické podobě neexistoval, s „národně osvobozeneckým hnutím“ v pevninské Africe, které kromě skupin placených cizinou v masové „národní“ podobě také neexistovalo.

Adriano Moreira se pokusil získat pro záchranu impéria krajany na svolaném Prvním kongresu portugalských komunit. Viděl jistý prostor v nepolitické prezentaci transkontinentálního „portugalství“, proto navrhoval ustavit Svaz komunit portugalské kultury a Mezinárodní akademii portugalské kultury, které by připomněly jak zásluhy, tak obrovský mezinárodní prostor působení národa objevitelů. Historizování a kulturní tradice jako metoda odůvodňování spolupráce se zámořím však byly v zahraničí spíš pro smích a v málo vzdělané africké společnosti nemohly zabrat ani trochu.

Na přelomu let 1964 a 1965 se však doma začala zvedat bouře. Najednou se draly do povědomí veřejnosti všemožné protirežimní skupinky vybízející k ozbrojenému odporu. Hnutí revoluční akce (MAR) soustřeďovalo ovšem pod dramatickou

rétorikou jen pár lidí stejně jako Fronta lidové akce (FAP), která, jak jízlivě poznamenávali komunisté, neměla žádné znaky fronty, lidovosti ani akceschopnosti. Na krajní levici se objevil Portugalský marxisticko-leninský výbor (CMLP), neúnavný, třeba vždy neúspěšný Fernando Queiroga vytvořil Hnutí za obnovu demokracie v Portugalsku, v Paříži se ustavila Sjednocená fronta portugalských pracujících, v Římě se zrodilo Národní velitelství portugalského osvobození, v Londýně ustavilo několik Portugalců Frontu pro osvobození národa a kolonií, dokonce i v africkém Mali vznikla jakási Portugalská revoluční osvobozenecká skupina. Každá z těchto a dalších „front" se představovala jako jediná „skutečná opozice", a tak opoziční síly dokonale tříštila. Velká slova proklamací a letáků nicméně poletovala portugalským prostředím s jediným refrénem: zničit, odstranit, porazit vládnoucí režim. Opět se začala bouřit mládež na univerzitách. Policie rozháněla studentské demonstrace bez milosti - a vláda tentokrát kvůli odstrašení povzbuzovala tisk, aby o perzekuci podrobně informoval.

Pouze komunisté, kteří na svém šestém sjezdu připravili souvislý revoluční program, a Humberto Delgado se stále vysokou osobní autoritou představovali pro Salazara skutečné nebezpečí. Humberto Delgado zapletený do sítí intrikujícího zahraničního odboje se 11. února 1965 naposledy pokusil podnítit revoluci v Portugalsku, ale PIDE ho z vlasti brzy vytlačila. „Nebojácný generál" padl do osidel politické policie, „ztratil se", 23. února byl prohlášen za „zmizelého" a 24. dubna se jeho mrtvé tělo spolu s tělem jeho brazilské sekretářky našlo u španělské obce Villanueva del Fresno nedaleko portugalských hranic. Nevole z odporné fyzické likvidace symbolu opozice propukla doma i v zahraničí a sám Salazar se o Delgadově smrti vyjádřil s obavami: „*Jestliže to byli naši lidé, kteří ten zločin spáchali, a jestliže se to prokáže, pak by to byla věc, která je schopna rozložit režim*."

Salazarovy apely na morálku, trpělivost a spolupráci spoluobčanů se - kromě obrany impéria - míjely účinkem. V projevu k předákům Národního svazu 18. února premiér obtížně obhajoval stoupající náklady na obranu Afriky a žádal, aby lidé žili skromně. Oznámil plánované reformy v zemědělství a zřízení Střediska politických studií, které by dodalo Národnímu svazu potřebnou ideologickou výzbroj proti komunistické infiltraci. Vyzvedl „*funkci Portugalska ve světě*" a „*hluboký smysl*" války v koloniích, kterou charakterizoval jako „*defenzivní boj*". Vytyčil tu nové problematické heslo pro „*bitvu, v níž my, evropští a afričtí Portugalci, bojujeme bez skandálů a bez aliancí hrdě sami*." „Hrdé osamění" hrozilo zesílit únavu z vytrvalých potíží, hrozilo srazit ještě hlouběji už dost pokleslou sebedůvěru společnosti vystavené neustálým kritikám. Ale jako by Salazar znal svůj lid, přece jen ho svým fanfarónstvím nakrátko stmelil. Jeho svět strohých a neměnných zásad se ovšem den za dnem vzdaloval dobové dynamice individualistické svobody a konzumního blahobytu.

Směsice nadějných a deprimujících epizod znemožňovala předvídat dění. Prezident Léopold S. Senghor si v OSN znovu stěžoval na to, že Portugalci narušují senegalské hranice, ale OSN se po konžském debaklu od Afriky odtahovala. Kníže Radziwill blízký Bílému domu přijel jednat o závěrech, které Johnsonova administrativa vyvodila ze zprávy Rosswella Gilpatricka. Ale Ota Habsburský Salazara varoval, že momentální americká vstřícnost vůči Lisabonu s cílem získat ponorkové základny je v příkrém rozporu s tím, že Pentagon tajně financuje bandy Holdena Roberta útočící na angolskou správu. Salazarova nedůvěra se brzy ukázala jako odůvodněná: Američané žádali udělit nezávislost africkým územím do osmi let.

Také domácí politická scéna přešlapovala v očekávání, kdy už Salazar vyklidí čelnou funkci. Premiérova březnová rekonstrukce vlády vyvolala vlnu kritiky. Nelíbili se někteří noví ministři, urážela metoda obměňování stejného. Až k Salazarovým uším se doneslo, co řekl Marcello Caetano hodně nahlas při večeři na počest Oty Habsburského: „*Salazar je překonaný a neschopný, je viníkem veškeré stagnace a špatné správy*.“ Ale konstruktivní alternativu kritikové většinou nenabízeli. Pro řešení toho nejzávažnějšího problému opozice poslední dobou vyzvala vládu, aby poskytla zámoří sebeurčení „*slučitelné s portugalskou přítomností*.“ Salazar v tom viděl protimluv, a když srovnával nelogický, a proto nesplnitelný požadavek s americkými projekty, neodpustil si trpký komentář: „*Jaká shoda!*“

Dubnové 76. narozeniny zastihly Salazara v pohodě. Bledá pleť, bílé vlasy a vyšeptalý hlas prozrazovaly fyzickou opotřebovanost, ale pohotové reakce při konverzaci a politických jednáních dokazovaly, že šéf vlády neztratil nic ze schopnosti analyzovat problémy a formulovat odpovědi. Slibům, že položí státní funkce a vrátí se na rodnou hroudu, nevěřil ani on sám. V Santa Combě a Vimieiru už téměř nikoho neznal, sestry žijící v malých poměrech venkova se mu naprosto odcizily. Salazar byl osamělý, ale samota ho zároveň uklidňovala. Byl svým pánem, volil si vhodný rytmus práce, vybíral si spolupracovníky podle libosti. Ale s věkem mu přibývalo nejen klidného nadhledu, nýbrž i pesimismu. Salazar se stával ztělesněnou deziluzí, ironizoval, ohlížel se do minulosti, aby současníkům jako varující věštec ukazoval nesmyslnost vývoje a neexistenci pokroku. V interviewu pro *Revue des Deux Mondes* hořce konstatoval, že Goa „osvobozená“ indickou armádou je dnes opuštěnou ruinou, že nezávislost přinesla Africe konec normálního hospodářství, obchodu a společenského života.

Mezinárodní obzor se mu poněkud jasnil. Henrique Galvão překvapil, když před Organizací africké jednoty ochlazoval horké hlavy důkazy, že portugalská území nelze ze dne na den dekolonizovat, protože jsou zvláštním případem dlouholetého soužití. Ještě jednou překvapil, když v listě *Estado de São Paulo* počátkem května 1965 obvinil portugalské komunisty, že nikoli PIDE, nýbrž „*Komunistická strana Portugalska naplánovala a uskutečnila vraždu*“ Humberta Delgada. Na předscéně světové politiky zavládla jakási únava z bezvýsledné honičky na Salazara. V polovině května se v Radě bezpečnosti OSN nenašla vůle Portugalsko zdeptat. Francouzský ministr obrany Pierre Messmer přinesl koncem měsíce de Gaullův slib pomoci a notoval si se Salazarem, když odsoudil závislost nedávno osvobozeného Alžírska na Moskvě a brutální postup Američanů ve Vietnamu. Rosswell Gilpatrick přivezl dobré zprávy, že USA budou přece jen ochotny podpořit portugalský postup v Africe. Dokonce i komunistické státy se začaly chovat poněkud realističtěji: když zástupci MPLA obcházeli československé diplomaty v Africe se žádostí, aby tehdejší ČSSR přerušila hospodářskou spolupráci s Portugalskem, vyjádřili se nakonec odpovědní vedoucí afrického odboru pražského Ministerstva zahraničních věcí 17. září 1965 neočekávaně jasně ve prospěch nenáviděného režimu: „*Žádosti MPLA z naší strany nelze vyhovět, neboť obchodní styky ČSSR a Portugalska se úspěšně rozvíjejí a i nadále budou pokračovat.*“

Problémy se teď proti Salazarovi kupily především doma. Marcello Caetano na veřejné přednášce 10. května prohlásil, že „*v žádném současném státě se nemohou vládcové vyhnout povinnosti skládat účty z toho, co si myslí, plánují nebo dělají*“. Portugalští právníci obvinili PIDE a Justiční policii z přehmatů a vědomých zločinů. PIDE se znovu předvedla ve špatném světle, když její agenti přepadli a zdevastovali sídlo Portugalské společnosti spisovatelů za to, že udělila literární cenu

pronásledovanému angolskému bělochovi Luandinu Vieirovi. Salazar viděl v policii normální prostředek moci; ani slůvkem neodsoudil drastické zásahy PIDE a bez výčitek schválil výnos Ministerstva školství, kterým se prestižní spisovatelská organizace rozpouštěla. Režim teď ukazoval nikoli to, co pozitivního dokáže, nýbrž co vydrží. Opozice dorážela z nejrůznějších stran, ale Salazar neotřesen pokračoval v diktatuře právě díky nedůvěryhodné mnohomluvnosti a nekonečné roztříštěnosti opozice. Jeho systém si ovšem připravoval temnou perspektivu, že bude muset být jednou smeten, protože se nechce přizpůsobit žádnému z požadavků doby.

Když nadešel termín prezidentských voleb, Salazar dělal všechno proto, aby jimi nevzrušil veřejnost. Opětovně si vybral osvědčeného, ale poněkud unaveného sedmdesátiletého admirála América Thomaze. Volby proběhly 25. července podle nového zákona komorně: z 585 „velkých volitelů" se dostavilo 569 a z nich 556 ukázněně odevzdalo hlas jedinému kandidátovi. Opozice komedii samozřejmě odsoudila. Salazar, který nedemokratický, ale bezrizikový postup prosadil, asi také neměl o aktu valný dojem. Když se 9. srpna vrátil z prezidentské inaugurace do svého sídla v Estorilu, utrousil trochu nezdvořile: „*Slavnost byla pěkná a hlavně jsme se už téhle volby zbavili*."

Příznivé jevy šly tak trochu mimo něho. Vládní tříletý plán rozvoje na léta 1965-1967 vysokými investicemi do perspektivních odvětví sliboval hmotný pokrok i širším vrstvám. Rozvíjela se energetika, stavba lodí, lehký, automobilový a elektrotechnický průmysl. Úvěrová banka pro Angolu a Mosambik fungující od 12. srpna 1965 v Luandě pomáhala ve stavebnictví a při industrializaci podporovaných zámořských „provincií". Portugalské památky a pestrou přírodu vyhledávaly nyní statisíce evropských turistů. O technologický pokrok ale Salazar nikdy příliš neusiloval a v přívalu cizinců viděl spíš ohrožení zavedeného způsobu portugalského života.

Stát řídila monotónní rutina stabilizovaného systému. Salazar se v Estorilu tiše věnoval zahraniční politice a vládu svolával čím dál méně často. Ministři i policie měli volné pole působnosti. Jak se vláda nořila do svých úkolů, tak ožívala PIDE: zatýkání a věznění bez soudu obhajovali ochránci režimu poukazem na fakt, že komunisté na svém zahraničním VI. sjezdu přijali nový, krajně radikální program. V září byl zakázán proslulý Spolek studentů říše (CEI), protože paradoxně vychoval černošskou elitu, která nyní v Africe sahala po moci. I mrtvý Delgado vyvolával perzekuci: právník Mário Soares, novinář Raul Rego a jejich dva spolupracovníci byli 9. září na dva týdny uvězněni jen proto, že chtěli jet do Španělska vyšetřit některé okolnosti Delgadovy smrti.

I pro Salazara platilo heslo *Vydržet! Vydržet!*, měla-li se udržet Afrika. Ale prostor k manévrům se zužoval. Brazzavillské Kongo přerušilo styky s Portugalskem, aniž by předáci pro akt nepřátelství hledali nějaké odůvodnění. Ian Smith, který se chystal vyhlásit jednostrannou nezávislost Rhodésie, připravil Salazarovi neřešitelné dilema: podpořit Rhodésany jako spojence, nebo prohlubovat alianci s Británií, která s ohledem na veřejné mínění nemohla rhodéské odtržení od rasově smířlivého Commonwealthu schválit. Stejné dilema vyvolala solidarita projevovaná jihoafrickými Afrikánci a konzervativními bělochy s portugalskou správou i armádou v Mosambiku; měla vláda jít se stoupenci apartheidu, nebo je odmítnout ve shodě s portugalským multirasovým přesvědčením? Sekretariát OSN zveřejnil zprávu Dekolonizačního výboru o situaci v portugalských koloniích; jednostrannost a věcné nepřesnosti tohoto dokumentu nevadily ani papežovi Pavlu VI., který přijel do New

Yorku na návštěvu. Otrávený Salazar sténal: „*A potom ještě volební rok! Všechno nám jde špatně*.“

Předehrou pravidelných parlamentních voleb se stal „Manifest 101 katolíků“, který 4. října 1965 žádal církevní hierarchii, aby nepodporovala válku v Africe. Nejnižší církevní složky se dramaticky rozcházely s režimem i s vrcholy vlastní hierarchie; José da Felicidade Alves kázal ve slavné kapli kláštera jeronymitů v Belému nejprve proti PIDE a proti válce v Africe, dokud ho nevyhnali z církve – potom se neprodleně oženil a vstoupil do Komunistické strany Portugalska. Zaktivizovala se také politická opozice a volala, aby se Portugalsko integrovalo mezi demokratické země, jinými slovy aby padl Salazarův režim. Jak soudila Demokraticko-sociální akce (ADS), mělo se to odehrát „legální cestou“. Mezi demokratickými a komunistickými protivníky Nového státu vytryskl proud maximalistických, ale značně protichůdných hesel, poté radikální katolíci a „nezávislí monarchisté“ dotvořili obraz roztříštění a nesouladu příliš barvitého antisalazaristického tábora. Současné opoziční skupiny se nakonec tradičně odmítly voleb zúčastnit, pro formu byli do seznamů zařazeni jen nevýrazní zástupci předrevolučních demokratů. Salazar 5. listopadu v projevu k národu rozebral argumentaci svých kritiků a zalitoval, že se soupeři rozhodli nejít k urnám. Požádal Portugalce, aby volili „*s opozicí nebo bez ní, pevně, statečně, řádně a potvrdili tak své portugalství a důvěru*.“ Osamělá kandidátka Národního svazu opět 7. listopadu nesměla nalézt konkurenci.

Vlivný americký časopis *Time* v listopadu 1965 výstižně popsal současné politické poměry: „*Každé čtyři roky premiér Salazar zachová obraz Portugalska jakožto demokracie, když opráší několik vybraných „opozičních“ vůdců, aby se účastnili volby do Národního shromáždění o 130 křeslech, a uvolní na několik týdnů policejní kontrolu. Na fasádě je několik trhlin. Shromáždění funguje pouze jako razítko. Kandidáti opozice jsou obvykle slabí muži, kteří zbyli z režimu, jenž byl diskreditován a svržen před čtyřmi desetiletími, a Salazar rozhoduje o tom, co smějí či nesmějí říkat*.“

Nudný formalismus „volebního“ aktu a obvyklý debakl absentistické opozice vyvolal jen trpkou snahu rychle na trapnou epizodu zapomenout. Namísto toho upoutávaly pozornost mezinárodní komplikace. Rada bezpečnosti OSN schválila 22. listopadu rezoluci proti jednostranné nezávislosti, kterou vyhlásili běloši v Rhodésii, příštího dne pak OSN vybídla portugalskou vládu, aby okamžitě poskytla nezávislost svým zámořským územím. Už dříve OSN vyloučila Portugalsko ze své Komise pro Afriku. Světové sdělovací prostředky rozvíjely tajemně poutavé téma: koordinovanou „ďábelskou politiku“ portugalských kolonialistů a bílých jihoafrických rasistů namířenou proti spravedlivému osvobozování Afričanů.

Boj o Afriku jako střet salazarismu se světem zřetelně vstupoval do konečné fáze. Bylo možné, že viditelné zlepšování poměrů v portugalské Africe zlepší atmosféru v samotném Portugalsku. Také proto opozice nepřeháněla protesty proti volebnímu folklóru. Nastal čas stmelit všechny vrstvy národa pro osudový zápas. Zákon z 24. listopadu uvolnil „průmyslové podmínky“ a vybídl podnikatele k aktivitě v liberálnějším prostředí. Salazar mobilizoval poslance k maximální činorodosti v době, „*kdy nelze nic předvídat*.“ Ale těžké mraky globální nepřízně teď Salazara obestíraly každodenně. V prosinci uznala Organizace africké jednoty Cabralovy partyzány z PAIGC za „jediné představitele lidu Guineje-Bissau“ a tak znovu odmítla portugalské historické nároky na zámoří. Ve svém boji za impérium zůstávali Portugalci „hrdě

sami“ (*orgulhosamente sós*) a s rozechvěním čekali, zda se jejich africký sen – podobně jako dříve ten indický - nerozplyne.

Neurčitá psychická únava a nevlídné počasí prosince roku 1965 Salazara zmohly. Nachlazení přerostlo v chřipku a celkovou tělesnou slabost. Jen věrná šedesátiletá stará panna Filipa de Bragança na něho stále myslela a psala mu: „*Už je to 12 týdnů, co jsem Vás neviděla*.“ Ale city byly ty tam stejně jako prchavé úvahy minulého léta, že by snad mohl odejít z politiky. Duch brzy přemohl malátnost, na smrt nebyl čas. „*Umřít? Copak si mohu dovolit umřít v době, kdy se dějí takové věci?*“

Blokáda

Jubilejní rok 1966 nezačal dobře. Přípravy na bombastické oslavování 40. výročí vojenského převratu, jenž založil nynější režim, narážely na komplikovanou mezinárodní situaci, která Lisabon dusila. Samo heslo „*Oslavovat minulost, budovat budoucnost“* vyvolávalo pochmurné asociace: nevalné zážitky nedávné historie měla vystřídat temná hrozba nadcházejících časů. Rozmanité mezinárodní organizace se předháněly v bojkotu Portugalska, aby ho potrestaly za válku v Africe. Světová blokáda rhodéského bělošského režimu brzdila příznivý vývoj v Mosambiku. Cokoli pozitivního se odehrálo v mosambických závodech a rafineriích, to předložili fotografující britští špioni jako důkazy portugalského odporu vůči světové vůli. Korektní vztahy se Zambií a Malawi se zhoršily. Fidel Castro sešikoval v Havaně celý třetí svět do boje proti kolonialismu a neokolonialismu na Konferenci solidarity s národy Latinské Ameriky, Afriky a Asie. Ačkoli portugalská Afrika dostávala nebývalé množství investic a měnila se každým dnem k lepšímu, světové sdělovací prostředky žádaly okamžitou dekolonizaci a také proto nemínily opustit vytvořený schematický obraz portugalského kolonialistického otrokáře, symbol zpátečnictví.

Salazar neskrýval své přesvědčení, že události se vyvíjejí špatně. Už ani rutina mu nepomáhala, aby se vyrovnal se všemi důsledky světové nepřízně. Hrozilo zhoršení vcelku dobrých vztahů vůči Bonnu a Paříži. Nerudný premiér se žlučovitě otíral také o připravovanou transformaci NATO plánovanou na rok 1969; neměl o paktu dobré mínění od dob spojenecké „zrady“ Portugalské Indie, proto ke svým výhradám dodal: „*Mohu mluvit nezaujatě, protože pak už nebudu naživu, každopádně nebudu předsedou Rady ministrů*.“

V březnovém interviewu pro *New York Times* shrnul jazykem ekonoma pozitivní výsledky své vlády: přes ničivé vlivy hospodářské krize, občanské války ve Španělsku, válečné blokády a permanentní poválečné izolace stouply důchody metropole z 1 400 000 *escudů* roku 1926 na 17 000 000 *escudů* roku 1966, analfabetismus mezi mládeží zmizel, životní úroveň se ztrojnásobila, průmyslová výroba stoupla jen proti roku 1938 pětkrát, v zámoří vymizely těžké nemoci a obyvatelstva jen v Angole a Mosambiku přibylo o dva a půl milionu. Naznačil možnost vývoje politického systému, zároveň žádal lepší ochranu bezpečnosti západní civilizace, než jakou nabízí NATO pod americkým deštníkem.

Salazarovi teď kupodivu dodávala naději Afrika. Pravda, v Portugalské Guineji se sice vládní armáda propadala do močálů tím hlouběji, o co lepší zbraně si brala do boje proti PAIGC, a hon na neustále unikající partyzány neměl konce. Ale Mosambik postihla válka jen na severu při hranici s Tanzanií a hlavně v Angole Lisabon vyhrával. Od března 1966, kdy jako další zápasník o budoucí moc vstoupila do ringu ovimbundská organizace ctižádostivého Jonase Savimbiho UNITA, bylo pro všechna

tři osvobozenecká hnutí mnohem důležitější bojovat proti sobě navzájem než proti Portugalcům. Nebezpečné zóny v málo lidnatých oblastech Angoly však státní armáda složená stejně z černých i bílých příslušníků dobře střežila a v důležitých angolských regionech panovala svoboda pohybu a čilý ruch výstavby. Stále protestující svět si pomalu začal zvykat na to, že Portugalsko míní svůj úmysl zůstat v Africe velmi vážně.

V hloubi duše potěšila v oněch dnech Salazara jedna drobnost, třebaže i ona nepříjemně připomněla běžící čas. Uprostřed státnických starostí dostal neočekávaný dopis. Téměř osmdesátiletá Felismina vzpomínala, jak kdysi spatřila mladičkého seminaristu ve Viseu - a připsala: „*Pamatujete se?*“

Dynamická doba dovolovala jen letmá ohlédnutí. Rhodéská krize postavila proti sobě historické spojence. Britové protestovali proti vykládání ropy v mosambických přístavech, v zambijské Lusace se připravovali britští letci napadnout ze vzduchu mosambické dopravní trasy. Salazar dal naopak posílit dělostřeleckou obranu letiště v Beiře. Vztahy mezi Londýnem a Lisabonem se propadaly do těžké krize a připomínaly doby ultimáta z roku 1890. Hrozil dokonce útok sil OSN proti portugalským překladištím zboží pro Rhodésii.

Za nesmírného napětí psal Salazar písemné odpovědi na otázky žurnalistů z *Chicago Tribune*. Nebral si servítky. Upozornil na krizi v NATO, z jehož vojenských struktur odešla Francie. Nenávistně odsoudil vývoj v bývalé Portugalské Indie, jíž byl vnucen „*kastovní systém, rasová diskriminace a pronásledování křesťanů“*; rozhorlil se nad tím, že „*asi 700 000 lidí je uzavřeno v rozsáhlém koncentračním táboře. A tomu OSN říká sebeurčení Goy*.“ Nevlídně rozebral také vztahy k USA: „*Americké přátelství je rezervováno evropské části Portugalska a americké nepřátelství ostatním částem*.“

V mnohém měl pravdu, ale sám nedokázal překročit svůj stín. 13. dubna se znovu projevil jako nepružný kabinetní politik. Delegace ze všech končin Angoly ho zapřísahala, aby konečně jednou přijel do země a osobně povzbudil nalomenou morálku. Salazar odpověděl pečlivě připraveným projevem, v němž sice kultivovaně rozebral africkou problematiku, ale svou návštěvu nelogicky a frázovitě odložil na budoucí dobu, „*kdy budeme moci oslavit hrdinské úsilí obrany, až bude ovládnut nebo vyhnán poslední terorista*.“

Připomínka Salazarových 77. narozenin oživila problém nástupnictví. Sám premiér se pouštěl do debat, že by už měl být vyměněn, ale nebylo osobnosti ani instituce, která by se odvážila takovou choulostivou záležitost konkretizovat. Ve vzduchu se vznášela naléhavá otázka: Jak dlouho ještě?

Od psacího stolu Salazar takticky řídil velkou politiku ve svůj prospěch. Proti britské nepřízni v rhodéské otázce se opřel o přátelství Jihoafričanů. Aby odvrátil mezinárodní útok na mosambickou Beiru, napsal samotnému americkému prezidentu Johnsonovi. Získal sympatie brazilských vojenských vlád. Intrikoval, vážil momentální vliv a zájmy mocnějších, pouštěl se do nečekaných kombinací. Na nejzákladnější podstatu portugalských potíží, na povahu svého režimu, ale nedovolil sáhnout.

Aby ukázal, že má dost sil, zapojil se naplno do jubilejních oslav převratu. K překvapení národa si 27. května za vlastní peníze koupil letenku do Porta a poprvé v životě nastoupil do letadla, aby ušetřil čas. Dalšího dne 28. května byla Braga dějištěm bombastické ceremonie korunované přítomností a projevem premiéra. V sále veřejné knihovny se pak starý, ale celkem svižný Salazar těšil bouřlivým ovacím

svých příznivců; využil té zvláštní atmosféry k poznámce, že je třeba „udělat tečku“ za jeho dlouhou vládou, a dočkal se toho, co chtěl zřejmě slyšet: všichni odmítali takový nápad s hlučnou loajální nevolí. Po oficiální části oslav se přátelé ptali: necítil při svém prvním letu bolesti hlavy, tlak v uších, nevolnost, strach z bouřky, jíž stroj prolétl? Houževnatý stařík zase všechny nadchl, když na všechno odpovídal kratičkým „*Ne“*.

Další a další ceremonie oslavovaly jubilující režim, jako by chtěly přehlušit jeho zjevnou přežilost. Při parádě na Den Portugalska si Salazar stěžoval, že si už dříve špatně stoupl na nohu, a teď téměř nemůže chodit. Lékaři zjistili, že má zlomené prsty na pravé noze. Dal se léčit, ale trval na tom, aby se o tom nemluvilo. Když se známí přesto ptali, jaký význam svému zranění přikládá, rozveselil je pohotovou odpovědí: „*Žádný, opravdu. Bylo by to vážné a mělo by to celonárodní důsledky, kdyby se to stalo Eusébiovi*.“

Léto roku 1966 přineslo příjemnou povinnost otevřít visutý „Salazarův most“ přes Tejo z centra Lisabonu do Almady. Div techniky dlouhý 1013 metrů s mostovkou vznášející se 70 metrů nad hladinou Teja spojil konečně sever země s jihem a jako triumf „industriálního křídla“ režimu potvrzoval modernizační snahy vlády a její otevřenost novým světovým podnětům. Také proto, a hlavně pro nespornou praktičnost stavby se 6. srpna sešly u mostu tisíce lidí z Lisabonu i ze širokého okolí. Salazar uviděl své jméno na bronzové desce a hned se ptal, je-li ta deska zalitá v konstrukci, nebo jen přišroubovaná. Doprovod se divil, proč se právě na tohle premiér ptá. „*No, jsou-li písmena zalitá v bronzovém bloku, bude pak těžké je odstranit... Věřte, jména politiků by se měla dávat památkám a veřejným dílům až sto nebo dvě stě let po jejich smrti. (...) Mé jméno bude jednou z mostu odstraněno a někteří pánové budou mít problémy z toho, co udělali teď*.“

Inaugurace „Salazarova mostu“, symbolu technického pokroku

„Ani obrovský most obdivovaný i v nejvyspělejších zemích nedokázal zaplašit ódium zaostalosti Portugalska ve srovnání s ostatní západní Evropou. Viditelný pokrok zažívalo teď spíš zámoří. Až do papežské kanceláře šla hlášení misijních institucí z Angoly a Mosambiku o zlepšování sociální péče pro domorodce. Koncem srpna oznámila vláda, že v Mosambiku postaví novou železniční trať. Svět však stále viděl v rozvoji portugalského zámoří perfidní úskok „kolonizátorů“, změny k lepšímu světová média zamlčovala a zásadně fandila Mondlanovi, Cabralovi a angolským povstalcům. V otázce zámoří Salazar stále odmítal kapitulovat. Zatímco Francisco Franco s pokračujícím mozkovým onemocněním slábl a netrval na udržení posledních španělských území v Africe, jeho portugalský kolega si udržoval válečnického ducha. Opozici požadující plnou demokracii, aktivizované Demokraticko-sociální akci (ADS) a nyní především africkým odbojníkům předložil Salazar výstrahu: 24. srpna dal znovu otevřít kárný tábor v obci Chão Bom u kapverdského Tarrafalu, tentokrát především pro africké odbojníky. Podle možností rozdmýchával spory v nestabilních afrických státech a po útoku na portugalské velvyslanectví v Kinshase, bývalém Léopoldvillu, plánoval spolu s katanžským separatistou Moisém Tshombem vojenskou intervenci do Konga přejmenovaného na Zair.

Až směšně zapůsobilo dobudování korporativního systému v době, kdy myšlenku korporativismu udržovalo ve světě právě jen Portugalsko: 23. září 1966 byly úředně založeny poslední tři korporace, jedna pro vědu, literaturu a umění, druhá pro sociální péči a třetí pro sport a tělesnou výchovu. Stejně nepatřičně působilo v každodenním životě tradicionalistické ponížení žen. Desetiletí výchovy žen jako matek a strážkyní rodinného krbu nedovolilo vyzvednou ženy do vedoucích pozic nebo do politiky. Sám Salazar ovlivňoval propagandu představující ideální rodinu na obrázku malého

domku, kam otec přichází z práce a matka ho vítá od kamen a od dětské kolébky; v několika případech premiér dokonce zasahoval do soukromých událostí v rodinách, aby ženám jejich tradiční místo připomněl. Také proto lisabonská vláda dlouho váhala, než 4. listopadu 1966 ratifikovala Konvenci č. 100 Mezinárodní organizace práce a tím zaručila ženám stejná pracovní práva a stejné mzdy.

Premiér se stával překážkou dohody na domácí politické scéně. Proto se ho v září 1966 pokusili někteří katolíci, liberálové a socialisté obejít, když 118 intelektuálů zaslalo prezidentu republiky Américiku Thomazovi dopis kritizující vládní politiku. „Celonárodní výkřik" zazněl ovšem tak tichoučce, že byl nakonec Salazarovi k smíchu: po letech opozičních neúspěchů tu ctihodní předáci žádali admirála Thomaze, aby využil svých ústavních pravomocí a propustil předsedu vlády, rozpustil Národní shromáždění a zajistil jmenování přechodné vlády národní jednoty směřující k normální ústavnosti. To bylo při nepoměru ústavní fikce a reálné Salazarově nadřazenosti víc než naivní. Usmívali se proto i levicoví revolucionáři: starý prezident, loutka v Salazarových rukou, se má stát poslední nadějí legalistické opozice. Manifest jen ukazoval hloubku bezvýchodného tápání odpůrců režimu, nad nimiž stále trůnil držitel absolutní moci.

Ten ale jednou musel z čela vlády odejít přirozeným způsobem. Proto předák Portugalské socialistické akce (ASP) Mário Soares v Paříži domlouval s exilovým vedením komunistické strany taktiku, jež by vedla k postupné demokratizaci režimu. Komunisté však preferovali násilí a podporovali vznikající teroristické bojůvky. Další pokusy ASP vytvořit legální opozici uznanou samotným Salazarem narazily na vládní neochotu k diskusi a na aktivitu PIDE.

Professor Doutor António de Oliveira Salazar

Salazar v 60. letech

Jak Salazarův věk, tak jubilejní rok obracely nicméně politické diskuse od minulosti k úvahám o budoucnosti. O nástupnictví po Salazarovi se otevřeně spekulovalo už i ve světovém tisku. *Financial Times* uvedl 22. listopadu konkrétní jména: dědicem může být buď Marcello Caetano, „*uznávaný v Portugalsku*“, nebo Adriano Moreira se „*značným vlivem doma i v zahraničí*“, případně ministr spravedlnosti a skvělý právník João de Matos Antunes Varela, „*který udělal na zemi silný dojem energickým vedením svého rezortu*“ či konečně Franco Nogueira, „*populární tvrdý pracant*“. Ale byly to stále předčasné úvahy – a vedle žijícího Salazara se do čela státu nikdo nehrnul. Neřešení nástupnického problému přitom hrozilo i mužům spjatým s režimem; cítili, že výhody dosavadní stability by se mohly obrátit v nevýhodu po nutných změnách provedených po Salazarově nutném odchodu a mohly by tak příliš hluboko zasáhnout do života národa v Evropě i zámoří. Jeden z bývalých ministrů vyjádřil na ostře sledované přednášce své obavy: „*Salazar v sobě samém institucionalizoval svůj režim se všemi nevýhodami, které se vynoří v den, kdy odejde*.“ Ptali se premiéra, zda se ho nedotýká, že se hodně mluví o jeho „*politickém konci“*. Nikoli, odpověděl, ale je prý nenormální, že opravdovým řešením nástupnictví „*se nikdo nechce zabývat*.“

Po Indii a Africe vystavila portugalskou imperiální ideu osudové zkoušce také Čína zmítaná revolučním chaosem. Mao Ce-tungovy rudé gardy mohly kdykoli smést Macao z mapy, ale prozatím komunistická Čína portugalské území potřebovala jako okno do světa pro získávání deviz. Napětí v maličké enklávě obklopené nevraživým obrem narůstalo se začátkem „kulturní revoluce“ v roce 1966. Na ostrůvku Taipa, součásti území Macaa, nedostali obyvatelé povolení postavit si školu, tak ji začali stavět ilegálně. Policie 15. listopadu pozatýkala vedení i dělníky a tím vyprovokovala masovou demonstraci 30. listopadu 1966 před sídlem portugalského guvernéra. Rozhlas v Pekingu oznámil 2. prosince do světa, že správa Macaa je odpovědná za „*promyšlenou agresi fašistického typu*“. Příštího dne zaplavily Macao radikálové s Maovými rudými knížkami a k jejich zpěvu revolučních písní se přidala i velká skupina usedlých místních Číňanů. Dav strhl historickou sochu v centru a zapálil archivy. Guvernér José Manuel Nobre de Carvalho propadl panice, vyhlásil výjimečný stav a proti hlučné mase poslal vojáky. Při střelbě padlo 11 lidí, asi 200 protestujících utrpělo zranění. Napětí tím dostoupilo vrcholu a čínská komunita se rozzlobila. Delegace místních Číňanů předložila guvernérovi 11. prosince radikální požadavky a donutila ho, aby o pouhém setrvání portugalské moci jednal pokorně s úřady pevninské Číny, s níž Portugalsko nemělo diplomatické styky. Zdálo se, že portugalské Macao po 400 letech skončí. Číně by ovšem takové řešení neprospělo, raději se kochala ponížením portugalské správy. A tak prohlášení z 29. ledna 1967, v němž Nobre de Carvalho „*slavnostně převzal odpovědnost za krvavý incident*“ z 15. listopadu a 3. prosince, byla zoufalým a pokořujícím dokladem portugalské slabosti. Nobre de Carvalho byl vmanévrován do povinnosti setrvat v obklíčení a udržet nepatrnou základnu jako vazala nenáviděných komunistů. Musel přistoupit na všechny požadavky místních i pevninských Číňanů, mimo jiné zastavit jakékoli styky s Taiwanem. Ostuda rezonovala mezi antisalazaristickou opozicí jako vítaná výtka slabé vládě. Demokraticko-sociální akce (ADS) se v poselství prezidentu republiky (nikoli Salazarovi) snažila zalíbit mezinárodnímu společenství, když běžnou frazeologií nepříliš důrazně žádala uznat právo kolonií na sebeurčení.

Až na tento vzdálený, třeba dostatečně trapný incident, se nyní mezinárodní postavení Portugalska zase mírně zlepšovalo. Armáda vyhnala partyzány ze všech důležitějších středisek v Angole, odbojáři v Mosambiku i v Portugalské Guineji pociťovali únavu ze zatím neúspěšného boje. Počátkem roku 1967 Salazar zorganizoval

propagandistickou kampaň, v níž využil výsledků plebiscitu konaného na území Portugalské Indie: 172 191 dotázaných se tu po letech masivní deportugalizace vyslovilo proti připojení k Indii, integraci schválilo jen 138 170 lidí. Za své skvělé vztahy k Portugalsku se vůbec nestyděla vojenská vláda největšího latinskoamerického státu. Brazilské válečné lodě se vydaly na přátelskou návštěvu do angolské Luandy, aby demonstrovaly brazilskou solidaritu se Salazarovým impériem.

Nad známkami úspěchu přelétl temný stín, když vláda USA doporučila kolegům v Lisabonu, aby nejnovější portugalská válečná fregata *Almirante Pereira da Silva* neodjížděla do Luandy. Salazar se rozčílil k nepříčetnosti: „*Dostali jsme políček, byli jsme hloupě pokořeni. USA s námi jednají bez jakékoli úcty, hůř než s novými černošskými státy, a s tím nemůžeme souhlasit. Nejsme protektorát Američanů ani nikoho jiného. Přichází čas, kdy se budeme muset se Spojenými státy rozejít, a já doufám, že to bude ještě za mého života*.“

V únoru roku 1967 se projednávala většinou povzbuzující agenda a Salazar se uklidnil. Rozsáhle se diskutoval plán postavit v Mosambiku na Zambezi obrovskou hydroelektrárnu, která by pomohla při industrializaci celého afrického jihu. Vedení NATO rozhodlo 22. února, že v Lisabonu umístí nedávno utvořené velitelství svého Ibero-atlantického regionu. Salazar mohl být spokojen; nechtěl vidět obecnou nevoli z prodlužování autoritativní agónie, nechtěl vidět atmosféru strachu vyvolávanou policejním pronásledováním nespokojenců. Zdálo se mu, že jeho stát ležící stále ještě na třech světadílech úspěšně překonal neuvěřitelná protivenství a že „hrdě sám“ svou multikontinentální a multirasovou koncepci i v budoucnu uhájí.

Poslední rok

Při pohledu na dynamický svět kosmické soutěže a dravého ideologického soupeření bylo neuvěřitelné, že se salazarismus dožil i závěru bouřlivých šedesátých let. Konsolidace archaického režimu, široce pociťovaná v posledních měsících, souvisela s osobností, která jej představovala. Salazarův systém byl zkamenělinou dávných meziválečných časů, ale měl v sobě také cosi pozitivního. Překlenul těžkou dobu mezi rozpadem monarchických autorit a voluntarismem přehnaně svobodomyslných režimů topících se v nedisciplinovanosti a zmatcích. Hospodárnost starého premiéra nedovolovala, aby se stát stal kořistí sobeckých hrabivců a spekulantů, mnišský život premiéra nutil většinu politiků k nezištnosti a prostotě. Salazarův vysoký věk činil i z revoluce zbytečnost - přírodní zákony musely brzy povolat ke kormidlu jeho nástupce. A tak předivo vyčpělých salazaristických institucí zvolna atrofovalo a sám Salazar se měnil v legendu. V podvědomí společnosti izolované od blahobytu i vzrušujících skandálů panovalo tiché přesvědčení, že by bylo nenormální přerušovat tento přirozený a smírný proces před momentem, kdy jej ukončí nejvyšší moc.

Hlavní světové politicko-hospodářské soustavy vstoupily do hluboké krize a už tím se pozornost od portugalských kolonií obracela jinam. Strašlivé masakry, které Američané rozpoutali ve Vietnamu, ukázaly další slepou uličku vývoje civilizace. Řádění „kulturních revolucionářů“ v Číně děsilo svou ničivostí. Afrika se zmítala v chaosu převratů a občanských válek. V Brežněvově východoevropské komunistické říši se objevovaly trhliny. Nehybný režim z malého okraje Evropy představovaný nehlučným starým mužem v Lisabonu zjevně svět neohrožoval. Portugalci uzavření bariérou svého systému ve své zvláštní situaci sledovali s jakousi osudovou smířlivostí nepoměr Salazarovy moci a Salazarova věku. Na blízký okamžik velkého

zvratu způsobeného odchodem téměř osmasedmdesátiletého státníka se čekalo se stále většími obavami i nadějemi.

Bilance „boje o impérium“ nebyla nyní příliš optimistická: Portugalská Indie ztracená, Macao pokořené, Portugalský Timor vydaný na milost a nemilost Indonésii čekající na příležitost k anexi, neustávající boje v Portugalské Guineji, Angole i Mosambiku podporované osvobozenou Afrikou i mezinárodními organizacemi. Dokonce i ostrovy, klidné a loajální, měly připravené plány na osvobození: Kapverďané vedli i ve vlastním zájmu odboj v Portugalské Guineji, skupina nacionalistů se v cizině chystala vést ostrovy Svatého Tomáše a Princova ostrova, až se nezbytně zhroutí celý koncept koloniální říše. V Portugalsku vyvolávala válka v Africe dosud vlastenecké pochopení, ale její trvání začalo zemi i lidi krajně vyčerpávat. Finanční i morální zátěž přestávala být snesitelná a bojové výzvy starého premiéra se už nesetkávaly s nadšením. Náklady na obranu přesáhly 40 % všech rozpočtových výdajů, z toho polovinu spotřebovala armáda v Angole, Mosambiku a Portugalské Guineji. Prodloužení povinné vojenské služby 5. března 1967 z 18 měsíců na čtyři roky vyvolalo nespokojenost mezi mládeží a neklid ze ztrát a válečných krutostí se začal projevovat i v jednotkách na bojištích.

Exilový odboj si toho byl vědom. V Itálii vyšlo 1. května 1967 první číslo listu *Socialistické Portugalsko*, kde nové socialistické uskupení uvádělo: „*Portugalská socialistická akce navrhuje zemi alternativu k politice současného režimu, která by měla být provedena postupně tak, aby se Portugalsko identifikovalo s mezinárodním demokratickým řádem a aby se vyloučilo prolévání krve mezi Portugalci*.“ Dříve by takové apely zanikly, ale nyní se nad myšlenkou přechodu k demokracii „po fázích“ začali zamýšlet i mnozí exponenti vládnoucího systému.

Afričtí partyzáni u trosek portugalského letadla

Přesně padesát let od zjevení Panny Marie ve Fátimě, 13. května 1967, se Portugalsko dočkalo největší poklony ze strany Vatikánu ve svých dějinách. Na místě, kde Matka

Boží slíbila třem pasáčkům mír, vzdal Pavel VI. hold bohorodičce i portugalskému národu. Ledové kry mezi lisabonským režimem a Vatikánem roztály. Salazar jízlivě podotkl, že na papežské návštěvě ho nejvíc potěšila „*zuřivost našich nepřátel*." A se smíchem přidal: „*Samozřejmě jsem tituloval papeže 'Vaše Svatosti'. A víte, jak tituloval Svatý otec mne? Říkal mi - 'Vaše Věčnosti'*."

Papež Pavel VI. ve Fátimě

Opozici útočící ze zahraničí Salazar ignoroval, i když opozičních sil přibývalo. Socialisté si vybudovali střediska v západní Evropě a nebylo radno je přehlížet. Komunistická levice se opírala o základny v Moskvě a v Praze a vyzbrojovala se; její první bojové vystoupení však Salazar vůbec nezaznamenal. Liga jednoty a revoluční akce (LUAR) začala 17. května partyzánskou válku na domácím území poněkud nešťastně: přepadením bankovní pobočky ve městě Figueira da Foz riskovala, že bude zařazena spíš mezi bandity než mezi praporečníky pokroku.

V červnu 1967 došel do prezidentské kanceláře dopis, v němž přes padesát ekonomů a podnikatelů odsuzovalo Salazarovu konzervativní hospodářskou politiku. Prezident ovšem premiéra ve všem respektoval a Salazar politickou vůli k liberalizaci ekonomiky a k technologickému pokroku neprojevoval. Domácí opozice stále nebyla schopná koordinovat své kroky. Komunisté lpěli na nepřijatelné orientaci na Sovětský svaz, Fronta národního osvobození se bez Delgada rozkládala.

Dramatické světové události jako by rozšiřovaly prostor pro přežití autoritativního systému v Portugalsku i v jeho neevropských součástech. Vítězství Izraele nad Araby v krátké válce změnilo poměry na Blízkém východě, americká válka v jihovýchodní Asii přesáhla míru snesitelnosti. Salazar si udržoval daleký odstup od vládnoucích mocností a ideologií a svým nezávislým úsudkem s chutí narušoval autoritu vládců glóbu. Když prezident Lyndon Johnson vylíčil v jednom ze svých projevů Spojené státy americké jako pozemský ráj, kterému závidí 94 % obyvatel světa, Salazar to okamžitě drze okomentoval: „*My patříme k těm zbývajícím šesti procentům.*"

Volby do nejnižších orgánů samosprávy proběhly 22. října 1967 v naprostém klidu. Po vládě schválilo i Národní shromáždění ambiciózní Třetí rozvojový plán, který sliboval industrializaci jak evropské, tak zámořské části impéria. Rychle se však měniála africká politická i válečná scéna. Jakmile byl Moise Tshombe unesen do Alžíru a diktátor Mobutu vyhlásil v Zairu mobilizaci, přenesl se nepokoj na angolské hranice a Salazarovi přitížilo odhalení, že s jeho vědomím operovaly v jihozairské Shabě-Katanze také jednotky mezinárodních bělošských žoldnéřů. V listopadu schválilo Valné shromáždění OSN další protiportugalskou rezoluci, ale Salazar kontroval požadavkem na odškodněním jež Portugalsku způsobila blokáda Rhodésie. Lehce provokativně také pozval generálního tajemníka OSN U Thanta, aby navštívil Angolu a Mosambik a přesvědčil se na místě o tamních poměrech.

Koncem listopadu přijal Salazar v Lisabonu poničeném přívaly dešťů delegaci Mosambičanů; odmítl odjet na návštěvu země v jihovýchodní Africe, zato hovořil o „*signálech vítězství“* v rozptýlené válce proti partyzánům z FRELIMO. Šel si ostentativně prohlédnout moderní válečné čluny *João Belo* a *Gago Coutinho*. Dostal novou příležitost k intrikám, jakmile v Nigérii vypukla krvavá válka o Biafru. Podporoval povstalce proti ústřední vládě a dal k dispozici ostrovy São Tomé a Príncipe zdravotnickým a humanitárním organizacím starajícím se o biaferské postižené. Držel sebe i režim v obdivuhodné kondici. Sám americký ministr zahraničních věcí Dean Rusk řekl v Bruselu svému portugalskému kolegovi: „*Čas bezpochyby pracuje pro vás. Pro nás Američany stojí otázka takto: dokážete se udržet, vydržíte? Jestli nás o tom přesvědčíte, pak jste bitvu o Afriku vyhráli*.“

Na přelomu let 1967 a 1968 opět přibylo varovných znamení. Aktivisté z Demokraticko-sociální akce se sice jasně stavěli za obranu zámoří, ale ve svém listu prezidentovi republiky vyjmenovali spoustu potíží, které národu působí „*diktátorský režim“*. Socialisté a komunisté v zahraničí rozpoutali s podporou evropských sdělovacích prostředků kampaň proti politickým systémům vládnoucím ve Španělsku, Portugalsku a Řecku. U Thant na zasedání komise OSN proti kolonialismu napadl Portugalsko, že nechce aplikovat zásady sebeurčení ve svých afrických územích. PIDE řešila rostoucí napětí obvyklými násilnými prostředky. V prosinci byl ve své kanceláři zatčen právník Mário Soares, protože údajně poskytoval zahraničnímu tisku „*nepravdivé a pomlouvačné informace*“. Studentské demonstrace proti americké válce ve Vietnamu i portugalské koloniální válce v Africe v lednu a v únoru 1968 ozbrojené složky rozehnaly. Mário Soares byl za obhajobu oponentů režimul 19. března 1968 deportován na odlehlý ostrov São Tomé. Teologa Josého da Felicidade Alvese zatkla PIDE proto, že 19. dubna o velikonočních svátcích „*napadl zámořskou politiku prováděnou vládou Národa*.“

Salazar se spokojil s tím, že jeho systém přežívá pouhou setrvačností. Nehledal nic nového než údržbářské zásahy do zaběhaných praktik. Přesto ho rozladily aktivity opozice a skutečnost, že se političtí protivníci opírají o zahraniční patrony a jejich peníze. Nemohl pochopit, proč jeho ideově vyčerpaní ministři nedokážou konkurenční názory vyvracet a potíže zvládat, zlobil se, že mu dokonce lžou. K nejdůvěrnějším spolupracovníkům se obracel s podivnými stesky: „*Někdy nevím, kdo tuhle zemi řídí. (...) Všichni si myslí: starý došel ke konci, už nevládne. A každý si dělá, co chce, aby ukázal svůj význam*.“

Změť problémů dopadala na osamělého muže stále tíživěji. Někdy pociťoval náhlou únavu a musel delší čas sbírat síly k další práci, nikdy se však ani na okamžik nezabýval svým odchodem. Často jen dával najevo svou rostoucí zahořklost.

Papežskou homilii za zavražděného amerického černošského vůdce Martina Luthera Kinga komentoval slovy: „*Kdyby mne zavraždili, nebude ani telegram, ani otčenáš.*“ Občas na řešení problémů nezvykle rezignoval a udiveným přátelům se přiznával: „*Drazí pánové, už tomu nerozumím a taky si už nerozumím s lidmi*.“

Dne 27. dubna 1968 si připomněl celých čtyřicet let od svého nástupu k moci. Slavilo se všude, v Batalhe před nádherným klášterem Panny Marie Vítězné byla odhalena skvostná jezdecká socha středověkého válečníka a pozdějšího mnicha a světce Nuna Álvarese Pereiry. Příštího dne bylo Salazarovi 79 let. Gratulanti pozorně čekali, zda Salazar sám nenaznačí ochotu složit politickou funkci. Nenaznačil. Rutina tedy pokračovala, i když noví muži přicházeli s novými myšlenkami. Počátkem května byl guvernérem Portugalské Guineje jmenován brigádní generál António Spínola. Salazar s ním dlouho rozmlouval o vážné situaci v této zemi, kde poslední dobou získali vojenskou převahu partyzáni, ale neskrýval nevoli, když se generál osmělil nahradit koncepci „územní jednoty“ impéria mezinárodně snesitelnější doktrínou „solidarity portugalského prostoru“.

Hierarchie problémů se nyní obrátila: zámoří sice nežilo poklidně, ale tajný agent Jorge Jardim a další schopní muži udržovali portugalské Africe vcelku příznivé mezinárodní zázemí a válka se zatím nešířila. Salazar pozorně sledoval konflikt československého reformního vedení se sovětskou elitou, stejně tak ho zaujalo nevídané povstání všech společenských vrstev ve Francii, kde květnové bouře přiměly k odchodu i prezidenta Charlese de Gaulla. Zdálo se, že čas rozrušuje zdánlivě pevné „moderní“ konstrukce stejně silně jako tu starou portugalskou. Navíc se portugalské opozici v Praze i Paříži hroutily její nejužívanější základny.

António de Oliveira Salazar v roce 1968

Doma narůstal nepokoj a netrpělivost. V dubnu stávkovali rybáři v Matosinhos, v květnu protestovali studenti proti dohledu institucí, které si nevolili. A pak přišel drobný incident, který vybičoval Salazarovu chorobnou podezřívavost k nepředloženému činu. Na scéně arény Coliseu dos Recreios se 6. června dával balet *Romeo a Julie*. Dirigent Maurice Béjart závěrem promluvil k návštěvníkům o současném smyslu díla, odsoudil válku ve Vietnamu a připomněl, že před několika dny byl zavražděn americký ministr Robert Kennedy. Pak vyzval diváky, aby drželi minutu ticha „*proti všem formám násilí a diktatury"*. Příští den Salazar napadl Béjarta za to, že šíří „*poraženectví a pacifismus*", zakázal okamžitě všechna další představení a žádal Béjartovo vyhoštění z Portugalska. Zkratkovitá a přehnaná reakce vyděsila i premiérovy spolupracovníky. Atmosféru strachu prolomily až protesty spisovatelů, hudebníků a dalších umělců. Salazar si uvědomil, že přestřelil, ale namísto omluvy svůj postoj vysvětloval neosobním poučováním: „*Autorita musí zasáhnout hned, nemůže váhat, nemůže čekat na druhou výzvu*."

Incident doznával ve vládě. Na zasedání 11. června se mluvilo o krizi americké společnosti, která si vyžádala život obou Kennedyů, rozebíralo se i příliš rychlé tempo reforem „pražského jara". Dalšího dne se ministři znovu dotkli případu Béjart. To se asi nemělo stát - Salazar se rozohnil, nechal se unášet nepodloženými konstrukcemi, když nepřesvědčivě odůvodňoval svou předchozí prchlivost. Poprvé hovořil zmateně a nelogicky. Ministři klopili zrak a skláněli hlavy u vědomí, že o věci se nedá rozumně diskutovat. Jejich dojem, že premiér už není schopen řídit stát, však Salazar zase vyvrátil. Do diskuse o stavbě přehrady Cahora Bassa v Mosambiku zasáhl tak konstruktivně, jak to nikdo nečekal. Dříve se technického pokroku obával a tempo industrializace raději přibrzďoval, nyní s železnou logikou prohlásil: „*Pánové, na věci kolem Cahora Bassy je jedinečné a úžasné toto: Cahora Bassa se buď postaví nyní, nebo se už vůbec nepostaví. (...) Budeme-li čekat, až to vývoj v Mosambiku dovolí, pak si tedy počkáme tři sta let, jistě alespoň půl století. Z vojenského hlediska nám ministr obrany zaručil, že problémy nejsou*." Vláda projekt schválila, francouzsko-německo-jihoafrické konsorcium se pustilo do díla a Salazar dokázal, že jeho duchovní kapacity nelze podceňovat.

Premiér působil nadále jako královský majestát mimo jiné i proto, že neodpovídal na požadavky doby. Přijímal delegace, byl klidný, informovaný a pohotový. V sobotu 3. srpna 1968 trávil víkend ve svém sídle v estorilské pevnosti. Kolem deváté vyšel na terasu vedoucí k moři. Čekal ho osobní pedikér a nabídl čerstvé noviny. Salazar už rozkládal stránky, když nepozorně dosedal na jedno z lehátek. Vtom se konstrukce pod vahou těla složila a Salazar se i s lehátkem zřítil k zemi. Jeho hlava prudce a dutě udeřila o kamennou dlažbu. Hluk přilákal domácí personál, ale to už byl Salazar na nohou. Zakázal přivolat lékaře a požádal všechny, aby o jeho pádu nehovořili. Po zbytek dne zůstal lehce otřesen, ale nepřipouštěl si myšlenku, že by jeho zdraví utrpělo. Příští neděli absolvoval obvyklou návštěvu u prezidenta América Thomaze, který trávil víkend v sousedním Cascaisu. Zdálo se, že se nic vážného nestalo. Ale nejvyšší moc už rozhodla.

Dlouhá cesta k Bohu

Stala se nehoda s lehátkem tak, jak vešla ve známost a do dějin? Padesát let po Salazarově smrti napsal José António Saraiva státníkův životopis nazvaný *Pád z*

lehátka, které neexistovalo. Vyvrací tu tradovaný průběh úrazu a nabízí uklouznutí ve vaně jako skutečnou příčinu následujících potíží. Je konec konců jedno, zda nešťastnou roli sehrálo lehátko (*cadeira*) nebo vana (*banheira*), zda v Estorilu v kritické chvíli pedikér byl nebo nebyl. Starý muž zcela jistě utrpěl úraz a začal bojovat s chorobou, která postihla jeho nejpotřebnější orgán.

Mechanický výkon státních povinností Salazara v dalších dnech opět pohltil. Když se ale 6. srpna dostavil lékař Eduardo Coelho na pravidelnou konzultaci, premiér mu raději o své nehodě v Estorilu řekl. Coelho neshledal žádné nenormálnosti, a tak jen požádal, aby byl přivolán, kdykoli by se objevily nějaké bolesti. Na veřejnost nic neproniklo, a tak nepříjemná událost nemusela mít následky.

Uprostřed srpna přijela na krátkou návštěvu Christine Garnierová se svým manželem. Salazar jako galantní společník oběma podal obšírný výklad portugalské situace. Dlouhou přípravu rekonstrukce vlády už nedovedl k tak dobrým koncům. Sdělovací prostředky oznámily 17. srpna jména nových ministrů, kteří dna dny poté nastoupili do vedení svých rezortů. Ze všech stran pak pršely kritické reakce. Sám prezident Thomaz myslel na Salazarovy podivné kádrové postupy, když potřásal starostlivě hlavou: „*Můj bože, taková vláda, taková vláda!*“ Kritiky nebyly zcela oprávněné; velká část ministrů zůstala na svých postech, nový ministr financí João Dias Rosas prosazoval liberalizaci a mezinárodní spolupráci, nový ministr školství José Hermano Saraiva, historik a diplomat, patřil k předním intelektuálům. Salazar jen zklamal nevyslovené očekávání velké změny, která nepřicházela.

Zprávy o napadení Československa vojsky pěti komunistických států v noci z 20. na 21. srpen sledoval Salazar s nesmírným zájmem. Portugalské sdělovací prostředky přinášely podrobnosti a celý národ účastně trpěl, že „pražské jaro“ násilně skončilo. Salazar podotkl: „*Vždycky se mi zdálo, že Dubček na to šel moc rychle*.“ Napětí kolem Československa zase odpoutalo pozornost od portugalského zámoří, jak se projevilo v OSN i na zasedání stálé rady NATO. Navíc se na čas muselo věnovat jen vlastním problémům Československo, od něhož afričtí partyzáni velmi často dostávali výzbroj pocházející z celého komunistického světa.

Teplé letní dny konejšily neduhy a Salazar pracoval v pohodě. Vyřizoval desítky záležitostí, zajímal se stejně o znečišťování životního prostředí průmyslovými zplodinami jako o organizaci korporací. Ale 27. srpna po rozhovoru s ministrem zahraničních věcí Nogueirou náhle pocítil silné bolesti hlavy. Sténal, ale nedával na sobě nic znát. Vzal si aspirin a nedovolil ani své komorné, aby zavolala doktora Coelha.

V úterý 3. září předsedal prvnímu zasedání nové vlády. Byl bledý, tichý, do jednání nezasahoval. Příští den už bolesti hlavy zesílily tak, že si musel připustit nemoc. Ve čtvrtek přivedl doktor Coelho neurochirurga Antónia de Vasconcelose Marquese. Ten po prohlídce nařídil převoz do nemocnice ve čtvrti Benfica. Tam se jeho obavy potvrdily: cerebrální hematom vzniklý při úderu hlavy o pevnou podložku dosahoval už nebezpečných rozměrů.

Operace 7. září trvala celé dvě hodiny, ale nebylo konec konců příliš obtížné krevní výron odsát a zlikvidovat. Vasconcelos Marques však přesto působil ustaraně; bral v úvahu možné komplikace vyplývající z vysokého věku. Přítomnému prezidentovi republiky řekl: „*Chci, aby si Vaše Excelence byla dokonale vědoma, že stojíme před velmi těžce nemocným a že je třeba se připravit na všechno.*“

V dalších dnech se Salazarův stav trochu zlepšoval. Nemocný stál ovšem příliš vysoko, aby jeho hospitalizace nerezonovala ve světě. Z Brazílie, Německa i Francie, od Iana Smitha z Rhodésie i od vyhoštěného brazilského exprezidenta Juscelina Kubitscheka šla do Lisabonu přání brzkého uzdravení. Moskevský rozhlas naopak vyzval portugalskou levici, aby využila „*této hodiny krize fašismu"* a připravila se převzít moc po Salazarově smrti. Přední exponenti autoritativního režimu najednou nevěděli, co si mají počít, realisté začali uvažovat o nástupnictví.

Salazar se dopoledne 16. září mohl doktoru Coelhovi pochlubit, že potíže nemá a že nemoc úplně ustoupila. Ale po obědě ucítil v hlavě palčivou bolest. Pozvedl levou ruku k čelu a vykřikl: „*Hrozně mě to vzalo. Ach, můj bože!*" Lékařům bylo hned jasné, že tentokrát je to mnohem horší: náhlá mozková příhoda zasáhla pravou mozkovou hemisféru a vyřadila část nejdůležitějšího orgánu. Nemocnému se snad obnoví fyzické funkce, nikdy se mu však nevrátí někdejší duševní síly a trvale jasné vědomí.

Prezident republiky nerad začal uvažovat, koho by měl jmenovat do klíčového úřadu spojeného po tolik desetiletí se Salazarovým jménem. Když zkušebně nabídl vedení vlády ministru obrany, ten ustrašeně odmítl s argumentem, že premiérem by měl být civilista. Américo Thomaz si uvědomil, že není připraven učinit osudové a zásadní rozhodnutí, konec konců se obával Salazarovy pomsty, kdyby premiéra svými starostmi o nástupnictví urazil. Dal si znovu od Vasconcelose Marquese vyložit, jaké jsou Salazarovy vyhlídky. Neurochirurg se vyjádřil jasně: Salazar bude trvalým invalidou, jeho politická kariéra skončila. Prezidentovi svitla poslední naděje. Přiletěl světoznámý neurolog z Kolumbijské univerzity Houston Merritt, aby s portugalskými kolegy provedl důkladnou prohlídku. Z konzilia odjel do Belému na schůzku politiků. Zatímco Eduardo Coelho viděl možnosti zlepšení, Merritt rozmetal zbytky optimismu: Salazar „*už nikdy nemůže být znovu tím, čím býval*."

Po čtyřiceti letech, čtyřech měsících a 28 dnech Salazarovy vlády bylo nutné jmenovat nového premiéra. Večer 26. září 1968 se Américo Thomaz obrátil rozhlasovým projevem k národu. Oznámil, že na místo „*neochvějného Portugalce, který se zasloužil o vlast, jíž tak geniálně sloužil s naprostou a trvalou oddaností,"* nastoupí do vedení vlády doktor Marcello José das Neves Caetano.

Nový premiér se funkce chopil s rozpaky. Musel naznačit jisté reformní úmysly, jak žádala celá společnost; ve stínu stále ještě živého Salazara se však nedokázal odpoutat od systému, v němž po celá desetiletí sám vyrůstal. Proto především složil poklonu svému předchůdci. „*Země si zvykla po dlouhou dobu, že je řízena géniem. Ode dneška se musí přizpůsobit tomu, že jí budou vládnout lidé jako každý jiný*."

Salazarův život měl podle názoru většiny lékařů brzy vyprchat. Ale přes cerebrální potíže a množící se vady oběhového systému starý muž visel na životě. Vasconcelos Marques byl překvapen: „*Z lékařského hlediska už měl tisíckrát umřít. Ale odolává: je to jen srdce a síla vůle*." Koncem října Salazar překvapil ještě víc. Jedl a byl naprosto při smyslech. Zázrak však skončil novou krizí v listopadu. Dočasné prosincové oživení pak jen ukázalo, že opakovaná vzpamatovávání a krize budou zastávkami na cestě ke konci.

Návštěva univerzitních studentů u Salazara v roce 1969

Tělo fyzicky existovalo a mělo jen ty nejskromnější potřeby. Chvíle jasné mysli se střídaly s naprostou temnotou. Když bylo Salazarovi lépe, docházeli za ním přátelé a nacházeli stále ještě jiskry někdejšího ohně. Uvědomovali si, jak je stařec po létech slávy osamělý. Sám Salazar se v příznivých okamžicích bezradně ptal: „*Až mne odtud pustí, kam půjdu? Nemám dům, nemám kam jít.*“

Až v únoru ho převezli do bytu v ulici Tisku. Byl šťastný: „*Jsem ve svém domě se svými věcmi*.“ Mezi četnými návštěvami se objevil brazilský velvyslanec Carlos Silvestre de Ouro Preto, který končil svou misi v Lisabonu. Ke svému překvapení uslyšel od Salazara státnické rozloučení, poděkování za práci i rady pro svou další činnost. Ouro Preto si uvědomil totéž, co naznačovali už jiní: Salazar netuší, že už není předsedou vlády, myslí si, že stále všechno řídí.

Salazar rozhlasem děkuje za gratulace 28. dubna 1969

V dubnu se profesor Merritt přijel na stav pacienta znovu podívat. Byl příjemně překvapen slušnou kondicí pacienta, ale ve své zprávě musel přidat k psychocerebrálním potížím necitlivost v levé paži a levé noze, konstatoval, že Salazar nemůže chodit bez pomoci a že nemá jasnou představu o posledních měsících, zatímco dřívější události si pamatuje dobře. Zprávu ukončil realistickým výhledem: „*Je možné, že v příštích měsících dojde ke zlepšení, ale věk je faktorem, který brání úplnému návratu k normálu*.“

Pokud Salazar mohl, psal dopisy, četl a rozmlouval s návštěvníky. Legendu přišli navštívit i univerzitní studenti, protože revoltující mládež brojila proti systému, a nikoli už proti samotnému jeho tvůrci; po moderním univerzitním areálu v Coimbře bylo ostatně nedávno otevřeno skvostné Univerzitní město v Lisabonu díky Salazarově vládě a Salazarovu úsilí jako jeden z nejmodernějších kampusů. Salazara vždycky zabolelo, když někdo z jeho současníků i mladších státníků odešel. Generál de Gaulle po své demisi přestal symbolizovat samostatně jednající Francii, Moise Tshombe zemřel po dvou letech věznění v Alžíru. Salazar se stále držel zbytků života. Rok po své operaci rozebral před jedním francouzským novinářem světovou situaci s udivující erudicí. Zajímal se i o vesmír, kde po úspěchu své mise k Měsíci nyní vítězili Američané: „*Kdo může tvrdit, že by se Rusové nepokusili použít Měsíc jako základnu ke své agresi, kdyby se tam usadili?*“ Na jednu stranu si zázračně pamatoval všechny detaily z minulosti, na druhou stranu nedokázal rozpoznat svou současnou

pozici. Domníval se, že mu ministři oficiálně skládají účty, když přicházejí na návštěvu. Myslel, že vládu po dobu jeho nemoci prozatímně řídí prezident republiky.

Ještě na počátku roku 1970 se Salazar na pravidelných vyjížďkách automobilem zastavoval v různých institucích. Nechápal však žádné změny a uctiví partneři mu ani pravý stav věcí nevnucovali. K jedenaosmdesátým narozeninám dostal 28. dubna 1970 spoustu blahopřání a košů s květinami. Když se prezident republiky přišel 14. července rozloučit před cestou do zahraničí, zdálo se mu, že je Salazar „*dobře naladěn"*; stín premiéra si tehdy naposledy státnicky vyžádal, aby mu prezident po návratu podal podrobnou zprávu.

Diario de Noticias

AS 12 HORAS
EDIÇÃO ESPECIAL

PORTUGAL ESTÁ DE LUTO
MORREU O PRESIDENTE SALAZAR

ESTA MANHÃ, ÀS 9 E 15
DEIXOU DE VIVER
UM DOS MAIS ILUSTRES PORTUGUESES DA HISTÓRIA DE PORTUGAL

Noviny oznamují Salazarovo úmrtí

Ale 15. července 1970 drobné tělo vypovědělo službu. Salazar se ještě vzchopil a krizi překonal. Finále se však nezadržitelně blížilo. V neděli 26. července zmnožil dosavadní komplikace otok plic, teplota prudce stoupla a pacient dýchal jen s největšími obtížemi. Dávný přítel, politický oponent a lékařský rádce Bissaia Barreto poznamenal: „*To je konec. Tady už medicína nic nedokáže***.“** Pozvali faráře z baziliky Estrela, aby udělil umírajícímu poslední pomazání. Ještě jednou se zdálo, že přichází zlepšení, ale to už bylo opravdu naposledy. Ve čtvrt na deset 27. července 1970 Salazar skonal.

Jako při skonu všech autoritářů se v tomto okamžiku promísila obecná národní nevole s jakousi zvláštní smířlivou úctou. Nekonečné zástupy vyprovázely legendu z kláštera jeronymitů v Lisabonu-Belému do Coimbry, dál do Santa Comby a nakonec ke kostelíku Santa Cruz ve Vimieiru. Pod těžkým kamenem s nejkratším možným nápisem *A.O.S. - 1970* spočinuly ostatky starce na týchž místech, kde chlapec před dávnými lety sbíral první zkušenosti.

Státní pohřeb Antónia de Oliveiry Salazara

Salazar zemřel osamělý a chudý. Na vkladních knížkách měl pouhých 50 000 *escudů*, neučinil poslední vůli, a tak nevelký pozemkový majetek připadl starým žijícím sestrám. Jejich život se už také naklonil: Maria Leopoldina přežila bratra o sedm, Laura o osm let. „Dona Maria“, věrná správkyně Salazarovy domácnosti, zesnula v roce 1981, Marta v roce 1982, když dosáhla stoletého věku, jen chráněnkyně Micas vzpomínající na výjimečně něžného státníka se dočkala dalšího století a stařičká odešla v roce 2017. V době Salazarovy smrti se Portugalsko svářilo o podobu zásadní reformy a výstřely levicových revolucionářů ohlašovaly brzký konec pořádku, který před mnoha lety zavedl António de Oliveira Salazar a který po smrti všemocného politika jen s obtížemi a bez naděje na úspěch udržoval jeho žák.

Před soudem dějin

Končilo bouřlivé desetiletí, které rozvrátilo všechny systémy. Biafra kapitulovala v moři krve, celá jihovýchodní Asie se otřásala v posledních křečích války. Spojenými státy americkými cloumal „vietnamský syndrom“, v Polsku se množily protikomunistické bouře, nemocný Francisco Franco odpovídal baskické gerile výjimečným stavem a po teroristických útocích musela mimořádná opatření přijmout i kanadská vláda.

V takovém světě už neměla valný význam politická vize řádu spočívajícího na práci, kázni, prostotě a odříkání. Salazarismus bez Salazara nedával smysl a Marcello Caetano nemohl najít cestu od přežilých korporativních institucí k dynamické společnosti blahobytu. Jeho „revoluce v kontinuitě“ založená na víře technokratů, že materiální pokrok postupně zlepší politický a sociální systém, byla od počátku odsouzena k fiasku. Caetano dokázal jen přejmenovávat, nikoli měnit, zprofanovanou

PIDE přezval na Hlavní ředitelství bezpečnosti (DGS). Permanentní studentské nepokoje a počínající liberalizace souzněly s tlakem zvenčí na dovršení dekolonizace. Levicová opozice bila do postsalazaristů bombami, demokratická opozice požadavky na otevření dveří do Evropy. V armádě zlomené pocitem beznaděje i hrůzami africké války a infiltrované iluzemi vítězícího komunismu se zrodilo nejprve spontánní „hnutí kapitánů“ a pak akceschopné Hnutí ozbrojených sil. To provedlo 25. dubna 1974 vítězný převrat. Až na výjimky nebyl krvavý – stejně jako diktatura nešla do krajnosti, tak ani vojáci nehodlali na spoluobčany střílet; květy karafiátů v hlavních jejich samopalů daly nakonec revoluci jméno. Úspěch revoluce byl absolutní. Celá stavba institucí budovaná po čtyřicet let se v jediném okamžiku zhroutila, Marcello Caetano a Américo Thomaz byli vykázáni do exilu a zapomnění. Salazar se obratu, který předvídal, nedožil; osud mu dopřál zemřít v lůně jeho řádu a ušetřil ho pohledu na komunistická hesla, zaťaté pěsti triumfujících levičáků a chaotický útěk vojáků, správců i kolonistů ze zámoří.

Vojenský revolucionář odstraňuje 25. 4. 1974 Salazarův portrét

Po „karafiátové revoluci“ zažilo Portugalsko zvrat ode zdi ke zdi. Národ se oddal slastnému opojení svobodou, ale v jediném okamžiku byl zaplaven absolutně odlišnými názory a hodnotami, které vyvolaly naprostý rozklad a chaos. Spolu s pronásledováním skutečných i domnělých salazaristů se zastavila práce v továrnách i na znárodňovaných statcích. Excesy čistky nazvané „ozdravování národa“ občas dávaly za pravdu dávnému Salazarovu varování před komunismem. Zasloužilé profesory vyháněli jejich žáci z univerzit, umělci jako Amália Rodrigues stáli na

pranýři jen proto, že vyrostli za autoritativního režimu. Sekretariáty nepohodlných politických stran přepadávaly revoluční bojůvky, národ se povinně kál z hříchu, že kdy podnikl objevné cesty a vytvořil velký zámořský svět portugalské kultury a jazyka. Salazarova socha ve městě jeho dětství Santa Comba Dão přišla 17. února 1975 o hlavu. Teprve když se koncem 70. let bouře vyčerpala, a když se bezvýchodnost levicových přehmatů ukázala být stejná jako bezvýchodnost pravicové totality, vynutili si Portugalci návrat k rozumnému životu. Ukázalo se, že se „dobrý portugalský lid“ nedal svést radikály a že si zachoval vlastenectví a s ním i vůli soužít v demokratické výměně názorů.

„Karafiátová revoluce“ přistoupila na dekolonizaci velké portugalské zámořské říše. Snaha revolučních důstojníků o demokratické řešení, o volbu lidu, o vytvoření spektra stran a názorů v bývalých koloniích vzala za své v netrpělivém bipolárním světě nabitém zbraněmi. Nezvládnutá, ukvapená a nakonec odbytá dekolonizace způsobila tragédii. Před absurdní africkou pomstou utíkalo zpátky do Evropy přes půl milionu bílých usedlíků i s mulaty a černochy. „Navrátilci“ (*retornados*), často příslušníci bůhvíkolikáté generace žijící v Angole či Mosambiku, zaplavili Portugalsko v nejnevhodnější době, kdy revoluční zmatky nedokázaly nasytit ani místní lidi. Do opuštěného prostoru bývalých kolonií vnikly cizí zájmy s takovou prudkostí, že rozvrátily všechno, co bylo dříve vytvořeno.

Salazarův hrob ve Vimieiru

Kapverdy a São Tomé se propadly do zapomnění, vítězství partyzánů nastolilo v Guineji-Bissau neodpovědný režim nouze a brutality. Nadějný Mosambik roztrhaný bipolárními soupeři v občanské válce trvající až do roku 1992 přežil zničený, vysátý a opuštěný. Veliká Angola, na konci portugalské epochy čtvrtá nejrozvinutější země černé Afriky, se stala skličujícím jevištěm rvačky o ropu a diamanty a po čtyřiceti

letech neustávajících bojů došla k vrcholu zničení a největšího myslitelného utrpení jako země trosek a mrzáků; protikolonialistická a pak občanská válka trvající s malou přestávkou od roku 1961 do roku 2002 tu rozmetala všechno, co předchozí generace vytvořily. Také Východní Timor se namísto rozkvětu dočkal indonéské okupace, genocidy a zkázy a až v roce 2002 vstoupil poničený mezi svobodné státy planety. Macao podřízené Číně už za portugalské správy museli Portugalci opustit v roce 1999, ale i tady se prvky specifické identity zachovaly v podobě střípků autonomie. Až v jedenadvacátém století se všechny tyto země, kromě čínského Macaa členské státy Společenství zemí s portugalským jazykem (CPLP) založeného roku 1996, dočkaly obratu a rozvoje.

Salazar měl štěstí, že rozklad svého transkontinentálního Portugalska nezažil. Právě seriál zámořských katastrof však zpětně zmírnil obraz autoritářského vůdce. Byl to muž starého světa, ale právě proto nemohl být nesmiřitelným štváčem divokých ideologických válek. Pronásledoval nepohodlné intelektuály, ale rád se opíral o odborníky, nejčastěji univerzitní profesory a vědce. Potlačoval názory příkře odlišné od vlastních, ale sám opatrně hledal možná řešení neporušující ovšem zásadní principy. Pod jeho a policejním dohledem opozice živořila ve strachu, ale nikdy nezanikla. Národ masově trpěl policejním dohledem, ztrátou svéprávnosti a zastrašováním, ale nikdy nebyl nahnán do likvidačních táborů nebo svévolně okrádán. Mír, klid a vynucený pořádek byly Salazarovou posedlostí a pýchou. Výročí zrušení trestu smrti dával poněkud pokrytecky slavit jako památný den národní historie. Kromě koloniální války, kterou chápal jako vnucenou zvenčí, podporoval Salazar mír už pro zjevnou slabost vlastního státu. Oběti bojů v portugalském zámoří nelze bagatelizovat, netvořily však ani zlomek hekatomb, které obtížily svědomí velmocí, jež se ve stejné době prodraly na předscénu násilnického 20. století.

Mnoho pozdějších událostí prokázalo jasnozřivost svérázného státníka, který se odmítl zařadit do kterékoli z bojujících ideologických front. Haile Selassie se skutečně dočkal *„smutného a bídného konce“*. Afrika opuštěná Evropou zažila bezpočet krutých válek, převratů a masakrů. Komunismus se skutečně zhroutil. Spojené státy vyvezly do světa rány pěstí a egoistické hmotařství. Přehrada Cahora Bassa v Mosambiku vyvzdorovaná na odbojářském nepřátelství nakonec skvěle posloužila svobodným africkým státům. Demokracie se v Portugalsku i v jeho někdejších zámořských „provinciích“ jen obtížně prodírala nevábnými houštinami korupce a mediální manipulace, svoboda bez povinností oslabila mnoho intelektuálních a sociálních jistot a namísto rozumu zavládl mnohde ve světě kult násilí a anarchie. Sama technická civilizace, pro niž Salazar nenacházel mnoho pochopení, ukázala naplno svou krutost v příkrém rozporu většinové bídy oslněné blýskavým pozlátkem výhod využitelných jen málokterými.

Brzy po pádu „marcelismu“, poslední fáze salazarismu, nalezlo demokratické Portugalsko své místo ve sjednocené Evropě. Demokratický vývoj doprovázely i nectnosti, které kdysi Salazar pranýřoval: korupce a slabost vlád. Hlučná revoluční hesla nezměnila některé rysy portugalské povahy; rozpačitost akce, málo podnikavý duch či maskulinní nedůvěru ke schopnostem žen – jen 155 dní na přelomu let 1979-1980 vydržela v premiérském křesle Maria de Lourdes Pintasilgová jako první a poslední žena v historii Portugalska. Ze „starých časů“ zůstal i sklon k poklidu, jistému fatalismu a k drobným radostem života, jako je dobré jídlo nebo fandění fotbalu. Vstup Portugalska do Evropského hospodářského společenství, pozdější Evropské unie, v roce 1986 přinesl rychlé zvýšení životní úrovně, ale spíš za peníze spojenců než vlastním úsilím. Na počátku 21. století se střídající vlády zase propadaly

do problémů. Tentýž ministerský předseda José Sócrates, který v roce 2007 prosadil Lisabonskou smlouvu omezující suverenitu členů Evropské unie, byl o sedm let později zatčen pro nevídaný korupční skandál. A tak se nové Portugalsko bez svého zámoří pomalu ztratilo v Evropě, kterou odchod z Afriky a neschopnost konkurovat dravé Asii zbavily síly a vlivu.

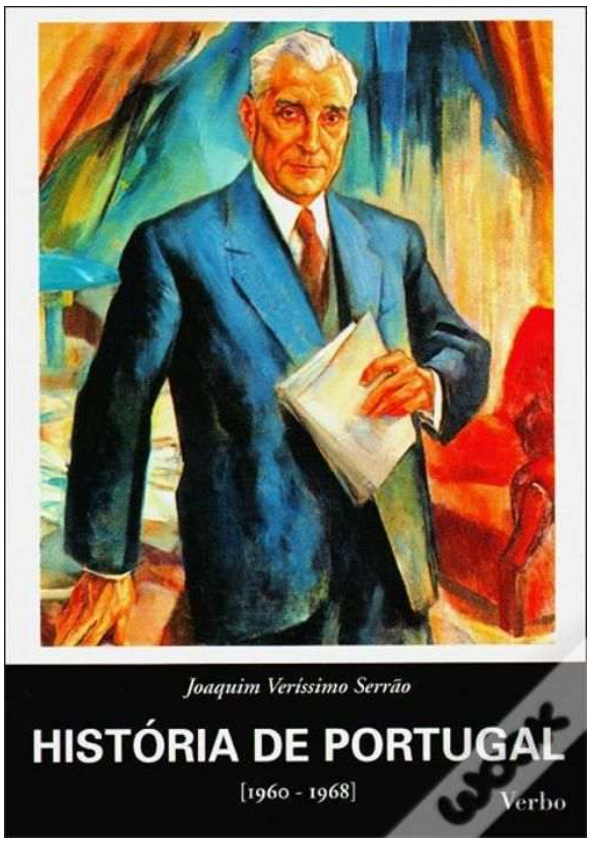

António de Oliveira Salazar tvořil dějiny Portugalska celých 40 let

Evropa se stala výlučným prostorem pro další vývoj portugalského národa. Nad jejím možným sjednocováním se kdysi zamýšlel i Salazar: „*Idea evropské federace mi připadá nemožná z několika důvodů; hlavně je nutné podtrhnout, že taková cesta by zbavila evropské státy hlavního smyslu, pro nějž se obětovaly v četných válkách: možností každého národa disponovat sám sebou. Dobrá přátelství, dobré smlouvy a pevná spojenectví mezi národy spojenými reálnými vazbami budou schopnější přetvořit Evropu než amorfní sloučení států zbavených skutečných základů. Slít dohromady národy a jejich zájmy, to by v zásadě připravilo nový chaos, z něhož by mohl těžit jen anarchický odpor. Při zlikvidované státní suverenitě by anonymní masa v době konfliktu neměla důvody se bránit. (...) Spojení Evropy by vystavilo její lid nebezpečí cizí kultury. (Portugalský) Národ by ztratil svůj význam nositele křesťanské civilizace. Dospělí by ztratili vlastenectví a smysl pro poselství dějin, mladí by začali ignorovat své povinnosti vůči vlasti.*“

Portugalsko, nyní už jen evropské, se utkalo se všemi nebezpečími nové „evropské“ doby v poněkud nerovném boji. Přitom si uchovalo nostalgii po pestrém zámořském světě, který vždycky dodával rozmanité podněty k myšlení i životu. Mezinárodní prostředí ocenilo tento rozhled vyzvednutím portugalských politiků. Je však třeba

přiznat, že António Guterres v čele OSN, José Manuel Durão Barroso a António Costa v čele Evropské unie stanuli spíš proto, že – nekorektně řečeno jako „Pan Nikdo“ - reprezentovali malou zemi neschopnou konkurovat silnějším.

V době, kdy i Evropu postihl s migrační krizí rasový a kulturní konflikt, zůstal v hloubce portugalské duše ideál takového soužití ras, kultur a civilizací, k němuž kdysi došlo v anglické, španělské i portugalské Americe. Pozůstatky tradice někdejšího multirasového impéria v podobě tolerance a chápání „jiných“ se po letech ukazují méně zhoubné než partajnická a skupinová nenávist měnící mnohé současné demokracie v bojiště ideologické občanské války. Portugalský vládce byl silnou autoritativní osobností a jeho nedůvěra k bezbřehé demokracii nebyla příliš vzdálena výhradám, které vyslovovali už starořečtí myslitelé či otcové zakladatelé USA. Za života byl málo milovaným a obávaným terčem, po smrti ho občas ocenili dokonce i domácí protivníci. Odchod diktátora vzbudil i jejich obavy: „*Byl to člověk, proti němuž bylo ctí bojovat, proti němuž stálo za to bojovat. Když zemřel, nevěděli jsme, co máme dělat*.“

Salazara a jeho odkaz „karafiátová revoluce“ zavrhla a systém onálepkovala jako „fašismus“. Kenotaf dlouholetého vůdce nesměl poskvrnit Národní pantheon v Lisabonu. Ale „černá legenda“ nedokázala docela pošpinit obraz státníka, jenž se snažil v těžké době vymanit svůj prostý lid z pochyb a úpadku a vzpíral se ne vždy nejmorálnějšímu tlaku velmocí. V březnu 2007 vyhlásila mediální společnost RTP program Velcí Portugalci. Jako největší muž národní historie vyšel z hlasování António de Oliveira Salazar se 42 % hlasů následovaný paradoxně komunistickým předákem Álvarem Cunhalem s 19 % a válečným konzulem-zachráncem Židů Aristidesem de Sousou Mendesem s 13 %. V dubnu téhož roku připomněl Studijní spolek Oliveiry Salazara (NEOS) státníkovy narozeniny a věrnost jeho heslu „Bůh, Vlast, Rodina“; mše na památku „dělníka vlasti“ (*obreiro da Pátria*) potvrdila i sympatie církve. Dodnes v den výročí Salazarovy smrti celebrují kněží zádušní mši, nejčastěji v kostele São João de Deus v Lisabonu.

Navzdory ostentativnímu odsuzování salazaristické minulosti přežily v Portugalsku některé instituce vzniklé za Nového státu. „Lidové domy“ (*Casas do Povo*) původně vřazené do korporativního systému zůstaly leckde na venkově jako přirozená místa sdružování. Národní nadace pro radost z práce (FNAT) se jen přejmenovala na Národní ústav pro využití volného času (INATEL), aniž by se její původní cíle – turistika, sport a rekreace – jakkoli podstatně změnily. Akcent na „slavnou minulost“ za Nového státu pokračuje stále v podobě restaurování památek a péče o zachování tradic; mimořádně bohaté hmotné i nehmotné dědictví dnes přivádí do Portugalska miliony okouzlených návštěvníků.

Ani v současnosti, kdy se nevýznamné Portugalsko skrylo na periferii Evropy oslabované vlastními neduhy, nepřestal být Salazar ikonou, tu respektovanou, tu nenáviděnou, protože ovlivnil nejen portugalské 20. století jako nikdo jiný. Jeho kabinetní politika týrala národ ponořený v odříkání, jeho nelítostné vynucování kázně zkarikovalo křesťanský konzervativní názor, jeho souhlas s násilím politické policie poskvrnil jeho samotného, jeho představy o základních hodnotách společenského života zanikly už v polovině 20. století. Ale některé Salazarovy zásady a ideály se po letech vynořují v přijatelně transformované podobě. Portugalci zůstali zbožným a pracovitým lidem, národem vlastenců s vysokým smyslem pro solidaritu se vzdálenými zeměmi. Prostřednictvím Společenství zemí s portugalským jazykem (CPLP) zůstávají korektně spojeni s velkým světem, do něhož vyslali nehynoucí

poselství. Touha po nezkorumpovaných politicích, po prostém životě naplněném smysluplnou prací, po míru a klidu zůstala trvale zapsána nejen v portugalských myslích. Salazar ukřižovaný vlastními omyly i „karafiátovou“ revolucí dnes zvolna vstává z mrtvých jako člověk z masa a kostí, reálný produkt své doby, aby inspiroval i provokoval, vyvolával polemiky i zamyšlení. Pro pochopení smyslu těch dlouhých osmi desetiletí světového vývoje, v nichž žil a jejichž ráz spoluutvářel, je třeba znovu hovořit i o něm. Byl synem svého národa, odrazem i výtvorem specifické historické situace, které vnutil svou představu, byl světoobčanem neklidného věku svárů a konfliktů. Od svého psacího stolu se natrvalo zapsal do dějin jako svérázný diktátor-filozof, jako originální státník-národovec, který otiskl vlastní nesmazatelnou stopu do století válek, násilí a sociotechnických experimentů pokračujících až dodnes.

POUŽITÉ ZKRATKY

ADS – *Acção Democrático Social,* Demokraticko-sociální akce, opoziční organizace
AEV – *Acção Escolar Vanguarda,* Akce školního předvoje, masová organizace pro převýchovu mládeže
ASP – *Acção Socialista Portuguesa,* Portugalská socialistická akce, opoziční organizace
CEI – *Casa dos Estudantes do Império,* Dům studentů říše, spolek studentů z kolonií
CMLP – *Comité Marxista-Leninista Português,* Portugalský marxisticko-leninský výbor – opoziční organizace
CPLP – *Comunidade dos Países da Língua Portuguesa,* Společenství zemí s portugalským jazykem, skupina lusofonních zemí
DGS – *Direcção Geral de Segurança,* Hlavní ředitelství bezpečnosti, nástupce PIDE
DRIL – *Directório Revolucionário Ibérico de Libertação,* Revoluční iberské osvobozenecké direktorium, jedna z opozičních skupin
FAP – *Frente da Acção Popular,* Fronta lidové akce, opoziční organizace
FAPLE – *Frente Antotitalitária dos Portugueses Livres no Exílio,* Protitotalitní fronta svobodných Portugalců v exilu, opoziční organizace
FNAT – *Fundação Nacional para a Alegria no Trabalho,* Národní nadace pro radost z práce, volnočasová organizace
FNLA – *Frente Nacional de Libertação de Angola,* Národní fronta za osvobození Angoly, následnice UPA/UPNA
FPLN – *Frente Patriótica de Libertação Nacional,* Vlastenecká fronta národního osvobození, opoziční organizace
FRELIMO – *Frente de Libertação de Moçambique,* Mosambická osvobozenecká fronta, odbojová organizace
GAP – *Grupos de Acção Popular,* Skupiny lidové akce, portugalská odbojová organizace
GATT – *General Agreement on Tariffs and Trade,* Všeobecná dohoda o clech a obchodu, přední světová ekonomická organizace, předchůdce Světové obchodní organizace
GRAE – *Governo da República de Angola no Exílio,* Vláda Angolské republiky v exilu, odbojová centrála
INATEL - *Instituto Nacional para o Aproveitamento dos Tempos Livres*, Národní ústav pro využití volného času, zájmová organizace
LP – *Legião Portuguesa,* Portugalská legie, branná miliční organizace
LUAR – *Liga da União e Acção Revolucionária,* Liga jednoty a revoluční akce, levicová odbojová organizace
MAR – *Movimento da Acção Revolucionária*, Hnutí revoluční akce, opoziční organizace
MMI – *Movimento Militar Independente,* Nezávislé vojenské hnutí, odbojová organizace
MND – *Movimento Nacional Democrático,* Národní demokratické hnutí, opoziční seskupení
MNI – *Movimento Nacional Independente,* Nezávislé národní hnutí, opoziční organizace
MP – *Mocidade Portuguesa,* Portugalská mládež, masová mládežnická organizace
MPLA – *Movimento Popular de Libertação de Angola,* Angolské lidové osvobozenecké hnutí (Lidové hnutí za osvobození Angoly), odbojová organizace

MUD – *Movimento da União Democrática,* Hnutí demokratické jednoty, opoziční seskupení
MUNAF – *Movimento da União Nacional Antifascista,* Hnutí národní antifašistické jednoty, opoziční seskupení
NEOS – *Núcleo de Estudos Oliveira Salazar,* Studijní středisko Oliveiry Salazara, zájmový spolek
NSDAP – *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei,* Německá národně socialistická dělnická strana, vládnoucí nacistická Hitlerova strana
OMEN - *Obra das Mães para a Educação Nacional,* Dílo matek pro národní výchovu, ženská organizace
PAIGC – *Partido Africano de Independência da Guiné e Cabo Verde,* Africká strana nezávislosti Guineje a Kapverd, africká odbojová organizace
PIDE – *Polícia Internacional e de Defesa de Estado,* Mezinárodní policie ochrany státu, portugalská politická policie od roku 1945
PVDE – *Polícia de Vigilância e Defesa de Estado*, Policie bdělosti a ochrany státu, portugalská politická policie do roku 1945
UN – *União Nacional,* Národní svaz, aktivistické uskupení, fakticky preferovaná politická strana Salazarova režimu
UNITA – *União Nacional para a Independência Total de Angola,* Národní svaz za úplnou nezávislost Angoly, odbojová organizace
UPA – *União das Populações de Angola*, Svaz angolského lidu, nacionalistická organizace
UPNA – *União das Populações do Norte de Angola,* Svaz severoangolského lidu, nacionalistická organizace Bakongů

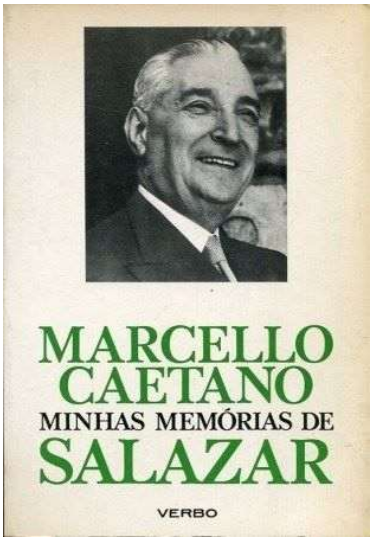

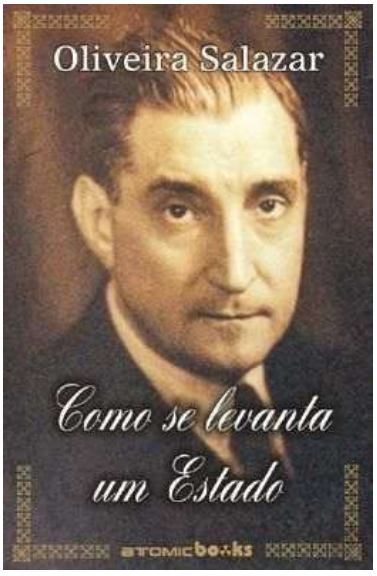

VÝBĚR Z LITERATURY

AFONSO**,** Aniceto; GOMES, Carlos de Matos. 2000. *Guerra Colonial*. Lisboa: Editorial Notícias

AGUIAR, Armando de. 1934. *Oliveira Salazar - o homem e o ditador.* Rio de Janeiro: Civilização Brasileira

ALEXANDRE, Valentim. 1993. *Os Sentidos do Império. Questão Nacional e Questão Colonial na Crise do Antigo Regime Português.* Porto: Afrontamento

ALÍPIO, Elsa S. 2006. *Salazar e a Europa: história da adesão à EFTA.* Lisboa: Livros Horizonte

ALMEIDA, Diniz de. 1980. *Origens e Evolução do Movimento dos Capitães.* Lisboa: Ed. Sociais

ALMEIDA, Maria Joana Emiliano de. 1963. *Mocidade Portuguesa Feminina e o Ideário da Rapariga Portuguesa*. Lisboa: MP

ALMEIDA, Paula Cardoso. 2017. *A Lição de Salazar.* Lisboa: Cardume Editores

ALMEIDA, Pedro Ramos de. 1983. *O processo do Salazarismo. Relatório sobre Portugal.* Lisboa: Avante

ALMEIDA, Pedro Ramos de. 1999. *Salazar. Biografia da ditadura.* Lisboa: Avante

AMARAL, Diogo Freiras do. 1994. *A Tentativa Falhada de um Acordo Portugal-EUA sobre o Futuro do Ultramar Português (1963).* Coimbra: Coimbra Editora

AMORIM, José Alves. 1954. *Saudação à Bandeira Portuguesa e a Salazar*. Angra

do Heroísmo: Tipografia Andrade

ANDRADE, F. José. 1954. *A vida de Salazar.* Lisboa: Neográfica

ANDRADE, José Gonçalves de. 1937. *O Doutor Oliveira Salazar, o seu tempo e a sua obra.* Porto: Educação Nacional

ANDRESEN-LEITÃO, Nicolau. 2007. *Estado Novo - Democracia e Europa (1947-1986)*. Lisboa: Imprensa de Ciências Sociais

ANTUNES, José Freire. 1978. *A Desgraça da República na Ponta das Baionetas - As Forças Armadas do 28 de Maio.* Lisboa: Livraria Bertrand

ANTUNES, José Freire. 1996. *A Guerra de África 1961-1974*, I-II. Lisboa: Círculo de Leitores

ANTUNES, José Freire. 1985. *Cartas particulares a Marcello Caetano.* I-II. Lisboa: Dom Quixote

ANTUNES, José Freire. 1996. *Jorge Jardim. Agente Secreto.* Lisboa: Bertrand

ANTUNES, José Freire. 1991. *Kennedy e Salazar*. *O Leão e a Raposa*. Lisboa: Difusão Cultural

ANTUNES, José Freire. 1992. *Nixon e Caetano: promessas e abandono.* Lisboa: Difusão cultural

ANTUNES, José Freire. 1990. *O Factor Africano, 1890-1990.* Lisboa: Bertrand

ANTUNES, José Freire. 1980. *O Império com Pés de Barro. Colonização e Descolonização: as ideologias em Portugal.* Lisboa: Dom Quixote

ANTUNES, José Freire. 1991. *Os Americanos e Portugal 1961. Kennedy e Salazar; O Leão e a Raposa.* Lisboa: Difusão Cultural

ANTUNES, José Freire. 1995. *Roosevelt, Churchill e Salazar. A Luta pelos Açores, 1941-1945.* Lisboa: Ediclube

ANTUNES, José Freire. 1993. *Salazar e Caetano: Cartas Secretas 1932-1968.* Lisboa: Difusão Cultural

A revolução continua: União Nacional, Mocidade, Legião. Lisboa: SPN, 1943

ARRIAGA, Lopes. 1978. *Mocidade Portuguesa - Breve História de Uma Organização Salazarista*. Lisboa: Terra Livre

ASSAC, Jacques Ploncard d'. 1964. *Dictionnaire Politique de Salazar.* Paris: SNI

ASSAC, Jacques Ploncard d'. 1952. *O pensamento de Salazar*. Lisboa: Companhia Nacional Editora

ASSAC, Jacques Ploncard d´. 1967. *Salazar.* Paris: La Table Ronde

BARON, Henrique. 1952. *Portugal sob o governo de Salazar.* Lisboa: SPN

BARROSO, Gustavo. 1963. *Salazar, o chefe cristão.* Rio de Janeiro: UFRJ

BARROSO, Luís Fernando Machado. 2008. *Salazar e Ian Smith. O Apoio de Portugal à Rodésia (1964-1968)*. Lisboa: ISCTE

BASTOS, Aníbal Rebelo. 1970. *Um estadista cristão dos nossos tempos.* Lamego s.e.

BAPTISTA, António Alçada. 1973. *Conversas com Marcello Caetano.* Lisboa: Morães

BÈGUE, Sandrine. 2007. *La Fin de Goa et de l'Estado Português da Índia*. Lisboa: Instituto Diplomático

BELGRANO, Mario Carlos. 1946. *El Nuevo Estado del Portugal.* Buenos Aires: Depalma

BOTO, José de Ayala. 1945. *Salazar e o desporto.* Lisboa: Secretário Nacional do Corpo Nacional de Escutas

BRANDÃO, Maria de Lourdes. 1984. *O Adeus de Salazar aos Portugueses.* Porto: Ed. do Autor

BRITO, José Maria Brandão de. 1989. *A Industrialização Portuguesa no Pós-Guerra (1948-1965). O Condiciamento Industrial.* Lisboa: Dom Quixote

BRITO, José Maria Brandão de (coord.). 1999. *Do Marcelismo ao Fim do Império.* Lisboa: Notícias

BROCHADO, Idalino Ferreira da Costa. 1937. *Salazar e "A Verdade".* Porto: Educadora Nacional

BUCHANAN, Tom; CONWAY, Martin. 1996. *Political Catolicism in Europe, 1918-1965.* Oxford: Oxford University Press

CABRAL, Amílcar. 1974. *PAIGC Unidade e Luta.* Lisboa: Nova Aurora

CABRAL, Luís. 1984. *Crónica de Libertação.* Lisboa: O Jornal

CABRAL, Manuel Villaverde. 1979. *Portugal na alvorada do século XX. Forças sociais, poder político e crescimento económico de 1890 a 1914.* Lisboa: A Regra do Jogo

CABRITA, Henrique. 1935. *Esta é a verdade sobre Salazar.* Lisboa: Império

CAEIRO, Joaquim Manuel Croca. 1997. *Os Militares no Poder. Uma análise histórico-política do liberalismo à revisão constitucional de 1959.* Lisboa: Hugin

CAETANO, Marcello. 1934. *A obra financeira de Salazar.* Lisboa: SPN

CAETANO, Marcello. 1974. *Depoimento.* Rio de Janeiro: Record

CAETANO, Marcello. 1935. *Lições do Direito Corporativo.* Coimbra: Coimbra Editora

CAETANO, Marcello. 1970. *Mandato Indeclinável.* Lisboa: Verbo

CAETANO, Marcello. 1977. *Minhas Memórias de Salazar.* Lisboa: Verbo

CAETANO, Marcello. 1969. *Pelo Futuro de Portugal.* Lisboa: Verbo

CAETANO, Marcello. 1971. *Portugal e a Internacionalização dos problemas africanos*, 4.ed., Lisboa: Ática

CAETANO, Marcello. 1948. *Portugal e o Direito Colonial Internacional.* Lisboa: Oficinas Gráficas

CAETANO, Marcello. 1977. *Princípios fundamentais do direito corporativo*. Rio de Janeiro: Forense

CAETANO, Marcello. 1971. *Renovação na continuidade.* Lisboa: Verbo

CAIADO, Nuno. 1990. *Movimentos estudiantis em Portugal: 1945-1980.* Lisboa: IED

CAMPINOS, Jorge. 1975. *A Ditadura Militar, 1926-1933.* Lisboa: Dom Quixote

CAMPINOS, Jorge. 1975. *Ideologia Política do Estado Salazarista.* Lisboa: Portugália Editora

CANN, John P. 1998. *Contra-Insurreição em África. O modo português de fazer a guerra*, *1961-1974*. Lisboa: Edições Atena

CARDOSO, Constantino de Menezes. 1937. *O pensamento do corporativismo medieval e a política social de Salazar.* Braga: Edições Jocistas

CARRILHO, Maria. 1985. *Forças armadas e mudança política em Portugal no século XX. Para uma explicação sociológica do papel dos militares.* Lisboa: INCM

CARVALHO, Abílio de. 1936. *A Salazar, mestre na ley, chefe na grey.* s. l., s. e.

CARVALHO, Miguel. 2013. *A Última Criada de Salazar*. Lisboa: Oficina do Livro

CARVALHO, Rómulo de. 1986. *História do ensino em Portugal desde a fundação da nacionalidade até o fim do regime Salazar-Caetano.* Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian

CASTELO, Claudia. 1998. *O Modo Português de Estar no Mundo. O Luso-Tropicalismo e a Ideologia Colonial Portuguesa (1933-1961)*. Lisboa: Edições Afrontamento

CASTRO, Armando de. 1979. *A economia portuguesa 1900-1925.* Lisboa: Edições 70

CEREJEIRA, Manuel Gonçalves. 1936-1970. *Obras pastorais*, I-VII. Lisboa. União Gráfica

CLARENCE-SMITH, Gervase. 1990. *O terceiro império português (1825-1975).* Lisboa: Teorema

COELHO, António Macieira. 1995. *Salazar, o fim e a morte: história de uma mistificação*. Lisboa: Dom Quixote

COELHO, António Macieira; COELHO, António. 1980. *Salazar. O Fim e a Morte.* Lisboa: A Esfera dos Livros

CORREIA, Pedro Pezarat. 1994. *Questionar Abril.* Lisboa: Caminho

COSTA, Alves. 1978. *Breve história do cinema português (1896-1962)* Lisboa: ICP

COSTA, Alexandrino. 1944. *Salazar de „Frente“.* Vila Nova de Famalicão: Gráfica Minerva

COUTO, João Xavier do Carmo. 1940. *O Homem que rehabilitou Portugal*. Lisboa: Anuário Comercial

CRAVINA, José de Santos. 1948. *Epopeia de Salazar.* 2ª ed. Porto: Tip. Fonseca

CRUZ, António da. 1953. *Um rapaz com uma idéia séria.* Porto: s.e.

CRUZ, Manuel Braga da. 1978. *"*As Origens da Democracia Cristã em Portugal e o Salazarismo*"*, Lisboa, *Análise Social*, Segunda série, Vol. 14, No. 54, pp. 265-278

CRUZ, Manuel Braga da. 1986. *Monárquicos e Republicanos no Estado Novo.* Lisboa: Dom Quixote

CRUZ, Manuel Braga da. 1998. *O Estado Novo e a Igreja Católica.* Lisboa: Bizâncio

CRUZ, Manuel Braga da. 1988. *O Partido e o Estado no Salazarismo.* Lisboa: Presença

CUNHA, Adrião Pereira da. 2011. *Humberto Delgado no Portugal de Salazar.* Porto: Afrontamento

CUNHA, Carlos Guimarães. 2010. *Salazar e os Monárquicos: A Tentativa Restauracionista de 1951*. Lisboa: Sítio do Livro

CUNHA, Joaquim Moreira da Silva. 1964. *A Nação escolheu o caminho.* Lisboa: AGU

CUNHA, Joaquim Moreira da Silva. 1968. *Uma Política que é de Toda a Nação.* Lisboa: SPN

CUNHAL, Álvaro B. 1994. *Acção Revolucionária, Capitulação e Aventura.* Lisboa: Avante

CUNHAL, Álvaro B. 1994. *A Revolução Portuguesa, O Passado e O Futuro.* Lisboa: Avante

DACOSTA, Fernando. 1997. *Máscaras de Salazar.* Lisboa: Editorial Notícias

DALLEK, Robert. 1995. *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945.* New York: Oxford University Press

DAVIDSON, Basil 1981. *No Fist Is Big Enough to Hide the Sky. The Liberation of Guinea-Bissau and Cape Verde.* London: Zed Books

DELGADO, Iva. 1980. *Portugal e a Guerra Civil de Espanha*. Lisboa: Publicações Europa-América

DELGADO, Iva; DELGADO, Humberto. 1991. *Memórias de Humberto Delgado.* Lisboa: Dom Quixote

DELGADO, Humberto. 1995. *A Tirania Portuguesa.* Lisboa. Dom Quixote

DERRICK, Michael. 1939. *The Portugal of Salazar.* New York: Campion Books

DESCAMPS, Paul. 1936. *Le Portugal, sa vie sociale actuelle.* Paris: Firmin-Didot

Dez Anos de Política Externa (1936-1947). A Nação Portuguesa e a Segunda Guerra Mundial. Vol. I-III. Lisboa: Imprensa Nacional, 1964

DUCRET, Diane. 2011. *Femmes de Dictateur.* Paris: Perrin

EGERTON, F. Clement C. 1943. *Salazar, rebuilder of Portugal.* London: Hodder and Stoughton

FARINHA, Luís. 1998. *O Reviralho. Revoltas Republicanas contra a Ditadura e o Estado Novo (1926-1940).* Lisboa: Estampa

FERNANDES, Evaristo V. 1972. *Salazar e o salazarismo.* Lisboa: Edições Lemos

FERNANDES, Thomaz Wylie. 1937. *L'oeuvre du Professeur Salazar*. Lisboa: SPN

FERRARI, Marco. 2021. *A incrível história de António Salazar, o ditador que morreu duas vezes*. Lisboa: Penguin Livros

FERRAZ, Ivens. 1988. *A Ascensão de Salazar. Memórias de Seis Meses do Governo – 1929 – do general Ivens Ferraz.* Lisboa: O Jornal

FERREIRA, Eduardo de Sousa. 1977. *O Fim de uma Era. O Colonialismo Português em África.* Lisboa: Sá da Costa

FERREIRA, J. Medeiros. 1992. *O comportamento político doss militares. Forças arrmadas e regimes políticos em Portugal no século XX.* Lisboa: Estampa

FERREIRA, J. Medeiros. 1992. *Portugal na Conferência de Paz – Paris 1919.* Lisboa: Quetzal Editores

FERRO, António. 2007. *Entrevistas a Salazar*. Lisboa: Parceria A. M. Pereira

FERRO, António. 1933. *Salazar, o homem e a sua obra.* Lisboa: Empresa Nacional de Publicidade (*Salazar, le Portugal et son chef*, Paris 1934; *Salazar, el hombre y su obra*, Madrid 1935; *Salazar, Portugal and her leader*, London 1939)

FIGUEIREDO, António de. 1975. *Portugal. Cinquenta Anos de Ditadura.* Lisboa: Dom Quixote

FONSECA, Carlos da. 1976. *História do movimento operário e das ideias socialistas em Portugal*, I-IV. Mem Martins: Europa-América

FORJAZ, Cândido Pamplona. 1976. *A era fatídica do 28 de Maio: realidades esquecidas de ontem e de hoje e que o respeito da verdade impõe não esquecer.* Angra do Heroísmo: Ed. do Autor

FORJAZ, Cândido Pamplona. 1965. *Progressismo, comunismo e oposição*. Angra do Heroísmo: Ed. do Autor

FRYER, Peter; McGOWAN PINHEIROVÁ, Patricia. 1965. *Salazarovo Portugalsko.* Praha: NPL

GALLAGHER, Tom. 1983. *Portugal: a twentieth-century interpretation.* Manchester. Manchester University Press

GALLAGHER, Tom. 2020. *Salazar. The Dictator Who Refused to Die.* London: Hurst & Co.

GALVÃO, Henrique Carlos. *1973. O Assalto ao "Santa Maria".* Lisboa. Delfos

GALVÃO, Henrique Carlos. 1976. *Da Minha Luta Contra o Salazarismo e o Comunismo.* Lisboa: Arcádia

GARCIA, Ápio. 1968. *Um homem chamado Salaza*r. Lisboa: A. F. Barata

GARNIER, Christine. 1952. *Vacances avec Salazar*, Paris (portugalsky *Férias com Salazar*, Lisabon 1953)

GEORGEL, Jacques. 1981. *Le salazarisme. Histoire et bilan 1926-1974.* Paris: Éditions Cujas (*O Salazarismo*, Lisboa 1985)

GOEMAERE, Pierre. 1968. *Le Portugal restera-t-il en Afrique?.* Bruxelles: Ad. Goemaere

GOMES, Matos. 1953. *Salazar, Professor e educador de um Povo*. Porto: Edições Além

GONÇALVES, Cansado. 1974. *A traição de Salazar. Uma análise dos primeiros anos do fascismo português*. Lisboa: Iniciativas Editoriais

GUEDES, Armando Marques. 1943. *A Aliança Inglesa. Notas de História Diplomática 1383-1943.* Lisboa: Editora Enciclopédia

GUEDES, Fernando. 1997. *António Ferro e a sua Política do Espírito. Inclui antologia de textos de António Ferro.* Lisboa: Academia Portuguesa da História

GUEDES, Francisco José Nobre. 1940. *Mocidade Portuguesa. Alguns discursos e escritos do primeiro Comissário Nacional (1936-1940)*. Lisboa: Mocidade Portuguesa

GUERRA, João Paulo. 1994. *Memória das Guerras Coloniais.* Porto: Afrontamento

GUIMARÃES, António. 1936. *Salazar, o homem do momento.* Rio de Janeiro: Livraria H. Antunes

HATTON, Barry. 2011. *Os Portugueses.* Lisboa: Clube do Autor

HOWSON, Gerald, 1999. *Arms for Spain. The Untold Story of the Spanish Civil War*. New York: St. Martin's Press

CHESNELONG, Charles. 1939. *Salazar*. Paris: Éditions Baudinière

JANEIRO, Helena Pinto. 1998. *Salazar e Pétain: relações luso-francesas durante a Segunda Guerra Mundial 1940-1944.* Lisboa: Cosmos

JARDIM, Jorge. 1978. *Rodésia: o escândalo das sanções.* Lisboa: Intervenção

JESUS, Quirino Avelino de. 1932. *Nacionalismo Português.* Porto: Gráfica

JIMÉNEZ-REDONDO, Juan Carlos. *Franco e Salazar. As Relações Luso-Espanholas durante a Guerra Fria.* Lisboa: Assírio e Alvim

JOBIM, José. 1934. *A Verdade sobre Salazar*, Rio de Janeiro: Calvino Filho

KAY, Hugh. 1970. *Salazar and Modern Portugal.* London: Eyre & Spottiswoode

LAINOVÁ, Radka. 1999. „Diktatura ministerského předsedy. António de Oliveira Salazar a portugalský autoritativní režim". Praha: *Historický obzor*, č. 9-10, s. 208 an., č.11-12, s. 270 an

LA TORRE GÓMEZ, Hipólito de. 1998. *A Relação Peninsular na Antecâmara da Guerra Civil de Espanha (1931-1936).* Lisboa: Edições Cosmos

LA TORRE GÓMEZ, Hipólito de. 2000. *Do „Perigo Espanhol" à Amizade Peninsular Portugal-Espanha (1919-1930).* Lisboa: Edições Cosmos

LA TORRE GÓMEZ, Hipólito de. 1996. *Fuerzas Armadas y poder político em el siglo XX de Portugal y España.* Mérida: UNED

LA TORRE GÓMEZ, Hipólito de. 2011. *O Estado Novo de Salazar.* Lisboa: Texto Editores

LA TORRE GÓMEZ, Hipólito de. 1991. *Portugal, España y Europa. Cien Años de Desafio.* Mérida: UNED

LA TORRE GÓMEZ, Hipólito; SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep. 2000. *Portugal em la edad contemporánea (1807-2000). Historia y documentos*. Mérida: UNED

LEAL, Ernesto de Castro. 1994. *António Ferro; Espaço Político e Imaginário Social (1918-1932).* Lisboa: Edições Cosmos

LEAL, Francisco Pinto da Cunha. 1966-1968. *As Minhas Memórias.* Lisboa: Ed. do Autor

LEAL, Francisco Pinto da Cunha. 1963. *Cântaro que vai à fonte.* Lisboa: Ed. do Autor

LEAL, Francisco Pinto da Cunha. 1961. *O Colonialismo dos Anticolonialistas.* Lisboa: Ed. do Autor

LEFFE, André de. 1942. *La Renovation du Portugal par le Président Salazar.* Poitiers: Univ. de Poitiers

LEITE, João Pinto da Costa. 1938. *Salazar, professor e homem de Estado.* Lisboa: SPN

LEMOS, Viana de. 1977. *Duas Crises, 1961 e 1974.* Lisboa: Nova Gente

LÉONARD, Yves. 2023. *Salazar.* Lisboa: Edições 70

LÉONARD, Yves. 1998. *Salazarismo e Fascismo.* Lisboa: Inquérito

LIMA, Fernando de Castro Pires de. 1940. *Salazar no vértice de oito séculos de História.* Porto: Domingos Barreira

LINS, Álvaro. 1974. *Missão em Portugal.* Lisboa: Centro do Livro Brasileiro

LOFF, Manuel. 1996. *Salazarismo e Franquismo na época de Hitler (1936-1942): convergência política, preconceito ideológico e oportunidade histórica na redefinição de Portugal e Espanha.* Porto: Campo de Letras

LOUÇÃ, António. 2000. *Hitler e Salazar: Comércio em tempos de guerra, 1940-1944*. Lisboa: Terramar

LOURENÇO, Eduardo. 1975. *Os Militares e o Poder.* Lisboa: Arcádia

LUBAMBO, Manoel. 1944. *O Humanismo Financeiro de Salazar.* Lisboa: SPN

LUCENA, Manuel de. 1976. *A evolução do sistema corporativo português*, I-II. Lisabon: Perspectivas e Realidades

MACEDO, Jorge Borges de. 1987. *História Diplomática Portuguesa: Constantes e Linhas de Força. Estudo de Geopolítica.* Lisboa: Instituto da Defesa Nacional

MACEDO, Jorge Borges de. 1995. *Marcelo Caetano e Marcelismo.* Lisboa: s.e.

MACQUEEN, Norrie. 1998. *A Descolonização da África Portuguesa. A Revolução Metropolitana e a Dissolução do Império.* Lisboa: Inquérito

MADUREIRA, Arnaldo. 2021. *Salazar e a II Guerra Mundial.* Lisboa: Clube do Autor

MAGALHÃES, José Calvet de. 1996. *Portugal e as Nações Unidas. A Questão Colonial (1955-1974).* Lisboa: IEEI

MAHONEY, Richard D. 1983. *JFK: ordeal in Africa.* New York: Oxford University Press

MARÇAL, Gil. 1947 *Angola: ponto fulcral da Nação Portuguesa.* Porto: Edições AOV

MARCUM, John A. 1978. *The Angolan Revolution,* Vol. II: *Exile Politics and Guerrilla Warfare (1962-1976).* Cambridge: CUP

MARJAY, Frederic. 1954. *Salazar na intimidade.* Lisboa: Ed. Dr. Marjay

MARQUES, António Henrique de Oliveira. 1976. *A Primeira República Portuguesa. Alguns aspectos estruturais.* Lisboa: Horizonte

MARQUES, António Henrique de Oliveira. 1980. *A Primeira República Portuguesa: as estruturas de base.* Lisboa: Horizonte

MARQUES, António Henrique de Oliveira. 1988. *Ensaios de História da I República Portuguesa.* Lisboa: Horizonte

MARQUES, António Henrique de Oliveira (koord.). 1990. *Nova História de Portugal*, Vol. XI, *Portugal da Monarquia para a República.* Lisboa: Presença

MARQUES, António Henrique de Oliveira (koord.). 1993. *Nova História de Portugal*, Vol. XII, *Portugal e o Estado Novo (1930-1960).* Lisboa: Presença

MARQUES, António Henrique de Oliveira (koord.). 1993. *Nova História de Portugal*, Vol. XIII, *Portugal na aurora de novos tempos (1960-1975).* Lisboa: Presença

MARTELO, David. 1998. *As Mágoas do Império.* Mem Martins: Europa-América

MARTINS, Fernando (ed.). 2001. *Diplomacia e Guerra. Política Externa e Política de Defesa em Portugal do final da Monarquia ao Marcelismo.* Évora: Colibri

MARTINS, Fernando. 1995. *Portugal e a Organização das Nações Unidas – Uma História da Política Externa e Ultramarina Portuguesa no Pós-Guerra.* Lisboa: FCSH/UNL

MASSIS, Henri. 1961. *Salazar face à face.* Paris-Genève: La Palatine

MATHIAS, Marcello. 1984. *Correspondência Marcello Mathias – Salazar.* Lisboa: Difel

MATIAS, Augusto José. 1989. *Católicos e socialistas em Portugal (1875-1975).* Lisboa: Instituto de Estudos para o Desenvolvimento

MATOS. Helena. 2010. *Salazar. A construção do mito, 1928-1933*. Lisboa: Temas e Debates

MATOS, José M. R. Norton de. 1948. *Os dois primeiros meses da minha candidatura à presidência da República.* Lisboa: Ed. do Autor

MATTOSO, José (koord.). 1994. *História de Portugal*, Vol. 6, *A Segunda Fundação (1890-1926).* Lisboa: Estampa

MATTOSO, José (koord.). 1994. *História de Portugal*, Vol. 7, *O Estado Novo (1926-1974).* Lisboa: Estampa

MAXWELL, Kenneth. 1999. *A Construção da Democracia em Portugal.* Lisboa: Presença

MEDEIROS, Fernando. 1978. *A Sociedade e a Economia Portuguesas nas Origens do Salazarismo.* Lisboa: A Regra do Jogo

MEDINA, João (ed.). 1990. *História contemporânea de Portugal – Primeira República.* I-II. Lisboa: Amigos do Livro

MEDINA, João (koord.). 1995. *História de Portugal*, Vol. X, *A República, I, Sonhos e Malogros.* Amadora: Edita Ediclube

MEDINA, João (koord.). 1995. *História de Portugal*, Vol. XI, *A República, II, O nó górdio e as espadas.* Amadora: Edita Ediclube

MEDINA, João (koord.). 1995. *História de Portugal*, Vol. XII, *O "Estado Novo", I. O ditador e a ditadura.* Amadora: Edita Ediclube

MEDINA, João (koord.). 1995. *História de Portugal*, Vol. XIII, *O "Estado Novo", II, Opressão e resistência.* Amadora: Edita Ediclube

MEDINA, João. 1978. *Os primeiros fascistas portugueses. Subsídios para a história ideológica dos primeiros movimentos fascistas em Portugal anteriores ao nacionalsindicalismo. Estudo antológico*. Coimbra: Vértice

MEDINA, João. 1977. *Salazar em França.* Lisboa: Ática

MEDINA, João. 1979. *Salazar e os fascistas. Salazarismo e Nacional sindicalismo: a história de um conflito (1932-1935)*. Amadora: Livraria Bertrand

MEDINA, João. 2000. *Salazar, Hitler e Franco: estudos sobre Salazar e a ditadura*. Lisboa: Livros Horizonte

MÉGEVAND, Louis. 1958. *Le vrai Salazar.* Paris: Nouvelles Editions Latines

Meio século de angústia (1926-1974). Cronologia e Catálogo da Mostra Comemorativa do XX Aniversário do 25 de Abril. Guimarães: Câmara Municipal, 1994

MELLO, Manuel José Homem de (ed.). 1983. *Cartas de Salazar a Craveiro Lopes.* Lisboa: Moraes

MELO, João de. 1988. *Os anos da guerra 1961-1974.* Lisboa: Dom Quixote

MENDONÇA FILHO, Zuzarte de. 1937. *Ave, Salazar!, poema nacionalista, em réplica do Finis Patriae*. Coimbra: Coimbra Editora

MENESES, Filipe Ribeiro de. 2010. *Salazar, Biografia Política.* Lisboa: Dom Quixote

MEYER, Anton, 1939. *Portugal und sein Weg zum autoritären Staat.* Leipzig: Goldmann

MIGUEL, Ruy. 2007. *Salazar e o Estado Novo.* Lisboa: NEOS

MILGRAM, Avraham. 1999. *Portugal, the Consuls. And the Jewish Refugees.* Shoah Resource Center, The International School for Holocaust Studies

MILGRAM, Avraham. 2011. *Portugal, Salazar, and the Jews.* Jerusalem: Yad Vashem Publications

MIRANDA, Eduardo. 1948. *Salazar, o homem que não errou*, Santo Tirso: s. e.

MONCADA, Luís Cabral de. 1934. *Estudos do Direito*. I-II. Coimbra: Universidade de Coimbra

MONCADA, Luís Cabral de, et al. 1948. *Um grande português e um grande europeu.* Lisboa: Oficinas Gráficas

MÓNICA, Maria Filomena. 1986. *Artesãos e operários. Indústria, capitalismo e classe operária em Portugal (1870-1934).* Lisboa: ICS

MÓNICA, Maria Filomena. 1978. *Educação e Sociedade no Portugal de Salazar - A Escola Primária Salazarista 1926-1939*. Lisboa: Editorial Presença/G.I.S.

MÓNICA, Maria Filomena. 1985. *O Movimento Socialista em Portugal (1875-1934).* Lisboa: Imprensa Nacional

MORAIS, João; VIOLANTE, Luís. 1986. *Contribuição para uma cronologia dos factos económicos e sociais: Portugal, 1926-1985.* Lisboa: Horizonte

MOREIRA, Adriano. *Política Ultramarina.* 1956. Lisboa: JIU

MOURA, Horácio de. 1968. *Reflexões sobre os discursos de Salazar.* Coimbra: Edicão da Comunidade Distrital de Coimbra

MÚRIAS, Manuel Maria. 1998. *De Salazar a Costa Gomes.* Lisboa: Nova Arrancada

NECKÁŘOVÁ, Libuše. 1991. „Stanovisko československého tisku ke konfliktu mezi Portugalskem a Československem v roce 1937 (Spor o dodávku zbraní nebo útok na Československo?)“, In: *Ročenka obecných dějin 1*, Praha, s. 163-201

NECKÁŘOVÁ, Libuše. 1981. „Upevnění salazarovské diktatury a její účast na fašistické intervenci proti Španělské republice“. In: *Sborník k problematice dějin imperialismu 11*, Praha, s. 411-439

NOGUEIRA, António Franco. 1962. *As Nações Unidas e Portugal.* Lisboa: Ática

NOGUEIRA, António Franco. 1979. *Diálogos interditos: A política Externa Portuguesa e a Guerra de África.* I-II.. Braga-Lisboa: Intervenção

NOGUEIRA, António Franco. 1977. *Salazar*, Vol. I, *A Mocidade e os Princípios (1889-1928)*, Coimbra: Atlântida Editora

NOGUEIRA, António Franco. 1977. *Salazar*, Vol. II, *Os Tempos Aureos (1928-1936).* Coimbra: Atlântida Editora

NOGUEIRA, António Franco. 1978. *Salazar*, Vol. III, *As Grandes Crises (1936-1945).* Coimbra: Atlântida Editora

NOGUEIRA, António Franco. 1980. *Salazar*, Vol. IV, *O Ataque (1945-1958).* Coimbra: Atlântida Editora

NOGUEIRA, António Franco. 1984. *Salazar*, Vol. V, *A Resistência (1958-1964).* Porto: Livraria Civilização

NOGUEIRA, António Franco. 1985. *Salazar*, Vol.VI, *O Último Combate (1964-1970).* Porto: Livraria Civilização

NUNES, João Paulo Avelãs. 1992. *A história contada às crianças e aos jovens no Estado Novo: Acção Escolar Vanguarda, Mocidade Portuguesa e Mocidade Portuguesa Feminina (1934-1949).* Coimbra: Univ. de Coimbra

NUNES, João Paulo Avelãs. 1993. *O C.A.D.C. de Coimbra, a Democracia Cristã e os inícios do Estado Novo.* Coimbra: Univ. de Coimbra

NUNES, Leopoldo. 1942. *Carmona. Estudo biográfico*. Lisboa: Editorial Império

NUNES, Leopoldo. 1930. *O Ditador das Finanças.* Lisboa: Ottosgráfica

O Estado Novo: das origens ao fim da autarquia: 1926-1959. I-II. Lisboa: Fragmentos (Atas do Colóquio), 1987

O Fascismo em Portugal. Actas do Colóquio realizado na Faculdade de Letras de Lisboa em Março de 1980. Lisboa: A Regra do Jogo, 1982

Ó, Jorge Ramos do. 1990. *O lugar de Salazar. Estudo e antologia.* Lisboa: Alfa-Omega

OLIVEIRA, Artur Águedo de. 1938. *A União Nacional como Direção Política Única*. Lisboa: União Nacional

OLIVEIRA, César de. 1993. *Os Anos Decisivos. Portugal 1962-1985.* Lisboa: Presença

OLIVEIRA, César de. 1985. *Portugal e a II República de Espanha*, 1931-1936. Lisboa: Perspectivas e Realidades

OLIVEIRA, César de. 1987. *Salazar e a Guerra Civil de Espanha.* Lisboa: O Jornal

OLIVEIRA, César de. 1991. *Salazar e o seu tempo.* Lisboa: O Jornal

OLIVEIRA, Pedro Aires. 2000. *Armindo Monteiro. Uma biografia política (1896-1955).* Venda Nova: Bertrand

PAÇO, António Simões do. 2006. *Salazar (biografia).* Lisboa: Editora Planeta de Agostini

PAÇO, António Simões do. 2010. *Salazar. O Ditador Encoberto.* Lisboa: Bertrand

PASSOS, Marcelino. 1987. *Der Niedergang des Faschismus in Portugal. Zum Verhältnis von Ökonomie, Gesselschaft und Staat/Politik in einem europäischen Schwellenland.* Marburg: Verlag Arbeiterbewegung u. Gesellschaftswiss.

PATRIARCA, Fátima. 1995. *A Questão Social no Salazarismo, 1930-1947.* I-II. Lisboa: Imprensa Nacional

PATRIARCA, Fátima. 2000. *Sindicatos Contra Salazar. A Revolta do 18 de Janeiro de 1934.* Lisboa: ICS da Universidade de Lisboa

PATTEE, Ricardo. 1967. *Anticolonialismo, Marxismo y Portugal.* México: Jus

PATTEE, Richard. 1957. *Portugal and the Portuguese World.* London: Bruce Publishing Company

PAULO, Heloisa, 2024. *Os Exilados de Salazar.* Lisboa: Âncora

PEREIRA, Bernardo Futscher. 2012. *A Diplomacia de Salazar.* Lisboa: Dom Quixote

PEREIRA, Eduardo de Sousa. 1960. *Lisboa e Salazar (1928-1960).* Lisboa: Ed. do Autor

PEREIRA, Pedro Cantinho. 2006. Portugal e o Início da Construção Europeia (1947-1953). Lisboa: Instituto Diplomático

PEREIRA, Victor. 2014. *A Ditadura de Salazar e a Emigração*. Lisboa: Temas e Debates

PESSOA, Fernando. 2018. *Sobre o fascismo, a ditadura Portuguesa e Salazar.* Lisboa: Tinta da China

PIMENTEL, Irene Flunser; NINHOS, Cláudia. 2013. *Salazar, Portugal e o Holocausto.* Lisboa: Temas e Debates

PINTO, António Costa. 1992. *O salazarismo e o fascismo europeu. Problemas de interpretação nas ciências sociais.* Lisboa: Estampa

PINTO, António Costa. 1994. *Os camisas azuis. Ideologia, elites e movimentos fascistas em Portugal (1914-1945).* Lisboa: Estampa

PINTO, António Costa. 2022. *O Estado Novo de Salazar. Uma Terceira Via Autoritária na Era do Fascismo*. Lisaboa: Edições 70

PINTO, António Costa; RIBEIRO, Nuno Afonso. 1980. *A Acção Escolar Vanguarda (1933-1936): a juventude nacionalista nos primórdios do Estado Novo*. Lisboa: História Crítica

PINTO, Jaime Nogueira. 2007. *António de Oliveira Salazar: O outro retrato.* Lisboa: A Esfera dos Livros

PINTO, Jaime Nogueira. 1999. *O Fim do Estado Novo e as Origens do 25 de Abril.* Lisboa: Difel (3ª ed.)

PINTO, Jaime Nogueira. 1995. *Portugal - os anos do fim. O fim do Estado Novo e as Origens do 25 de Abril.* Linda-a-Velha: Difel 1995

PINTO, Jaime Nogueira (ed.). 1993. *Salazar visto pelos seus próximos (1946-1968).* Venda Nova: Bertrand Editora (2ª ed.)

PORTELA, Artur 1987. *Salazarismo e artes plásticas*. Lisboa: ICLP

PRETO, Rolão.1933. *Salazar e a sua época.* Lisboa: Imp. Moderna

QUEIRÓ, Afonso Rodrigues. 1970. *Partidos e partido único no pensamento político de Salazar.* Coimbra: Atlântida

QUEIROGA, Fernando. 1974. *Portugal oprimido. Factos e nomes da ditadura salazarista.* Lisboa: O Século

RABY, Dawn Linda. 1988. *A resistência antifascista em Portugal. Comunistas, democratas e militares em oposição a Salazar (1941-1974)*, Lisboa: Salamandra

RATTAZZI, Maria. 1997. *Portugal de Relance.* Lisboa: Edições Antígona

REIS, António (koord.). 1989-1990. *Portugal Contemporâneo*, I-V. Lisboa: Alfa

REIS, Bruno C. 2006. *Salazar e o Vaticano*. Lisboa: Imprensa de Ciências Sociais

REZOLA, Maria Inácia. 1999. *O Sindicalismo Católico no Estado Novo (1931-1948).* Lisboa: Estampa

RIBEIRO, Jerónimo. 1953. *Salazar e a economia nacional.* Porto: Machado e Ribeiro

RIBEIRO, Teresa Melo; MELO, Gonçalo Sampaio e; CRUZ, Manuel Vieira da. 1999. *Embaixador Franco Nogueira (1918-1993).* Porto: Civilização

RITA, Maria da Conceição de Melo. 2007. *Os meus 35 anos com Salazar.* Lisboa: Esfera dos Livros

RODRIGUES, Eloy. 1988. *Subsídios para uma cronologia do movimento estudiantil português.* Lisboa: Juventude Comunista

RODRIGUES, Luís Nuno. 2000. *A Legião Portuguesa. A Milícia do Estado Novo (1936-1944).* Lisboa: Estampa

ROGADO, Joaquim Moraes. 1944. *Prólogo do Poema nacionalista "Salazar"*. Lisboa: Tip. Henrique Torres

ROCHA, Thelma. 1958. *Eu falei com Salazar*. Lisboa: Tipografia Silvas

ROLLO, Fernanda. 1994. *Portugal e o Plano Marshall. Da rejeição à solicitação da ajuda financeira americana (1947-1952).* Lisboa: Estampa

ROMERO-ROBLEDO, Mariano Robles; NOVAIS, José António. 1974 *Humberto Delgado, Assassinato de um Herói.* Lisboa: Liber

ROSAS, Fernando. 1995. „Estado Novo, Império e ideologia imperial“, *Revista de História das Ideias*, Vol. 17, *Do Estado Novo ao 25 de Abril*, Coimbra, pp.19-32

ROSAS, Fernando. 1987. *O Estado Novo nos Anos Trinta.* Lisboa: Estampa

ROSAS, Fernando. 1994. *História de Portugal,* Vol. VII: *O Estado Novo (1926-1974).* Lisboa: Círculo de Leitores

ROSAS, Fernando. 2001. *Portugal entre a Paz e a Guerra (1939-1945)*, 2. ed., Lisboa: Estampa

ROSAS, Fernando et al. (koord.). 1992. *Portugal e o Estado Novo 1930-1960.* Nova História de Portugal, Vol. XIII. Lisboa: Presença

ROSAS, Fernando. 2912. *Salazar e o Poder - A Arte de Saber Durar.* Lisboa: Tinta da China

ROSAS, Fernando; BARROS, Júlia Leitão de; OLIVEIRA, Pedro de. 1996. *Armindo Monteiro e Oliveira Salazar, Correspondência Política 1926-1955.* Lisboa: Estampa

ROSAS, Fernando; BRITO, J. M. Brandão de (koord.). 1996. *Dicionário de História do Estado Novo.* I-II. Lisboa: Círculo de Leitores

ROSAS, Fernando; BRITO, J. M. Brandão de (koord.). 1989. *Salazar e Salazarismo.* Lisboa: Dom Quixote

ROSAS, Fernando; PIMENTEL, Irene; MADEIRA, João; FARINHA, Luís; REZOLA, Maria Inácia. 2009. *Tribunais Políticos, Tribunais Militares Especiais e Tribunais Plenários durante a Ditadura e o Estado Novo*. Lisboa: Círculo de Leitores

ROSAS, Fernando; SIZIFREDO, Cristina. 2013. *Estado Novo e universidade: a perseguição aos professores*. Lisboa: Tinta da China.

RUDEL, Christian. 1969. *Salazar.* Paris: Mercure de France

SÁ, Normand de. 1965. *O Novo Portugal de Salazar.* Lisboa: Editora Revista dos Municípios

SALAZAR, António de Oliveira. 1961. *Algumas das mais belas páginas* (antologie). Lisboa: Panorama

SALAZAR, António de Oliveira. 1954. *Antologia - Discursos, notas, relatórios, teses, artigos e entrevistas.* Lisboa: Editorial Vanguarda

SALAZAR, António de Oliveira. 1958. *A obra do regime e a Campanha Eleitoral.* Lisboa: SNI

SALAZAR, António de Oliveira. 2011. *Cartas de Salazar Para Glória Castanheira 1918-1923*. Lisboa: Europress (vyd. Fernando de Castro Brandão)

SALAZAR, António de Oliveira. 2007. *Como se Levanta um Estado*. Lisboa: Atomic Books

SALAZAR, António de Oliveira. 1937-1967. *Discursos e Notas Políticas*, I-VII. Coimbra: Coimbra Editora

SALAZAR, António de Oliveira. 1967. *Entrevistas, 1960-1966.* Coimbra: Coimbra Editora

SALAZAR, António de Oliveira. 1947. *Miséria e medo: o pensamento de Salazar*. Lisboa: SNI

SALAZAR, António de Oliveira. 1967. *La política de Africa y sus errores: discurso*. Lisboa: Secretariado Nacional da Informação

SALAZAR, António de Oliveira. 1989. *Salazar. Pensamento e doutrina política: textos antológicos* (red. Mendo Castro Henriques, Gonçalo de Sampaio e Melo). Lisboa: Verbo

SALAZAR, António de Oliveira. 1940. *Doctrine and Action. Internal and Foreign Policy of the New Portugal, 1928-1939.* London: Faber and Faber

SALAZAR, António de Oliveira. 1967. *Entrevistas (1960-1966)*. Coimbra: Coimbra Editora

SALAZAR, António de Oliveira. 1997. *Inéditos e Dispersos. Estudos Económico-financeiros (1916-1928)*, I-II, Venda Nova: Bertrand

SALAZAR, António de Oliveira. 1963. *Relações diplomáticas entre Portugal e a Etiópia: textos das cartas trocadas entre o Imperador Hailé Selassié e o Presidente do Conselho de Portugal, Dr. Oliveira Salazar*. Lisboa: SNI

SALAZAR, António de Oliveira. 1937. *Une révolution dans la paix.* Paris: Flammarion

SANTOS, José Alberto Loureiro dos. 1979. *Apontamentos de História para Militares. Evolução dos Sistemas de Coacção. Apontamentos para a História da Subversão em Portugal.* Lisboa: IAEM

SARAIVA, J. Silva. 1953. *O pensamento político de Salazar.* Coimbra: Coimbra Editora

SARAIVA, José António. 2020. *Salazar. A queda de uma cadeira que não existiu.* Lisboa: Gradiva

SARAIVA, José António. 2022. *Salazar e a sua época*. I-II. Lisboa: Gradiva

SARAIVA, José António. 2020. *Salazar e Caetano. O tempo em que ambos acreditavam chefiar o governo.* Lisboa: Gradiva

SARAIVA, Mário. 1987. *Sob o nevoeiro: ideias e figuras*. Lisboa: Edições Cultura Monárquica

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. 1985. *Marcello Caetano. Confidências no exílio.* Lisboa: Verbo

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. 1988. *História de Portugal*, Vol. X, *A Queda da Monarquia (1890-1910).* Lisboa: Verbo

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. 1989. *História de Portugal*, Vol. XI, *A Primeira República (1910-1926).* Lisboa: Verbo

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. 1997. *História de Portugal*, Vol. XII, *Do 28 de Maio ao Estado Novo (1926-1935).* Lisboa: Verbo

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. 2000. *História de Portugal*, Vol. XIII, *Da 1.ª legislatura à visita presidencial aos Açores*. Lisboa: Verbo

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. 2003. *História de Portugal*, Vol. XIV, *Da II Guerra à morte do Marechal Carmona*. Lisboa: Verbo

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. 2006. *História de Portugal*, Vol. XV, *O terceiro mundo contra o Portugal ultramarino (1951-1960): história política, administrativa e ultramarina.* Lisboa: Verbo

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. 2010. *História de Portugal,* Vol. XVI, *A governação de Salazar: grandeza e declínio*. Lisboa: Verbo

SCHREIBER, Émile. 1938. *Le Portugal de Salazar.* Paris: Editions Denoël

SCHREIBER, Émile. 1936. *Le Portugal Renaît.* Paris: Editions Denoël

SCOPPA, R. Bova. 1949. *Colloqui con due dittatori (Salazar e Antonescu).* Roma: Ruffolo Editore

SERANT, Paul. 1961. *Salazar et son temps.* Paris: Les Sept couleurs

SILVA, Armando Barreiros Malheiro da. 1997. *Sidónio e Sidonismo. História e Mito.* I-II. Braga: Universidade do Minho

SOARES, Mário. 1974. *Escritos do Exílio.* Amadora: Bertrand

SOARES, Mário. 1974. *Portugal Amordaçado. Depoimento sobre os anos do fascismo.* Lisboa: Arcádia

SOARES, Torquato de. 1967. *A tradição histórica portuguesa no pensamento de Salazar.* Coimbra: Solivros

SOKOL, Hans Hugo. 1957. *Salazar und sein neues Portugal.* Graz: Styria

SPÍNOLA, António. 1971. *Por uma Guiné melhor.* Lisboa: AGU

TÁVORA, Arthur Mendes. 1936. *Salazar na intimidade.* Braga: Oficina Gráfica Pax

TEIXEIRA, Luiz. 1938. *Perfil de Salazar. Elementos para a história da sua vida e da sua época*. Lisboa: Empresa do Anuário Comercial

TEIXEIRA, Nuno Severiano. 1996. *O Poder e a Guerra. 1914-1918. Objectivos Nacionais e Estratégias Políticas na Entrada de Portugal na Grande Guerra.* Lisboa: Estampa

TEIXEIRA, Nuno S.; PINTO, António C. (org.). 2007. *Portugal e a Integração Europeia, 1945-1986*. Lisboa: Círculo de Leitores

TELO, António José. 1980, 1984. *Decadência e queda da 1 República portuguesa*. I-II, Lisboa: A Regra do Jogo

TELO, António José. 1993. *Os Açores e o controlo do Atlântico (1898-1948).* Lisboa: Edições Asa

TELO, António José. 1996. *Portugal e a NATO – o reencontro da tradição atlântica.* Lisboa: Cosmos

TELO, António José. 1991. *Portugal na Segunda Guerra Mundial (1941-1945),* I-II. Lisboa: Vega

TELO, Antonio José. 1980. *Propaganda e Guerra Secreta em Portugal (1939-1945)*, Lisabon: Perspectivas e Realidades

TELO, António José; LA TORRE GÓMEZ, Hipólito de. 2000. *Portugal e Espanha nos Sistemas Internacionais Contemporâneos.* Lisboa: Cosmos

THOMAZ, Américo de Deus Rodrigues. 1980-1983. *Últimas Décadas de Portugal*, I-IV. Lisboa: Fernando Pereira 1980-1983

TORGAL, Luís R. 2009. *Estados novos, estado novo: ensaios de história política e cultural*. Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra.

TORRES, António Pinheiro. 1949. *Projecção de Salazar no estrangeiro.* Lisboa: s. e.

VALENTIM, Alexandre. 2006. *O Roubo das Almas. Salazar, a Igreja e os Totalitarismos (1930-1939)*. Lisboa: Publicações Dom Quixote

VASCONCELOS, Mota de. 1953. *Bodas ministeriais de Salazar.* Ponta Delgada: Ed. do Autor

VIEIRA, Joaquim. 2010. *A Governanta D. Maria, companheira de Salazar.* Lisboa: A Esfera dos Livros

VINTRAS, Roland Eugene. 1974. *The Portuguese Connection. The Secret Story of the Azores Bases.* London: Bachman and Turner

WHEELER, Douglas L. 1985. *História Política de Portugal. 1910-1926.* Lisboa: Europa-América

ZORRO, António Maria. 1966. *Carneiro Pacheco. Um homem de fé e o pensamento da Revolução Nacional*. Lisboa: Edições Panorama

Pramenné materiály z portugalského tisku, dále z Archivu Ministerstva zahraničních věcí Praha, soubory Lisabon a Angola

OBSAH

	Strana
Úvodem ……..	3-5
ZÁKLADY	
Dětství …….	5-11
Mládí ……...	11-18
Na univerzitě ……...	18-23
V katolickém šiku ……	23-26
PROFESOR	
Cesta za katedru ……..	26-29
Pedagog za velké války ……	29-33
Váhavý poslanec …….	34-38
Ideolog ……	39-42
Osmělování …….	42-46
STÁTNÍK	
Konec útěků ……	46-49
Strmá cesta vzhůru ……..	49-53
Ministr financí …….	53-58
Pilíř vlastní politiky …….	58-61
Reformátor impéria …….	62-69
Opory režimu ……	69-73
Premiér ……	73-77
NOVÝ STÁT	
Ústava ……..	77-84
Propagandista ……..	84-88
K řízeným volbám ……..	89-97
Pokořená společnost ……	98-102
Spoutávání ……	102-107
OD EVROPSKÉ KRIZE K NOVÉ VÁLCE	
Španělské nebezpečí ……	107-115
Světový řád se hroutí ……	115-118
Obtížná stabilita ……	118-125
Potíže neutrality ……	125-132

V ohrožení …… 133-137
Starostí přibývá …… 137-143
Srážky a naděje …… 143-148
Vítězství neutrality …… 148-152
HLEDÁNÍ JISTOT
Nástup opozice ……. 152-160
K bezpečnému přístavu …… 161-169
Konsolidace ……. 169-175
Vzplanutí …….. 175-179
Varovné signály …… 179-184
Poslední vítězství …….. 184-190
Konec starých časů …… 191-197
NA ÚSTUPU
Delgadova výzva ..…… 197-201
Přežívání …….. 201-204
V obklíčení ……..…….. 205-212
Annus horribilis …… 212-220
Bouřlivý rok 1962 …… 220-226
Na mnoho front …… 227-232
Proti všem ……. 232-235
BOJ AŽ DO KONCE
Klid před bouří ……. 235-240
Blokáda ……. 240-246
Poslední rok …….. 246-251
Dlouhá cesta k Bohu ……. 251-257
Před soudem dějin …… 257-263

POUŽITÉ ZKRATKY ……. 264-265
VÝBĚR Z LITERATURY …… 265-281
OBSAH ……. 282-283